

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMT
EN HJEMSTAVNSBOG

VEJLE AMT

EN HJEMSTAVNSBOG

VED

RASMUS MORTENSEN - MARIUS HANSEN

AAGE BREDSTED

KOLDING

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI

1934

Udgivet af
Vejle Amts historiske Samfund
og
Vejle Amts Skolebiblioteksforening

Forord.

*Man har anmodet mig om at skrive nogle Linjer til
Indledning af Hjemstavnsbogen for Vejle Amt.*

*Jeg gør det med Glæde, da Sagen har min største
Interesse, baade som Amtmand over Vejle Amt og
Formand for Vejle Amts historiske Samfund.*

*Det, som man kalder Hjemstavnsfølelse, er en Slags
Lokalafdeling af Fædrelandsfølelsen.*

*Hjemstavnsfølelsens Omraade kan være større eller
mindre — et Amt, et Sogn, en By — men den har sin
nødvendige Forudsætning i Omraadets Begrænsning,
og Hjemstavnsfølelsens Intensitet staar som Regel i
omvendt proportionalt Forhold til Størrelsen af det
Omraade, som den omfatter, og i direkte proportionalt
Forhold til Tilknytningens Varighed, og her tæller
Barndoms- og Ungdomsaarene dobbelt.*

*Og har nu Mennesker den Lykke at have et saadant
Omraade, som de føler sig knyttet til som deres
Hjemstavn, — et Omraade, hvor de har haft deres
Barndomshjem, har drømt deres Ungdomsdrømme,
stiftet deres eget Hjem, dyrket deres Jord, trukket
deres Vaad, udført deres Haandværk, drevet deres
Handel, virket som Lærere, Præster, Læger, Tjeneste-
mænd eller Arbejdere — Hjemstavnsfølelsen har Bud
til alle — ja, saa er de aandeligt talt stavnsbundne til*

dette Omraade, bundne ved Minderne fra deres eget Liv — glade og sorgfyldte Minder binder ofte lige stærkt — og ved Minderne om Samlivet — ofte gennem Generationer — med Naboer, Genboer og Bysbørn, for hvem Sognet, Byen og Egnen er bleven det fælles Hjem.

Og føler man sig saaledes knyttet til en Egn og dens Befolkning, er det ikke nok at kende denne Egn i den vandrette Linje — hvad man kan se, naar man kaster Blikket rundt — nej, man føler Trang til at lære denne Egn at kende i den lodrette Linje, at gaa til Bunds i dens Historie, at erfare, hvilke Mennesker der i gamle Tider har levet og virket her, og under hvilke Forhold — materielle som aandelige.

Denne Trang har gode Mænd søgt at tilfredsstille i denne Hjemstavnsgang for Vejle Amt, dette Amt, der rummer saavel den alvorsfulde og nøjsomme Vester-egn som den smilende og frodige Østeregn.

Amtets Omraade er vel stort, men Amtsgrensene er gamle, og gennem Amtets Historie føler Amtets Beboere sig knyttet sammen, og Amtets Historie rummer en stor Del af Danmarks Historie.

Hvor du kaster Blikket rundt i Vejle Amt, finder du Vidnesbyrd herom.

Se paa Gorm og Thyras Høje og de navnkundige Runestene i Jelling, Danmarks Histories Vugge.

Se paa den gamle Oldtids Hedevej med de mange Navne — Pilgrimsvejen, Hærvejen, Adelsvejen, Kongevejen og tilsidst Studevejen — og paa dens Udløber mod Vest over Randbølhede, hvor Kong Valdemar red sit ensomme Ridt til Dronning Dagmars Dødsleje.

Se paa Ruinerne af Koldinghus, dette Slot, der byggedes af Abel som Værn mod Kongebroderen, og som senere i 500 Aar var jysk Residens for Danmarks Konger.

Se paa Nicolaj Kirke i Vejle, hvor Jacob Erlandsen paa Kirkekonciliet 1256 rejste Kirkens Kamp mod Kongemagten, og hvor senere Wallenstein og hans Soldater havde Standplads under Jyllands Plyndring.

Se til den saakaldte Residensgaard i Vejle, hvor Mogens Munk efterlod Handsken med Opsigelsesbrevet til Christian den Anden.

Se til Boller Slot, hvor fordem Christian den Fjerdes Hustru til venstre Haand var forvist de mange, ofte trange Aar.

Se til Slut til Fredericia Volde med de straalende Minder fra 6. Juli-Kampen.

Ja. Læs nu denne Bog, og hver, der har Lyst og Evne, fortsæt Arbejdet, grav videre og dybere til egen Glæde og Glæde for andre.

Knud Valløe.

I.

FÆDRENES SPOR

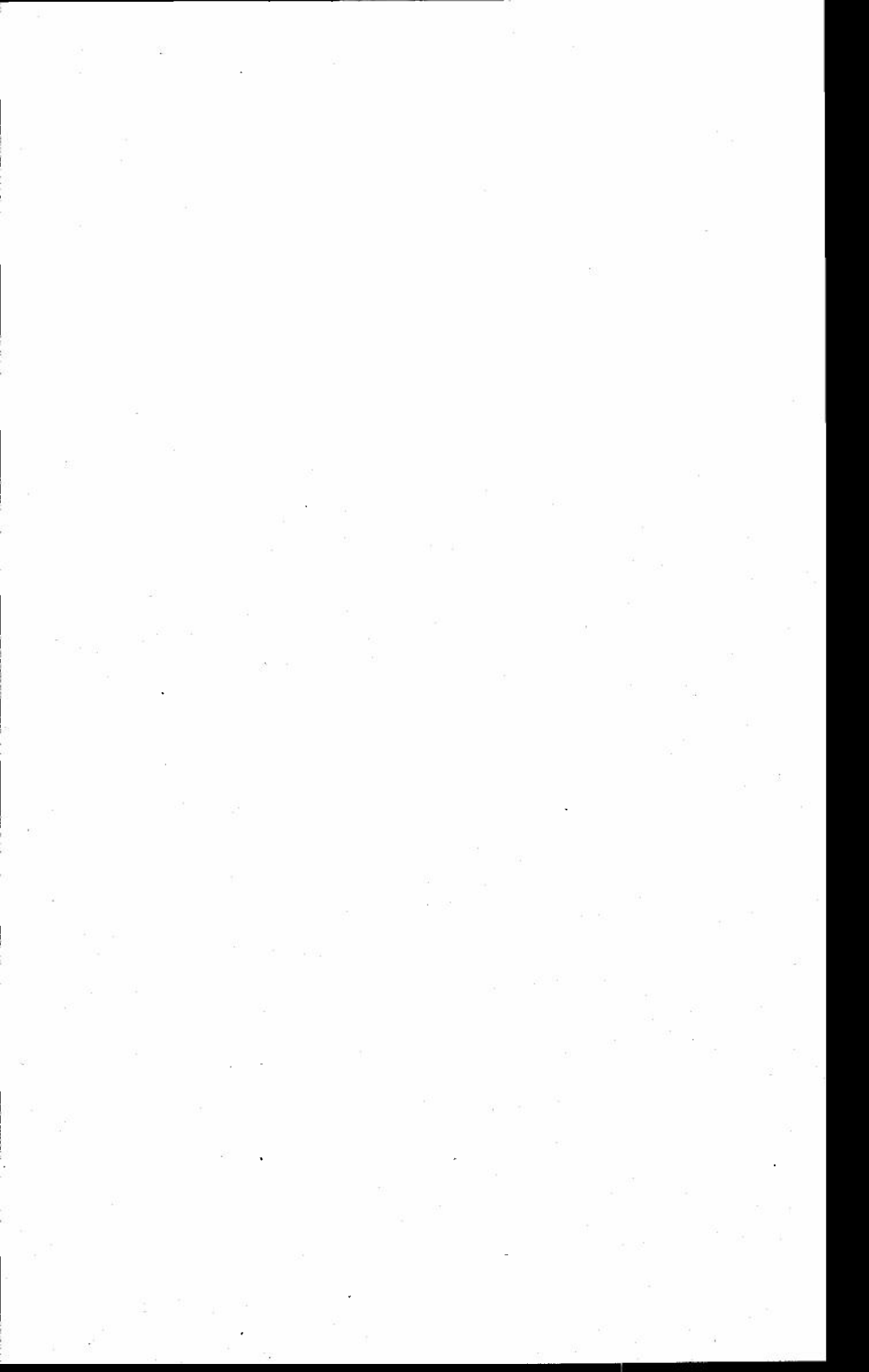
*Alvorlig taler ved Alfjarvej
med Grønsvør tækket de Gamles Grave.
Henfarne Slægter, forglem dem ej!
I Arv de gav dig en ædel Gave.*

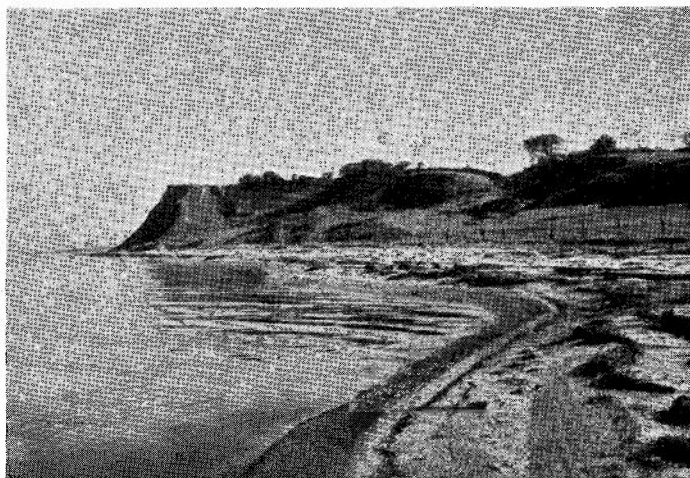
*Henfarne Slægter
i Landets Marv
sig ej fornægter.
Bevar din Arv!*

*Hvad Haanden former, er Aandens Spor.
Med Flint har Oldbonden tømret, kriget.
Hver Spaan, du finder i Danmarks Jord,
er Sjæl af dem, der har bygget Riget.*

*Vil selv du fatte
dit Væsens Rod,
skøn paa de Skatte,
de efterlod!*

Johannes V. Jensen.

W. B. fot.

LANDSKABETS TILBLIVELSE

Vejle Amt er — ligesom det øvrige Danmark udenfor Bornholm — bygget op af Kalkskaller og smuldrede Bjergarter ovenpaa et dybt indsænket Fastlandsparti, der engang havde jævn Horisont med Skandinaviens, Finlands og Mellemtysklands Grundfjeld.

Om selve denne Indsænkning — vort Lands Underlag — véd vi endnu kun lidt. Boringer er intet Sted naaet ned til det sunkne Omraade, men magnetiske Maalinger, som Geodætisk Institut i allernyeste Tid har foretaget, viser, at Bjergsamlinger veksler med Dalstrøg, og det er kendt, hvorledes mange Geologer mener, der muligvis i Dybet langs Lillebælt-Furens Vestrind, navnlig maaske omkring Kolding, vil kunne træffes Petroleum, Salt og Kali.

Da Sænkningen af Jordskorpens gamle Overflade var fuldbyrdet, laa her et Hav, som gav Plads til en uendelig Mængde lavtstaaende, bittesmaa Planter og Dyr, Kalkalger, Slimdyr, m. fl., hvis kalkholdige Skaller efter Plantens eller Dyrets Død langsomt sank ned gennem Vandet og paa den strømfrie Bund roligt op-hobede de mægtige Aflejringer, vi kalder *Skrivekridt*.

I Løbet af Tidsrum, hvor tusinde Aar er som een Dag, og hvor disse Dage blev til Tusindaar, fortsattes dette evindelige Dryp. Mindre end Støvets mindste Fnug var hvert enkelt Hylster, og dog byggedes heraf saa vældigt et Fyld, at Grunden under Danmark atter kom op mod Lyset. En Hævning i Jordskorpen hjalp til, og Landet laa fremme, havomskyldet, hvidglin-sende. Vi ser de højeste Partier flere Steder: i Stevns og Møens Klinter og i Svinkløv nordpaa, eller i Ud-gravninger, f. Eks. ved Mariager Fjord, omkring Aal-borg og i Thy.

Skrivekridtet indeholder en Del Flint, Svovlkis og Forsteninger. Flinten bestaar væsentligst af Kisel, en Opløsning hidrørende fra Kiselsvampe, der har levet paa Kridthavets Bund. Svovlkisen er udskilt ved For-bindelse mellem svovl- og jernholdige Opløsninger. Forsteningerne omfatter navnlig Søpindsvin, Muslin-ger, Kiselsvampe og Vættelys — flintfyldte Skallegermer.

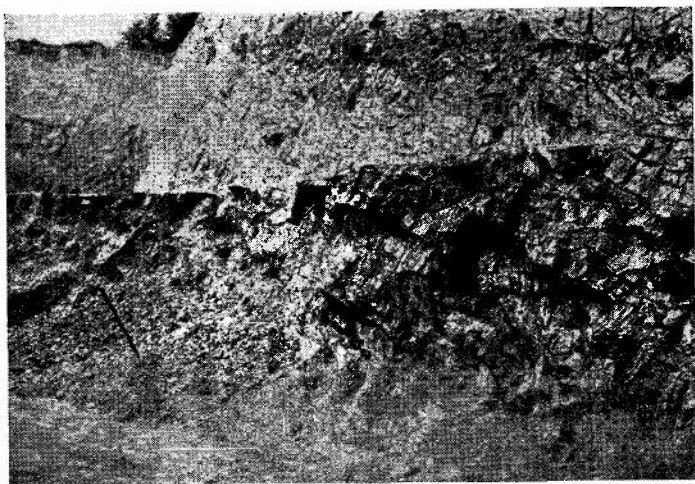
Atter skete det, at den stedlige Jordskorpe tog sig en Dukkert i Kridthavet, men ikke særlig dybtgaaende. Nu fik Havet et rigere Dyreliv, og igen begyndte en Opbygning, dels fra oven ved faldende Kalkskaller, dels paa Havbunden af derlevende Koraller. *Nyere Kridt* er Fællesnavnet for disse Aflejringer, som efter deres forskellige Beskaffenhed kaldes *Blegekridt* (Randers-, Mariager-, Løgstør-Egnen, Mors, Thy), *Lim-sten* (Stevns Klint, Bolbjerg), *Faxealk* (Faxe), *Salt-*

holmskalk (Saltholm, Nordsjælland, Grenaa-Eggen). Om alle fire Kalkstens-Arter gælder, at de er ret kompakte, tætte og sammenholdende, og gennemgaaende lige saa frie for Ler, Sand og anden uren Indblanding som Skrivekridtet. De bruges stundom til Husbygning og udgør Raastoffet for Kalkbrændingen i Danmark. Flintdannelse og Forsteninger har meget hyppigt fundet Sted i Kalkmassen.

Udviklingen af nyere Kridt standsede, idet en Hævning bragte vort Omraade og tilgrænsende Strøg op over Havfladen, men medens Mellemeuropa denne Gang holdtes oppe som fast Land, sank Danmark paany under Vandet, og nu afsattes her — stadigvæk ovenpaa Kridtet og Kalken — skiftende Lag Mergel, Ler og Sand fra Udflydning gennem Nabolandenæs Flodsystemer. *Grønsandskalken* i Køgeegnen og *Kertemindeleret* i Nordfyn samt tilsvarende Forekomster mellem Grenaa og Æbeltoft er kendte Ophobninger af dette flodbragte Materiale.

Senere kom paa lignende Maade *Lillebæltseret*, det meget fede plastiske Ler, den stiveste Lerart, der findes under dansk Grund. *Plastisk Ler* træder ligesom de andre ældre Dannelser i vor Jordbund kun undtagelsesvis frem andre Steder end ved Kysterne, men her bidrager de karakteristiske Lerklinger ogsaa i væsentlig Grad til at give Landskabet Præg — saaledes særlig smukt Nord for Fredericia, ved Trelde, langs Vejle Fjords Nordside, mellem Bjørnsknude og Barritskov samt udfor Jensgaard ved Horsens Fjord. I vaad Tilstand bliver det stive, sandfrie plastiske Ler overordentligt sejgt, klæbrigt og udflydende og giver Anledning til Skred. Bjørnsknude har ved saadanne Skred mistet 11—14 ha alene i de sidste hundrede Aar.

Til nogenlunde samme Tid som plastisk Ler-Lejrin-

Kiselgur-Leje, Knabberup.

Wm. Berthelsen fot.

gerne hører det ejendommelige *Moler*, der væsentlig bestaar af Kiselalger, og som indeholder talrige Lag af vulkansk Aske; det findes paa Mors og i Thy. Omdannet Moler med vulkansk Askebestand er fundet ved Albækhoved, Bjerre Herred, ved Fredericia og ved Gejlhavegaard Syd for Kolding. Kiselgurlejer er afdækket ved Rands, Brøndsted og Knabberup.

Naar vi faar nævnt endnu et Par Aflejringer: *Glimmerler* og *Glimmersand*, nærmer vi os den Overflade, der igen blev tørlagt for Hav, og som under Solens Lys klædtes i frodigt Plantedække — indtil Istidens Mørke kom.

Glimmerler og Glimmersand udbredtes først omkring Skive, Hobro, Aarhus, Horsens. Hvidbjergs fjerntskinnende Sandmasse Nord for Rands Fjord er en Glimmersandsbanke, som Isen skruede i Vejret. Siden afsattes lignende Materiale over store vestjydske Strækninger. Det er denne temmelig stenblottede Ler-

art, de gamle Pottemagere gerne brugte til deres Urner og Potter. Sandet indeholder talrige Muslingskaller.

Plantevæksten i Ferskvandssumpe har dannet det Tørvedynd, der er blevet sammenpresset til *Brunkul*. Visse Dele af Vejle Amt maa i hin Periode have ligget forholdsvis lavt, thi Brunkul træffes ikke sjældent her: ved Sandfeldgaard i Brande Sogn, ved Vandel og Bindeballe i Randbøl Sogn og sikkert mange andre Steder.

Betragter vi Brunkullenes Plantetyper, ses det, at de nedenfra opefter vidner om forskelligt Klima; en Klimasvingning er indtraadt, stigende fra varmt tempereret til tropisk, derpaa dalende til stedse koldere Klima: Isen nærmer sig, alt Liv slukkes ud, hvor den skyder frem.

Man kender paa dansk Grund Aflejringer fra tre Istider. Under de to første blev hele Landet isdækket; den sidste lod Vestjylland være fri, idet Isens yderste Rand standsede ved en Linje, der forbi Tyregod fører vestom Give og videre over Karlskov, Uhe, Høgelund, Trøgelborg, Gjødsbøl, Amlund, Brændgaard, Sandager, Gjødding, Vandel, Randbøl, Hofmansfeldt, Frederikshaab, Stoltenbjerg, Karolinesynde, Hofmanslyst, Frederikshaab, Vorbasse, Skjødegaard, vestom Bække osv.

Fra Kuldeomraadet i Nord pressedes Isen herved. Ved Bevægelsen henover Norge, Sverige og Finland skurede den det faste Fjeld og bortførte alle forvitrede Bjergdele; ogsaa løsnede Stenblokke, store som smaa, maatte følge med — indefrosne i Isen. Det var en Jordflytning, der tømte stærkt, hvor Materialet toges, og som fyldte godt, hvor det kom hen. Danmark fik sin Part, da Isen smeltede, og dens Bytte — slidt til Ler, Sand og Grus — fandt lagdelt Leje oven paa Kalk og Brunkul og andet.

Flade.

Wm. Berthelsen fot.

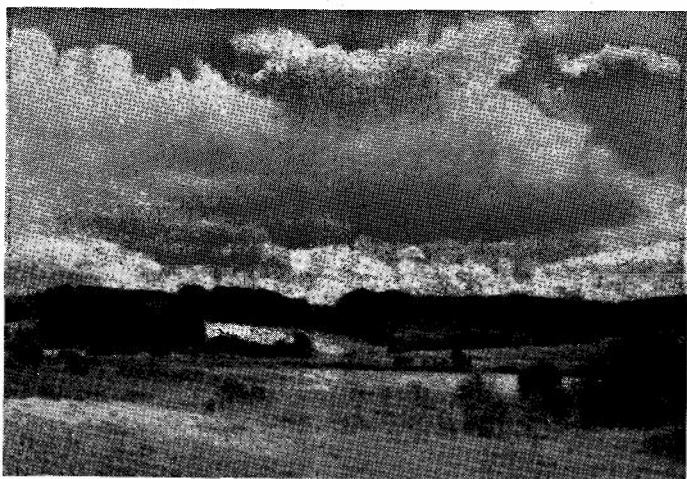
Under den sidste Istid udformedes det danske Landskab. De Terræntyper kom frem, vi nu daglig har for Øje: Vesteregnens sandede Flader, Midtjyllands Bakkepartier, Østeregnens kuplede Jævnstrøg. Vi vil forestille os, hvad der skete, medens Isen gled frem til nævnte Linje, standsede og smeltede bort.

Bevægelsesretningen var denne Gang østligere end ved tidligere Hjemsøgelser, nærmest fra Nordøst. Idet Isflaget vandrer ind over Land, slides og trykkes det underliggende Jordlag, ligesom en Del deraf optages i Ismassen. Navnlig vil Isens skubbende forreste Parti virke udjævnende og føre meget Materiale med sig, hvilket Blandingsmateriale efter Smeltningen ligger aflejret som Bakker foran og langs med Isens Standsningsbælte i Midtjylland. Længere inde under Isdækket og helt tilbage mod Østkysten ved Kattegat og Lillebælt nedfældedes, hvad Isen her indeholdt; det var ikke alle Vegne lige meget — deraf den bølgede østjyske Overflade.

Det regelmæssige i antydede Udvikling forstyrres i væsentlig Grad af to Forhold: Smeltevandets Udstrømning, der skærer dybe Furer i Landskabet, og Klimasvingninger, som bevirker, at Isen ikke svinder jævnt bort, men stundom gør kortere eller længere Ophold og gentagne Gange rykker frem og paany tilbage, indtil den endelig helt forsvinder.

Smeltevandet vil, naar Solen skinner, og Regnen regner, samles i skaalformede Fordybninger paa Isens Overflade; herfra bryder det gennem tyndere Partier i Isdækket og gennem Revner og Sprækker ned under Ishvælvingen, samler sig og finder Vej frem til Isranden gennem Tunneler, hvis Gulv er Isens Underlag, medens Loft og Vægge dannes af Isen. Efterhaanden skærer Vandstrømmen sig ned i den optøede Jordbund, hvorved der opstaar en Tunneldal. Da hele Tunnelen er vandfyldt, og da Trykket er stort, fordi Vandbeholdningen ligger højt, kan Smeltevandet — ligesom Vandet i et Vandrør — løbe opad og finde ud over Bakkelandet ved Iskanten, hvor det med voldsom Kraft strømmer frem af Tunnelporten. Her faar Vandflommen straks mere Plads, breder sig og taber sin Hastighed og dermed Evnen til at transportere sit Indhold; dettes tungere og grovere Dele aflejres, medens de lette Sandmasser føres videre vestpaa med Vandet — Sandfladen dannes. Op over Sandet rager Bakkeøerne, de højere Omraader af den Overflade, der udformedes i den foregaaende Istid.

Nu er Isen svundet bort fra den yderste Stilling ved Tyregod-Give-Lindeballe-Randbøl-Området. Den finder en ny Opholdslinje langs Tørring-Gadbjerg-Egtved-Anst-Egnen, fordi Klimaet bliver koldere. Da mildere Vejrlig atter indtræder, gentages den skildrede Udvikling ved Nedsmeltningen, og nye

Bakkeparti.

Wm. Berthelsen fot.

Bakkedrag med foranliggende Sandsletter dannes, dog i betydeligt mindre Maalestok. Men Smeltevandet skal have Afløb, og da de høje Bakkedrag foran hindrer Løb fremefter, baner Vandet Lavninger til Siden langs Isranden, indtil det har samlet Kraft og enkelte Steder kan bryde gennem Spærringen, saaledes i Terrænet mellem Tyregod og Give, mellem Nørskov og Lindeballe, mellem Lindeballe og Mørup og mellem Randbøl og Egtved; i disse Tragter uddybes Flodlejer: de vestgaaende Aaers øvre Slugtsystemer ligger fastfurede i Landskabet.

Videre tilbage mod Øst rykker Isranden, medens Flagen stadig bliver tyndere. Smeltevandet formaar ikke længere at strømme opad som før, og idet Isen nu ogsaa østpaa er smeltet saa meget, at Trykket her er mindre end tidligere, begynder Smeltevandet at strømme bagud, d. v. s. mod Øst: Vejledalen og Koldingdalen med Fjorddyb dannes. Under Isens fortsatte

»Rækkebjergene«.

Wm. Berthelsen fot.

Kæde af Flyvesandsbanker, hvis Toppe nu rager op over Mosedannelse paa begge Sider. Fra Vest til Øst ligger Bakkerækker som en mægtig »Drage« over Egnen. En Vej fører hen ad Rygningen.

vigende og fremrykkende Bevægelse og endelige Bortsmeltning formedes Østamtets Overflade, i hvis bløde Træk Grejsdalen, Elbodalen og Bjerre Herreds skiftende Dalfører er varige Mærker, Isen og Vandet fik sat. Meget blev givet, meget blev taget.

Endnu var Landet ikke bygget færdigt. Drivvaadt og nøgent laa det, udsat for alle Vinde. Fra stormfulde Højder førtes, naar Solen tørrede, Sand og Ler ned over lave Strækninger. Somme Steder varede denne Udjævning saa længe, at Terrænet ligger stærkt præget deraf. Navnlig i Vesteregnet spores en storstilet Nedslidning. Vestenvind og Østenvind og Vinden fra Nordvest var haarde Fejekoste, der hvistede slemt omkring med vor nye Jord. Sandslebne Sten og Klitdannelser som Rækkebjergene i Simmel og Stallrbakkerne paa Randbøl Hede fortæller, at Sandflugten gennem lange

Tider har raset her. Men alt faar jo en Ende, Naturen heler sine Saar: Planter vandrede ind, enhver Art fandt Fæste paa sit Sted i belejlig Stund og efter lovbunden Orden.

Planter og Dyr.

Det hænder, at man ved Brøndgravning og lignende dybtgaaende Jordarbejde støder paa et Lag, der indeholder Planterester, maaske tillige Dele af Dyr. Saa-danne Fund er gjort flere Steder i Vejle Amt; de viser os en Plet af den Jord, som før sidste Istid eller i en Periode, hvor Isdækket midlertidig var bortsmeltet fra vedkommende Strækning, har været Overflade saa længe, at Planter og Dyr kunde leve her. Hvis det trufne Lag stammer fra en den Gang højtliggende og tør Lokalitet, ser vi det nu blot som en mere eller mindre svag Muldstribe, og man kan i saa Tilfælde vanskeligt erkende dets Plante- og Dyreindhold. Men er man heldig og træffer et gammelt Overfladelag af lavtliggende, sumpet Beskaffenhed med rigeligt Plantedække, giver en Undersøgelse deraf ofte særdeles gode Oplysninger om Datidens Plante- og Dyreliv.

Skovmøllen ved Kolding, Balle Hule Nord for Egtved, Grønhøjgaard ved Rostrup og Smidstrup Mark nær Gadbjerg er Eksempler herpaa. Materialet i disse Forekomster viser en Flora i Udvikling fra Alger, Mosser, Halvgræsser o. s. v. i Dyndlagets Bund til Skovtræer: Birk, Eg, Fyr og Rødgran øverst — svarende til Overgang fra koldt til tempereret Klima. Blandt Levninger af Dyr fandtes nævnte Steder Slimdyr, Mosdyr, Børsteorme, Bløddyr, Smaakrebs, Mider, Insekter, Fisk, Pattedyr (Bæver, Daadyr, Mammut, Skovmus, Egern). I Grusgrave, Mergellejer o. l. træffes stundom interessante Dele af Planter og Dyr, men disse Ting,

Mose.

Wm. Berthelsen fot.

som jo er løsrevne fra deres oprindelige Omgivelse og ført til vedkommende Findested af Is eller Vand, giver kun sjældent faste Holdepunkter for Erkendelse af, naar og hvor de har levet.

Mammut-Fund er fremdraget ved Kolding, Stenvad Mølle, Sønder-Omme, Vejle, Jelling og Løsning. Mammuten fortrængtes af Istiden, ligesom Daadyret, dette dog ikke længere bort, end at det en Overgang i Istiden kunde vende tilbage igen, snart efter forsvandt Daadyret helt herfra (kunstig indført i Middelalderen).

Som Helhed bliver det i den nuværende Overflades Tørvemoser, vi maa søge Sporene af indvandrede Planter og Dyr siden Istiden.

Mose er plantefyldt, tilvokset Sump, oprindelig lavvandet Sø. Mosedynd gemmer godt, bevarer længe hver Ting, der synker ned. Lidt efter lidt dannes Lag paa Lag; vi kan fra Bunden opefter følge de skiftende Perioders segnede Flora- og Faunasamfund, faa Klar-

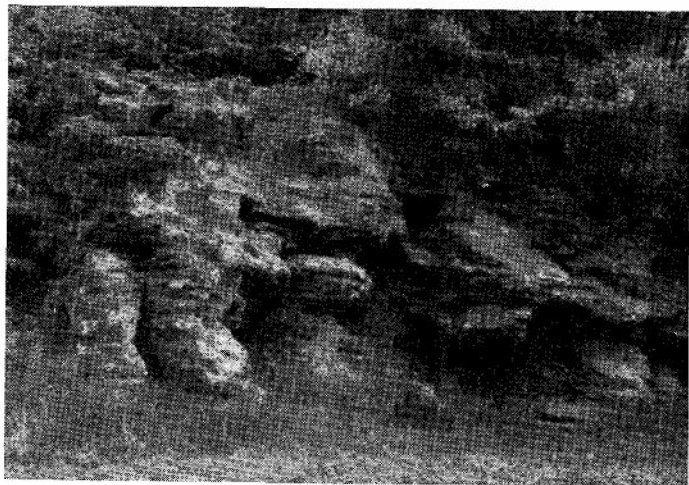

Fra Stilbjerg Mose.

Signe Mortensen fot.

hed over Typer og Livsvilkaar — det er som at læse en Bogs Blade fra første Side til sidste.

Nederst i uforstyrrede Tørvemoser træffes Rester af arktiske Planter og Dyr fra de haardføre Arter til Polarpil, Rypelyng, Rensdyr o. s. v. Landet har den Gang haft Tundraens Præg. En Temperatursvingning er sket fra koldt til varmere tilbage mod koldt Klima, idet der mellem to Aflejringer med arktiske Plante-rester er fundet storbladet Birk, bævergnavede Pinde og Elsdyrtakker. Omsider er de arktiske Planter afløst af Bævreasp, Birk og forskellige Pilearter. Derefter fulgte en Periode, da Landet var dækket af Fyrreskove, hvori levede Elsdyr, Urokse, Bjørn, Ulv, Bæver og Tjur. Klimaet var forholdsvis tørt; Vandstanden sank. Stublag i Moserne tilkendegiver, at adskillige af disse blev saa tørre og faste, at Fyrreskoven kunde vokse ud paa dem. Klimaet blev stadig varmere, men derefter atter fugtigere, hvilket havde til Følge, at Ege-

Kildekalk. Grejsdal.

Wm. Berthelsen fot.

skoven med Undervækst af Hassel trængte frem paa tidligere Fyrrebevoksningers Plads; Krondyr, Raadyr og Vildsvin indvandrede, medens flere af de hidtil-værende Dyreformer uddøde. Vi er endelig naaet op mod Tørvelagenes øverste Horisont. I det allerøverste Tørvelag findes Rester af de Træsamfund, som nu vokser paa og ved Moserne: El og Bøg.

Urokse er fundet i Mose ved Kolding, Røde Mølle Aa N. Ø. for Vejle, Løsning og Raarup, Elsdyr i Kolding Fjord, Mose i Lindeballe, Rødmose ved Tyvkjær, Gauerslund, Ildved Mose, Vejle og Urlev. Daadyr i Kolding. Vildsvin i Mængde ved Kolding. Bjørn i Kolding Fjord og Almind Mose. Ringsæl i Eltang Vig og Kolding.

Mennesker.

Den eneste Kilde til Kundskab om Menneskets tidligste Optræden i en Egn er de Spor og Mærker, der blev afsat og bevaret i Jordbunden.

Spredte Fund af Redskaber og Vaaben viser, at Folk har været paa vedkommende Sted, siger os, hvor de færdedes. Brandpletter, Affaldsdynger og Hustomte tilkendegiver Bosættelsens Udstrækning i Tid og Rum. Gravhøje, Runestene og Vejstykker trækker Linjerne op for den fastholdte Bebyggelses Placering Landskabet over.

Kender vi da det nævnte Materiale, kan vi med det som Grundlag danne os et Billede af en bestemt Egns Oldtidskultur.

Siden Indsamlingen af Oldsager op gennem 1800'erne blev almindelig, er der i hver ordentlig Samling ført Bog over de enkelte Genstandes Findested. I Nationalmuseets Fundsprotokoller kan man eftergaa Amternes, Herredernes, Sogdenes leverede Bidrag til Museet, og ved at undersøge de til Numrene i Fortegnelsen svarende Genstande paa Hylderne faar man det fuldstændige Kendskab til en Egns indsendte Ting.

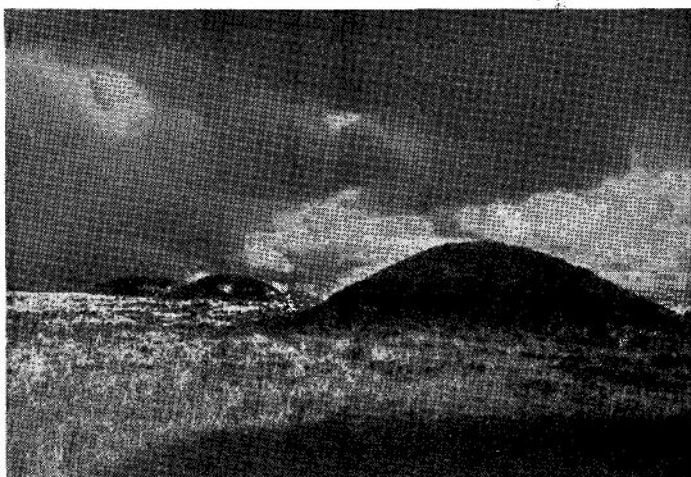
En lignende Ordning maa naturligvis Provinsmuseerne have, for at Oldsagerne her kan være af videnskabelig Værdi. Lægges nu alle disse vort Undersøgelsesomraade vedkommende Museers Erhvervelser sammen, bliver Resultatet det fyldigst mulige. Ganske fuldstændig kan man desværre aldrig faa en saadan Opgørelse, idet adskillige Privatsamlinger ofte mangler nøjagtig Angivelse af Findested for de enkelte Genstande.

Størsteparten af fundne Oldsager fra Vejle Amt opbevares i Nationalmuseet. Men meget betydelige Mængder fra forskellige Sogne er gaaet til Museet paa Koldinghus samt til Museerne i Horsens og Vejle. Mere lokalprægede er Vandel Museum og Brande Oldsagsamling; det samme gælder formentlig ogsaa Glud

Museum. Grundstammen til Grindsted Museums Oldsagsamling hidrører fra Vejle Amt, nemlig Egnen omkring Bredsten-Skibet Sogne. Meget kedeligt er det, at en væsentlig Del af Amtets Oldsager ved Opkøbere er spredt for alle Vinde nærvæd og langt borte, ogsaa udenfor Landets Grænser. Disse Ting unddrager sig enhver Vurdering, og noget lignende er Tilfældet med de Smaasamlinger, Folks Bordskuffer og Cigarkasser gemmer rundt om i By og paa Landet. Endelig aabner der sig jo unægteligt for den søgende og sammenføjende Tanke det helt forfærdende Perspektiv, at store Skatte kan være ødelagt eller bortført i de vanskundige Tider før 1807, da Rasmus Nyerup begyndte sit Arbejde med »Kommission for Oldsagers Opbevaring«.

Sikkert er det, at Oldsagerne har været langt righoldigere tilstede end nu ses, dog tør vi vel nok gaa ud fra, at den fjernede Del ikke er hentet i snævre Lokalteter, men fordeler sig jævnt over hele Amtet, og saa ændres vort Materiales Beviskraft ikke synderligt derved. I hvert Fald faar vi det ikke bedre.

Næst efter Oldsag-Fundene kommer Gravhøjene som Vidne om Bosættelse og Kultur. Ogsaa her gælder det Forhold, at Materialet er mangelfuldt. Først op i 1880—90'erne blev Højene i Vejle Amt kortlagte af Nationalmuseet, og Tællingen var endda temmelig overfladisk udført, idet man hovedsagelig kun medtog de den Gang endnu synlige Mindesmærker i Terrænet uden Hensyn til saadanne sløjfede Høje, Folk kunde erindre og fortælle om, eller som Matrikulkortene og gamle Udsagn i Præsteindberetningerne 1638 og 1787 havde paavist. Det maa anses for overordentlig sandsynligt, at en stor Mængde Gravhøje Tid efter anden er

Gravhøje paa Randbøl Hede. *Wm. Berthelsen fot.*

jævnet med Jorden, efterhaanden som Skovrydning og Opdyrkning af ødeliggende Arealer skred frem — før Optællingen. Og det er uden Tvivl Østeregnet, der tidligt har lidt størst Tab. Ikke blot bevirkede Jordens Frugtbarhed, at man her gerne tog hver Plet under Plov, hvorfor Højfyld kørt i Mosehuller og vaade Lavninger, men de mange Storstensanlæg i dette Landskab maatte tilbyde sig, naar Folk byggede Stenkister under Vejene og Broer over Vandløb. Det vilde da navnlig for Østamtets Vedkommende blive et skævt Billede, der kom frem, hvis man alene saa hen til kendte Gravhøje som Kendetegn paa Oldtidsbebyggelsens Omfang og Placering. Kun ved at tage baade fundne Oldsager og Gravhøje i nøje Betragtning kan den rette Erkendelse vindes.

Forinden vi rykker i Marken med vort sigtede Materiale, maa vi pege paa endnu en Ejendommelighed,

som nærmest vedrører Vesteregnet, men dog ogsaa i mange Tilfælde gælder Østamtet, nemlig det Forhold, at Gravhøjene særdeles ofte er opført og brugt baade af Sten- og Bronzealderens Mennesker, og saaledes ikke — nærmere set — udtrykker det sande Bebyggelsesforhold, men i Virkeligheden dækker en langt tættere Bosættelse, end det blotte Højtal tilkendegiver.

BOSÆTTELSEN

Gennem utalte Somre havde Jorden dækket sit gavmilde Bord, vrimlende Dyrearter til overflødigt Næring, da Menneskene en mærkværdig Dag mødte op. Stille traadte de, for Omgivelserne var store, de selv faa og smaa, nærmest kun en enlig Familie. Paa en sollys Skraaning under Skovens Hang ved Nordsiden af et fiskerigt Vand, hvor Kilder faldt i Aa, og Aa gik i Fjord, fandt Manden det Sted, han søgte. Stadighed var der i ham, Trang til blivende Hjem efter flakkende Vandringer, Føde gav Pladsen og Læ for kolde Vinde: Slægten blev boende her, fastholdt i Tusindaar paa Købstaden Koldings Grund.

160 Numre Genstande, hovedsagelig fra ældre Stenalder, gemmer Nationalmuseet fra Kolding-Bopladsen, og Museet paa Koldinghus har foruden store Mængder Flintredskaber 111 Hjortetaksøkser, ca. 100 Hjortetaksender med Spor af Bearbejdning, 15 Redskaber af Ben, Brudstykker af Lerkar, en Harpun, et Smykke af Vildsvinetænder og 1712 Dyreknogler. Der er fundet menneskelige Skeletdele, Skaller af Bløddyr, Strand-snegle, Hjertemusling, Blaamusling og Østersarter, Knogler af Elsdyr, Urokser, Bjørn, Los, Ulv, Vildsvin, Bæver, Ræv, Grævling, Skovmaar, Odder, Pindsvin, Kronhjort, Raadyr, Ringsæl, Graasæl, Havørn, Fiskeørn, Pibesvane, Sangsvane, Skallesluger, Graagaas,

Oldsager af Hjortetak og Ben fra Kolding Fjordfund.

1. Økseskaft, dannet af Hjortetak (se Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1896, Pag. 317). 2. Økse af Hjortetak, med Skaft hul boret ved Takkens Rodende. 3. Økse af Hjortetak, med Skaft hul boret ved Udspringet af en Gren. (Et Stykke af Træskaftet er bevaret). 4 og 6. Redskaber af Hjortetak, med Ornamenter dannet af borede Smaahuller anbragt i Mønster. 5. Økse af Elsdyr tak. 7-8. Flis af Hjortetak med gennemboret Hul (Hvirvel). 9. Flis af Hjortetak med indborede Ringe. 10. Filernaal af Ben, med fine Stregornamenter. 11-15. Naale og Prene af Ben. 16. Dolk af Ben. 17. Kølle, dannet af Hjortetak. 18. Økseskaft af Hjortetak, Enden afbrudt. 19. Benmejsel. 20. Hakke, dannet af Underkæben af Vildsvin.

Knortegaas og Lom. Alt dette viser, at Menneskene her oprindeligt har været Fiskere og Jægere. Det samme ses af nogle Køkkenmøddinger ved Horsens Fjord.

Videre Udbredelse af ældre Stenalders Folk lader sig ikke nu paapege i Amtet. Men derfor kan tilsvarende Pladser ved vort lettilgængelige, omfattende og særdeles indbydende Kyststrøg godt være taget i Besiddelse. Terrænet er siden ældre Stenalders Tid sænket saa meget, at gamle Kyst-Bopladser formentlig ligger overskyllede.

Hvorvidt denne Landsænkning med ændrede Fangstbetingelser lidt efter lidt har drevet Menne-skene bort fra Kysten eller dog bidraget til Flytning af Bopælene længere op i det faste Jordsmon med paafølgende Overgang til Husdyrhold og Agerdyrkning — faar staa hen. Et Kulturskifte kan jo være dikteret af visse Foreteelser i Naturen og Næringslivet og behøver ikke just at skyldes et pludseligt Folkeskifte. Det er efter de fundne Skeletdele at dømme ikke udelukket, at ældre Stenalders Kystbeboere har nære Slægtninge i det yngre Stenalderfolk, som kendetegnes ved Storstensanlæg til Fællesbegravelser, og som tog Øst-Danmark i Besiddelse indtil Midten af Jylland.

N. Tyrstrup, Holmans, Elbo og Bjerre Herreders frugtbare Lerjorder, hvor førnævnte indtrædende fugt-ige Klima forholdsvis tidligt svækkede Fyrreskovenes Kraft, saaledes at Græsset kunde naa Frodighed, før Kystegnenes rette Træarter Eg og Bøg slog Rod og lukkede Lyset ude — var særligt dragende Strøg, lignende de grønne Øer, Stammefrænderne havde i Eje østpaa bag blinkende Vande. Saare tiltrækkende forekom ikke mindst Bjerre Herred, hvad vi kan se af Omraadets mange Storstensmindesmærker: Dysser, Jættestuer og andre Stengrave. Gennem Vejledalen trængte Folket i Vest frem til Knabberup, Kærbølling, Mørup og Vandel. Men denne Linje formaaede Erobrerne ikke at udvide synderligt eller fastholde længe, thi her

mødte de det mægtige Enkeltgravsfolk, som sydfra havde underlagt sig Vestjylland og nu paa Græsbæltet langs Vandskellet bragte en blomstrende Kultur til rig Udfoldelse.

Karakteristisk for Indlandsbeboerne blev den Gravtype, de dannede: Enkeltgraven, bygget af Græs- eller Lyngtørv, Jordfyld og Smaasten — Tuegraven, Jordhøjen. Et andet Kendemærke er deres Vaaben, især Sten-Stridsøksen, hvorfor man ogsaa kalder dem »Øksefolket«.

Mødet mellem de to Folkestammer har næppe formet sig særlig fredeligt. Hvis man forbavset, men taktfuldt havde taget hinandens Eksistens til Efterretning og hver for sig med Respekt og gensidig Agtelse trukket banebrydende Forpøster tilbage fra Modpartens Omraade, vilde der i Grænsedistriktet paa begge Sider være opstaaet en Række jordfaste Minder fra saadan Standsning af forskellige Kultursamfund, hvad ikke er Tilfældet. Alt tyder paa, at Øksefolkets Fremrykning er foregaaet temmelig uafbrudt, indtil ogsaa Østeregnen — Bjerre Herred ikke undtaget — var naaet; over Halvparten af Bjerre Herreds og Størstedelen af Østamtets Gravhøje er Tuegrave, Øksefolkets simple Jordhøje.

Voldsomt staar Kampe mellem stærke Skarer, naar det gælder Landvinding for Plads og Fødes Skyld. Maaske var det mere end Nybyggerne fra begge Sider, de periodisk overtallige og udvandrede fra Gammel-Bygderne, der brødes, med skiftende Held og gennem lange Tider. Kan hænde, hele Folkestammer deltog. Det sikre er, at netop Brydningen og den stedfundne Folkeblanding blev befrugtende for Oldtidens Kultur i Midtjylland og østpaa.

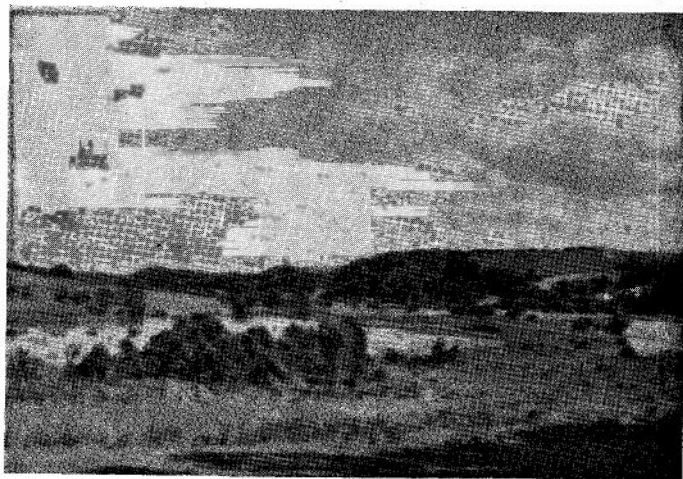
For at lette Oversigten over Amtets Oldtidsbebyg-

gelse grupperer vi Sognene i Herreder og nævner disse efter den Plads, de faar, naar Fund og jordfaste Mindesmærker lægges sammen, d. v. s. efter Bygdetætheden.

Nørvang Herred.

Førstepladsen indtager Nørvang Herred med 2826 Oldtidsminder, 976 Numre Fund (i Nationalmuseets Besiddelse) og ca. 1850 Gravhøje. Fundene fordeles sig saaledes: Stenalder 587, Bronzealder 228, Jernalder 161. Fordelingen viser, at Kulturen her har været uafbrudt eller dog jævnt fortsat gennem de tre Udviklingsperioder Sten-, Bronze- og Jernalder, hvad ogsaa Gravhøjene vidner om, idet Forholdet mellem Sten-, Bronze- og Jernalderhøjene som Helhed er tilsvarende de kendte Fund:

Sogn	Stenalder	Bronzealder	Jernalder	Gravhøje	Minder
Tyregod	172	27	49	250	498
Brande	143	35	27	ca. 200	405
Nykirke	65	19	6	270	360
Give	12	16	17	300	345
Givskud	9	10	3	275	297
S. Omme	81	45	1	144	271
Ringive	22	4	18	200	244
Vester	45	28	18	90	181
Ø. Snede	5	22	11	12	50
Sindbjerg	12	0	0	ca. 35	47
Hvejsel	4	6	0	ca. 35	45
Hornstrup	1	0	4	7	12
Uldum	2	4	1	»enkelte«	ca. 12
Langskov	0	0	0	ca. 12	ca. 12
Vindelev	0	1	5	3	9
Grejs	0	0	0	0	0
Ubestemt Opr.	14	11	1		

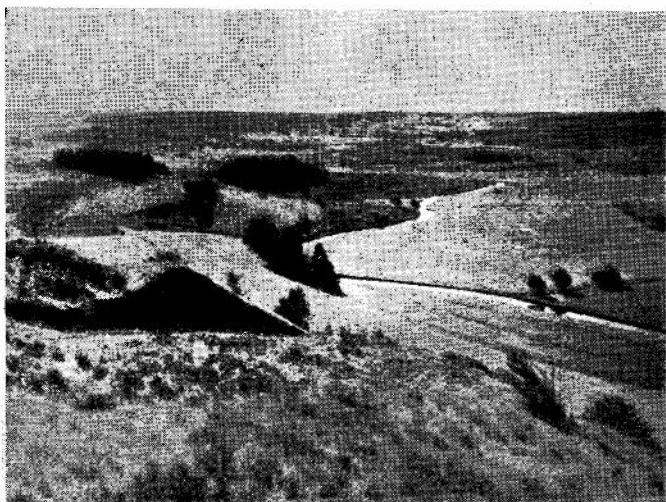
Skov og Græs mødes.

Wm. Berthelsen fot.

Det bemærkes, at Tallene fra Sønder Omme Sogn hidrører fra Tiden før 1913, da Blaahøj og Filskov udskiltes fra S. Omme. Blandt Fundene i dette Sogn samt Hvejsel og Givskud er nogle Numre Genstande af Guld. Paa Skrænten ned mod Vejle Fjord er der nær Bredballe, Hornstrup Sogn, afdækket to Affaldsdynger fra Jernalderen.

Højene er Enkeltgrav-Kulturens; Storstensanlæg forekommer ikke i Nørvang Herred.

Den paafaldende Ulighed i Bebyggelsesgraden, som Oversigten viser os, kan vanskeligt forstaas, uden at vi ser hen til, hvorledes netop dette Folk ifølge Tilbøjelighed eller Sædvane — Menneskene kom jo fra Vestjyllands vide Egne — med Forkærlighed har søgt aabent Landskab at bo i: Græssletter mellem Skovpartier. Just saaledes var Vestjyllands Natur i hin Tid, hvad talrige Undersøgelser siger, og heroppe omkring det midtjyske Strøg fra Syd mod Nord fandt man

Aaløb gennem Græsbælte. Wm. Berthelsen fot.

samme Blanding af Græsstrækninger og Skovfremspring, blot i livligere Skifte, eftersom Vandkilder sprang, og Terrænet vekslede med Dale og Bakkedrag. Det er en Fejltagelse, ældre Forskere gør sig skyldig i, naar de taler saa meget om gammel, naturlig Hede i Midt- og Vestjylland. Heden var ikke den Gang stort større, end Sandflugt havde grebet om sig, og visse tørre Jordrygninger tilbød. Hvad skulde kunne nære en talrig Befolkning gennem Aartusinder her, hvis Egnen var Hede! Et Sogn som Brande f. Eks. blev Hede ved Tidernes Ugunst, men var det ikke oprindeligt; Brande havde spredt Bevoksning af brede Bøge i Jernalderens andet Afsnit, hvilket ses af Trækul og Tørvelag fra dette Tidsrum (Tidsbestemmelse mulig ved Hjælp af tilsvarende Lerkarfund). Endvidere maa huskes, at Grundvandet stod højere i gamle Dage end nu, et Forhold, der bidrog til at holde baade Lyng og Skovfyr paa Afstand, men som var gunstigt for Græs

Aaløb. Grejsdal.

Wm. Berthelsen fot.

og gav dette frodig Vækst — landsøgende Stenalder-Folk: Jægere og Kvægopdrættere til passende Næring. Let fandt Mennesker ogsaa Jord at dyrke Korn i; Fisk fangedes i friske Vandløb. Ret et attraavædigt, et rigt og yndigt Landskab var vor Vesteregn, netop efter Tidens Fordringer. Derfor blev denne Egn befolket langt tættere end andre Omraader. Skovbæltet langs Midtjyllands Østhelde veg Oldtidens Folk tilbage for saa længe som muligt. Og da man endelig nødtes til at skaffe nye Slægter mere Plads, gik man Erobringsvejen gennem naturdannede Lysninger i Skovtykningen ind i Østkystens Egne. De faa Fund og det ringe Antal Gravhøje, Nørvang Herreds østlige Sogne kan fremvise, siger os lidt om Gennembrudslinjerne, Krigerne og Nybyggerne fulgte, tilkendegiver ogsaa — tydeligt nok — at man ikke gjorde langt Ophold undervejs mod Kystlandet. Meget senere faldt Storskoven, smuldrede hen ved stadige Angreb fra

Vest og Øst, eftersom Pladsen disse Steder blev kornproducerende Mennesker for snæver.

Tørrild Herred.

Nationalmuseet kender fra Herredets 9 Sogne 540 Fund (89 + 297 + 154) og ca. 650 Gravhøje, 3 Runesten, henved 1200 Oldtidsminder.

Sogn	Stenalder	Broncealder	Jernalder	Gravhøje	Minder
Randbøl	46	150	17	301	514
Jelling	12	51	48	90	201
Bredsten	1	27	64	ca. 45	137
Nørup	5	28	19	ca. 75	ca. 127
Gadbjerg	9	21	0?	ca. 72	ca. 102
Lindeballe	11	6	0?	ca. 51	ca. 68
Skibet	1	1	3	ca. 10	ca. 15
Hover	0	1	2	10	13
Kollerup	0	1	1	0	2
Ubest. Opr.	4	11			15

Under Kollerup Sogn, hvor nu ikke kendes Spor af Gravhøje, nævner Danske Atlas »nogle hedenske Gravhøje«. I Præsteindberetning fra Skibet 1638 nævnes Runddysser paa Knabberup Mark samt Øst for Haraldskær og Nord for Skibet. En »Haraldshøj« ligger ved Jennum. I Mose nær Haraldskær fandtes 1835 et mumieagtigt Kvindeligt, fæstet til Stedet med Trækroge; det blev hensat i Vejle Skt. Nicolaj Kirke. Fundet vakte megen Opmærksomhed, ogsaa fordi Liget — uden fyldestgørende Bevis — udpegedes som den norske Dronning Gunhilds, hvem Jelling-Harald havde haft Besøg af. — Storstensanlæg har eksisteret paa Mørup Mark og kort Vest for Vandel By. — Gadbjerg og Lindeballe mangler Jernalderfund, hvad ikke helt stemmer med Virkeligheden, idet der ved nyere

Undersøgelser af Jernudvindingspladser i disse Sogne er fremdraget talrige Smeltegruber og Lerkar fra Folkevandringstiden.

Oversigten giver et ganske lignende Billede af Bebyggelsesforholdet, som det vi saa i Naboherredet Nørvang, hvad da ogsaa var at vente: Vesteregnet er tæt befolket, Østsognene har kun faa og spredte Bopladser. For Randbøl, Nørup og den sydlige Del af Lindeballe Sogns Vedkommende maa Bebyggelsen endda have været væsentlig fyldigere, end Materialet tilkendegiver, idet Mogens Jensens Samling i Vandel ikke er medtaget i Undersøgelsen; den omfatter 457 Numre fra Stenalderen og 36 fra Bronzealderen, nærmest stammende fra nævnte tre Sogne. Gartner Peder-sens Samling i Kærbølling omfattede ca. 300 Numre Stenalder-, ca. 10 Bronze- og 2 Numre Jernalderting, før den flyttedes fra Kærbølling til Grindsted. En stor Part af Stensagerne hidrørte vistnok fra ret forskellige Egne, men de fleste Genstande er sikkert fundne i Jelling og Bredsten Sogne. Selv om disse Fund lægges til deres Hjemkommuner, ændres ikke derved den Kendsgerning, at Randbøl-Kolonien længe var langt større end nogen anden i Herredet.

Mod Oldtidens Slutning maa der imidlertid være sket en Forskydning i Retning af Jelling, hvorved denne Bygd blev absolut førende i Vikingetiden og første Middelalder og Sæde for en stærk Kongemagt, der samlede det danske Rige til en Enhed. Kongeminderne i Jelling, Gorms og Tyras Høje og de to Runesten, er Danmarks mærkeligste Oldtidsmonumenter. Størstiledede i Anlæg, vidtsynende Kredsen rundt rejstes Højene, mange Hænders Værk; langtrækkende Budskab til kronet Høvdingeæts Pris ristedes paa Sten, kunsthærdig Runemesters Gerning. Forunderlig le-

vende tolker Høje og Runestene et Tidsskiftes Fuldbyrkelse over Nordens Folk: fra daadrige Dage glider man under stigende Lys ind i ny Udfoldelse, Riget ligger samlet, Vernet lukket, Landet er givet fast Styre, Norge draget med i Laget; Verdensbilledet har faaet Størrelse, Vestens Paavirkning kendes, Sydens ikke mindre, Kristendom modtages — alt set fra Jelling og det oplevede skildret i Højenes Rejsning og ved Store Runestens Skrifttegn og Billed.

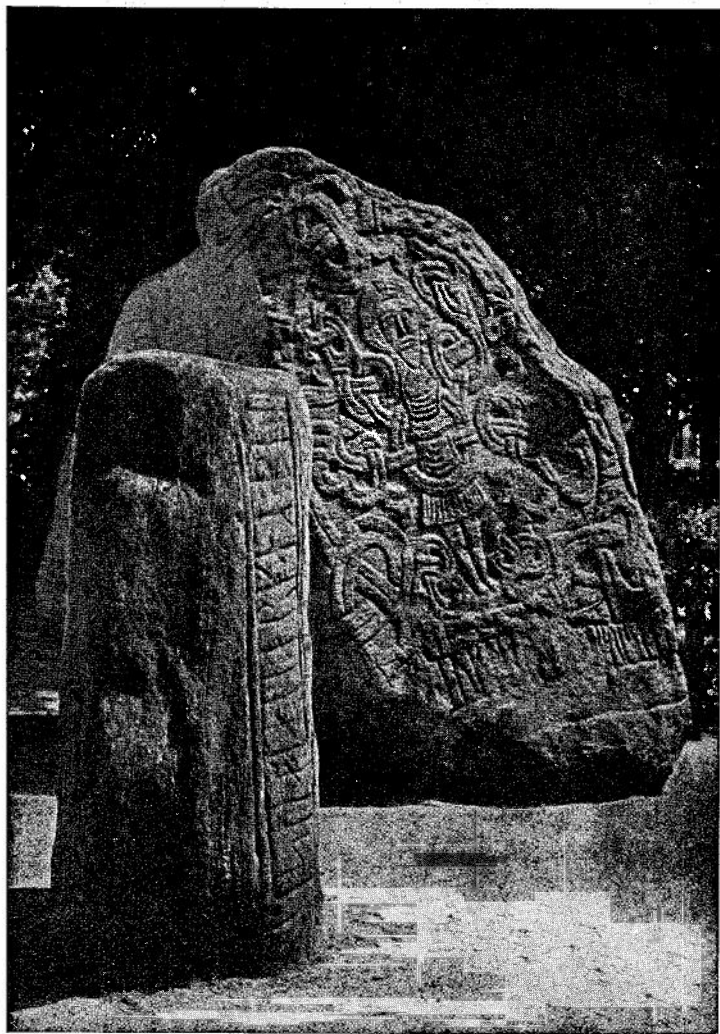
Haralds Sten siger: »Harald Konge bød gøre dette Mindesmærke efter Gorm, sin Fader, og efter Thyra, sin Moder, den Harald, som vandt sig hele Danmark og Norge og gjorde Danerne kristne.«

Paa Lille Runesten staar: »Gorm Konge gjorde dette Gravminde efter Thyra, sin Kone, Danmarks Bod.«

Tungt falder gamle Gorms Ord, som rimeligt er, da han skilles fra Thyra og Danmark. Fanfare lyder fra Haralds Sætninger — stolt kan dansk Skriftsprog begynde — meget fik han ud af sit Livs Arbejde, Fader og Moder til Ære.

At Syssel og Herred opstod her — Tørrild Herred hed i Middelalderen Jelling Herred (Valdemar II's Jordebog: Jalynghæreth) — vidner ogsaa om den centrale Stilling, Jelling længe indtog.

Men medens Jelling forfremmedes, gled Randbøl noget i Baggrunden. Optakten havde været omtrent jævntløbende, Betingelserne nogenlunde ens de to Steder: henholdsvis nær Vejledalens Nordvest- og Vestrand, Jelling dog i kortest Afstand fra sejlbart Vand ved Skibet; begge Pladser laa midt i jernproducerende Distrikter og op til samme vigtige Færdselsveje. Naar Jelling blev førende i Konkurrencen med Nabobygden, skyldes det maaske til syvende og sidst personlige Forhold: Jellingætten har været stærkest.

Runestenene i Jelling.

Wm. Berthelsen fot.

Om en Randbøl-Konge fortæller Sagnet: I ældgamle Dage levede i Randbøl Sogn en Konge ved Navn Ran. I sin høje Alder geraadede han i Trætte med Kongen paa Lundenæs i Aast, Lindeballe Sogn, og det kom til aaben Strid imellem dem. Kong Ran forskansede sig da i en Dal Nord for Randbøl, som endnu kaldes Kongsdalen, og oppebiede dér sin Fjendes Ankomst. Dette skete i en taaget Morgenstund, da Kongen paa Lundenæs nærmede sig fra Skoven. Men saasom han havde ladet alle sine Folk udpynte med grønne Grene, lignede hans Hær en Skov, ved hvilken List de ubemærket nærmede sig Kongsdalen og overrumplede Kong Ran, som her fik Banesaar. Endnu vises Kong Rans Grav paa Randbøl Kirkegaard, og efter ham fik Byen sit Navn.

Beretningen om Nabofejden har ogsaa følgende Form: »To Konger havde Krig med hinanden. Den ene boede i Randbøl og hed Ran, den anden boede i Amlund og hed Amlet. Amlets Folk huggede Grene af Træerne og tog dem med, saa det saa ud som en vandrende Skov. Kong Ran tabte, og han selv ligger i en Høj paa Kirkegaarden lige Nord for Kirken, men hans Folk er jordede i de mange Høje, der er lige norden for Randbøl.«

Kong Rans Høj er i ydre Skikkelse meget imponerende, opkastet i Broncealderen. Men Sognets mærkeligste Mindesmærke er Store Rygbjerg Runesten, et af Landets ejendommeligste Minder i sin Art. Paa Stenen staar: »Tule Bryde rejste denne Sten efter Brydens Lege Torgunn. Disse Stave ville leve meget længe.« Det mærkelige ligger især deri, at Runesten er rejst over menig Kvinde og anbragt paa hendes Grav. (»Lege« = den elskede, Fæstemø). Tule Bryde kan efter Tilnavnet at dømme have været kongelig Gods-

Rygbjerg Runesten.

Wm. Berthelsen fot.

forvalter; her har da formentlig i Nærheden af den store Alfarvej ligget Krongods.

Jerlev Herred.

Der kendes fra Herredets fire Sogne 155 Fund: 18 Stenalder, 57 Broncealder, 80 Jernalder. Højene er — eller har været — ca. 400. 1 Runesten, ca. 555 Oldtidsminder.

Sogn	Stenald.	Bronceald.	Jernald.	Gravhøje	Minder
Egtved	6	48	6	262	322
Ødsted	11	6	73	99	189
Jerlev	1	2	1	27	31
Højen	0	1	0	6	7

I Billedet finder vi straks de kendte Træk fra Nørvang og Tørrild: det vestlige Terræn har flest Vidnesbyrd om Bebyggelse, det østlige — bakkede, lerede, skovdækkede — færrest.

Egtved glimrede ved rig Bronzealder-Kultur; det mærkeligste herhen hørende Minde fremdroges 1921 i en Højrest Nordvest for Egtved, et ualmindelig velbevaret og oplysende Gravfund fra ældre Bronzeperiode: en Stammekiste af Eg, hvori paa en Kohud var nedlagt Liget af en ung Kvinde, iført Trøje og et overordentlig ejendommeligt Frynseskørt; i Kisten fandtes endvidere et prægtigt Udstyr af forskelligartede Smykke- og Toiletsager m. m.

Ødsted Sogns paafaldende mange Jernalder-Fund hidrører især dels fra Vingsted Sø, hvor man 1856—57 optog en stor Samling Vaaben og Vaabendele, sandsynligvis i Folkevandringstiden nedlagt her paa viet Sted som Offergave efter Kamp, dels fra en Urnegravplads paa Tudvad Mark. I Egtved og Ødsted Sogne er fremdraget Guldfund.

Af Storstensgrave er der i Herredet truffet enkelte Spor. Ellers repræsenterer Højene Enkeltgravskulturen — alt lignende førnævnte Forhold i Tørrild Herred med nær Tilslutning til Randbølegnens Kulturpræg.

I Egtved Kirkegaardsdige fandtes 1863 Brudstykket af en Runesten.

Brusk Herred.

340 Fund — 274 + 40 + 26 — og ca. 209 Gravhøje, ialt ca. 549 Oldtidsminder, leder os atter til vort Udgangspunkt ved Kolding Fjord.

Sogn	Stenald.	Bronzeald.	Jernald.	Gravhøje	Minder
Kolding	160	7	7	—	174
Ø. Starup	18	8	1	50	77
Almind	37	3	5	ca. 25	ca. 70
Herslev	18	2	1	30	51
Eltang	20	7	3	ca. 20	ca. 50

Sogn	Stenald.	Bronceald.	Jernald.	Gravhøje	Minder
Viuf	0	3	0	ca. 40	ca. 43
V. Nebel	13	1	5	5	24
N. Bjært	6	8	1	12	27
Bramdrup	0	0	1	20	21
Vilstrup	2	1	0	6	9
Harte	0	0	2	1	3

Det store Kolding-Fund fra ældre Stenalder er allerede omtalt. Ved V. Nebel er fundet 6 Guldbrakteater (Guldhængesmykker) fra senere Jernalder; ogsaa i Almind er der fremdraget Ting af Guld. Højene tilhører næsten udelukkende Enkeltgravskulturen.

Et Brudstykke af en Runesten fandtes 1866 i N. Stenderup, Eltang Sogn. Af Landerupgaard-Runesten (Vilstrup Sogn), som omkring Aar 1800 kløvedes og ødelagdes, er der 1910 fundet et Brudstykke — genopstillet ved Gaarden Buhlsminde.

Hatting Herred.

Kendt er fra Herredets 11 Sogne 94 Fund: 33 Stenalder, 38 Broncealder og 23 Jernalder. Godt 400 Gravhøje kan paavises: ca. 500 Oldtidsminder.

Sogn	Stenalder	Broncealder	Jernalder	Gravhøje	Minder
Hatting	8	7	6	103	123
Hedensted	3	17	3	63	86
Løsning	0	9	0	ca. 50	ca. 59
Stenderup	0	2	12	40	54
Daugaard	6	0	1	40	47
Engom	13	3	0	26	42
Tyrsted	1	0	1	ca. 30	ca. 32
Torsted	0	0	0	20	20
Ølsted	0	0	0	ca. 17	ca. 17
Korning	2	0	0	ca. 8	ca. 8
St. Dalby	0	0	0	ca. 7	ca. 7

Fra en Jættestue Syd for Assendrup hidrører et stort Fund af Stensager m. m. — det betydeligste sydøstjyske Fund i sin Art.

Det kendes paa saavel Fund som Høje, at Bebyggelsen vestfra nu er naaet ind bag Skovomraadet, hvor Enkeltgravskulturen i Linjen Engom-Daugaard-Hedensted-Hatting mødes med den modgaaende østdanske, der ikke har formaaet at præge Egnen, skønt Afstanden fra Bjerre-Bygderne er kort; kun en halv Snes Storstensgrave kendes i Hatting Herred. — Jernalderfundet i Tyrsted Sogn stammer fra Dallerup Sø: Vaabensamling.

Bjerre Herred.

Fundene udgør 181 (75 + 21 + 85), Højene 199: 380 Oldtidsminder.

Sogn	Stenalder	Broncealder	Jernald.	Gravhøje	Minder
Barret	12	6	4	40	62
Bjerre	2	0	43	5	50
Raarup	13	0	4	30	47
Stouby	1	1	0	36	38
Glud	9	0	23	5	37
As	8	4	8	5	25
Klakring	1	0	0	21	22
Uth	2	0	1	17	20
Vrigsted	1	2	0	15	18
Skjølde	1	0	0	12	13
Ørum	1	4	0	6	11
Urlev	0	1	1	4	6
Hjarnø	4	1	0	0	5
Nebsager	0	1	0	2	3
Hornum	0	0	1	1	2
Ubest. Opr.	20	1	—	—	21

Funds-Tallene giver maaske i mindre Grad her end ellers det rette Forhold til Virkeligheden, idet de ikke siger noget om Righoldigheden af hvert enkelt Fund. Disse er flere Steder usædvanlig store i Bjerre Herred, hvilket hænger sammen med, at Gravtypen, som før berørt, overvejende er Storstensfolkets Anlæg: Dysser, Jættestuer og andre Stengrave. Tallene for Bronzealderfundene viser Nedgang, men Jernalderen har atter en opadgaaende Linje; enkelte af Fundene fra denne Periode er særdeles fyldige, saaledes en større Gravplads ved Bakkedraget Bjergelide.

Elbo Herred.

Fra de fem Sogne i Herredet og Fredericia Byjord kendes 46 Sten-, 8 Bronze- og 40 Jernalderfund, ialt 94 Fund, samt ca. 175 Gravhøje: ca. 269 Oldtidsminder.

Sogn	Stenalder	Bronzeald.	Jernald.	Gravhøje	Minder
Tavlov	17	0	15	ca. 75	ca. 107
Erresø	19	1	7	ca. 45	ca. 72
Bredstrup	2	5	16	35	58
Ullerup	1	0	1	20	22
Vejlby	2	1	0	1	4
Fredericia	2	0	1	—	3
Ubest. Opr.	3	1			4

Fundene slutter sig jævnt sammen med Brusk Herreds og viser Udbredelse af Stenalder-Bebyggelse mod Kolding Fjord. Bronzealderen er lige saa lidt som Jernalderen meget fundgivende. Syd for Erresø Østergaard er fremdraget et stort Sølvfund fra Vikingetiden med Smykkeringe og Barrer. Af Storstensgrave ses nu kun svage Spor.

Holman Herred.

145 Fund (85 + 12 + 48) og 75 Gravhøje bliver 220 Oldtidsminder, Holman Herreds Jordbund kan vise os.

Sogn	Stenalder	Bronceald.	Jernald.	Gravhøje	Minder
Gaarslev	55	2	3	31	91
Gaverslund	18	9	5	25	57
Skærup	0	0	39	0	39
Pjedsted	1	0	0	15	16
Vinding	8	0	1	0	9
Smidstrup	0	0	1	4	5
Ukendt Opr.	3				3

Fund og Gravhøje antyder en gruppeagtig spredt, ikke særlig stor Bebyggelse. De bakkede, skovklædte Lerjorder har vanskeliggjort Indtrængen og Opdyrking. Storstensgrave kendes efter Beskrivelse, men nu præges Landskabet kun lidet heraf. Fra Brøndsted Skov, Gaverslund Sogn, hidrører et sjældent Fund: et Par anselige, stærkt ornamenterede Bronze-Økseblade, tyndt støbte over en Lerkerne, formentlig Offerstykker.

De 39 Numre Jernalderfund, der hæver Skærup til en ærkæologisk smuk Plads, stammer fra Tranebærmose paa Linnet Mark; her er fremdraget en ejendommelig Samling Vogndeale samt Brudstykker af Skjolde, Spydstager m. m.

Nørre-Tyrstrup Herred.

Det sydligste Herred i Vejle Amt har vi desværre kun ufuldstændigt Kendskab til, idet bestemte Tal paa Fund mangler. I større Mængde foreligger de imidlertid ikke, og da der kun kan spores faa Storstensgrave og ca. 150 Gravhøje, maa man karakterisere Herredets Oldtidsbebyggelse som gennemgaaende ret svag. Sten-

derup Sogn har ca. 75 Høje, Sønder Bjært henved 30, Hejls ca. 20, Vejstrup 15, Ødis 6 og Dalby 5. Vest for Straarupgaard i Dalby Sogn er fundet en stor og værdifuld Guldhalsring fra Jernalderen, Ringen er forsynet med Runeindskrift.

Samler vi sluttelig Herredernes Oldtidsminder, faar vi for Amtet følgende Tal:

Herred	Fund	Høje	Oldtidsminder
Nørvang	976	1850	2826
Tørrild	540	650	1190
Jerlev	155	400	555
Brusk	340	209	549
Hatting	94	400	494
Bjerre	181	199	380
Elbo	94	175	269
Holman	145	75	220
Nørre-Tyrstrup	?	150	150
	2525	4108	6633

For hele Amtets Vedkommende (2308 km²) bliver der gennemsnitlig 2,87 Oldtidsminde paa 1 km². Og ligeledes udtrykt pr. Arealenhed faar vi for Herrederne denne Fordeling og Rækkefølge:

Tørrild	— 320 km ² —	3,72	Oldtidsm. pr. km ²		
Nørvang	— 810 — —	3,5	—	—	
Elbo	— 84 — —	3,2	—	—	
Brusk	— 177 — —	3,1	—	—	
Hatting	— 174 — —	2,78	—	—	
Jerlev	— 150 — —	2,67	—	—	
Holman	— 134 — —	1,64	—	—	
Bjerre	— 262 — —	1,45	—	—	
N. Tyrstrup	— 197 — —	ca. 1	—	—	

At Tørrild vilde rykke op over Nørvang var at vente; det er her navnlig Randbøl og Jelling, som gør sig gældende. Elbo tager Jerlevs Tredieplads, og Bjerreviger ned under Holman. Ellers er det faste Træk i Billedet uforandret. Omtrent saaledes har Bebyggelsen været placeret Amtet over.

Spørger man nu, hvor i de enkelte Sogne alle disse Bopæle var nedrammede, kunde man til Erkendelse heraf vejledes noget gennem Højkort, og ikke mindre oplysende vilde Kort over Fundene være. Dog maa det forstaas, at et selv nok saa omhyggeligt Materiale af den Art vil blive ufuldstændigt, fordi en Mængde Fund er flydende og mange Høje glemte, og endvidere bør det vigtige Forhold tages i Betragtning, at Høj og Bolig ingenlunde altid er nøje sammenfaldende i Terrænet. De levendes Land var det Strøg, Livets Krav anviste: Græsgange med drikkeligt Vand; død Mand gravlagdes paa ledig Plet — passende langt udenfor Dagens Kreds. Vil vi altsaa lokalisere Bebyggelsen og skarpt drage dens Grænse i et snævert Omraade, Sogn f. Eks., er vi udsat for at gøre svære Fejl, hvis vi blot ser hen til Højene; de Folk, som dannede dem, kan godt have boet paa den anden Side Skellet. Men jo større det Plan af Sogne og Herreder er, vi undersøgende overskuer, desto rigtigere kan vort Resultat blive.

Til Slut et Forhold, som træffes saa tit, at man næsten tør sige, det har Karakter af Sædvane: hvor gamle Bopladser findes nær ved Aaløb, Lavdrag, Sump o. l. — hvad jo særdeles almindeligt er Tilfældet, ja efter vor ovenfor hævdede Opfattelse af Græsarealernes Betydning og Tiltrækningssevne maa være Regel — ligger de gerne paa Nordsiden af samme. Iagttagelsen, der ikke ses nævnt før, er gjort i Vestjylland, men gælder

vistnok jævnt alle Vegne. Eksempler i den Retning vil meget let kunne opregnes lige fra Kolding og Vejle, som sikkert i deres Kerne dækker over Gammelbygder, til Brande, Sønder Omme, Filskov (senere flyttet Syd for Aaen), Langelund, Ringive, Farre o. s. v. Forholdet hidrører uden Tvivl fra den simple Ting, at Oldtidsfolket har villet søge over i Solsiden.

Hermed skal Linjerne i Vejle Amts Oldtidsbebyggelse være optrukne.

Oldtidsfolkets Levevis.

Skønt de mange Oldsager fra stedlige Fund fylder en stor Plads paa Museernes Hylder, og Resterne af Høje og Runestene endnu i nogen Grad præger Landskabet, afspejles ingenlunde derved den skete Udvikling fra Jægerliv til Husdyrhold og Jorddyrkning, hvis ikke en omfattende Sammenligning med andre Egenes Materiale foretages, og særlige Træk herfra laanes som Lyskastere. Det ligger udenfor vor Opgave at søge saa langt efter Hjælp. Vi kan nok af de hjemlige Midler fremkalde en Del lokale Situationsbilleder og maa nøjes dermed — uden at give disse det virkelige Format til Omgivelserne, den rette Rækkefølge i Henseende til Tid.

Dagliglivets Form og Indhold er væsentlig bestemt ved Baggrunden: den materielle Kultur, og denne bæres igen af Egenskaber hos Egnens Jordbund og Natur, der her var lige langt fra Karrighed, som nedtrykker, og Yppighed, som gør lad. Menneskene maa tidligt have lært, at troligt Arbejde bragte sin Løn, stadig Eftertanke gav Maal i Sigte. Og ellers fattede de under Nød og Kamp og Overvindelse den Lære at indrette sig efter givne Forhold, indtil en Ændring endelig blev mulig.

Fra neden brød Slægten sin Bane opad. Trange var især Tilværelsens første Trin, medens man som Jæger fulgte Vildtet og idelig maatte skifte Lejrplads. Ogsaa efter at Hunden toges i Tjeneste, kunde Manden stundom komme tomhændet hjem til en sulten Familie i Løvreden eller Jordhulen. Og Kulde havde man at døjes med, endda Skinddragten tog af for Frost og Væde. Men Savn gør opfindsom. Da Oksen og Faaret og Svinet tæmmedes, blev Kaarene straks blidere, og da ogsaa Hesten indfangedes, betød det atter en stolt Sejr. Nu kendtes Orden og Tryghed, den omflakkende Periode saa man hen til som noget forbigangent, alt var blevet nyt. Nærende Mad, sund for Børn, lavedes af Mælk, Dødeligheden sættes ned. Bopæle rammedes faste, Dyr græssede paa Engen, Brødkorn og Korn til Bryg — Hvede, Byg og Hirse, sidst Rug — voksede i Smaaagre nær Brinkens skærmende Hæld. Men midt i Fremskridtets og Ejets Glæde kunde vel med Mellemrum en Mindelse slaa ned om gamle Tiders utvungne Forhold, hvis Skyggesider halvt var glemte. Det blev dog mest Ungdommen, Naturens Kalden lød til — saa stærkt, at den maatte følges; da vandrede de overtallige ud til ny Begyndelse forfra, Kamp, Nederlag eller Sejr. Saaledes er Egnen og Landsdelen vundet, saaledes Livets Goder erhvervede: stykkevis, lidt efter lidt — som alt holdbart og værdifuldt.

Hustomten i Vesterlund, Nørvang Herred, viser os den forladte runde Hytte: 14 Stolpehuller i Kreds om 12 Meter Gulvflade, mellem Stolperne Fletværk af Stænger og Vidjer, indslaaet med æltet Ler, et stort Rum og en god, tør Væg; dog gik man bort fra Typen, som ikke ret egnede sig til Udvidelse, det aflange Hus, Fag for Fag og Hus ved Hus i Firkant blev Fremtidens Mønster.

Tøj, varmt og blødt, vævedes af Uld. »Egtved-pigen«s Frynseskørt har næppe været Normaldragt for Kvinder; »Dronning Gunhild«s Tøjrester giver ikke heller sikkert Holdepunkt i den Retning. Lidt tunge og stive maa vi tænke os Klæderne, men dog af anderledes føjeligt Stof end tidligere og slidt med Velbehag indtil videre.

Pyntegenstande af Ben, Rav og Metaller vidner om Kunstsans og Trang til personlig Smykning. Mange Ting er Sydens skønne Varer, men hjemlige Folk har kunnet iagttage og efterligne saa godt, at Lærling blev Mesters Ligemand. Højt berømmer Jættestuer, Runddysser og Høje fra Landets Bakkedrag Datidens Øje for monumental Virkning og arkitektonisk Harmoni.

Menneskenes Evne til at gøre Iagttagelser og opsamle Erfaring spores ogsaa paa andre Felter; vi behøver blot at tænke paa Lægemidler overfor Sygdom og Saar. Markens Urter har man forstaaet at kende og udnytte, hver Art efter sin Egenskab.

Digehegnede Agre paa Randbøl Hede ved Ølgaard viser, hvor lidt Jord den primitive Kornavl fordrer, hvor forholdsvis ringe Betydning Agerdyrkningen længe havde mod Kvægopdræt. Man kan indvende, at Oldtidsagreene her maaske er særlig smaa, idet Stedet har været afsides og ringe, men saa glemmer man, at Agrene er jævnaaldrende med den store Færdselsvej nogle Hundrede Skridt østligere i Terrænet og næsten lige saa gamle som Tule Brydes Runesten 1 Kilometer nordfor, følgelig var Pladsen langt fra afsides, tværtimod meget central — Agrene nærmest Udtryk for den almindelige Type, nok til en Bonde og hans Families Underhold ved Siden af Græsningen.

Et Areal af den Størrelse kaldtes en Bolslod, Bol.

Bolet deltes maaske senere, da noget af Græsjorden toges under Plov, og Dyrkningen blev bedre, i Fjerdinger og Ottinger.

Helligdomme.

Naar Fortidsminder er saa dyrebare for Efterslægten, skyldes det ikke blot, at man derigennem kan spore Menneskenes Tilstedeværelse og Fremtrængen i en Egn og faa noget at vide om deres Syssel og Leve-maade, men ogsaa — og ikke mindst — fordi de giver Oplysning vedrørende Sans og Tanker hos vore Fædre. Det Indblik i Folkets Sjæleliv, fjerne Minder muliggør, er rigtignok kun dunkelt og aabnes os oftest i spredte Glimt; stundom kan der endda være ret langt mellem hvert Vink, som vi forstaar at fatte og tyde — saa meget mere kærkommen og agtværdig bliver den enkelte Meddelelse.

Man kunde paa Forhaand vente, at vor Egn, som bød Menneskene gode materielle Kaar, naar de selv lagde Kræfterne i, vilde bære Vidne om tidlig aandelig Vækst, tilmed da Beliggenheden muliggjorde Adgang for Strømninger udefra, fra Sydens og Vestens Verden. Sikre Henvisninger til Steder, hvor Trosforestillinger og Sindets Rørelse under Fællesskabets Magt har fundet Udtryk i Offerhandlinger og religiøse Ceremonier, mødes ogsaa gentagende indenfor Vejle Amt. To — maaske tre — Forekomster lader sig bestemme arkæologisk, Resten ledes vi til ved Hjælp af Stednavne.

Mørup-Stenen bærer Solens Tegn og fortæller om Soldyrkelse. Den stod i Sydsiden af en mægtig, flad, stenfyldt Høj med Gravkammer og usædvanlig smuk rundtløbende dobbelt Stenkrans langs Højranden. Et Solbillede var hugget — maaske gnedet — ind i Stenen, som nu er i Nationalmuseets Besiddelse; Højen er senere ødelagt.

Et andet haandfast Minde om Soldyrkelse eller Of-ringer til Ilden har vi i Stenen med skaalformede For-dybninger tæt Øst for Børkop ved Vejen til Gaarslev.

Solen dyrkedes paa *Solbjerg* — daglig Tale: Swolli-hjerg — i Sønder Omme Sogn, Nabohøjde til Dejbjerg, af hvis Mose den gyldne Solvogn blev fremdraget. Swolibjerg er en enlig liggende 66 m høj Bakkeknude ud mod Lavdrag til alle Sider, altsaa vidt synende. Sognet danner Sammenstødspunktet for seks Herreder og fire Sysler (Jelling-, Almind-, Varde- og Harsyssel). En fjerde Solhelligdom giver sig tilkende i Stednavnet *Solbjerg* som Betegnelse for en 65 m høj Bakke nord- for Vejle; her er ved Gammelsole endda en hel Kreds Sol-Navne (Solkjær, Solskov), der hver for sig og til- sammen vidner om udbredt Soldyrkelse i denne Egn.

Soldyrkelse er jo en fællesfolkelig Kultus, som har afsat Minder i snart alle Strøg af Jorden. Trindtom ofrede navnlig Agerbrugets Udøvere til den livgivende, men hist og her lidt flygtigt optrædende Himmelmagt; ikke mindst de nordlige Egne havde Mildhed behov, netop her var Solens Virkning ogsaa saa iøjnefaldende — Folk blev ivrige Paakaldere og Gavebringere. En Erindring fra den Symbolik, det Ceremoniel, Ofringen var forlenet med, er da ogsaa naaet helt ned til Nu- tiden gennem Solens »Dans« Pinsemorgen; endnu ken- des flere Steder det Træk, at man ved Foraarstid, naar Naturens Genfødsel er fuldkommen, skal hen paa »Solbjerg« for at se »Solen danse«. Ellers er de ældste Former af Soldyrkelse efterhaanden optaget i en Ager- brugskultus, som stigende Brug af Jorden gjorde hen- sigtsmæssig ogsaa hos os. Romeren Tacitus fortæller ved Aar 98 i Skildring af Germanerne: »De dyrker i Fællesskab Nerthos, det er Moder Jord, og mener, at hun blander sig i Menneskenes Forhold og kører ud

iblandt Folkene. Paa en Ø i Havet findes en uberørt, hellig Lund, og i denne en indviet Vogn, der er tildækket med et Tjæld og kun maa berøres af Præsten. Han mærker, naar Gudinden er til Stede i det lønlige Gemme, og naar hun da kører frem i sin Vogn, som trækkes af Køer, ledsager han hende i dyb Ærefrygt. Da er der glade Dage, og der er Fest paa de Steder, hun værdiger at komme til og besøge. Krig begyndes ikke, der gribes ikke til Vaaben, alt Jern er gemt hen, Fred og Ro er alene, hvad de kender, ene hvad de attraar. — Sluttelig ledsager Præsten atter Gudinden til Viet, idet hun har faaet nok af at færdes mellem Menneskene. Saa vaskes Vognen og — underlig nok — selve Guddommen i en skjult liggende Sø. Afvaskningen sker ved Trælle, som Søen straks opsluger. Heraf kommer den mystiske Gru og den hellige Enfold og Uvidenhed om, hvad det er, som kun de, der skal dø, faar at se.« Vognen fra Dejbjerg Mose Vest for Swollobjerg er jo nok det arkæologiske Vidnesbyrd om Frugtbarhedsgudindens Agen hen over Agerjorden. Saa dybt Spor har denne signende Kultus sat i Folkebevidstheden, at man endnu for et Par Slægtleds Tid tilbage havde Mindelse derom. I et midtjysk Sogn var det Sædvane, naar Kornet var saaet paa Markerne, at Præsten ledsaget af Granderne i Byen gik ud over de spirende Agre for at signe dem til Frugtbarhed og Grøde, »god Aaring«, rig Høst. Om samme Stamme-frænder, Germanernes, Gudsdyrkelse siger Cæsar lidt ringeagtende: »Til Gudernes Kreds regner de kun dem, hvem de seer og af hvem de aabenlyst hjælpes, saasom Solen og Vulkanus (Lynild) og Maanen; de øvrige kender de end ikke af Rygte.«

Rygtet maa være naaet frem; den Tid kom, da man ikke nøjedes med Dyrkelse af Naturmagter, men søgte

videre efter Kraft til at bære svære Tilskikkelser, efter Lykke til Hjem og Bedrift.

Mølbjerg hedder Amtets fornemste Bakketop, i Skellet mellem Lindeballe og Nørup Sogne, 137 m høj. Horisonten er Sydjyllands videste. Set fra Syd hæver Mølbjerg sig stejlt, let at tage Kending af for Folk bag Sø og Mose ved Bakkens Fod, for Folk boende paa Mørup-Nørup Partiet længere ude, for Folk paa Randbøl Hede-Plateauet langt borte; helt fra Heinsvig-Lindknud-Bække-Egtved-Østedkredsen kunde Mølbjerg skimtes, naar Lyset faldt paa Kuplens Rejsning, og naar Himlens Skyer gav farvende Baggrund. Her havde Hedningesamfundet en Helligdom.

»*Balders Offerplads*« er den dunkle Betegnelse, der naaede Nutiden ved Tradition, levende Navnebrug og gennem skriftlig Kilde (1683: »Baldershav«). Maaske har Stedet oprindeligt haft anden Kult end Baldersdyrkelsen. Skifte ligger antydnet af flere Forhold: Sagn om Bjergmænd, Jagtsener, Dans og Jordflytning. Men i hvert Tilfælde er Balder som sidste Guddom paa Pladsen sikker nok. Om det nordiske Tempel eller »Hov«s aflange Træbygning, koragtig rundet i den ene Ende og hegnet med Gærde, minder en lav Jordvold, som endnu ses i Terrænet om en mærkelig menneskedannet Udformning paa Mølbjergs Sydskraaning, Offerpladsens Grundflade. Om et tidligere Alter i fri Natur minder en Del store Sten, som for Aar tilbage laa nedvæltet ved Pladsens Fod.

Fridtjofs Saga nævner en Balderhelligdom ved Sognefjord, »Balderhag« hed den. Ved Foraarsfesten tog Kvinder Balders og de andre Guders Billeder, varmede dem ved Ilden, gned dem med Fedt og tørrede dem af med Haandklæder — en Genopvækkelsesceremoni efter orientalsk Mønster. Balder er formentlig

en direkte Omplantning af Adonis. »Adonishaver« brugtes ved Foraarsfesten for denne østerlandske Gud som Symbol paa hans Genopvækkelse. Man saaede Planter i smaa Potter og drev dem ved Kunst frem i kort Tid; naar de da lige saa hurtigt visnede, var herigennem givet en billedlig Fremstilling af Gudens korte Levetid. »Have« vil i Former som »Hestehave«, »Kalvehave« o. l. simpelt hen sige »indhegnet Græsningsplads«. Stammen hag, som hører til »at hæge«, understreger den kunstige Pleje, hvad der ligger nær ved Forestillingen om »Plantehave«. Alt dette passer godt ind i Billedet her; lunt ligger Offerpladsen ud mod Sydsol, hegnet mod Vest- og Nordenvind af Bakkerygge og frugt bargjort ved fremmed Jordtilførsel. Ogsaa en anden Omstændighed giver ejendommeligt Sammenspil: Skovpartiet en Kilometer længere i Øst i Gadbjerg Sogn hedder nutildags Tykhøj, men før Tøks Høj — ogsaa nævnt saaledes paa Kort fra 1803.

Tyr eller Tiir — Tir — blev Sværdets Guddom; Dansen mellem Sværd var en særlig Kulthandling til hans Ære. Han dyrkedes ved *Tirsbæk* nær Vejle.

Odin er oprindelig Spydets Gud; slynger han sit Spyd over en Hærskare, vier han den til sig, til Døden. *Onsild* minder om Odin-Helligdom.

Tor, Tordenens og Hammerens Gud, er i sin Udvikling mere dansk end nogen af de andre Vaabenguder. Tors-Helligdomme har vid Udbredelsesomraade. I vor Egn kan peges paa Torshøj (= Tyr-hyll) = *Tørrild*, Herredsnavnet i det gamle Jelling Syssel. Tæt op til Helligdomme for Torsdyrkelsen træffes ofte store Masseofringer. Her kan vi nævne det navnkundige Fund i Vingsted Mølledam. Her kredser Sagn om Skattenedsænkning. Thiele har Sagnet uden Tilknyt-

Staldbakkerne paa Randbøl Hede. Wm. Berthelsen fot.

ning til Kamphandling: en i Karet agende Person styrtede ud over det stejle Fremspring ved Mølledammen og omkom. Men hos E. Tang Kristensen fortælles, at Katastrofen ramte en Konge, der kom kørende med Mandskab og Kostbarheder ved Nattetid paa Flugt for en anden Konge.

Stednavnet »Staldbakkerne« paa Randbøl Hede dækker rimeligvis en Oldtidshelligdom, uden at vi dog véd, hvilken Guddom her ofredes til. Man har ment, at Navnet hidrører fra Gemmested for Kreaturer, Heste under Svenskekrigen. Denne Tydning mangler dog sikkert nok Bund. Det er den gammelkendte Ting: man tænker over Sagen, finder den underlig, griber en Forklaring uden at kende eller søge den naturlige Aarsag til Fænomenet. Egnens Folk vil jo ikke sige »Stald«, hvis de mener »Staald«. Da nu Udtalen er »Stald«, kan der ingen Forbindelse være med »Staald« i Betydningen Opholdssted for Husdyr, Heste.

Stallr kaldtes i oldnordisk Sprog den Forhøjning, Træstillads, hvorpaa Gudebillederne havde Plads, og nedenfor hvilken Offerkedlen, Blotebollen, var anbragt. Naar Gudstjenesten skulde foregaa, bragtes Offerdyret op paa Stallen (Stalden), og Goden, Hovmesteren, traadte da frem, tog den hellige Tempelring paa sin Arm og slagtede det festsmykkede Offerdyr. Blodet randt ned i Blotebollen, og Goden dyppede den hellige Offerkvast i Blodet og bestænkede de tilstedeværende Mennesker dermed, ligesom Gudebilledet, Stallen og Hovets Søjler overstrøges med Offerdyrets Blod. Staldbakkerne er en gammel Tempel-Helligdom, maaske uden Hovbygning, men med Stallen staaende ude i det frie, saaledes som de oprindelige Anlæg en Tidlang var. Langt borte fra har man kunnet se den ophøjede og i Solen lysende Stallr — deraf Navnet.

Foruden disse Helligdomme har der utvivlsomt været en Del flere, nogle knyttede til Samlingsstederne for Syssel, Herred, Bygd. Vi kan nævne *Tyregod* og *Viuf*. Men over alt dette blev lagt Glemsel. Ændrede Linjer i Samfundets Indretning, gentaget Trosskifte slettede gerne de gamle Mærkepunkter ud. Mod dyb Mørke skinner nytændt Lys jo klarest.

Markeder.

Mangfoldige Fund viser, at der tidligt og vedblivende er sket Vareombytning paa hjemlig Grund. Flintfattige Egne har faaet det attraaede Nytteprodukt tilført fra mere begunstigede Strøg, Metal blev udvekslet med Rav og Skind. Vidtforgrenet var denne Handel, som foruden sin egentlige Genstand i Tilgift bragte Kulturmeddelelse fra Sted til Sted og saaledes kom til at betyde langt mere, end man maaske nu rigtigt kan udmaale. Det var jo altid — den Gang som nu — det

højere naaede Samfund, der paa Handelens Vegne søgte det laverestaaende Folk. Hvad sidste straks og i Tidens Længde fik ud af Samkvemmet, Paavirkningen, Budskabet, afhang af Evnen til at modtage, omforme, give ret Leje i den vante gamle Tilværelse, saa Strømningen fra »de forbundne Kar« ikke virkede Oversvømmelse og Død, men Befrugtning, Liv og Vækst.

Det tjener til uvisnelig Ære for vore Forfædre, at de ikke spærrede sig inde bag allerede vundne Resultater, ikke var sig selv nok, men gerne tog imod, lyttede, lærte — uden at bortkaste erhvervet Arv. Jævn og fri for Spring er vor Kultur i det store og hele bygget op. Handelen har en væsentlig Part i denne Udvikling.

Da Folk i Sydvestjylland og i Vejle Vesteregn lærte at udnytte vandrige Jordlags Myremalm til Fremstilling af smedeligt Jern, gav denne Produktion Aarsag til megen lokal Handel mellem Øst og Vest. Salt havde man Brug for alle Vegne. Korn, Lerkar o. s. v. solgtes og købtes. Købmænd og Kræmmere, Opsamlere og Udbringere var kendte Figurer i Landskabet.

En Handelsmands Tragten gaar ud paa at finde Kunder, faa størst mulig Publikum i Tale. Lettest kunde Godtfolk træffes ved Helligdomme og Tingsteder, naar Aarets regelmæssige Fester og Samlinger holdtes. Grønsværet nedenfor Viets Port og Tingets Sten blev Markedsplads. Værnet af Stedets Fred, den alle respekterede, trivedes Handelen her saa godt, at Markedet fik Glans og Dragning som noget i sig selv saare festligt, storartet, uundværligt. Helligdommenes og Tingenes Vogtere — Goden, Høvdingen og Kongen — taalte saadan profan Udvikling, fordi den var hensigtsmæssig, og fordi Købmænd gav Gaver for den Fredsbeskyttelse, de nød, medens Markedet varede, og medens de drog frem og tilbage paa Handelens Vegne.

Tingsteder.

Om Folkets Fredsvilje midt i en stridbar Verden er Retsordningen det stolte Vidne. At Pligt skal kendes og Ansvar herske, hvor Land kan bygges, Samfund bestaa og Lykke trives — forstod man, længe før Lov blev skrevet. Paa Tinge afvendtes Trætte, mægledes og dømtes — Mennesker til Værn, ilde Handling til Bod, ond Gerning til nøjeste Straf.

Bygdeting, Herredsting, Syssesting var de tre tidlige — hver for sig beundringsværdige — Trin hen imod Opnaaelse af det store Klenodie: Fredens Sikring under Dag og Aar.

Bygdetingets Virkefelt lærer vi senere at kende gennem den skrevne Landsbylov: »Vide og Vedtægt«.

Syssestinget tog sig særlig af Offentliggørelse (Lysning) og Skødning. Ikke mindst Skødning — den hjemlige Form for Afstaaelse af Jord og Ejendom — var en vigtig Sag. Oprindelig krævede Sædvane blot, at den bosiddende Ejer, som vilde sælge, førte Køberen ud paa det omhandlede Grundstykke, bragte ham til Sæde og hældte en Smule af dets Muld ud i de udbredte Skøder af hans Kappe — derved og under Sælgers Erklæring fuldbyrdedes Overdragelsen. Jydske Lov krævede den gamle symbolske Handling og mundtlige Erklæring tingført, »Fordi at Tingsvidne er saa sterckt at imod Tingsvidne skal ingen Lov giffuis«. Det næste Skridt er Oprettelse af et skriftligt Dokument, som forkyndes ved Tinge, tinglæses, indregistres i Protokoller. Ret beset hidrører den store Respekt for Skødning og Skøde ikke blot fra Lovens Forsikring om, at »imod Tingsvidne skal ingen Lov gives«. Den er af langt ældre Dato, sidder Folk i Krop og Sind fra hin fjerne Tid, da Sælger gav Ret fra sig, Køber modtog Ret ved den primitive, dybt oplevede Handling med

Muldets Overføring i Købers Skød af Sælgers Haand. Bag det ydre Ceremoniel laa i Bund og Grund et Afkald og en Modtagelse med sjælelig Virkning — selve Lykken overdroges fra Part til Part.

Herredstinget og Herredsinddelingen havde som oprindeligt Grundlag vel nok noget religiøst. Midtpunktet var sikkert et fælles Offersted, højere i Rang end Bygdernes mere lokale. Men allerede ved Oldtidens Slutning havde Herredet faaet Betydning som Enhed for Styre og Retsvæsen. Medens det administrative, der overvejende, maaske næsten udelukkende, gjaldt Hærordningen, gled bort fra Herredet, efter at en anden Inddeling til Udskrivning af Hær-Mandskab: Skipænen var traadt i Stedet, bevarede Herredets retslige Funktion længe uændret. Paa Herredstinget, som altid holdtes under aaben Himmel ved en Høj, Tinghøj, mødte Kongen eller hans Stedfortræder og Herredets fri, voksne mandlige Beboere, Herredsmænd, til Domsafsigelse og Bestemmelse i almene Sager. Tingstederne laa fjernt fra Bebyggelser, og op gennem Middelalderen skete det ikke sjældent, at de flyttede til Steder, Herredsmændene og Kongen fandt mere belejlig. Dog bevarede gerne det gamle Navn paa et saadant lidt ustadigt Tingsted.

Veje.

Hvor Folk færdes, dannes Vej — først Sti, saa bredere Bane til Ride- og Kørebrug.

I Tidernes lokale Morgen, da alt var ungt og uden Menneskeværk, har Jægeren vel fulgt Vildtets lønlige Gange genem Skovbundens bløde Urteflet og mellem Græsslettens dugtunge Straa. Idet Menneskene tog Egnen i Besiddelse, traadtes de Veje, der fik Retning, eftersom Bosættelsen fæstnede sig Landsdelen over, og

Valdemarsvej over Randbøl Hede. Efter Billede af A. Mårtens.

Samkvem mellem Folk paa forskellige Pladser indlededes. Med stigende Færdsel fik Vejene deres videre Udformning, stedlige Hensyn bidrog til øgede Sving, Fjerntrafik gjorde Linjerne lige. Under stadige Tillæg og idelige Fradrag byggedes Vejnettet op. Brød Enkeltmand ny Passage, fulgte Flokken efter, hvis Følgeskab gav Held. Vandt et Sted Magt fremfor andre, drog det Vej mod sig. Sank Kulturcentre i Grus, glemtes Vejene fra og til. Saa længe det blot drejede sig om lokal Færdsel, gik Vejen i Slyng ud og ind mellem Bygderne. Da fjerne Punkter begyndte at vinke, tog færende Folk Sigte efter disse.

Vejen er et Minde saa godt som noget, men vanskelig at faa Rede paa fra først til sidst i Tid og Terræn, fordi den er traadt af skiftende Slægter, der havde forskelligt Maal. De første Aartusinders Vejhistorie er skrevet i Sand. Let flyder Sporene ud. Men visse Kendetegn staar dog fast: Gravhøje, Runesten og

Vandskel, Bygder, Helligdomme, Markedspladser og Tingsteder.

Mellem Bygderne indbyrdes og fra disse til Omegnens religiøse, handelsmæssige og retslige Samlingspladser maatte naturligvis føre adskillige Veje. Købmændenes Varetransporter lagde Vej fra Marked til Marked; for Konger med Rejsefølge blev Vej jævnet fra Ting til Ting. Véd vi da saa nogenlunde, hvor disse Udgangspunkter og Endemaal: Bygder, Helligdomme, Markedspladser og Tingsteder laa, kan vi ret nøje finde det gamle Vejnet ude i Landskabet, selv om mange af de ældre Vejstykker tit og ofte er forladt af den senere Færdsel — vi tager Kending af samme Vejmærker, Færdslen i hin Tid saa hen til: Høje, Runestene og Vandskel.

Allerede længe har man set, at Høj række og Vejlinje gerne søger sammen, naar der i Terræn- og Bebyggelsesforhold ligger Mulighed for Følgeskab. Det er hævdet, at Gravhøje lagdes ved Vejene, vi mener modsat denne Opfattelse, det er Vejen, der nærmer sig Høj, ligesom den finder Vadested, fordi Folk paa Langfart bruger disse Mærker at tage Retning efter. Da Runesten senere hen rejstes, var Vejen de fleste Strækninger over formet i temmelig bestemt Leje, da kunde det være ærefuld Handling mod den døde at lægge Minde ved Alfarvej.

Hvad enten man nu øjner Høj nær Vej eller Vej nær Høj — Spørgsmaalet er vigtigt, thi intet maa være ligegyldigt, hvor det drejer sig om at trænge ind i en Tids ledende Tanke — bliver Resultatet her i denne Forbindelse det samme: Færdselslinjer markeres ofte af Høj-rækker, kan genfindes ved Hjælp af disse, naar andre Holdepunkter svigter.

Med Blikket rettet paa de Bebyggelsesskemaer, som

Hedevej. Randbøl.

Wm. Berthelsen fot.

foran fremskaffedes og under Iagttagelse af det siden erkendte, gaar vi — endelig ret godt rustet med Bevisstof — ud i Amtet og ridser det ældre Vejsystem op. Overalt tilsigtes blot at skitsere de større Træk, Enkeltheder maa udelades.

Randbøl-Nykirke-Vandskellet (Gudenaå og Skjern-aa), Del af den store Folkevej sydfra og fra Ribe mod Viborg og Vendsyssel. Vejen fører gennem Datidens vigtigste Bygdeomraader, Helligdomme og Tingsteder har ligget paa begge Sider af Vejlinjen, som formentlig flere Gange er rettet ud, efter at det lange Stræk satte sit Præg paa Vejen, saa den fra at være lokal blev Landevej i dette Begrebs fulde Forstand, Stammen til alle andre Veje i Egnen — syd- og nordgaaende, øst- og vestførende. Vejens Navne er mange: Folkevej, Adelvej, Kongevej, Hærvej, Pilegrimsvej, Viborgvej, Gammel Landevej, Drivevej, Studevej. Hver for sig fortæller disse Navne om noget særligt, for sin Tids-

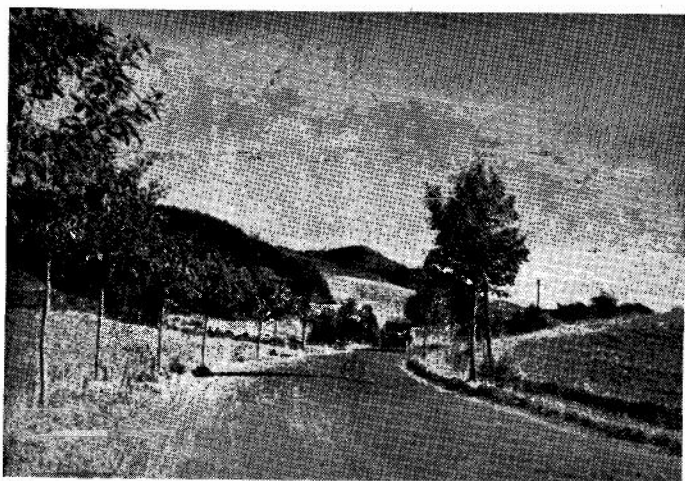
periode ejendommeligt. Vi kan godt sige, at Vejens Historie genspejler et Længdesnit af ikke blot Egnens, Amtets Historie, men hele Halvøens Udvikling og Skæbne.

Kollemorten-Farre-Trøgelborg, Del af Vej fra Viborg, Aarhus og Horsens mod Ribe, Varde og Hjerting. Vejen, som optog og udsendte talrige Tværlinjer og Skraabaner, førte gennem et Landskab med Græs og Skov, der i Oldtiden og Middelalderen var kulturrigt, men senere prægedes stærkt af Hedens Indfald og Erobring; det vestlige Bælte stivnede under Lyngens Dække, og her saas før Opdyrkningen i nyere Tid mange sideløbende Vejspor; i det østlige Omraade bevarede Skoven stedvis Overtaget, ogsaa her kan man træffe talrige nedslidte Hulveje fra Storhedstiden, da midtjyske Sogne var tæt befolkede.

Uldum-Jelling-Randbøl, Parti af Vej fra Skanderborg og Gudenaadalen til Sydvestjylland (Ribe). Gennem rige Egne, som tidligt fik Glans af Jelling, senere af Klostre og Borge, førte denne Vejstrækning, vi ogsaa kender under Betegnelsen »Valdemarsvej« — ihukommende Folkevisens (A. Sørensen Vedel) Linje om Kong Valdemars Ridt mod Ribe: der han red over Randbøl Hede, da fulgte ham femten Svende

Jelling-Vingsted-Kolding. Fra Sysseleting og Kongesæde førte denne Vejlinje forbi Tørrild Herredsting over Vingsted-Snævringen ind efter Egtved-Bygdens Omraade og siden mod Kolding, der blev det sydøstjyske Vejnets Knudepunkt, Handelsplads, Sædet for Landsdelens Administration og militære Værge, da Ribe sank i Vanmagt.

Jelling-Skibet, maaske rettere: *Skibet-Jelling*, Adgangen fra Vejledalen (og Øst-Danmark) i Oldtidens sidste stærke og begivenhedsrige Periode, hvor gam-

Moderne Landevej.

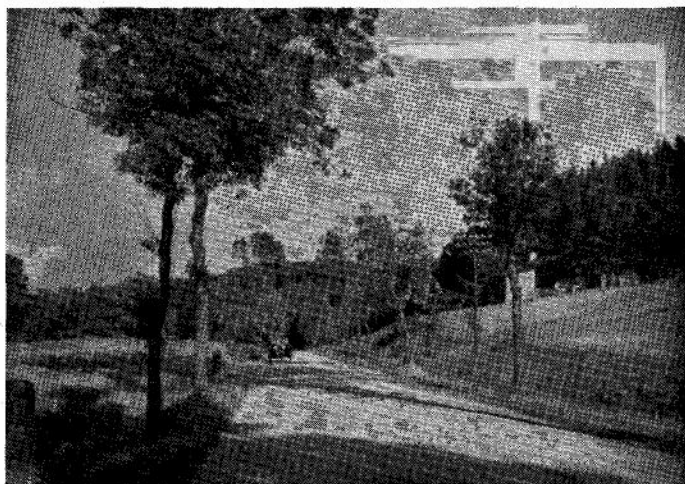
Wm. Berthelsen fot.

mel Kultur satte Blomst med Rigets Samling til Enhed under Jellingættens Førerskab, men ogsaa Vejen til Nedgang, idet Stridigheder blandt samme Slægts Efterkommere bragte Kongemagt og Egnen Fald — 1135.

Brande-Sønder Omme, et Led af en ældgammel Bygdevej og Handelsaare mellem Vest- og Østjylland.

Brande-Vejle og Sønder Omme-Vejle, begge Linjer, der betegner Færdsel fra de vestlige Bygder til Øster-egnen og Herredsting — henholdsvis Nørvang og Tørrild. Det er første Gang, vi nævner Vejle som Maal for Vejretning, hvilket hænger sammen med den Omstændighed, at Vesteregnen længe var orienteret mod Hørsens og Kolding i Henseende til Handel og Afsætning.

Vandel-Bredsten-Vejle. Ogsaa denne Vej er Herredsvej, som siden tog Sigte efter Fjordbyen, da Handel vinkede, og Forbindelse mellem Vest og Øst kom i Stand — gennem Snævringen ved Kærbølling, der altid lokkede og drog, men ogsaa stadig hindrede.

Vej.

Wm. Berthelsen fot.

Randbøl-Egtved-Kolding, den sydligste af de tre gamle Tværveje mellem Vest- og Østlandet fører gennem Randbøl og Egtved Bygderne og fik i Tidens Løb Retning efter Kolding.

Uldum-Vejle, Brudstykke af Vej mellem Skanderborg og Vejle.

Horsens-Vejlevejen har formentlig oprindelig haft væsentlig andet Leje end nu. Ligesom Uldum-Vejle fører denne Vej gennem Strøg, der i Oldtiden var temmelig tæt skovbevokset; rimeligvis er disse Veje saaledes forholdsvis nye.

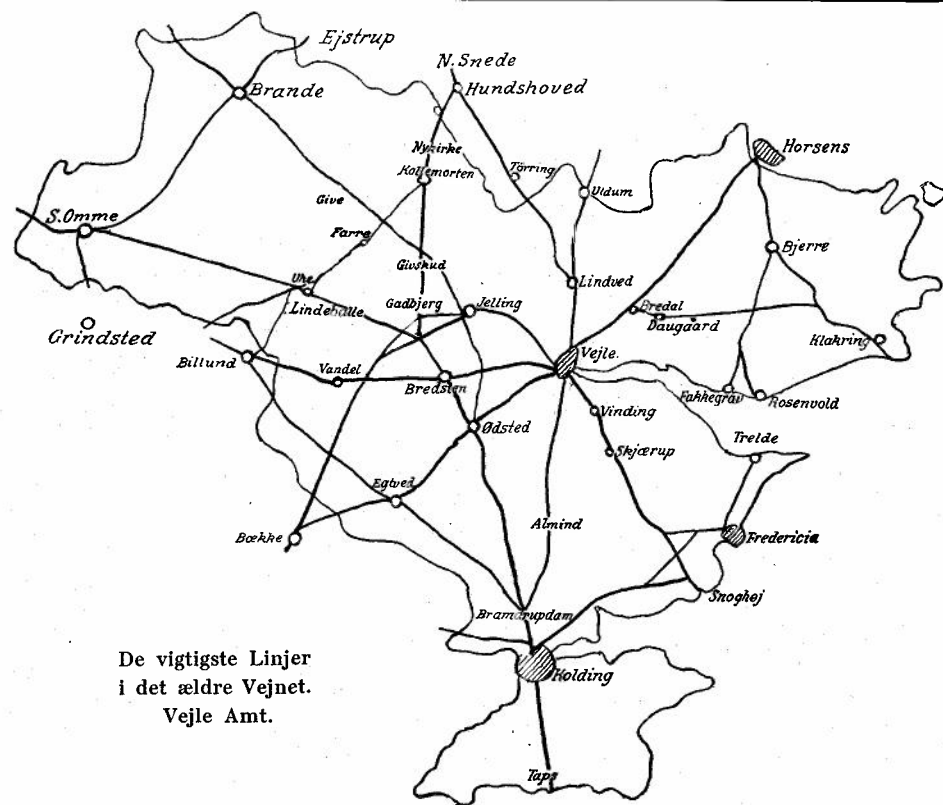
Bjerre-Hatting Herreders Veje gik dels Nord-Syd fra Fjord til Fjord, dels mod Sydvest efter Tirsbæk og Vejledalens Farested: Vejle.

Vejle-Kolding, Vejle-Ribe, Vejle-Snoghøj og Vejle-Fredericia nu saa brugte Færdselsbaner med Tidens hastende Hjul over sig i næsten uafbrudt Karavane har optaget Skovbygdernes gamle Vejsnoninger, som

blev rettede ud, da Købstæderne langs Østkysten fik Betydning.

Kolding-Ribe, Kolding-Snoghøj, Kolding-Hejls og Kolding-Haderslev er Veje gennem tidligt kultiverede Strøg, hvor Storfærdsel fastholdtes under hver Tidsalder. Om Østjyllands Vejlinjer gælder som Helhed, at de allerældste Spor er vanskeligt at finde i Terrænet, fordi forladte Vejstykker i den frugtbare Jord ikke fik Lov at ligge ledig hen, men optoges i det dyrkede Areal, udviskedes for vort Syn.

Vejnettet er aldrig færdigt — saa lidt som den enkelte Linje. Bestræbelsen efter at mindske Afstandene medfører, at der stadig søges tværsover mod nye Maal, altid er Sving, man skærer bort.

LANDSBYENS GRUNDLÆGGELSE

Ejendomsret til passende Agerland omkring Ar-
nens Støtter, Boets Pæl havde hver Mand vun-
det sig ved at afmærke Stykket, rejse synlige
Skelsten og dyrke Jorden. Bolene laa spredte i aabne
Bygder; Græsarealet blev med stigende Bebyggelse fæl-
les ligesom Skoven og Vandet — Aa, Sø og Hav. Des-
uden lod det sig gøre at faa hjemlet Brugsadkomst til
uafmærket Jord gennem stadig Benyttelse af saadant
(Hævd). Efter Trang og Løjlighed kunde Hævdsret og
Ejendomsret temmelig let forenes. Saaledes voksede
det optagne Jordomraade ud til Siderne indenfor Ram-
men: Bol, Bygd, Fællesgræsning.

Men som Folketallet øgedes, blev større Kornavl paa-
krævet, og da kendtes den gamle Ramme for snæver.
En Nyordning tog Skikkelse: Menneskene fulgte deres
Sjæls Trang, flyttede sammen, Landsbyer grundlagdes.
Fællesdrift ogsaa af Agerjorden, som nu — Bymarken
over — fik mere Plads, naaede fuld Virkning.

Med de ældste Sæt af Landsbyer, de med Navneendel-
serne -ing (fra Tiden omkring Kristi Fødsel), -heim
(nu -um), -lev (Skjoldungetiden), -sted og -løse
(Folkevandringstiden), var Størstedelen af Jorden taget
i Besiddelse under stadig Dyrkning. Til disse Odel-,
Adelbyer (d. v. s. Gammelbyer) hørte vidtløftige Ud-

marker og Overdrev, og rundtom henlaa Kær og Hede, Grønninger og Skove uden Ejere: Alminninger (o: Almenninger, alle Mænds Jord). Hertil vendte sig efterhaanden den videre Opdyrkning, som kendetegnes ved Landsbynavnene paa -torp (i Nutidsdansk afrundet til -strup, -trup, -drup, -rup) og -bo, -bøl, samt for Skovrydningernes Vedkommende -skov, -holt, -rød m. fl.

Ved Siden af de ældre Byer og det Hold gamle Landsbyer, hvis Navne synes opstaaet ved Naturforholds Nævneelse, forekommer Byerne fra nyere Jordbrud pletvis talrigere, men har gennemgaaende mindre Jordtilliggende og er sjældent Kirkebyer.

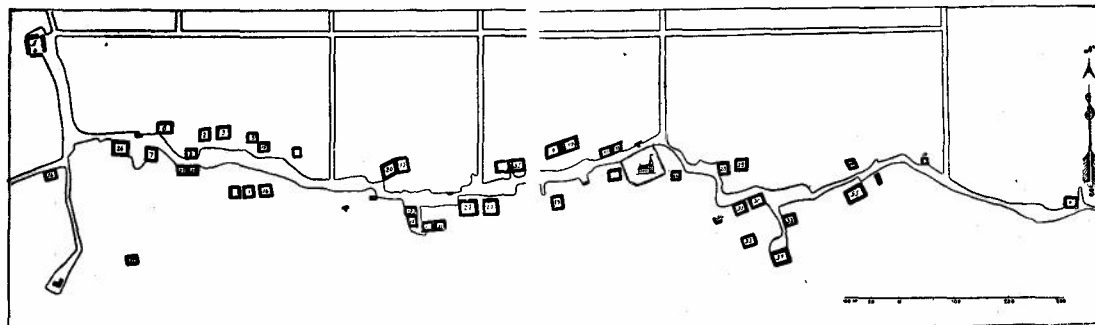
Disse omfattende Landsbyanlæg med store Nybrud af ledig Jord, som fra Oldtidens sidste Perioder til henimod Aar 1200 saaledes gentagende Gange fandt Sted, betegner en mægtig folkelig og økonomisk Udfoldelse. Det skyldes sikkert ogsaa væsentlig denne indre Bevægelse, at de store Udvandringer i Form af Vikingetog o. l. bragtes til Standsning.

Vi kan næppe nu forestille os, hvilket kolossalt Arbejde Opdyrkningen af den raa Jord i Virkeligheden var. En Mængde Kampesten skulde væltes op og fjernes, før Ploven kunde faa nogenlunde uhindret Gang; Buske og Trærødder havde man at tumle med, skadeligt Vand o. s. v. Rigtignok gik man udenom mange smaa Vandsamlinger, og Pletter med særlig utilgængelig Trævækst lod man hist og her ligge; der blev endda overmaade meget at overvinde, før Marken gav Dyreren Grøde.

Vore Landsbyformer kendes især fra de til Rente-kammeret i Anledning af Landboreformerne 1780—90erne indsendte Bykort, nu beroende i Matrikelsarkivet. De kan føres tilbage til nogle faa oprindelige Typer: Langbyen, Terrænbyen og Rundbyen.

Erritzøe By og Sogn

(Coldinghuus Amt) Aar 1773.

- Nr. 1 A. Christensen
 - 2 |
 - 3 Chr. Pedersen
 - 4 Laue Pedersen
 - 5 N. Mikelsen
 - 6 Ignatius Pedersen
 - 7 H. P. Bundgaard
 - 8 |
 - 9 |
 10 | B. Frantzen

- Nr. 11 |
 - 11 |
 - 12 | Søren Nielsen og Th. M. Krogh
 - 13 |
 - 14 |
 - 15 |
 - 16 | Chr. Sørensen og Ude Hansen
 - 17 |
 - 18 |
 - 19 P. Andersen

- Nr. 20 N. Thomsen
 - 21 |
 - 21 | H. H. Pihlboe og J. N. Nyboe
 - 22 M. Faugaard
 - 23 J. Faugaard
 - 25 |
 - 25 |
 - 26 Ped. Elkjær
 - 27 |
 - 28 |
 - 28 |

- Nr. 30 Tho. Hansen
 - 31 Niels Nielsen
 - 32 H. Simonsen
 - 33 |
 - 34 H. N. Laasen
 - 35 Sur. Paalesen
 - 37 |
 - 44 |
 - 53 P. Hansen
 - 55 Annexgaard
 - 59 |
 * Mølle

I Langbyen ligger Botofterne med Gaardene ordnet i to jævnsides Rækker paa begge Sider af en Gade eller Vej, der hist og her kan have en Udvidelse, men ellers er ret smal — nærmest baadformet.

Terrænbyen har Gaardene liggende i lang Række langs Aa, Eng, Søbred, oftest dog ved Foden af Bakkeskraaning, tit inde i en Lavning. Begge de to Former, som med hele deres enkle Type kan findes i saavel ældre som senere anlagte Landsbyer, fører helt tilbage til Oldtidens Bebyggelse.

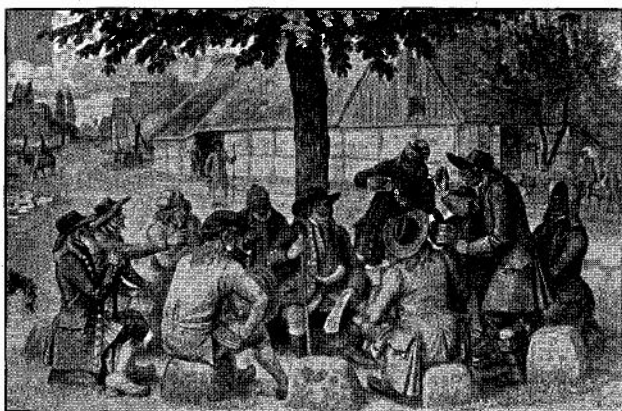
Rundbyen eller den sluttede By er maaske nok mest almindelig. Gaardene ligger i Kreds (Oval, Kvadrat, aflang Firkant o. l.) uden om en saakaldet Forte i Byens Midte, en aaben Plads, hvor der sædvanligvis findes en Bydam.

Hvad enten Gadejorden, Forten, var baadformet, aflang eller rundagtig, skulde dens mindste Maal være 12 Favne, »eller saa bred som alle Ejere ville«, og den maatte ikke bygges eller dyrkes: »Ingen Mand maa Forthe bygge, fordi at Forthe er alle Mands«. Til hver By bør med Rette gaa fire Veje, siger Jydske Lov, »de dertil fra Arilds Tid har gaaet, maa ingen Mand formene«. Adelvej skal være fjorten Alen bred. — Forten genkendes den Dag i Dag i Betegnelsen Fortov.

Som allerede nævnt, holdt de gamle Landsbytyper sig med stor Sejghed lige til Slutningen af 1700erne eller længere. Det, der sprængte Landsbyen, var Jordfællesskabets Ophævelse med Udflytning af en stor Del af Gaardene til den udskiftede Bymarks forskellige Lodder. Landsbyens Udseende ændredes totalt derved. Det er i Nutiden overvejende de større og mindre Huse, som giver Landsbyen Præg. Tilbage fra svundne Dage ligger kun enkelte Gaarde — Levn af den tidligere sammenhængende Gaardrække.

Landsbyforfatningen.

Landsbyens faste Inddeling og den fælles Dyrkning af Bymarken hvilede paa Overenskomst og Vedtægt. Det var en frivillig Sag, om Bonden indgik i det fast ordnede Samfund, han kunde godt holde sig udenfor paa sin Boelslod, Enestegaard. Men var han flyttet ind i Landsbyens og Fællesskabets Kreds, maatte han underkaste sig Byens, Menighedens Lov. Vedkommende Love er meget gamle, opstaaet med Landsbyen. Adskillige af de vigtigste Bestemmelser findes gengivne i vore middelalderlige Landskabslove, Skaanske, Sjøellandske og Jydske Lov, f. Eks. Reglerne om Rebning, d. v. s. ny Opmaaling (ved Reb) af Bymarken, hvis nogen føler sig brøsthølden, om Hegnsætning, om Skadeserstatning for Kvæg, der gribes paa anden Mands Mark, om den fælles »Opgiven af Ævret« ved Høstens Slutning o. s. v. Det fulde Billede af hele det fælles By-styre faar vi gennem Landsbylovene (»Bysens Vide og Vedtægt«), hvis ældste skrevne Optegnelser foreligger ved 16. Aarhundredes Slutning. Her meddeles nøje Bestemmelser om alle Enkeltheder udover de i Landsbylovene nævnte, bl. a. Reglerne for Ejerlavets eller Landsbygildets Forfatning. Vi ser, hvorledes Bønderne (Granderne, d. v. s. Naboerne) ved Byhornets eller Bytrommens Lyd møder til Grandestævne, ofte paa en dertil indrettet Plads midt i Byen, hvor en Række Sten var sat i Kreds udenom Bytræet. Her drøftedes Byens fælles Anliggender, foretoges Valg af Oldermænd, af Byhyrde, Bysmed, hvem af Granderne, der skulde holde Bytyren og Byornen o. l. Navnlig i Sommertiden var der mange Forhold, som kom til Drøftelse og Vedtagelse. Og naar de alvorlige Forretninger var ført til Ende, holdt Bymændene fælles Ølgilde (Forbilledet for Nutidens fælles Kaffebord i Forsamlingshusene!) Om-

Grandestævne.

kostningerne ved Ølgildet dækkedes gennem indkomne Bøder for Overtrædelse af Byskræaen — en Retfærdighedshandling, der gjorde Gildet end mere tiltrækkende.

Naar et nyt Medlem af Bysamfundet kom til, en ny Mand paa en af Gaardene optoges, maatte han give Igang (Velkomstgilde), ligesom den fraflyttede gav Afgang. Byens Folk, Kredsens Medlemmer, dannede et paa gensidig Hjælpsomhed bygget sluttet Broderskab, som formentlig i Middelalderen har haft et religiøst Tilsnit. Landsbyvedtægterne indeholder talrige Bestemmelser, der vaager over sømmelig Adfærd under Drikkelaget, ogsaa den Omstændighed, at Kvinder overværede Gilderne, borger for Sømmelighed og Orden. Et vigtigt Forhold er den fælles Pligt til at tage fattige, brandlidte og syge under Værn; ogsaa paalagde Bylovene Brødrene at følge en Fælles Lig hæderligt til Graven. Bettelpinden og med den Pligten til Fattigforsørgelse gik paa Omgang mellem Granderne. Ofte fandtes en Stodderkonge i Menigheden, en Slags Ordenshaandhæver til at tage Vare paa udensogns omstrejfende Tiggere.

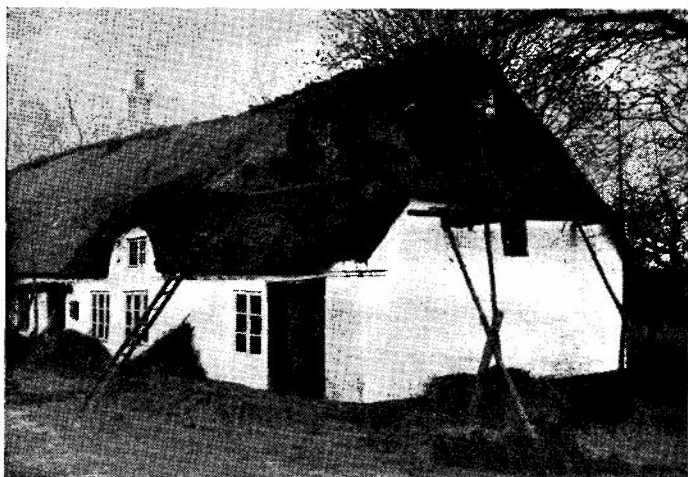
Dette udprægede Selvstyre indenfor Landsbyen, der jo i Virkeligheden gjorde Byen, Sognet, til en Stat i Staten, var ældgammelt og blev overvaaget med stor Nidkærhed; ingen fremmed Indblanding taaltes — hverken fra Kirkens, Herremandens eller Rettens Side. En samlende og mæglende Indflydelse udgik fra Bystyrets hele Organisation, og man maa ikke undervurdere saadant Selvstyres Betydning i Retning af at vedligeholde den Selvstændighedens Aand hos Bonden, vi trods al ydre Modgang og Standsvækkelse finder i Behold langt op i Tiden. Det er vel ogsaa nok det nedarvede, aldrig helt forsvundne Selvstyre i Byens indre Liv, der gjorde, at Bønderne saa hurtigt og sikkert magtede den nye Tids mange Opgaver. Stillet overfor Kommune- og Kirkestyre, Andels- og andre moderne Tings Organisation var de ikke uden gavnlige Forudsætninger — Aarhundreders Træning laa forud.

Amlundgaard. Lindeballe Sogn. S. Levin-Hansen fot.

BYENS FOLK

Gaardmanden havde haft sin Storhedstid, medens Landsbygrundlæggelsen skred frem. Naturligvis skete den mægtige og saa almindelige Jordopdyrkning ikke, uden at der har været økonomisk Baggrund for den i lønnende Korn- og Kvægspriser. Vi ser da ogsaa, at jævnsides med den stærke Udvikling af dansk Landbrug foregik der i de slaviske Lande langs Østersøkysten en omfattende tysk Kolonisation, hvorved en Række hurtigt voksende Byer opstod. Disse Byer kom snart til at aftage betydelige Mængder dansk Brødkorn, ligesom vore egne Købstæder allerede havde begyndt at være stadige Købere. Det er for en væsentlig Del dette faste, gennem lange Tider aldrig svigtende Marked for Udførsel og Forsyning af dansk Korn, der i høj Grad bidrog til vort Landbrugs

Tækkemanden i Arbejde. *S. Levin-Hansen fot.*

store Opsving under og efter Landsbygrundlæggelsen.

For vor Egns Vedkommende var Betingelserne gode. Et fortrinligt Vejnet muliggjorde Korntransport til Horsens, Vejle og Kolding, hvorfra Skippere sejlede de dyre Laster videre. Og idet Udlandet ogsaa i den tidlige Middelalder aftog to andre stærkt begærede Varegrupper, nemlig Stude og Heste, kunde Folk her let faa Part ogsaa i denne Eksport, som foregik ad Vejene sydpaa.

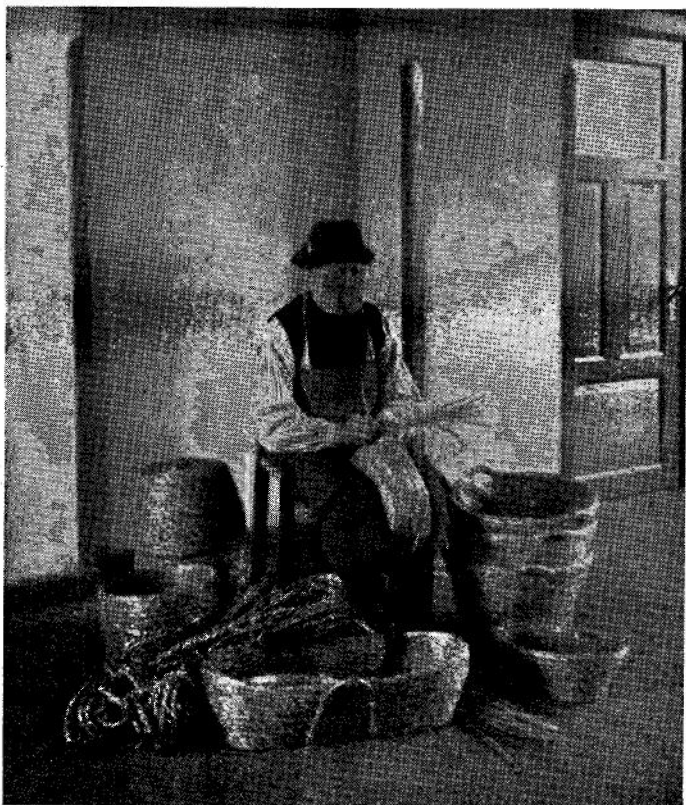
Men allerede i det 13. Aarhundrede maatte Gaardmanden, den almindelige jorddyrkende Bonde, opleve en indgribende Ændring i sin sociale Stilling. Tidsforholdene havde jo ikke blot begæret Korn, Kød og Ride-dyr, ogsaa Krigere — Mandskab til Hær og Ledingsflaade — var stærkt attraaede. Bøndernes Flertal havde ikke formaaet vedblivende at være baade Agerdyrker og Krieger. En Udvælgelse fandt Sted. Kriegeren blev Hærmand, Godsejer, Herremand, fri for Skatter til Gengæld

Gammel Hedegaard. S. Omme Sogn. S. Levin-Hansen fot.

for ydet Krigstjeneste. Den fredselskende Bønde stod tilbage som ren Jordbruger; i Fejdetiden søgte han Værn hos Kongens Hærmand paa nærmestliggende Herregaard. Men Fritagelse for Krigstjeneste og den modtagne Beskyttelse kostede Bonden Skatter, og hvad der var værre: en gradvis Ophævelse af den gamle personlige Selvstændighed og Ejendomsretten til Gaard og Jord. Selvejet gled bort, Bonden blev Fæster. Som saadan skyldte han sin Godsejer en fast aarlig Afgift, Landgilde.

Fæste gjaldt dog Livstid, og opfyldte Bonden sine indgaaede Forpligtelser, kunde han næppe vises bort fra Gaarden. Heller ikke øgedes Landgilden, dersom Gaardmanden forbedrede sin paaboende Ejendom. Længe — til henimod 1700 — var Bondens Stilling nogenlunde fast betrygget, retslig set. Økonomisk kunde den være usikker nok, svingende med Konjunkturer og almindelige Tilstande i Landet. Jordfællesskabet hindrede

Simer stryges, Kurve flettes. S. Levin-Hansen fot.

større Fremskridt for den enkelte, og hele Ordningen indeholdt i sig Fare for Vilkaarlighed.

Det vilkaarlige kom særlig grelt frem, da Godsejerne i 16—1700erne gik over til Samling af deres spredte Ejendomme og til under Godset at drive Hovedgaardsavl, der væsentlig blev baseret paa Hoveriydelse af de nærmestboende Fæstebønder. Nu kunde Herremanden kræve større Hoveritjeneste, end Fæsterne formaaede at svare, og vi har da de Tilstande, hvoraf stærke —

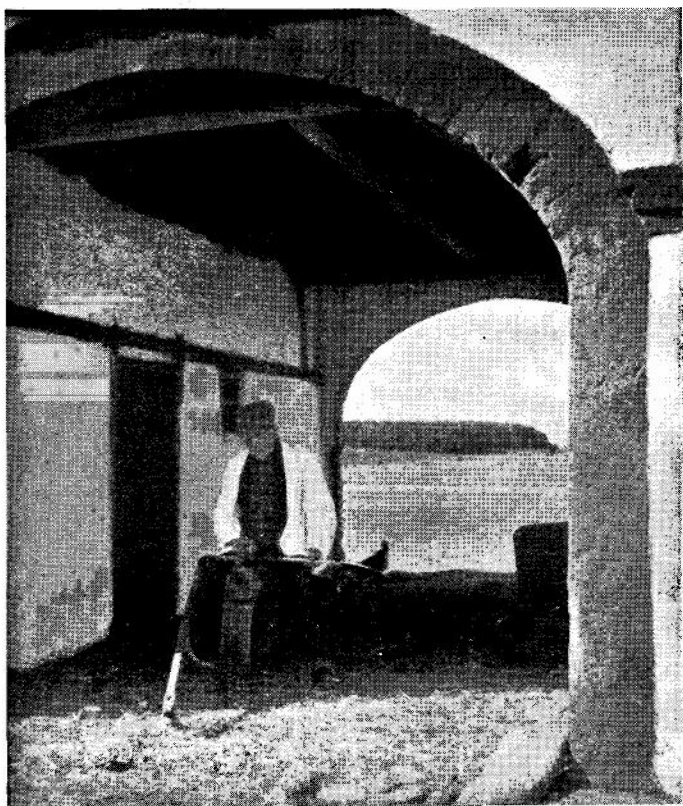
Mergelgrav.

Wm. Berthelsen fot.

stundom ogsaa for stærke — Skildringer er velkendte.

I 1700ernes sidste Halvdel og Begyndelsen af 1800-erne, forberedtes og fuldførtes den store Nyorientering, Udskiftningen og Markernes Tilrettelægning efter Fællesskabets Ophør og Bondens Frigørelse. Det var en Periode, hvor der igen ligesom ved den gamle Opdyrkning udfordredes en uhyre Indsats af strengt legemligt Arbejde. Raa Jord og lynggroet Hede toges under Kultur, Sten og Krat fjernedes, Dræning og Mergling gik over Landet — alt for at man kunde faa Part i den store Fremgang, som de ændrede Forhold ude og hjemme bar med sig.

Efter Napoleonskrigenes Afslutning bragtes saa Kornudførsel til midlertidig Standsning, og Jorden kendtes nu træt af stadig paa den gamle Maade at give Frugt. Den maatte gengives Kraft, men Hjemmemarkedet var snævert og fattigt, Pengeanvendelse ubetydelig. Perioden kendetegnes ved det udprægede Hjemmeforbrug

»Leen haares«(*) S. Omme. *S. Levin-Hansen fot.*

og de talrige Binæringsveje: Husflid med Produktion af Uld- og Trævarer.

Et nyt Fremskridt begyndte i 1830erne. Kornavlens udvidedes, og ved Anvendelse af Brak, Mergel og Dræning øgedes Afgrøderne. Kløver og bedre Sædskefte indførtes, man fik mere Forstaaelse af Kreaturerens rette Pleje. Oplysningen bredte sig, bedre Redskaber toges i Brug. Særlig mærkbar blev Fremgangen efter Aarhundredets Midte, da det engelske Marked aabnedes

*) skærpes ved Hamring.

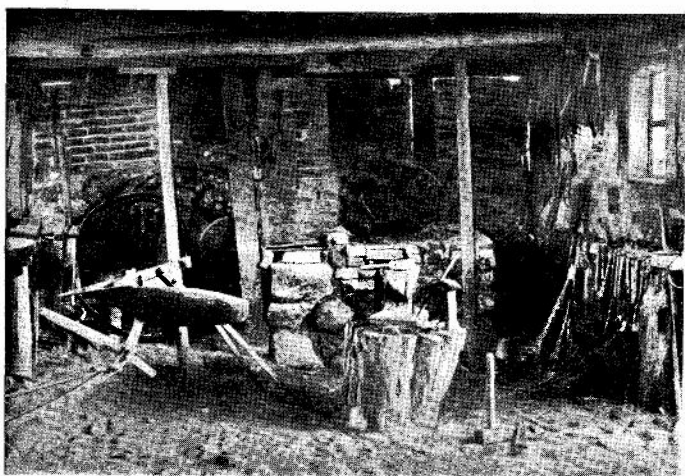
for Landbrugsprodukterne. Velstanden voksede, Gaardene fik Grundmur.

I 1870—80erne omlagdes Landbruget til større Kvæghold og Mejeridrift. Kunstgødning og Rodfrugtdyrkning gav Jorden ny Kraft. Hegns- og Læplantning bidrog i samme Retning. Af alt dette spirede Nutiden.

— — —

Smeden var fra første Færd en fremtrædende Personlighed i den lille By. Han kunde smelte Jernet og gøre det haardt, smede det bidende Sværd, danne de nyttigste Ting. Ret beset var han en Kunstner, af den praktiske Slags, man just havde Brug for. Som Vaabensmed nød han Ry, efterhaanden ogsaa paa andre Omraader. Han skabte Ridderens Harnisk, gav Seglet og Leen Styrke. Plov og Harve var hans Hænders Værk. Meget skyldtes Smedens Talent. Stor Respekt nærede man for ham. Naar Smeden funderede over sin Ambolt, vidste man aldrig, hvad nyt der var i Gære. Lød Hammerslag langvejs, og steg »Skumringsgnister« højt fra Essens Ild, fik noget sin Form, man aned ej Maal eller Midler. Tit hemmeligholdtes en vigtig Proces med Hærdning og sligt bag Hæng for Rude og stænget Dør — bedre Beskyttelse mod simpel Efterligning fandtes ikke, medens Smeden havde travlt.

Mesters Værksted, det lave Smediehus, laa midt i Byen, paa en Stump af Gadens Jord. Det imponerende var hverken Bygningens ydre Storhed eller dens Stilart; Linjerne kunde være dristige nok i den sammensatte, kantede gamle Landsbysmedie med uklinede Mure af Kampesten og brandfrit Tag — noget skønt Skue frembød Smedien sjældent, omgivet som den gerne var af opstablede og hensatte Redskaber, Plove, Harver, Vogne o. l. Men det føltes altid interessant at se indenfor i det røgsværtede Rum, hvortil Dagslyset kun svagt

Landsbysmedie.

Wm. Berthelsen fot.

fandt Vej gennem smaa Ruder, der næsten dækkedes af Hylder og Sømkasser. Mellem Esse og Ambolt stod den agtpaagivende Smed. Man fik Indtryk af, at hans Liv gled hen i spændt Forventning — altid gjaldt det om netop at smede, naar Jernet var varmt. Den fortrolige Omgang med de stærke Elementer Ild og Jern gjorde Smeden selv stærk — i hvert Fald i Tilskuerens Øjne. Hvilket bredt Sving med det glødende Jern fra Ilden hen paa Ambolten, hvilken Kraft i Hammerens Slag over gnistrende Genstand. Medens Kunden veg tilbage for Varmen og Ildregnen, stod Smeden uanfægtet arbejdende, og før man fik set videre, havde Jernet taget Form, som det skulde. Saa jog han Tingen ned i Vandtruget ved sin Side: en hvæsende Boblen, en Sky af Damp — en vigtig Akt var sluttet. Nu talte den sortsmudsede, bararmede, skødskindsdækkede Smed, idet Blæsebælgen atter gav hivende Lyd, og rygende Kul flammede op paany til næste Sags Behandling, højt

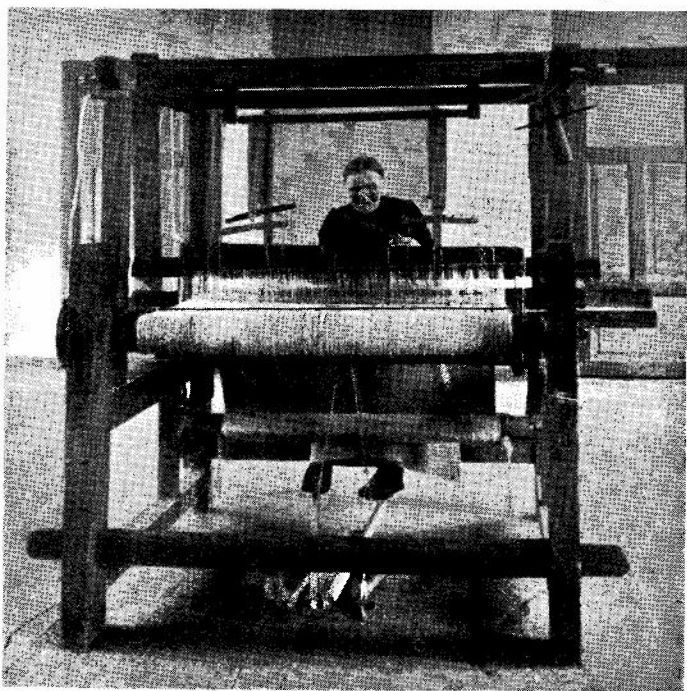
Kulsvidning.
Tørvekul brugtes i Smedierne.

S. Levin-Hansen fot.

rungede hans Ord under Bjælker og Tag — jo Smeden var en mægtig Mand, en værdig Efterfølger af Fortidens store Jerngører og den kunstfærdige Vaabenmester.

Byens Mænd holdt derfor ogsaa meget af at mødes i Smedien eller udenfor den; her samledes man, naar Nyheder ventedes fra Sogn og Egn, drøftede Dagens Begivenheder, spurgte og fik Svar. Smeden vidste mere end andre, vejfarende — kørende og ridende — havde jo tit Ærinde hos ham.

For Smeden er det gaaet op og ned — som for de fleste af Menneskenes Børn. I Jernalderens første Aarhundreder var Vaaben Hovedsagen, senere blev skærende Redskaber, Vognbeslag, Plov og Harve vigtigere. Altid var Hestesko en stor Artikel. Nu staar Haandværket ogsaa for Smedens Vedkommende i Omformningens Tegn. Heste slider mindre paa Fodtøjet, efter at de er fortrængt fra Landevejen, Vogne bruges kun lidt. Til Plov og Harve faas maskinlavede Sliddele.

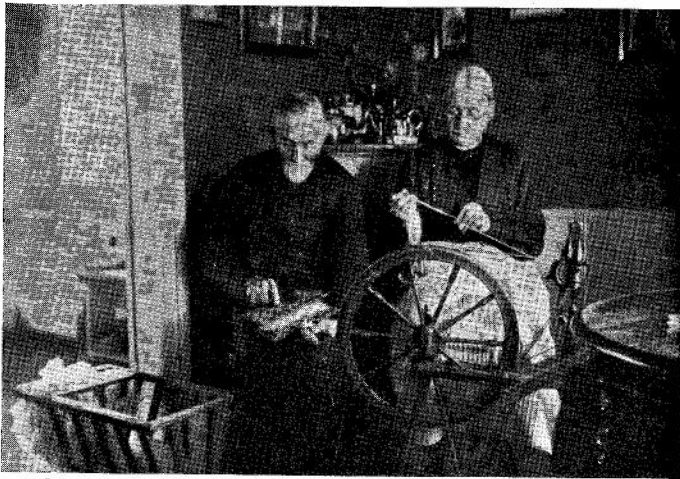

Væven slaas.

S. Levin-Hansen fot.

Leen er forladt som Nyttegenstand, gravende Redskaber faas fra Fabrik, Søm og Beslag ligeledes. Den Biindtægt, Smeden havde ved Tandudtrækning, er det ogsaa forbi med. Landsbysmeden er blevet Maskinhandler, Cykle- og Bilreparatør. Hertil kræves større Husplads, end den gamle Smedie kan afgive. Den forsvinder i Billedet af Landsbyen.

— — —
 Væveren og Skrædderen hører til de ældste Haandværkere i Landsbyen — den Mand, der »gjorde« Menneskenes Tøjvarer, og ham, som gav det Form. De traadte frem paa Skuepladsen, da det Tidspunkt var

Gammelt Ægtepar *Signe Mortensen fot.*
karter og spinder. Lindeballe Sogn.

inde. Gaardfolkene ikke længere fandt Stunder og Lejlighed til selv at danne og sammenføje Tøjet — da Arbejdsdelingen var begyndt.

Som Smeden boede Væver og Skrædder i dertil indrettede Gadehuse, hvis ikke de havde fundet Byggeplads for Hus ude ved Mosens eller Skovens Kant. Navnlig Væveren havde fast Bopæl; Væven var for svær en Ting at flytte rundt med. Skrædderens Gerning tillod større Bevægelighed, han kunde godt komme til Kunderne, hvorimod Væveren sad hjemme og tog imod.

Det var en højtidelig Handling for Husmoderen, naar hun samlede Vinterens virkede Garn, bandt Nøglerne i Bundter med Naal og Traad, fik det knyttet i Bylt og vandrede til Væveren med Flidens Resultat. Og ikke mindre Festlighed laa der over Væveren, idet han en skønne Dag færdig med Væven tog Tøjrullen under Arm og bragte Produktet tilbage i Husmoderens Haand. Rullen blev maalt, Væverløn betalt, Traktement givet.

Den gode Haandværker tog hjem. Men Tøjet synedes atter og atter; her var Vadmæl til Gangklæder, Linned til Seng, Dug til Bord — Velfærd for kommende Aar. Foreløbig gemtes Skatten i Kiste og Skab. Man var gerne paa Færde i god Tid. Deri bestod for en væsentlig Del Husmoderens Ære og Pligt.

Men førend næste Vinters Syssel med Karte og Rok var tilende, skulde jo dog Tøjet til Skrædder. Lettest og bedst syntes det, at man fik Skrædderen hjem. Saa havde han de forskellige vedkommende Personer ved Haanden til Maaltagning og Pasprøver. Sylønnen blev ogsaa mere overkommelig paa den Maade, desuden havde man Indseende med det hele under Udviklingens Forløb.

Hvordan det nu end kan være, staar det som en Kendsgerning, at Skrædderen — den i saa høj Grad nyttige Mand — i Tradition og Fortælling ofte findes vurderet lidt skødesløs. Maaske hidrører Forholdet blot fra en indgroet Forestilling, at Syning egentlig og oprindelig var Kvindens Fag. Kan hænde, Mesterens villige Gaaen-ud til Kunderne har bidraget en Del til Bedømmelsen — det er jo saaledes med Folk, at hvad man kommer let til, regnes temmelig lavt.

Nu er Smaavæveren lige ved at forsvinde fra Jordens Overflade, tilintetgjort af Maskiner, Storindustri. Den gamle Væv kan bruges paa Museer, staa der og vidne om en Tid, der næppe vender tilbage.

Det maa dog her tilføjes, at mange Kvinder i vore Dage viser en glædelig Troskab mod nedarvet Syssel, idet de atter tager Væven i Brug.

Skrædderens Eksistens har Udviklingen ikke røkket saa stærkt ved. Tøjet skal skæres og syes efter levende Model i det smaa. Han tager aldrig mere ud, sidder hjemme i sit Etablissement. Haandværket staar højere

Skrædderen.

S. Levin-Hansen.

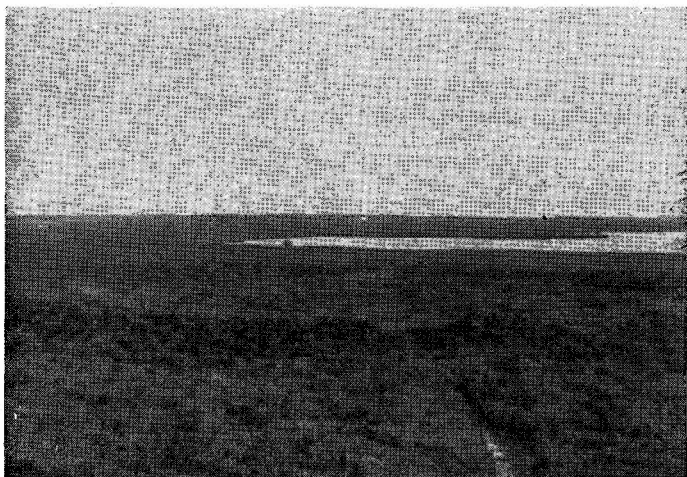
end forhen, den faglige Dygtighed er meget større. Der var naturligvis en mild Overdrivelse i Konens Forsikring, da hun vedrørende »Pasningen« af en Klædning til Husbonden udtalte: første Gang var der ikke andet end Ærmer, og anden Gang var der slet ingen Ærmer. Alligevel: nogen Realitet var der nok i hendes Snak.

— — —
 Hyrden vogter den samlede Hjord ude paa Fællede og Overdrev Sommeren igennem. Ved Morgengry blæser han i sit Horn, og Gaardenes Kreaturflokke følger den kaldende Lyd, overgives hans Varetægt, til Aftensol gaar ned, og Hornet igen giver Signal, Fæhusenes Døre

aabnes, Kvæget søger hjem — hvert Dyr til sin Baas. Bylovene anviser nøje Hyrdens Opgave og værner hans Rettigheder.

Hyrden skulde jo helst være en rørig Person i den bedste Alder; ofte er han altsaa ung og ugift, uden egen Husholdning, da gaar han »paa Mading« blandt Gaardfolkene, nogle Dage skiftevis hos hver Omgangen rundt. Giftede han sig, fik han Bolig i et Gadehus midt i Byen nær Gadekæret, Hyrdehuset. Før Kreaturerne om Foraaret dreves ud, blev Spidserne paa Studenes, Køernes og Kviernes Horn savet af; dette var en særdeles vigtig Ting, da der ellers let kunde ske Skade ved Stangning.

Sædvanligvis fik Hyrden sin Løn i Naturalier — Penge var det jo smaat med, men lidt Skillinger skulde han dog have ogsaa. Fra Patriarken Jacobs Tilfælde vidste man, at der kunde finde temmelig store Udsving Sted med Hjordens fødte Tillæg, saa Byhyrden overdroges hverken de spraglede, spættede eller ensfarvede Spæddyr — han modtog i Løn Mel, Gryn og Mælk, alt lignet paa Byens Gaarde efter Koantallet. Medens de fleste Naturalier var fast bestemte Dele af Lønnen (for den gifte Hyrdes Vedkommende gaves ogsaa Brændsel, maaske tillige Græsning og Jord ved en og anden Toft til en Ko og et Par Faar), var Mælken noget udflydende, d. v. s. varierende, som Procenter af Udbytte kan være. Hyrden fik Morgenmælken en bestemt Dag i Ugen, gerne Søndag. Da gjaldt det om — set fra Hyrdens Side — at Køerne villigt gav rigeligt af sig. Søndag Morgen før Kirketid mødte saa Konerne hos Hyrden med deres Maal Mælk, som altsammen blev hældt ned i en Tønde, for senere at dannes til Ost. Det fortælles et Sted, at Hyrden Lørdagen igennem lod Køerne græsse i Egekrat, hvis Urter befordrede bedre Mælkeydelse næste Morgen end Overdrevets og Hedens tørre Planter.

Tørvejord ved Filskov Sø. *S. Levin-Hansen fot.*

Fortællingen er Udtryk for den Fiffighed paa den ene Side og Mistænkelighed paa den anden Side, Verden er saa fuld af. I Vintertiden var Hyrdens Gerning indskrænket til Faarenes Pasning. Men Arbejdet kunde være brydsomt nok, navnlig under strengt Vejr lig med Sne over Jorden og Ulve paa Lur i Lyng og Krat.

Ved Fællesskabets Ophævelse og Jordens Udskiftning forsvandt Byhyrden, Hjorddrengen kom i Stedet, hver enkelt Gaards private Hjorddreng. Ret betegnende er det, at medens Hyrden i gammeldags Forstand kun omtales lidt og sjældent i Litteraturen, har Hjorddrengen faaet en fyldig Behandling her. Man — Tilskueren og da navnlig den folkelige Livsskildrer — — ynkede ham. Han var Dreng, men udførte ofte Mands Gerning; set med Byhyrden som Baggrund tog han sig saa lille ud i Landskabet. Og Tilværelsen kunde ganske vist ogsaa være trykkende nok for den ensomme Fyr, hvis Bestilling ingen rigtig agtede paa, fordi Kreatur-

hold en Tidlang ved Konjunkturernes Svingning sank ned til noget mindre væsentligt hos Landbruget. I Virkeligheden præsterede Drengen et meget stort Arbejde, men det var i det hele ensbetydende med Slid at være Landbruger den Gang — over hele Linjen strengt Arbejde.

Nu ændres igen Vilkaarene. Udstykning gør Gaardenes Areal mindre, Faareflokken er helt forsvunden. Ungkreaturer holdes i Indhegninger. Malkekvægets Pleje er saa vigtig en Opgave, at voksne Folk maa øve den. Løsdrift efter Høstens Afslutning kendes ikke længere. Hyrdens og Hjorddrengens Tidsalder svandt. Malkerøgter eller endnu finere: Fodermester er kommet i Stedet — hvis ikke Husbond selv har taget sig den uundværlige Hyrde-Skikkelse paa.

— — —

Hjulmanden og Bødkeren nævnes tidligt i Byens Historie. Oprindelig dannede Bonden vel med egen Haand alle sine Nyttegenstande, ogsaa Hjulet og Karret, men efterhaanden skilte Folk, der var særlig duelige til saadanne specielle Arbejder, sig ud fra Landbruget og blev selvstændige Haandværkere. Det tør dog ikke siges, at Hjulmanden og Bødkeren netop fandtes i hver By, maaske var Landsbyen saa lille, at den blot kunde føde en af dem. Hjulmanden lavede Vogne, men som det væsentligste ved Vognen er Hjulene, fik han og Haandværket Navn efter dem. Enhver kunde tømre en Kasse sammen, til Hjul og Understel krævedes Fagmænd. Jern var dyrt, derfor maatte man spare paa Beslaget og gøre selve Trætøjet saa stærkt som muligt. Senere hen kom det store Opsving for kørende Færdsel. Karetten skabtes, og Fjedervognen blev almindelig. Det var en god Tid for Haandværkeren, som nu lod sig kalde Karetmager. Til sidst standsede Fremgangen,

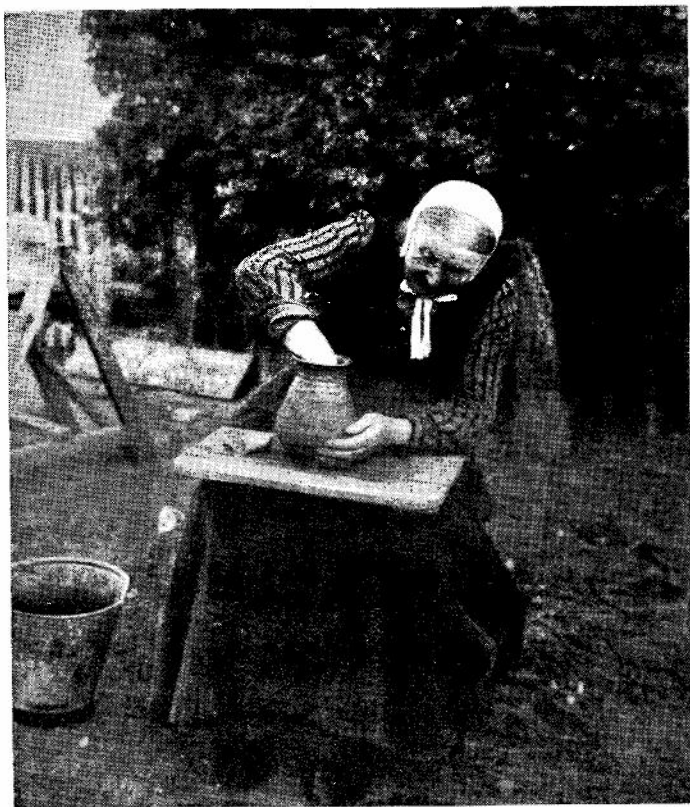
Vaskekoner ved Aaen.

S. Levin-Hansen fot.

idet fabrikspressede Motorvogne kørte op. Katastrofen indtraf pludselig. Karetmageren reddede blot Navnet.

En lignende Skæbne tildelte Tid og Udvikling vor gode gamle Bødker. Hans Haandtering stod længe højt i Kurs, Folk spiste Flæsk og drak Øl og Mjød, der skulde mange Saltkar og Tønder til, Baljer og Spande — alt af Træ. Men Blikkenslagerens blanke Sager og Glasværkernes kulørte Flasker kunde Folk ikke vedblivende modstaa, og da ogsaa Hjemmeslagtning ligesom Hjemmebrygning blev mindre, gjordes Tønder og Kar overflødige. Bødkeren tog Kampen op, han lavede Ajletønder og Smørdritler. Forhaabentlig undes ham denne sidste Rest i Fred. Ubønhørlig streng er Omskiftelsens Lov. Det kan godt bedrøve os at se, hvorledes et ældgammelt Haandværk maa bukke under.

— — —
Murer og Snedker gav kun større Landsbyer Plads til. Navnlig Mureren var sjælden, saa længe Husene

Pottekone arbejder. Ringive Sogn. *S. Levin-Hansen fot.*

ikke havde Grundmur. Skulde Kirken repareres, hentedede man Mester langt ude i Synskredsen.

Snedkerens Evner kan vi endnu ofte i Kirker, Museer og gamle Huse faa Lejlighed til at beundre. Inventar og Møbler vidner tit om stor Kunstsans, Soliditet og Arbejdsglæde. Han forstod at vælge Materiale, der kunde modstaa Tidens Tand, og han staar i det hele som Typen paa Landsbyens dygtige Haandværker.

— — —

Jydepotter brændes.

S. Levin-Hansen fot.

Træskomandens Hus var let at kende; der laa altid nogle Bøgekævler udenfor. Ikke hver Landsby havde en Træskomand. Professionen hørte Skovegnene til. Træskotræ kommer fra Skovens Tykning, der hvor Bøgen vokser rank og skær. Træsko var national Fodbeklædning, Haandværket et af de ældste i Landet. Godt isolerende mod Kulde og Fugt, køligt om Sommeren, varmt ved Vintertid — var Træskoene den sundeste og renligste Ting i Verden. Nu staar de henvist til en Krog i Samfundets Husholdning. Gaar Træskofremstillingen helt til Grunde, er det ikke dens Mestres

Skyld, men Modens, som kræver Lædersko og Gum-
mistøvler — saa længe det varer.

— — —

Pottekonen er ældgammel herhjemme — baade hende med de sorte Potter og hende med de røde Fade og Krus. Konen lavede Varerne, Manden solgte dem under Rejser vidt omkring. Thi ikke alle Steder havdes tjenligt Raamateriale: stenfrit Ler, Glimmerler. I Vejle Amt er Haandværket, navnlig da hvad Jydepotterne angaar, særlig knyttet til Stilbjerg i Ringive Sogn; Kunsten — en virkelig Kunst, der fordrede stor teknisk Kunnen og ikke ringe Formsans — skal være naaet hertil fra Vardeegnen. Ogsaa Pottemageren staar i Færd med at forsvinde, helt uddø. Vemodig er altid Beretningen om den sidste Mohikaner.

— — —

Præsten fulgte Folket gennem alle Stadier paa Livets og Udviklingens Vej. Hans tidlige Tilstedeværelse i Landsbyen fremgaar alene deraf, at Præstegaardens Toft var større end Bymændenes — valgt da Byen blev grundlagt. Naar Præsten ogsaa ved Udskiftningen sædvanligvis fik Stedets bedste Jord, er der altsaa Tradition i Placeringen.

Præstegaardsjorden nød alle de Privilegier, hvormed kirkeligt Gods i Middelalderen udstyredes. Jydske Lov siger, at saafremt Præsterne lever »renligt«, d. v. s. i Cølibat, er de fri for Landeværn (Ledingsbyrde), og i Haandfæstninger fra 1300erne nævnes Skattefrihed og Frihed for anden kongelig Tyng.

Ved Reformationen, da Kirken mistede meget Gods, fast og rørligt, gik det naturligtvis ogsaa slemt ud over Præsterne. Enevældens Konger »klemte« visse Em-

beder ret haardt. Folkestyret nedskar igen, særdeles svært, helt til det pinagtigt smaalige ved Bortsalg af Præstegaardsjord, der gjorde Præsten til en Slags Stats-husmand eller Villabeboer. Nu kan Præsten som før være Foregangsmand paa det aandelige Omraade, han havde før ogsaa tit været det som Landbruger og Kvæg-avler. Præstegaardshaven var ved Siden af Herregaardshaven en direkte Videreførelse af Klostrenes Haveanlæg; Arven vogtedes godt.

Dette sidste vurderes — bagefter — altfor lavt. Vi skal vide, at Præsten gerne, navnlig i trange Tider, foruden sin egen Plage ogsaa bar Byrder for andre. Var Folk modløse, fortrykte og fattige som i Oplysnings-tiden og den rationalistiske Periode, gik Præsten løs paa nærliggende Opgaver, gjorde Forsøg med nye Ting paa Landbrugets forskellige Felter, lærte Folk Resultaterne. Han havde jo bedst Raad, følte ganske umiddelbart, at trykke Kaar forpligter. Det er ikke blot utaknemligt, men ganske uhistorisk at skildre Præstegenerationerne omkring Aar 1800, som almindeligt er — fordi de saa ivrigt tog sig af det praktiske Livs Sager. Hvad skylder man f. Eks. ikke den Sognepræst i Koldinghus Amt, hvis levende Interesse for Udskiftningen bevirkede, at vor Landsdel kom foran andre Egne med Fællesskabets Afskaffelse!

Jævnside med Nedgang i Præstens økonomiske Stilling er sket en Indskrænkning af hans Arbejdsomraade — og dermed Førerskabet paa vigtige borgerlige Felter. Tidligere skulde Præsten besørge de mangfoldigste Ting i Sogn og Kommune, som andre nu har overtaget: Folketælling, fattiges og umyndiges Forsørgelse, Statistik, Indberetning o. s. v. o. s. v.

Som vi fra Selvoplevelse og gennem Litteraturen kender de gode gamle Præstegaarde, staar der et Præg

af Fred, Hygge og Harmoni over deres hele Væsen og Indretning. Blandt andre Herligheder fandtes her en stille Stue, Præstens Studerekammer, fyldt med Bøger, Udtryk for Præstens Lærdom og Dannelselse, et Arnested for ejendommelig dansk-hjemlig Kultur.

— — —

Degnen kom sidst tilstede ved Landsbyens Bord; der var egentlig slet ingen Plads til ham, alt optaget af den øvrige Kreds. Ved Lejlighed fik han dog en Stump Jord og et Gadehus.

Det nytter ikke at stampe mod Brodden: Betegnelsen »Degn« holder ved, om saa Landsbyskolens Lærer aldrig er saa ked af Navnet (hvorfor er han egentlig det?) — Gerningen sluger helt sin Mand!

Den middelalderlige Sogndegn var Kirkenøglens hel- lige Vogter, Kirkens Rengører, Klokkens Ringer, Præstens Medhjælper, Sanger i Messen og Assistent ved kirkelige Handlinger. Han havde latinsk Uddannelse og kaldedes af Biskoppen.

Reformationen tillagde Embedets Indehaver en ny Bestilling: at »undervise det unge Bondefolk udi Børnelærdommen,« en ansvarsfuld Pligt, som krævede visse Egenskaber, men »dersom de ikke dertil ere bekvemme, da maa de og ikke være Sogndegne,« siger Ordinansen.

Peder Palladius formaner Sognefolket at erindre, hvorledes Præst og Degn »sørger for eders og eders Børns Sjæle,« saa »skal I sørge for deres og deres Børns Legemer igjen — at det gaar lige til paa begge Sider.« Den menneskelige gamle Biskop er klar over Opgavens Vanskeligheder. Han venter, der stundom kan være et og andet i Vejen. Men Beboerne maa huske, at hverken Degn eller Præst, ja, end ikke Provst eller Biskop er fuldkommen, »vi ere ogsaa arme Mennesker saa vel som I, ere ikke mere fløjen igiennem Himmelen end I

ere«, derfor maa Parterne bære over med hinanden, at Værket: Ungdommens Oplæring, kan lykkes. Det vigtigste er absolut ikke Klokkeeringningen; Bonde kan jo lige saa let rykke i Klokkestrengen som Degnen, hvis denne har vigtigere Arbejde for eller maaske ligger paa Sygesengen, som han kan drage en Høle; Sangen er heller ikke det væsentligste, »thi en god Almue bør jo sjunge med Degnen, derfor skal han ogsaa gaa ned midt paa Gulvet til Eder, naar I sjunger de almindelige Viser og Salmer.« »Men hans Ypperstegjerning, hvorfor han skal tjene sit Brød hos Eder, er, at han skal lære Eders Børn og Ungfolk Børnelærdom.« Dog — hvad hjælper den allerbedste Degn, hvis Folk ikke gerne lader deres Børn komme til ham? »Nu vil jeg sige Eder, hvorlunde det vil gaa Eder i Fremtiden, om I det forsømmer: Lade I ikke Eders Børn lære det gode, saa lære de det onde, lære de ikke de 10 Budord, Troen og Fadervor, da lære de at sværge og bande, lyve og stjæle, og slaa Folk ihjæl« »... saa bliver Eders Børn til Galgebørn, Stejlebørn, Hjulebørn og Sværdebørn, at I faar baade Skam og Skade for dem, inden de dør af Verden.«

Det var jo en stolt Tanke for Degnen, at hans Indsats i Menneskehedens Tjeneste naadigst kunde afværge alle disse forfærdelige Ulykker for Slægtens yngste. Men ret længe ad Gangen lod Stolthed sig ikke fastholde, dertil var Stilling og Omstændigheder aldrig egnet — mere til Opøvelse i Ydmyghed!

— — —

Spillemanden er ikke saa gammel indenfor Landsbyen som den Dans ved Gilderne, man satte ham til at give bærende Rytme, da Folkevisen var forstummet paa Menneskenes Læber. Men kom han sent frem, naaede han dog at blive en uundværlig og skattet Person baade blandt unge og ældre i vid Omkreds. Han

Landsbyspillemand.
Blaahøj Sogn.

S. Levin-Hansen fot.

havde jo, skønt Tørsten tydeligt nok tit plagede ham, en betvingende Magt. Lavt var der til Loft og kort til Vægge, hvor Dansen gik over lerstampet Gulv; let fyldtes selv Storstuen med Deltagere — og Støv. Alligevel voksede Spillemandens Toner i Renhed og Klangstyrke, medens Nattens Timer gled hen. Ofte blev hans Spil en Forberedelse til Mødet med den store Kunst.

Klinkemanden med sin Dril. S. Levin-Hansen fot.
Lindeballe Sogn.

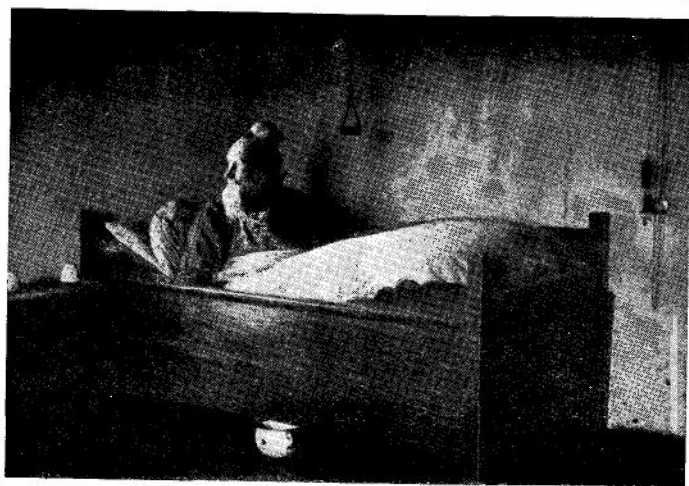
Aftægtsfolkene hører til Samfundets alderstegne. De har før haft den Ejendom, hvor vi finder dem tilhuse. Rede Penge var det knapt med, og da Arvingerne — Søn eller Datter — vilde stifte eget Hjem, gik Forældrene paa Aftægt — veg Pladsen mod Vederlag i Form af Underhold og Forplejning.

Efter saadan Ordning skal Hjertebaandet mellem Parterne bestaa sin Prøve. Belastningen kan blive

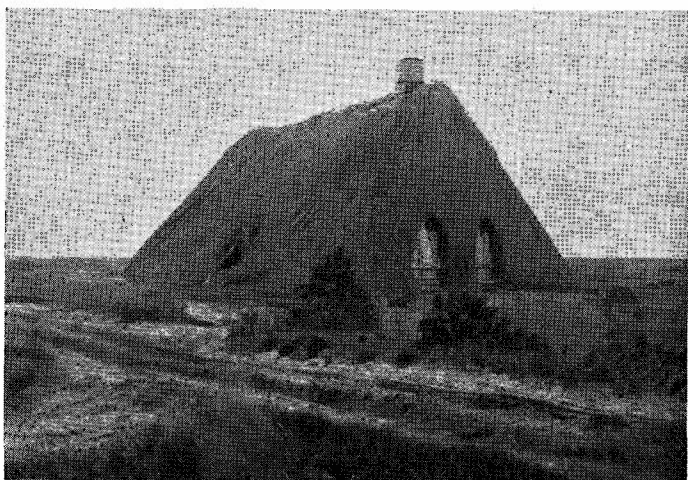

Aftægtsmand i sin Stue. *S. Levin-Hansen fot.*

stor. Der fordres jo fra Gammelfolkenes Side en vis Evne til at se bort fra sig selv, naar det ny Slægtled

Aftægtsmand. *S. Levin-Hansen fot.*

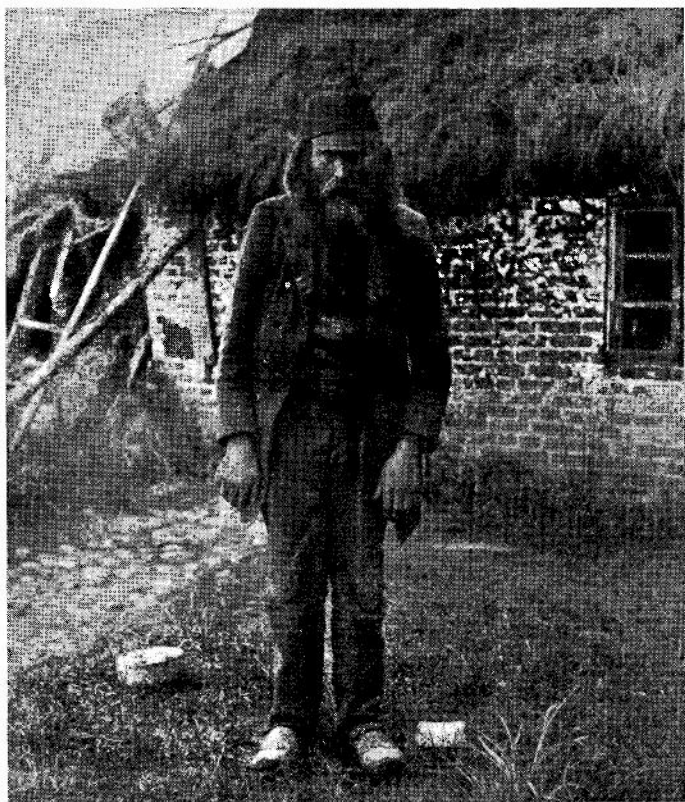
Lyngtækket Hytte paa
Filskov Hede.

S. Levin-Hansen fot.

drager ind og overtager Styret. Og de unge maa eje Evne til at tage Hensyn og finde sig i en Del Vanskeligheder, som let opstaar under Aftægtsforholdet.

Falder Prøven godt ud, og kan vore gamle se hen over et Livsløb, hvis Gerning blev lykkeligt fuldendt, er der vidunderlig fredeligt i Aftægtsstuen. Maaske sidder kun en af de to tilbage. Hvilende efter Arbejde lever han i Minderne; Verden glider videre ad en ujævn Vej, Støjen hører han ikke — han lytter for at opfange Evigheds Bud, og en Dag følger han Kaldet.

— — —
Eneboere og Omstreffere stod udenfor det gamle Bysamfund. Alligevel var de ikke Byens Folk uvedkommende. De havde jo engang tilhørt den lokale Menneskehed, og som man her gerne vilde holde sammen, følte et Baand sprængt, naar nogen gik bort, frivillig eller tvungen.

Eneboer ved sit Hus.
Ringive Sogn.

S. Levin-Hansen fot.

Fra ældste Tid havde der stadig været Mænd — stundom ogsaa Kvinder — der søgte Ensomhedens Land, først den dybe Skov, siden, da Skoven blev mindre, den vidtfavnende Hede. Man kaldte dem Eneboere, undredes over, hvad de levede af, og forstod ikke, hvorfor de flyede det selskabelige Liv blandt Frænder og Fæller. Idet ogsaa Heden svandt ind, og Storbyen opstod, vendte Eneboeren tilbage. Bedre end

noget Sted i Naturen giver Stadens Vrimmel ham det Skjul, han higer efter.

Skoven og Heden svandt, men Vejen blev liggende. Længe var den Omstrejferens krogede Bane i en genstridig Tilværelse. Paa det sidste har myldrende Færdsel gjort ensartet Befordring saa godt som nødvendig, og da Omstrejferen er Fodgænger af den sindige Slags, kan han ikke vinde med i Farten — han fortrænges fra Vejen. Hvor havner han? Kredsløbet sluttet: Byen tager ogsaa ham.

STORGAARDE, KIRKER, KLOSTRE, KØBSTÆDER

denfor Landsbyens sluttede Kreds rejste sig hist og her en Stormands Gaard midt i et Jordtilliggende, der var noget af Stedets bedste. Gaarden blev Borg, Ejendommen Gods, eftersom Tid og Forhold medførte saadan Udvikling.

Storgaardens oprindelige Kerne laa vistnok inde paa Landsbyens Grund, havde været et Høvdingesæde med Bønderne, frie og ufrie, boende i Nærheden. Da Landsbyen fik sin faste Form, og Bymarken lagde Beslag paa alt tilgrænsende Areal, tog Høvdingen Afstand fra det Fællesskab, han maaske selv havde fremkaldt, men nu fandt for snævert — flyttede Hovedgaarden ud i aabent Omraade. Frivillig veg han Pladsen, thi han havde nu Brug for et Byggested, hvor Terrænet muliggjorde Befæstning. Fandt han gunstig Natur: Holm i Sø eller Banke ved Aa, anlagde han den Borg, der gjorde hans Styrke stærkere. Gennem Aarhundreder herskede Stormanden her, indtil ændrede Forhold ude og hjemme igen krævede Forandring: Herregaarden med Slot og stor Avlsgaard opstaar i Landskabet.

Men længe før Stormanden forlod sin Bondeskare, havde han, hvor Landsbyen kom til at slaa Rod, faaet bygget et Gudehov og givet sig selv en Godes Skikkelse.

Kan hænde, der var langt til de ældre og egentlige Helligdomme, og han hellere dyrkede andre Guder end Hovedofferstedernes. Sikkert er det, at han vandt ny Magt og Indtægt ved saadan Førelse. Allerede søgte Bønderne paa Stedet hans Ret, Mølle og Kvægfold, nu ogsaa hans Hov.

Denne almindelige Søgen hen mod et bestemt fast Midtpunkt i Egnen danner Oprindelsen til Sognet. Men det, der gav Sognet blivende Skeldragning, var Kirken.

Kirker opførtes trindt om i Landsbyerne, eftersom Kristendommen vandt frem. Gennem Evangeliets Forkyndelse skulde den søgende Menneskesjæl nu modtage sit Indhold, opleve Mødet med den sande Gud, og det maatte da føles naturligt, at man lod Kirken lyse fra samme høje Sted, hvor Hedningelærens Tempel nys styrtedes i Grus.

De første Kirkesæts Grundlæggere kan ikke helt sikkert findes, men i Fortsættelse af Linjen i vor Oversigt maa vi antage, at Enkeltmand gerne tog sig Opgaven paa. Den var jo tillokkende, baade ideelt og praktisk set. Bag hele den mægtige Udfoldelse ligger imidlertid — let at øjne og forstaa — som Drivkraft en varm Tro, en stor Iver og en bygningsteknisk Dygtighed hos Menigmand, Bygherre og Bygmester, som i harmonisk Sammenspil danner det smukkeste Mindesmærke, noget Slægtled satte sin Tid og sig selv.

Den tætte Kirkegruppering i Vejle Amt forudsætter en tilsvarende talrig Befolkning og stor økonomisk Bæreevne i Datiden. Navnlig Vesteregnens Kirkerigdom er paafaldende. Egtved, Ødsted, Bredsten, Randbøl, Lindeballe, Gadbjerg, Give, Sønder Omme, Nykirke og Tyregod har foruden de nuværende Sognekirker hver haft endnu en Kirke, der sidenhen blev nedlagt — Give endda to.

Det vil ved nærmere Betragtning ses, at nævnte Sogne netop dækker det Strøg, som havde de mange Oldtidsminder. Altsaa er der god Sammenhæng mellem Oldtidens Kultur her og Middelalderens. Rækken af nedlagte Kirker (og Sogne) viser en forfærdende Nedgang, indtruffet efter Kirkebygge-Tiden. Aarstal mangler, men Katastrofen maa være sket omkring 1250—1300. Vi skal under Afsnittet »Skoven og Heden« berøre dette Forhold. At Vesteregnet saa længe har kunnet fastholde sin blomstrende Kultur, skyldes uden Tvivl Jernudvindingen, som i stort Omfang blev drevet her, hvad en Mængde nylig afdækkede Smeltegruber tilkendegiver. Vidnesbyrd om Myremalmsmelting er desuden truffet i Kollerup Sogn, Hornstrup Sogn, Smidstrup Sogn og Vejlbj Sogn (Trelde). Det færdige Jern har været en stærkt efterstræbt Handelsvare i Aarhundrederne før og efter historisk Tids Begyndelse og dannet Grundlag for længevarende stedlig Rigdom.

— — —

Klostre ejer Vejle Amt mærkeligt nok kun faa af. Landet er ganske tomt, alene til Vejle og Kolding har Munkesamslag fundet Vej. Man staar uforstaaende overfor denne totale Mangel paa Herreklostre i en Egn, der med fiskerige Søer og Vandløb, frugtbare Jorder og stærkt befærdede Veje nok kunde synes indbydende for Munke at slaa sig ned i. Det er sikkert heller ikke Naturforholdenes Skyld, Munkene udeblev. Snarere har Kirkens Mænd, de vedkommende Stifters Biskopper og interesserede Stormandsslægter, været uden Initiativ i Retning af Klosterbygning.

— — —

Købstæderne Kolding og Vejle stammer ned fra Landsbyer eller gamle Markedspladser. De viklede sig

af Svøb, idet Færdselen tog fast Leje, og Verden uden om blev stor — aabnet ved Handelsfart ad Vej og Fjord. Fredericia er jo langt yngre.

Som Købstaden voksede, kom den op gennem Tiderne til at syne stærkt i Landskab og Historie, i det økonomiske og kulturelle Liv. Her kunde Landdistrikterne finde Afsætning for producerede Varer af alle Slags, herind flyttede en væsentlig Del af den overtalige Landbefolkning. Købstaden er af Natur modtagende, frembringende og ydende. Fra dens Værksted — materielle og aandelige — gaar en stadig Strøm ud mod Omgivelserne. Paa een Gang præget af den gamle Kulturasflejring i Bunden og det nybyggeragtige paa Overfladen staar Købstaden som et Brydningernes Midtpunkt i Folket.

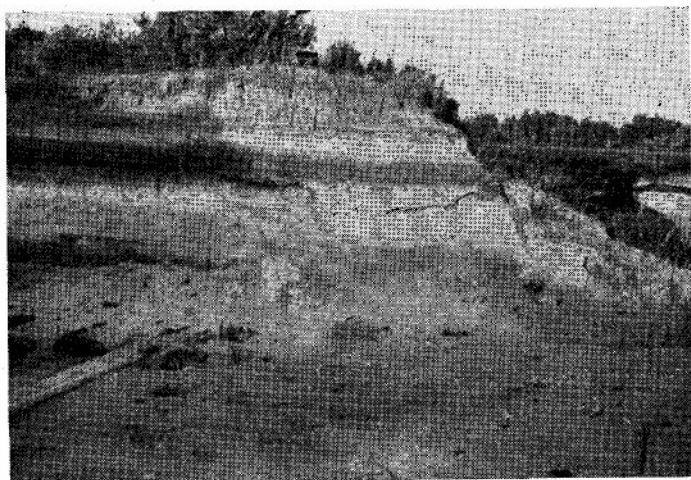

Tyttebærhøst.

S. Levin-Hansen fot.

SKOVEN OG HEDEN

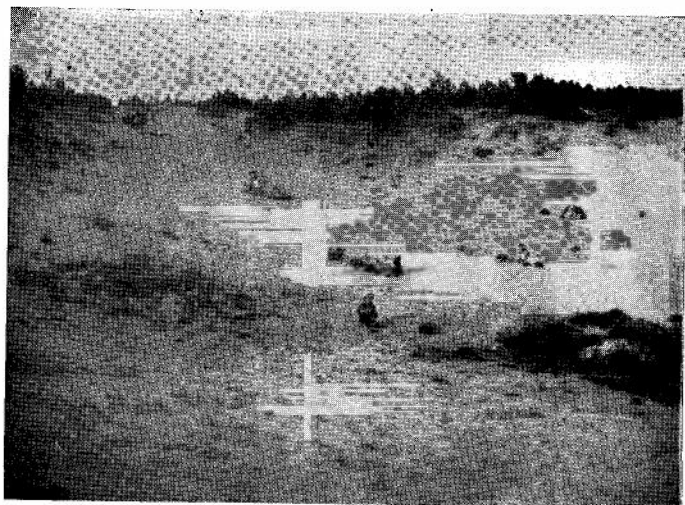
Saa længe Kvægavl var vigtigst Erhverv, vedblev Levevilkaarene at være nogenlunde ens over hele vort hjemlige Omraade, dog — som vi har set — bedst i Vesteregnet. Den stigende Kornproduktion under og efter Landsbyernes Grundlæggelse bragte imidlertid en Ændring i dette Forhold. De lerede Jorder østpaa og den store Reserve, man her ejede i ubrugt Skovland, bevirkede, at Tyngdepunktet afgjort flyttedes mod Øst. Faldende Kornpriser og svigtende Eksport jævnsides med indtrædende langvaring Fejdetilstand i Valdemarsønnernes Aarhundrede fik skæbnsvanger Betydning for Landet som Helhed, men navnlig for Vest- og Midtjylland, hvis magre Sandbund ikke med Hovedvægt paa Korndyrkning havde Kraft til at nære sin tal-

Profil af Flyvesandsaflejringer. Wm. Berthelsen fot.
Sandlag oven paa Muldstriber. Stilbjerg.

rige Befolkning, nu da ogsaa en Indtægtskilde som Jernudvindingen var standset. »Den sorte Død«s Hærgen tilføjede Strøget nyt Nedslag, gentagne Ødelæggelser under 1600'ernes Krige gjorde Resten: Jorden gik i Lyng, Heden rullede sit Tæppe over Egnen, gammel Kultur slettedes ud. Randbøl Hede tog vældig Skikkelse, Sønder Omme-Fladen blev Hede helt ind til Uhe, Lindeballe og Gadbjerg; Brande og Tyregod sank i Afmagt. Alle vide Vegne drev Naturens løsslupne Kræfter, Vestenvind og Sandflugt, modløse Mennesker bort fra Hus og Hjem. Da Roen atter var genoprettet paa Amtets Vesterside, laa milebrede Strækninger i idel Lyng.

Men tabt Land kan Menneskene aldrig glemme. Man vidste jo ogsaa godt, at Folk selv havde nogen Skyld i Udviklingens skæve Gang. Det var ikke blot for skarpe Vinde, Markens Lunde faldt, ogsaa Savens Tand med-

Klittedannelse fra moderne Sandflugt ved Stilbjerg. R. M. fot.

virkede stærkt, kort sagt: man havde altfor hensynsløst fældet løs af den gamle Skov, givet Blæsten frit Træk hen over Egnen.

Det blev en nærliggende, stadig paatrængende Opgave for Menneskene atter at faa Heden trængt tilbage, og i dette nationale Arbejde, som kun kunde lykkes, hvis Skov og Hegn genrejstes, tog vor Egn ivrig Del — under Statens og Hedeselskabets Førerskab.

Begyndelsen fandt Sted, da Regeringen 1761 indkaldte de tyske Kolonister og gav 75 Familier med 272 Personer Plads paa Randbøl Hede, i Frederikснаade, Frederikshaab og Moltkenberg. Gaardene i disse Kolonibyer var nye, men Lyngen var gammel, Jorden grundig forsimplet, og det gik ikke saa godt med selve Opdyrkningen. Større Held syntes der straks at være ved de samtidige Plantningsforsøg. Frederikshaab Plantage anlagdes da 1803, og 1809 udvidedes Plantageomraadet med Gjøddinggaards Areal, senere kom

Kone harver med Studeforspand. *S. Levin-Hansen fot.*

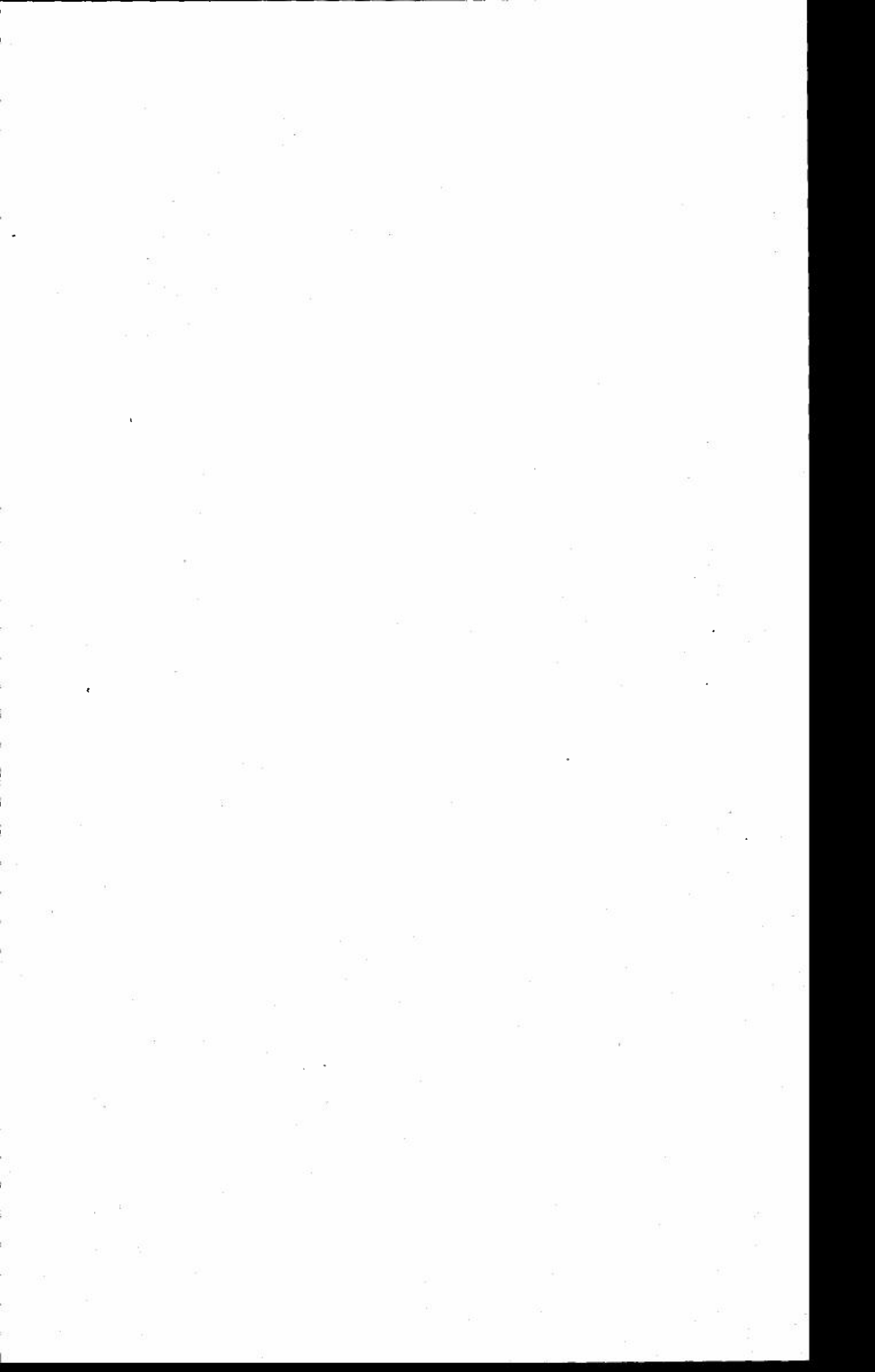
hertil Tykhøjet Krat og Hastrup Plantage — ialt ca. 1400 ha. Lidt efter lidt virkede disse Nyskoves Vækst tilskyndende overfor Menigmand, og da det danske Hedeselskab 1866 stiftedes, viste der sig i Vejleegnen almindelig Interesse for Deltagelse i Plantningssagen. Giv Plantage anlagdes 1867, Skovsende Plantage 1877 og fremdeles en Række større og mindre Naaletræsplantninger rundt om i Amtets vestlige Sogne — ved Udgangen af 1932 ialt 207 Plantager med ca. 5000 ha, der stod under Hedeselskabets Tilsyn. Hertil kommer saa den store Mængde Smaaplantager og Haveanlæg ved Gaarde og Huse samt de overordentlig talrige Læbælter i Markskel o. s. v. Vesteregnet er ikke længere et træfattigt, vindkuet, tyndtbefolket Strøg, Jorden giver fortrinligt Udbytte, Menneskene vinder Næring her jævnt lige saa godt som andre Steder. Dette gunstige Resultat skyldes vore Forældres og Bedsteforældres ihærdige Arbejde. De opvoksende Nyskove vil

— ret holdt i Stand — staa som et herligt Minde om deres Bidrag til Hjemegnens og Landets Velfærd. Det var en uforglemmelig Oplevelse at være Vidne til den Kærlighed, der laa bag Værket. Huskes maa det tillige, hvor virksomt Folk fra By og Østeregn tog Del i Plantningsarbejdet.

Samtidig med Bestræbelserne paa igen at rejse de faldne Skove vaagnede ogsaa Sansen for at øge og udbedre den gamle Løvskov, der endnu var i Behold. Amtet har nu (1931) et Skovareal paa 19125 ha og en Skovprocent paa henved 9; Fordelingen mellem Træarterne er følgende: Bøg 7841 ha, Eg 1162 ha, andet Løvtræ 1419 ha, ialt Løvtræ 10422 ha, Naalet træ ialt 8703 ha (deraf 4641 ha Rødgran, 621 ha Bjergfyr, 2421 ha blandet Rødgran og Bjergfyr, andet Naalet træ 1020 ha). Løvskovene findes overvejende langs Fjordene og ved Lillebælt. De største Bevoksninger er Statsskovene Boller (ca. 1500 ha) og Stenderup 1326 ha) samt de private Skove under Rosenvold (550 ha), Barritskov (367 ha), Palsgaard (538 ha) og Vejle Kommune (276 ha). Den store Rest af Skovarealet er fordelt paa mange Hænder. For at ogsaa Smaaskovene i videst muligt Omfang kunde komme under forstlig Pleje, dannedes 1904 Sammenslutningen Vejle Amts Skovdyrkningsforening.

Da Skoven saaledes efterhaanden ikke alene var blevet godt funderet, men ogsaa havde taget Hovedparten af velegnet Jord i Besiddelse, kunde man i Erkendelse af den tilbageliggende Hedes Skønhedsværdi og Betydning for visse sjældne Plante- og Dyrearters Tilstedeværelse gaa over til at søge et ejendommeligt Stykke Hede fastholdt som karakteristisk Naturdannelse: Randbøl Hede — c. 1350 Td. L. — frededes 1933.

II.

*Jyden han æ stærk aa sej,
modde baad i Nøj aa Nej,
gor ed op, aa gor ed nier,
aaller do faatavt ham sier.*

*Føst næ dær æ Nøe pofahr
komme Jyden ud aa Dar,
men han gor ett ind igjen,
fa de Uhn han haa gjent hen.*

*Læ wos aalti blyw ve de!
Faar sin Baaen ka kjennes vel
Søen et Sind da hær i Noer
haall sæ ve, te aalt faagor!*

St. St. Blicher.

MÅLET

Folkemål eller Landsmål kalder vi de Mål, der tales på Landet i Modsætning til Rigsmålet, det Sprog, vi lærer at tale og skrive i Skolen, Fællessproget for alle Danske.

Mange er af den Mening, at Rigsmålet, der mestendels tales i Byerne, er det eneste »rigtige« danske Sprog; Landsmålet er kun et Skamsprog, det gælder om at få lagt af jo før jo hellere. Men Sproggranskerne fortæller os noget andet. Landsmålet er ikke et skamslået Rigsmål, Rigsmålet er derimod en Slags udvidet Landsmål. Landsmålet er ikke en vanartet Datter af Rigsmålet; men det er tværtimod Rigsmålets Modersmål. De to Sprog er lige gode, hvert for sig, hvert til sit Brug.

Folk, der ikke gir sig af med at granske Sprog, har ondt ved at få Øje på Forskellen mellem deres egen Tale og Målet fra en anden Egn af Landet. Det Ord, der i Rigsmålet hedder *Øjne*, udtales i Vejle Amt *Iw'en*, og det falder aldrig en Mand fra samme Amt ind, at en Mils Vej eller to borte siger Folk måske *Yw'en* og atter et tredje Sted *Øw'en*. Vi ser her, at *w* svarer til *j* på samme Måde som jysk *plow'* svarer til Rigsmålets *pløje*.

Det jyske Mål ligger længst borte fra Rigsmålets Hovedsæde København, både når vi ser hen til Afstan-

den og til den Måde, de to Sprog tales på. Jysk er det ejendommeligste af alle vore Landsmål, og derfor lyder det også mest afstikkende over for Rigsmålet. Rigsmålet er nærmest født af det Sjællandske, fordi Rigets Hovedstad kom til at ligge på Sjælland. Af den Grund blev det for det meste Folk fra Sjælland, der bosatte sig i København.

I mange Ord og Vendinger ligner det Jyske mere det Engelske, end det ligner selve det danske Rigsmål. Jyden siger *a* eller *æ* »til sig selv«, som man siger. Engelskmanden siger *aj*, men Byfolket *je*. »Aj kan hop, aj kan ren«, siger Engelskmanden; Jyden: »A ka hop, a ka rend«, men Københavneren: »Je kan hoppe, je kan løbe.«

En Nordjyde spurgte engang på en Tur i London en Mand på Gaden: »Ku dunt wis mæ Wæj te Westminster?« »O, yes, yes«, skyndte Londoneren sig at sige; han syntes nok, det Sprog lød så hjemligt.

I flere Egne af Jylland stemmer Ordenes Lyd overens med de engelske. Folk på Mols siger: *re'd* (rød) og *de'd* (død). På Engelsk udtales disse Ord: *red* og *ded*. I Vejle Amt klinger Lyden i mange Ord henimod Engelsk: *Hew'* eller *hiw'* (høj) og *dew'* (døv) udtales på Engelsk *haj* og *def*. De danske Ord *pløje* og *bøje* hedder omtrent ens på Jysk og Engelsk: *plow* og *bow*.

Målet i Vejle Amt er for største Delen Fællessprog for hele Jylland. P. K. Thorsen går i sin nørrejyske Lydlære ud fra Landsbyen Hvejsel i Tørrild Herred og regner dens Mål som Mønster på fællesjysk Tale. Sproget i Vejle Amt må altså siges at være »fint« Jysk.

Det jyske Mål falder i to Hoveddele: Øst- og Vestjysk. Alle de Folk, der bor nordost for en Linje, dragen fra Horsens Fjord over Silkeborg og Viborg til Bulbjerg, siger som Københavneren: Manden, Huset;

men alle de, der bor sydvest for samme Linje, siger: *E* Mand og *e* Hus ligesom Engelskmanden. Folket i Vejle Amt taler altså udelukkende Vestjysk, selv om Amtet fra Horsens Fjord sydpå går ud til Jyllands Østkyst.

I nogle Egne af Jylland (i Vendsyssel, på Djursland og Samsø) siger man ikke alene *han* til en Mand og *hun* til en Kone og *det* til et Hus; men man siger også *han* til en *Negl* og en *Syl* og *hun* til en *Skål* og en *Dyne*. Nabofolk morer sig kostelig over, at Folk siger *han* til en *Særk* og *hun* til en *Skjorte*; men de finder det i sin Orden at sige: Vor Hund *han* har fået Hvalpe.

Østjyden og Københavneren er enige om at sige: *Et* Hus, *et* Træ, men *en* Høj og *en* Lade. Vestjyden derimod gør slet ingen Forskel her, han siger *en* til alle Navne: *En* Hus, *en* Træ, *en* Stej (et Sted) *en* Ste·j (en Stige) o. s. v. I det Stykke går en mindre Del af Amtet med Rigsmålet. Alt Land, der ligger østfor en Linje, trukken fra Horsens Fjord over Munkebjerg, vestfor Kolding til sydfor Romø, er østjysk, sproglig set. Bjerre Herred er østjysk, Hatting Herred vestjysk. Vinding Sogn siges at være vestjysk, men Klattrup i Smidstrup Sogn østjysk.

I det danske Sprog har vi en ejendommelig Lyd, som de sproglærde kalder *Stød* eller *Stødtone* til Forskel fra *Skridtone*. Stødtonen i Dansk, som mange finder mere sjælden end køn, skal ikke findes i noget andet Sprog på Jorden. Stødet fremkommer ved, at Stemmebåndene lukkes et Øjeblik for Luftens Gennemgang og åbnes igen ligesom ved et lille Hik. Ordet *Dag* udtaler vi *Da'ag*. Vi holder Ånden et Øjeblik ved *Da'* og slipper den løs igen ved *ag*. Dette kalder vi *lang* Stødtone. Den *korte* har vi derimod i det jyske *Daw'*. Den lange Skridtone findes i *Ha·le* (Jysk *Ho·l*

eller *Hå·l*), den korte i *Sted* f. Ex. Stødtonen afmærkes i Lydlæren ved en *Krølle* ('), den lange Skridtone ved en *Prik* (·); den korte Skridtone som i *Kul* afmærkes ikke.

Jysk, og især Vestjysk, har ofte Stød i flere Ord end Rigsmålet. *Mand'*, *streng'*, *Kø'er* har helt igennem Stødtonen, men f. Eks. *Kjær'k* (Kirke), de *stær'k* (de stærke), *mær'k* (at mærke) har kun Stød i Vestjysk. Undertiden er det omvendt. Jyden siger *Han's* og *Pe Han'sen* (med Skridtone), på Rigsmålet hedder det derimod *Han's* og *P. Han'sen* (med Stød). Folk synes *Han's* lyder »finere« end *Han's*.

En Dreng fra Købstaden, der også var godt hjemme i Landsmålet, kom en Dag sammen med en Kammerat fra Landet ind til sine Forældre for at bede om Lov til at gå med ham til Fodbold. »Må jeg komme med ud til *Kam'p*«, (med Stødtonen) spurgte han. Og da Forældrene svarede ja, henvendte han sig glad til Kammeraten: »Så skal vi ud til *Kamp* (med Skridtone). Drengen tog ikke et Øjeblik fejl af disse to Udtryk.

At gøre Rede for Målet i Vejle Amt vilde være det samme som at gøre Rede for det jyske Mål i sin Høhed. Her kan der kun gives en lille Mundsmag af nogle af de ejendommeligste Ord.

Det nægtende Småord *ikke* eller *ej* findes på Jysk i en Mængde forskellige Former: *It*, *itj*, *intj*, *et*, *e't*, *æ'* o. fl. I Bjerre Herred, på en Strimmel Land fra Horsens Fjord til Mariager Fjord, mod Vest til Silkeborg, ligeledes i Elbo Herred og de otte slesvigske Sogne siges *it*. I Hatting Herred og ud længere vest- og sydpå siges *æ'* eller *e't*.

Undertiden kan Nægtelsen endog ligge i Stødet alene, f. Ex.: Det ved *a* (med kort Skridtone), d. e. det ved *jeg*; men: Det ved *æ'* (med kort Stødtonen), d. e. det ved *jeg ikke* (Randersegnen).

Ordet *været* findes i en Mængde Former. I Vejle Amt siger man: A hå *wan* eller *van* te Markind. I Bjerre Herred: A hå *won* te *Mærgind*, nordfor Horsens: A hå *wa'e*, østfor Horsens: *wo'e*, på Nord-Sams: *wor*, på Mols: *wår*, på Grenåegnen: *wån*, mellem Randers og Viborg: *won*, i Vendsyssel: *wat*, i Thy: *wæt*, i Skodborg: *væ'n*, i Åbenråegnen: *vårn*.

Noget hedder i den østlige Del af Amtet (Bjerre Herred): *nued*, i den vestlige Del: *nowed*, sydfor Kolding *newe*, i Ringkøbingegnen: *nåt*, i Nordjylland: *noj* eller *nøj*.

Orne hedder i Bjerre Herred *O'ni*, sydfor Vejle: *O'ne*, hos Blicher: *Wonni*, i Midtjylland: *Ånning*.

Vogn udtales i Bjerre Herred: *U'n*, i Engom ved Vejle og i Elbo Herred: *Vu'n*, andre Steder: *Vuw'n*.

Våd hedder i det østlige Bjerre Herred *wod'* (med kort Stødtonen), i Hatting Herred *u'ed* eller *u'ej*; fra Vejle mod Vest *vud'*, mellem Vejle og Kolding *vu'j*, sydfor Kolding *vu'e*.

Småordene *af* og *på* optræder i Jysk i flere forskellige Former og Betydninger, så det næsten kan løbesur i Hovedet på den ukyndige. *På* hedder i Vendsyssel *epo*, i Lighed med det engelske *upon*, egentlig *op-på*. *På* følger i store Træk Skellet mellem Øst- og Vestjysk. På Østjysk hedder det *po*, men syd- og vestfor Århus *å'* (ligesom på Svensk), på Sydvestjysk *o'*. I Nordjylland hedder det: *Op po Lowtet*, i Vejle Amt *op o' e Lowt*, i Århuseggen: *Op å Lowtet*. I Ning Herred, sydfor Århus, bruges også *po*, men betyder da det modsatte, nemlig *af*: A kjøwt en Ku *po* ham. Det er a kyw *po*, d. e. det er jeg ked af. Han skød ham uj *po* Daren, d. e. ud af Døren. Ja, således hedder det virkelig.

Af har forskellige Former: *å'*, *o'*, *ow'*, *ew'*, og der er den Mærkelighed ved dem, at *å'* og *o'* falder sammen

med *på*-Formerne. På den Måde kommer *å'* og *o'* til at betyde både *af* og *på* i de forskellige Egne. Ta di Hat *å'* eller *o'* vil i Nordjylland sige at tage den *af*, men i Århuseggen og Vejle Amt det modsatte, nemlig at tage den *på*. Altså: I Nordjylland: Ta di Hat *po'* (på), men: Ta di Hat *o'* (af). I Vejle Amt: Ta di Hat *o'* (i Århuseggen *å'*) (på), men: Ta di Hat *ow'* (af).

Det er ikke så underligt, der kan opstå Misforståelser, når Folk flytter fra den ene Egn til den anden. En Mand fra Århuseggen flyttede til Randerseggen, hvor han blev gift med en Enke. En Dag gik Konens lille Søn på Hosefødderne. Ta din Træsku *å'* Dreng, d. e. *på*. For Drengen lød det, som om Stiffaderen sagde: Tag din Træsku *o'*, d. e. *af*, og derfor svarede han nok så fornøjet: »A hå'e dem *o'*« (langt o), d. e. *af*.

En lille Liste af Ord, der fortrinsvis bruges i Vejle Amts Jysk:

awe, smågnaven, fortrædelig. A blew hejsen *awe* (Bjerre H.).

awle, overgiven, kåd, især om Heste (Elbo H.).

Aw'n, Kornsættene på Marken (Bjerre H., Jelling).

balk, slå Klik, komme i Uorden. Det balke slemt; af Balk, en Strimmel Jord, der ved Pløjningen ikke blir rigtig vendt (Bjerre H.).

Batate, Kartofler, af Spansk batatas, et amerikansk Ord (Elbo Herred), i Vandsyssel: *Potete*.

Bu's, en et lille Brød, der bages til Børn (Bjerre H.).

buste; slå buste, slå udenom i Keglespil (Elbo H.).

Bæls, en et Ord, der er kendt fra Blicher, det samme som en *Størrensknæjt* (Bjerre H.). Sydfor Vejle Fjord: *Halkan'd*, en halvvoxen Karl.

fa'rs; huden er du te *fa'rs*? (ridende, kørende, gående).

fjale, tåbelig (Bjerre H.).

god'en, gjød'en; smudsig, skiden. Det bære *god'en* Måg (Hvejsel, Bjerre H.).

Ginding, en Gede-hams (Sv. *geting*, Nordj. *Hwews*).

glom, skummel, mørk. En *glom* Kjerck indeni (Bjerre H. Ordet sjældent).

hop, siges om Heste, når de skal gå tilbage (Oldn. *hopa*). I Nordj. bruges: *Ryg* (Plattysk: *teryg*, tilbage).

How' (Oldn. *hop*, en lille Indskæring af Havet). I Bjerre H. findes Glud *How'* og Palsgård *How'*.

hwal'le, dygtig, flink. Du er da en *hwal'le* Dreng. (Svarer til det nordj. *vildle*; en *vildle* Kå'l.)

Hwejerhow'ed, en, der hvejrer som Høns; en, der tar på Vej, et Sludrehoved.

Hwodemsagre, Foragre i et Stykke Pløjeland. Nordj. *Høw'ed*, d. e. Hovedet af Pløjningen.

hør'm, at lugte stærkt og ilde (en *Hør'm*, en stærk, ilde Lugt).

kossen, forskrækket (hun blew *kossen*) af kyse. Nordj. *ræ·jen* hen. I Vendsyssel: A bløw så *få-tjw'st*.

low'n, stille, rolig (Sv. *lugn*). Det er *low'n* Vejre i *Daw'*. Det *lowne*, det stilner af (om Vejret).

Må·, Made, Eng (Eng. meadow). Do gjø bæjst i å hold dæ o' e Måland, d. e. holde dig på det jævne (Bjerre H. Ordet er ved at dø ud).

Plisklæjer, Mellemtung mellem Stads- og Arbejdstøj (i Nordj. *Trawal'litøw*), af Fr. *travaille*, Arbejde).

skaw'n, skindmager. Det er en *skaw'n* Kå'l, ham (Bjerre H.).

skjen·, løbe løbsk (Sv. *skena*), skjengal, løbsk (om Heste). Ordet næsten uddød i Engom ved Vejle.

Skrewtes, d. e. Skriftehus, Våbenhuset, hvor man forhen skriftede for Præsten.

Slod, en stor Stubrive.

Slophow'ed, uvorn Knægt (Bjerre H.)

Slowster, *Slowser*, lang opløben Karl, en Rækel.

Slyd, Lægte, Stang til Høloft, også selve Høstænget
(*Høslyd*; ikke kendt i Bjerre Herred).

Sojer, *Såder*, Kornskaller; han lewer it ved Sojer
(om en fed Mand).

Såj, Græstørv (Eng. sod).

sæ'd, betyde. »Det sæder it«, det har ikke noget på
sig (Bjerre H. Ordet døende). Sml. Folkevisen:
Hvad det monne sæde.

Tryngi, Trængsel af Folk: »Der er en fåle Tryngi
hie.« (Også Nordj. Ordet døende. Oldn. *þryngi*.)
ufåndse, tynget, utilpas, f. Ex. når man har spist for
rigeligt.

U's, Munding, en Bæks Udløb i Havet (Oldn. Os),
det samme Ord som i År(h)us. Ordet sjældent
(Bjerre H.).

Vas, *Was*, Kvas, Pindebrænde. En *Vas-i-Bows*, en
Vrøsel, et lille Barn, der ligger og roder.

volde, komme af. Det woldt a dap få dyft, siger
Skolebørnene, når de har slået en Klat.

vårywet, varøjet, sky, om Fugle og urolige Heste
(Elbo H.).

Æw'l, Drift, Energi. Der er ingen *Æw'l* i ham
(Oldn. *aft*, Kraft, Styrke). Bjerre H.

Ød'del, Kostald, Nøds (Elbo H. Ordet sjældent).

Svend Åkjær har påvist, at Landsmålene har deres
Udspring fra en såkaldt *Målkerne*, der falder sammen
med Stedet for det gamle Jarledømmes Sysseleting.
Vejle Amt omfatter Jelling og Almind Sysler (Bjerre
og Hatting Herreder hørte til Loversyssel). I Vejle Amt
findes der da to Målkerner, i Jelling og i Almind. I den
sydlige Del af Amtet siger man: *Frå*, fra, *såj* eller *såd*,

sagde, *gaw'en* og *taw'en*, taget. I den nordlige Del siges: *Fræ, så*; *taw'en* og *gaw'en*.

I gamle Dage var der to Overfartssteder fra Jylland til Fyn, to »Lande«, der dog i Landsstyret regnedes for samhørige. I Vejle Amt, den Del af Jylland, der ligger Fyn nærmest, mærker man tydeligt Lighed i Sproget. Folk, der kommer til Vejle Amt nordfra, hører strax på Målets lyse og livlige Tone, at det minder om Fynbomål; de synes Folk her »synger« i deres Tale.

Prøver af Målet i Vejle Amt.

1. *Fra Starup i Brusk Herred.*

De wa jen Awten te gammel Moten gik igjennem Fenisborre Skov. Så lisom han håd drejen frå e Vej å kam ind o en Sti, der gik lig neier at'te Fenisborre, så kam der trej hwid Pigge, å di gik fåbi ham å so' ham lig ind i hans Iw'en. Gammel Moten blew heied om e Øre å skottet at'te dem, men mæ jet så so' han, te di fåswand lig neier i e Joue, å han hõt te di klawet dem så møj jammele. Det fåto'ld gammel Moten te manne, å han mint, te der mot vær en Løngang under e Skov neie te e Go'e, men der wa ingen, der wild trow ham. Nåwer O'er at'te va e Folk en Daw ved å ry Steien op neier o' e Mark, å deie stod manne Kå'l om en stoue Stein. Så ålbæjst som den jen han stikke hans Stang ind under e Steien, så smut en frå ham, å så ku di hør ålsammel te det ga trej Dump lisom den kund' ha falden igjennem trej gammel røden Låwt. Gammel Moten wa sjel imeld, å så såd han: »Nu ka I sjel hør, te hær er nowen å di Kjældere, der hø te e Løngang.« Så gik di å lo både Stein å Stang leg, å den legge der saw't under e Steien den Daw i Daw.

2. *Jelling i Tørrild Herred.*

A tent i Jåle (Jerlev); det er jo en Pa Mil der sønder o, å den Kouen a tent, hun wa føj' he'r i Jelling; hind Få'er heid Hans Skrædder; han gik igjen fø'r han dø'; det fåtål·d hun mæ, å det er vis nok ingen Løwn, hun vild bild mæ ind. Di ku seie, nær han wa hen· å kåst Sne om Vinteren, te han kam op te e Hus mæ en Skovl o hans Owsler. Men så wå·r et en lille Stød, inden han rigti kam. Di kjewt Biværk, å det dannet di såden å' (af) te Hån'ne, å så so·ld di et i Pundvis. Så wa der en Kouen, der kam en Awten å vild kjew Hån'ne, men da wa Hans Skrædder gawen ad e By. Degång hun så vild go hen å vej e Hån'ne å (af) te e Kouen, så så· hun: »Læ mæ no seie Sessel — hun hjet Sessel, e Kouen — læ mæ no seie te du veje mæ lidt godt.« Degång hun så så· Ja, så slåw han e Omhæng om te e Si·, såden fræ e Seng mæ begi hans Ar·m å keg ud fræ e Seng. Så blew hun så ræj', få han wa så gjerre. Men så wå·r et en Stød, så kam han å' (af) e By, å så vidst hun da, han wa e't dæhjem·. Imen huen ku det da væ·r? A ka e't trow hun vild liw· om hinde ejen Få'r, den Kouen; men dæ wa ålde nåwer, der hor te, han gik igjen si·n han wa dø'. Der wa osse manne i e By å' e Nåbere, der håd sjet ham.

3. *Skjolde (udt. Skjol·d) i Bjerre Herred.*

O Jørn Rasmussens Mark i Skjol·d lo' en Hew', der nu er jawnet å plowet. I e Hew' wa der et Stinkam·me, hue der i gammel Daw· boed en Bjerremand. A Herremand lowet engong a Bjerremand te han skuld fo jen ow hans Kå·l, hvis han vild byg en Kjerke i Skjol·d, å det gik a Bjerremand ind o'. Mens di nu bygget o' e Kjerke, gik den Kå·l a Bjerremand sku ha, en Awten ud

å lå sæ ve e Hew'. Hie ho'r han da a Bjerremands
 Bø'en skreg ow Sult, å a Mue så te dem: Gi je nu Stå'nd
 te, få nu ka Fatte Find snå'e e Kjerk ewevind. A Kå'el
 blew gla, for Folk håd så te ham, te hvis han kund fo
 a Bjerremands Navn å ved, så ku han ingen undt gjø
 ham. Han tænt da ve så sjel: »Nu ska a Bjerremands
 Bø'n it fo Minneskblu' degong. A Daw at'te gik han op
 te e Kjerk, å da wa a Bjerremand lig ve å leg den si'st
 Sti'n. A Kå'l hujet at'te ham: »Nu ka Fatte Find snå'e
 e Kjerk ewevind.« A Bjerremand blew gal i e How'ed
 å kyl'd a Sti'n at'te ham, men han ram't it. Si'en hå a
 Sti'n mangelt i e Kjerk, å den mangle den Daw' i
 Daw' er.

FOLKET

Det er vanskeligt at særtægne Målet i et enkelt jysk Amt; men det er ikke mindre svært at give en Fremstilling af Folkets Ejendommeligheder, således som det er i Sind og i Skind i Modsæt til det øvrige Land. Vi må tage vor Tilflugt til Enkeltheder, og disse Enkeltheder stemmer endda i Hovedtrækkene overens med de fleste andre Jyders. Folkets Liv, især det åndelige, skjuler sig i de daglige Gøremål og kommer kun frem glimtvis, stærkest i enkelte Personligheder.

Dr. H. Ussing vil vide, at Indbyggerne på de tre Halvøer mellem Horsens Fjord og Hejlsminde er høje, stærktbyggede Folk. Den rolige Holdning dækker over et livligt Sind, der også kan være følsomt, ømtåligt, ja tungt. Ungdommen er gerne oplagt til Løjer (hvor er den ikke det?), men den har også noget blødt og drømmende over sig.

»De sydlige Østjyder, der bor nær ved Øerne, er ikke stædige som Bornholmerne, ikke hidsige som Vendelboerne, ikke stort spillende som Vestjyderne, ikke pertentlige som Fynboerne og ikke spotteglade som Sjællænderne; men de har et skarpt Øje for, hvad der er påklistret og uægte. De er glade ved dagligt Velvære, og forlader ugerne de gamle Skikke. De holdt ved det hjemmebagte Brød og det hjemmebryggede Øl (Gam-

meløl) længe efter, at det var opgivet andre Steder; men er der Fordel ved Fremskridtet, holder de sig ingenlunde tilbage.«

Så vidt Dr. Ussing. En Præst, der i 1827 kom til Hatting Herred fra Thy, skriver om sin ny Menighed: »De fleste af Folkene er gudfrygtige og enfoldige Mennesker, lidet kultiverede, men vel dresserede i udvortes Høflighed. De har blandet deres Sæder og Smag med det købstadagtige, så at de som Landmænd ikke fuldt ud ligner sig selv.«

Det slog mig stærkt, hvor godt denne Dom om Bjerre Herred-Halvøens Folk stemmer med mit eget Indtryk, da jeg 70 År efter nævnte Præst holdt mit Indtog på Egnen. Hvor forskellige i hele deres Færd var denne Egn's Folk fra de jævne Bønder i Århuseggen (Ning Herred). Det var allerede dengang (for 35 År siden) sjældent at finde en Bonde, der gik med sort Krave, men de var »vel dresserede i udvortes Høflighed«.

Det *åndelige Liv* på Landet faldt i gamle Dage næsten i eet med det kristelige. Det kan næppe siges, at den sydøstjyske Befolkning er stærkt påvirket i kristelig Retning i vore Dage. Der findes et Par grundtvigiske Valgmenighedsøer (Balle og Ågård) og spredt Tilslutning til Indre-Mission, især i Fredericia- og Kolding-Egnene. Mærkeligt er det, at to så skarpt modsatte kirkelige Mænd som Præsterne Brücker i Ågård og Moe i Skanderup (Ribe Amt) har virket på samme Egn.

Folket er ikke spotteglad som Sjællænderne, siger Dr. Ussing. Men mærkeligt nok ligger *Spottelysten* jyske Bønder i Blodet, også i Vejle Amt. Fra fordum dannede Landsbyen med dens By- og Gildeslav et mere sammensluttet Hele end nu om Stunder. Ordsprog og

Talemåder, Remser og Rim afspejlede Byens Liv, og de enkelte Byers Syn på hinanden gav sig Udslag i *Drilleremser*. Mange af disse Remser, faste i Formen og sluttede i Indholdet, tar især Sigte på Nabobyens Småsynder, sjældnere kommer Fortrinene på Tale, alt efter det gængse Ord: »Skik dig vel, det spørges mindst.« Især gik det ud over Beboerne af Udegne, Halvøer og Næs, hvor Folket ikke kunde følge med i Udviklingen over for dem, der lå ved de store Færdselsveje. Værst er det i så Henseende gået ud over Folkene på Mols, der meget imod deres Vilje har opnået Lands-Udødelighed.

Således gik Folkene i Trelde, Gårslev og Klakring (Bjerre Herred) ikke Ram forbi. Det fortælles, at Vorherre overlod St. Peder at skabe de Gårslevere; men han kludrede med det, og Udfaldet blev derefter. De søndenfjordske Bønder i Trelde kaldte dem Fjordbukke og Salliker (Driverter); men der var Ævl (som man siger i Bjerre Herred) i Gårsleverne; de hentede Sejren hjem for Venstre, mens Treldeboerne fik Navnet Tyrker, et Smædenavn, der skal skrive sig helt fra Korstogenes Tid (i 11—1200'rne, da det kristne Europa kæmpede mod Tyrken, Kristendommens Arvefjende).

Det var næppe for ingenting, dette Tyrkenavn blev hæftet på de Trelde Bønder. De var hårde Halse, som det fremgår af Frasagnene. De tog Ligskjorte med, når de gik til Bryllupsgilde, thi Slag forudsætter jo altid faldne. Man sagde om dem, de var rige på Skov og på Døtre med rødt Hår. Og der var jo noget om det; endnu ejer de Trelde Bønder Skovene på Næsset.

Vork i Egtved Sogn kaldtes det lille Tyrki. Når Vorkmændene kørte til Købstaden, havde de gerne fem Vognkæppe i Vognen; den femte lå løs og var til at slå

med. Det samme fortælles også om de Hads Herreds
Bønder og Kulsvierne i Nordsjælland.

De enkelte Landsbyer fik læst og påskrevet i let
huskelige Remser. Således hedder det i en Remse fra
Holmans Herred:

Brejning er en gammel By,
i Sellerup bor de godt i Ly;
Gaverslund er en herlig Stad,
i Brøndsted er de alde glad;
de Pjedsted Mind de er så vi's,
de Børkop Mind gjø sjel dje Gri's.

Og en fra Brusk Herred:

Hå't (Harte) er en rår By,
Poby ligger lidt i Ly;
i Ejstrup hå'e de godt Row,
i Stufdrup hå'e de dje Behow;
i Lynggoer hå'e de Row å se'l,
i Brødsgoer ha'e de Pæ'ng å te'l;
i Stallerupgoer fange de Skalle,
det hå'e de i Rådvad te dje Sommerfetalli (Sul).

En Smæderemse med Bogstavrim har vi fra Bjerre
Herred:

Stouby, Studby,
Gammelby, Ludby,
Hyrup, Højby;
Vrigsted vandløs,
Barrit brødløs,
Bret beggi Diel.

Til Forklaring af denne Remse, som jeg dog ikke
kan stå inde for Rigtigheden af, tjener: Stouby, Gam-
melby og Hyrup, Byer i Stouby Sogn, får hver deres

Påskrift. »Studby«, vel for dens Studeopdræt, »Ludby« og »Højby« er dunklere. Vrigsted kaldes vandløs, fordi den er så højtliggende; men dens Bønder var velstående, medens Barrit måtte trælle under Herregården Barritskov. Bret er en mindre By i Barrit Sogn.

Endvidere: Hygom (Kollerup Sogn, Tørrild H.) et Fedtefad, Jelling en arm Stad, er et Forhold, der delvis hører en svunden Tid til, efter at ny Dyrknings- og Gødningsmåder er indført. Også er Jelling jo i vor Tid en By med et af de fineste Navne i vort Lands Historie.

Der var jo gerne noget om det, når det hedder: »Kartofler 21 Gange om Ugen, det er Bindeballe Ret« (Randbøl Sogn, Tørrild H.); men »i Randbøl er der Guldring under Gejlrod (Gyvel).« »I Om· (Sønder Omme) er de grum· (udmærkede), i How·n er de bow·n« (vel ved Magt, vel nærede, store på det). Og: »Om· og How·n er et Par gue Sow·n.« (Hoven ligger i Ringkøbing Amt, men Nabosogn til S. Omme.)

Ros og Dadel skifter. »Han wa i Wånd· i Brånd·, så kom han te Gyw· å blyw· (begge i Nørvang Herred), men te Om· (den bedste By) fik han æ' Lov å kom·.« Og: »I Gadbjerg, Lindeballe å Gyw·, die er et godt å blyw·.«

Nogle Byer måtte indrømme deres egne Skrøbeligheder: »A er fræ Almind, Guj bæjer et, a er fræ Viv deswår.« Andre forstod at skyde sig i Ly under de store: »A er frå Hå·t Sogn«, siger de i Stubdrup, forhen en lille mager By.

Til en selvklog blev der sagt: »Du hører nok imeld de syv vise Mænd fra Tyvkjær« (Smidstrup S., Holmans Herred). Eller: »Du er vis jen ow di Bjat (Bjert) Vrøvlere«, eller endog åbenhjertig: »Han er ligefrem en Herslever« (en, der har et dårligt Ry på sig).

Det ene Syssel spottede Nabosyslet som det ene Sogn

det andet. Indbyggerne i Loversyssel lod deres Vid gå ud over den lille Skovby Bredballe (Hornstrup S.), der ligger i den sydøstligste Krog af det vidtstrakte Nørvang Herred ud til Vejle Fjord. »Halvt Wand å halvt ow e Kjæl'd, så'en koge de Sødgrød i Bredballe.« En halv Dram kaldes en Bredballe Dram. Men den lille By hævder sin Ret. »Fuldt Mål, det er Bredballe Ret.«

Nu er Bredballe velkendt med sin fine Fjordby og sin statelige Kirke, der ses viden om. De mange Munkebjerg Turister spørger undrende om Navnet på den Kirke, der har fået så enestående en Plads. Ingen anden By ved Vejle Fjord kan måle sig med Bredballe i Naturskønhed.

Sammenligning spiller en stor Rolle i Sproget, både i Digtning og Talesprog. Maden indtar en fremtrædende Plads i Folks, ikke mindst i Jydens Tankegang: »De åd Brød te Vælling lisom de Pjedsted (Holmans H.) Kællinger.« »Han er lang og smal lisom de Hejnsted Klumper« (Hatting H.). »De trættes om jet, lisom de Torup (Hedensted S.) Kællinger; den jen så Grød å Vælling, den anden så Vælling å Grød.« Viddet skulde jo gerne gå ud over de fattige, dem, det kneb for at skaffe sig Sul. De to Koners Strid om Vælling og Grød kender vi andensteds fra, om andre to Koner, der streddes om Græsset var klippet eller skåret.

Frøerne kaldes de Rådvad (Harte S.) Nattergale. »De er lig gue lisom de Ut Goer« (Bjerre H.). »Det slår cm i ham (det klikkede for ham) lisom den Gammelby Degn.« »Det bliwe de jenle Undelighed lisom Pouls Byg i Højen« (Jerlev H.).

I Hyrup, Stouby S., ligger to Gårde Pilgård og Poldgård, den ene i Øst, den anden i Vest. I de korte Vinterdage siger gamle Folk: »Å ja, nu er e Daw kort, e Su'el stor op i Pilgoer å go nier i Poldgoer.«

På Grund af de store Bymarker, der ligger til Vejle Købstad, sagde man: »Vejle Møgkøring og Vinding Gjærden (d. e. Gærdesætning) får aldrig Ende.« Eller endnu kraftigere: »Vejle Møgagen og Helvedes Pine får aldrig Ende.«

Vejret, som man jo altid taler om, men aldrig gør noget ved, er et meget vigtigt Emne for Bonden, thi som *Vejret* er, blir også hans Avling: »Når de kan knolde deres Bygland således i Barrit og Bret (Bjerre H.), at det kan høres over til Bogense, så får de god Byg det År.« Vestfor Vejle siges om en lille Eftersommer: »Nu får vi en Ballegårds Sommer« (Bredsten S.). I Klakring (Bjerre H.) kaldes Eftersommeren for den Bret Sommer, og samme Sted siges om den skarpe, tørre og kolde Nordostvind: »I Daw er e Vind i Palsgo Hjøn'.«

Uden Mad, og især *Drikke* duer Helten ikke. I gamle Dage stod Drikken Jyden lige så meget for Hovedet som Maden, om ikke mere. Især de stærke Drikke var vore Fædre en stadig rindende Kilde til Oplivelse og Munterhed. Utallige er Udtrykkene for en god Rus i alle Sprog Jorden over.

Fra Gadbjerg (Tørring H.) har vi Remsen: »De Røstrupper de drikker et op, de Gadbjergere de æder et op; men de Towthýwer de samler Pæ'ng.« »De skywter et mæ e Mund lisom de Børkop Mænd gjør ve e Øg« (de drak det op). (Børkop i Gaverslund S. Holmans H.). »De Harresø Mænd drak Lidkøb over en Hest i tre Dage« (Givskud S., Nørvang H.). »De Studsdal Mænd de skywt e Hy mæ e Mund« (Tavlov S., Elbo H.): »Når Vindelev blir tyveløs, Ildved brændevinsløs og Sandvad (Hvejsel S.) vandløs, så forgår Verden« (Nørvang H.).

På Grund af *Brændevinen* mindes Enkeltpersoner

fra forðum endnu. En Krogæst i Give (Tørrild H.) havde i et nødvendigt Ærinde lagt sin Pande mod Kroporten, der var nylig tjæret. Da udbød han: »En må nok sej, te det hænger ved herewer, å det både forinden og foruden.« Derfor siges: »I Gyw· ka de blyw·.«

»Skål samtli«, sagde Rands Degn (Gårslev S., Holmans H.), der var ingen hjemme uden han selv og Hunden.

Et vittigt Ordspil er husket i følgende Talemåde: »Når Las fra Nørup (Tørrild H.) kørte til Vejle, havde han fuld Las ud og Las fuld hjem.«

På Spørgsmålet om, hvor man skulde få Plads, blev der skæmtende svaret: »Du ka kom te Bygholm (Hatting S. og H.) å væ Go·shjo·r, å te Løn ska du få Lov te å bi åld di grøn Ender ow e Go·slu·et.« Eller: »Du ka kom ud o Randbøl Kjerketu'n som 'Kjerkiugl« (Tørrild H.). Også spørges der: »Ska du te Rands (Gårslev S.) å væ Ugl?« Når der spørges: »Kan du synge os en Vise?« siges der: »A ka it sjøng·, si'n det gro Foer løw løbsk mæ mæ o Bjerreli· (Bjerre S. og H.), der tawt a mi Stem·.«

Drillelysten ligger stadig Jyderne i Blodet som i gamle Dage, da Vikinger og Knuds og Magnuses Svende dængede hinanden til med bidske Ord og Rim. Dengang kunde det gå på Livet løs, nu går det jo mere fredeligt af.

To Mænd i Bjerre Herred sidder og »trækkes«. »Huden wa et nu ved dit Bryllup, da måt I vis kye lidt stil· te Kjerk?« — »Jamen huden gik et te ved dit, a tykkes a hå ho'r nuet om, te e Dreng, I håd sammel, ku følles mæ te e Kjerk?«

Af *Ordsprog*, der er hørt i Bjerre H., kan nævnes: »En ska ta et godt Råd ow en gal Mand å rend fræ ham.« »A Vejr er godt, men a Pæng er få lidt.« —

»Tak ska du ha, å godt ska du fo'; men du ska sjel væ om et.« Når nogen siger: »A hå nok«, svares der: »Der ska møj te nok å mie te få møj.« — »Det er it åld Baroner, der kyre i Bil.«

Jyden gir sig ikke. Denne Fællesgenskab kommer også stærkt frem i Vejle Amt. Sidst i 1600-Tallet var der en Bonde på Barritskov Gods (Bjerre H.), der var rømmet fra sin Fæstegård og således ifalden Lovens Straf: Arbejde i Jern på Bremerholm. Nådighfruen, Elisabeth Reedtz, prøvede på at tage Bonden med det gode. Hun tilbød ham, hvis han vilde overtage Gården igen, de fire Heste, han ved sin Rømning havde sluppet for »Vild og Vove«; desuden al Avl og Hø, der var avlet på Gården, og hun vilde fly ham Såsæd og Bygningstømmer. Men Bonden svarede: »Nej, ikke med den Middel.«

Et lille Hundredår efter, i 1748, blev en jysk Præst i Veerst i Ribe Amt, tæt op til Vejle Amt, Niels Tøxen, afskediget, fordi han hårdnakket vægrede sig ved at lære efter Pontoppidans Lærebog i Kristendom, en Bog, som man den Gang vilde påtvinge alle Præster og indføre i Landets Skoler. Sine sidste År levede han i Almind.

Et godt Halvhundredår senere var der nogle Bønder i Vejle Amt (Korning S., Hatting H.), der vandt sig et varigt Ry i vort Folks Årbøger på Grund af deres hårdnakkede Fasthold ved, hvad de holdt for Sandhed, og de vandt Sejrr trods Forfølgelse og Tugthusstraf. Frederik den Sjettes landsfaderlige Regering vilde tage Pontoppidans kristelige Lærebog fra dem, men de holdt Stand. Deres Efterkommere nyder den Dag i Dag de Goder, deres Forfædre kæmpede for. De bruger endnu deres kære Pontoppidan og synger vedblivende i Kingos Salmebog. Det er ikke for ingenting, de stadig

kaldes »de stærke«. Den samme Bog, som den luthersk rettroende Præst ikke for alt i Verden vilde lære efter, gik de pietistiske Bønder i Fængsel for, begge Dele åbenbart grundet på ægte jysk Stejlhed og god gammeldags Tyrketro.

For hundrede År siden nægtede de Hedensted Bønder (Hatting H.) at køre deres Tiendekorn til Tirsbæk (Engom S., Hatting H.), fordi de holdt på, Vejen var for lang, over en Mil. De kastede uden videre Kornet af i Vejgrøften på det Sted, de mente de var pligtige til at levere det. Så måtte Herremanden give efter.

En Karl fra Klakring var vidt kendt for sine Kæmpekræfter. Engang satte hans Husbond ham til at meje et Stykke meget stærk Hvede. »Er du nu også Mand for at vælte den Hvede«, blev der spurgt. Han svarede: »Ja, enten ska a Hved go (d. e. falde), hejsen ska a Hjølli go, heje osse ska a sjel go.« Men Leen gik først, det krumme Jern rettede sig ud som en Stok, fortælles der.

Men er Jyden *stejl*, er han også til *at stole på*. Står han på sin Post, er det ikke let at få ham ud af Ligevægt. Engang da Kristian den Ottende var i Snoghøj, blev Bønderne tilsagt til at stå Vagt. Kammerherren fra Hindsgavl kom for at hilse på de kongelige Gæster; men den vagthavende Bonde stillede sig i Vejen. »Véd du ikke, at jeg er Kammerherren?« — »A æ lig tefrej, hwem du er, for a vil ingen Kigen ha heir.«

Derfor er Jyden ikke uden *Selvfølelse*; men han bærer den kun til Skue, når han har noget at være selvfølende af. En Vigtigper, en Pralhans, er i hans Øjne en ynkelig, ja foragtelig Skikkelse, som han gerne ser godt dukket.

At sige *a til sig selv* er Jydens Kendemærke, lægger han dette lille *a* af, er han ikke Jyde mere på den vante

Vis, men »en af de andre«. Derfor holder selvfølende jyske Rigsdagsmænd også på dette a, i sin Tid Jens Busk; men også Landstingets nuværende Formand (fra Bjerre Herred) holder på det, måske mere stilfærdigt og vederhæftigt end hans mere berømte Tingfælle.

Jyden er *stilfærdig*, han ynder ikke at give sine Følelser Luft, hverken i Glæde eller i Sorg. En Kone, hvis Mand nylig var død, kaldte mig ind, jeg skulde se ham endnu en Gang. Liget lå på Sengen, indsvøbt i et Lagen. »Ja,« sagde Konen, »die legge han! Hm!«

En anden Kone sagde, da hendes Mand var død, og Kisten skulde lukkes: »Fåwal, Såren Mikkelsen«, uden at vise mindste Trækning af en Mine eller Bæven af Stemmen, med samme Tonefald og Udtryk, som om Manden skulde have været en Tur i Købstaden.

Jyden *siger ikke altid sin Mening ligeud*, han bruger ofte Omsnak og Vidtløftigheder, men på en Måde, så ingen tar fejl af, hvad han mener. Her åbenbarer *det jyske Lune* sig. Han kan, som Grev Gert sagde til Niels Ebbesen, gå en lang Vej udenom for at nå sit Mål. J. Åkjær fortæller om to Mænd, der talte om en tredje: »Han ska fandemæ nær te e Ild, hvis der ska kom nøj Fjedt o' (af) ham.« Noget lignende og ikke ringere har jeg hørt i Klakring S.: »Huden tykkes du om di nøj Nabo?« — »Å, jow!« — »Ja, dessom du vil rues ham, ska du fame skynd dæ, for hejsen gjør han et sjel.«

Lunet gir sig Udtryk i en vis *Slagfærdighed*. Peder Bjerg i Erritsø var en granvoxen Mand, men hans Karl derimod en lille Knot. En Dag blev Karlen vred og lod Peder vide, at de små ikke var skabt til at kysse de store i Enden. »Nej,« svarede Peder, »men de ka da lettest gyer et.«

Han har *Blik for andres Svagheder*. Poul Snedker i Erritsø byggede i 1848 for en Gårdmand, men under

Bygningen blæste Ovret af, og det var jo et stort Tab for Ejeren, der klagede sig ynkeligt: »Å Guj hjælp mæ, arme Mand.« Poul trøstede ham: »Det ska han så sandele nok, for du ewerende ham it te Dawlehied.«

Jyden kan også *naivt gå i Fælden*, som det gik den Kone, Provst Hey i Almind en Dag mødte: »Goddag, Maren.« — »Goddaw.« — »Hvad, kender De mig ikke, Maren?« — »Å nej, a gjø såmænd it, a komme så sjal-den te Kjerke.«

Jydens Lunhed har givet ham Ord for *Usandhed* og *Uærlighed*, især i *Handel*, der jo er en af hans stærke Sider. »Var Løwn Latin, så kund a præk«, er et Ord, der må være lagt ham i Munden af en, der kendte ham godt. Men han holder selv af at høre en god Løgn. »Hvem ka nu fåte·l den stø·st Lewn?« hører man ikke så sjælden i Selskab, når Snakken eller Kortspillet er gået i Stå. Der siges også: »Den, der it vil trow Lewn, ham sku Fanden fåte·l nowed.« A. Berntsen i Vejle siger i et af sine morsomme Smådigte, at da en Bondemand første Gang skulde ind i Rigsdagen, gav hans Kone ham mange gode Formaninger med og sagde bl. a. tilsidst: »Lyw årde mie, end du hådt er nøj te!«

Jydens kendte *Virkelighedssans* kan tit give sig morsomme Udslag. En Gårdmand fra Bjerre Herred var engang med et Selskab på Skovtur. Man frydede sig over den skønne Natur, men han udbrød: »Der ku sgu it bliw så lidt Favntre i de hie Skov.«

Samme Mand vidste en hel Del at fortælle om Øster-rigerne, der var her i 64: »Det wa nowe flinke Kå·l; de hjalp wos mæ å kjø Ku'n ind; det wa nowe Knoppe te å ta fræ. De gik mæ Mutter Maria o dje Brøst, for de vild ha te, te næ·e de fø·l hie te Lands, så skuld de sto op igjen i Østerrig; men det blew sgu Lewn.«

Jyden er altid på sin *Post over for »de stue«*, især

Embedsmændene, som han egentlig ikke kan lide, og derfor har han altid et Horn i Siden på dem. Det hed sig, Præsten i Gadbjerg havde to Tønder Rug i Indtægt, hver Gang han gik på Stolen (for Tienden var stor). Ligeledes blev der sagt om den Hvejsel Præst, at han havde tre Mark (1 Kr.) hver Gang Klokken slog.

Hans Ravn fra Erritsø har fortalt, han skulde engang til Vejle med Skat. Pengene havde han i en lang strikket Pengepung af den Slags, der brugtes meget dengang. Men det var ikke altid let at få Pengene ud i en Fart. Fuldmægtigen blev utålmodig og vilde rive Pengene fra ham. »Nej, hold lidt, sejer a, for a håd ved den tyk E'nd, å så måt han læ mæ sjel te'l e Pæ'ng ud.«

SAGN OG LEVN

De ska wær, som de ær;
de ska blyw, som de war —
(*Stedlig Vismænd.*)

 i kender alle, hvor velgørende det er at træffe gammelt Bohave og se det holdt i Ære og Brug. Hvor kær er os ikke den Ting, vor Far og Mor og Slægten bag dem har ejt og slidt. Maaske blev vor Arvelod søndret en Del, og kan hende den knap nok passer ind blandt de andre Sager, vi selv fik lavet og opstillet — vi vilde dog nødig miste Fædrenes Værk. Vi har Glæde af de gamle Ting, fordi vi synes, noget af Fars og Mors Væsen, noget af Fortidens Liv følger med og kommer os i Møde, idet vi betragter den levnedes Rest fra det efterladte Bo. Sammenhæng mærkes — Sammenhæng gør stærk.

Hvilket Barn ønsker ikke gerne at huske Fars Ord, Mors Røst. Hvilken Daarskab om Folk undervejs mod Fremtiden glemte Fortids Tale. Den er jo netop ment som en Vejledning og Hjælp over det vanskelige Stræde. Henfarne Slægter taler paa mange Maader til den, der forstaar at lytte. Deres Arbejde og Nøjsomhed, deres Taalmod og Trofasthed, deres Livsglæde og Sindsro, deres Vilje til indbyrdes Sammenhold og Hjælp, deres fremadpegende Kærlighed og Tro siger os meget. Andre Forhold vidner, sandt nok, at ikke alt var godt og lyst, tværtimod toner der fra svundne

Dage Bud om megen Mørke og Uforstand, men ogsaa det kan vi drage Lærdom af.

Her meddeles nu en Række Sagn og en Del Levn. Tilfældigt og brudt, som Stoffet findes gemt, taler det sin Part. Noget kan vi opfatte, andet er Gaade — Minder dog altsammen fra Folkets Tilværelse paa disse Egne. Kun en mindre Del af det foreliggende Materiale kan der gives Plads til i denne Bog. Søg selv videre!*)

Æ Bjerghøj.

Paa Tudvad Mark laa der en Banke, der blev kaldt »æ Bjerghøj«, og i den boede der Bjergfolk. Naar Tjenestedrengen var oppe at flytte Faarene til Nat, saa han ofte, at Højen stod paa fire, røde Pæle, mens Bjergfolkene dansede derinde.

Nu traf det sig, at de i den Gaard, hvor Tjenestedrengen var, fik en ny Karl. Ingen vidste, hvor han kom fra. Af og til var han borte nogle Timer om Aftenen, men ellers var der ikke noget mærkeligt ved ham.

Saa skete det en Søndag Aften i Høstens Tid, at Drengen kom noget sent ud til Faarene. Han saa da, at der den Aften var stort Gilde og megen Lystighed i Højen. Og han forstod, at de holdt Barselgilde derinde. I Kaadhed tog han nu en Sten og kastede den ind i Højen mellem Bjergfolkene. Men Stenen ramte Barnet og slog det ihjel. Da kom en Bjergmand løbende ud af Højen og sagde til Drengen: »Skynd dig at gaa hjem og sig til Find, at død blev lille Kind.«

Da Drengen kom hjem, sad Folkene og fik deres »Natter«. Han satte sig ind ved Siden af Karlen og fortalte, hvad han havde oplevet. Men aldrig saa

*) En Del særlig lokalprægede Sagn findes forskellige Steder i Bogen.

snart havde Karlen hørt Drengens Fortælling, før han sprang op og slog ham ihjel; selv sprang han over Bordet og ud af Stuen, og ingen saa ham mere.

Folkene i Gaarden kunde jo saa nok forstaa, at Karlen havde været en Bjergmand, der havde hjemme i »æ Bjerghøj«.

Troldenes Frygt for Klokker.

Den Kirke, som nu ligger i Skibet, blev først opbygget paa Nørre Vilstrup Mark paa det Sted, som kaldes Kirkebjerget. Men da denne Høj var fuld af Troldpak, og dette aldrig har kunnet fordrage Lyden af Kirkeklokker, saa forsøgte de at nedbryde Kirken. Byens Mænd byggede dog stadig det op, som Troldene rev ned. Men saa fik de arme Bymænd saa mange Plager i alt, hvad de foretog sig, at de tilsidst blev enige om at flytte Kirken over paa den anden Side af Fjorden. Den Gang gik Vejle Fjord nemlig saa langt op i Landet. Nu var al Nød tilende. Troldene, som ikke længere hørte Klokkerne, og som desuden frygtede Vandet, lod herefter Kirken i Ro.

Nisser.

I Hovgaard i Ølholm var der en Nisse, og der var en i Bundgaard, altsaa en baade i den østre og vestre Ende af Byen. Nisserne passede Gaardenes Heste og sloges om Havren. En Gang mødtes de lige Nord for Stævnebanken, hvor der blev et blodigt Slagsmaal, og den ene slog den anden ihjel med en Plovaas.

Bjergmanden Finn.

Paa Skjold Mark var en Gravhøj med Stenkammer. Her boede i gamle Dage en Bjergmand, der aftalte

med en Herremand, at han vilde bygge en Kirke i Skjold, naar han derfor fik en Karl.

Mens Byggearbejdet stod paa, gik Karlen, der var lovet Bjergmanden, ud og lagde sig ved Højen. Da hørte han, hvorledes Bjergmandens Børn skreg af Sult, og Moderen trøstede dem med Ordene: »Ti kun stille, lille Børn! Nu kan Fatter Finn snart Kirken öwwervin!« (og faa sin Løn.) Karlen blev nu glad; thi det var sagt ham, at fik han Bjergmandens Navn at kende, da var han fri; og Bjergmandens Børn fik ikke Menneskeblod denne Gang. Han skyndte sig ind til Kirken, hvor Bjergmanden var i Færd med at lægge den sidste Sten i Muren, her raabte han: »Nu kan Fatter Finn snart æ Kjærk öwwervin!« Ved disse Ord blev Bjergmanden rasende og kastede den sidste Sten efter Karlen. Den Sten mangler i Kirkens Mur.

Underjordiske under Kostalden.

Ved Haastrup ligger en Gaard, der hedder Rønshave. Nu er Gaarden ombygget og flyttet lidt. Men da den laa paa det gamle Sted, var der en Baas i Kostalden, hvor de aldrig kunde holde Kreaturerne bundet.

Engang var Konen i Gaarden ene hjemme, og mens hun sad og spandt i Stuen, kom der en lille Mand ind til hende. Hun blev bange; men Manden bad hende saa mindelig følge med sig hjem, for hans Kone var i Barnsnød og kunde ikke blive forløst, før der kom et kristent Menneske i Stuen hos dem. Skønt Konen stadig var bange, turde hun dog ikke sige nej og fulgte saa med ham. Hun saa da, at hans Vej gik ind ad deres Kostald og hen til den omtalte Baas. Her løftede han en lille Sten, som ellers ikke var til at se. Og de kom saa ned i en Stue, der var saa pæn og hyggelig.

som Konen aldrig havde set Mage. Aldrig saa snart var de kommen ned i Stuen, før Manden sagde, at nu var det i Orden. Og nu skulde hun have noget i Vederlag, fordi hun var fulgt med ham. Men Konen bad blot om at komme op igen, hun skulde intet have. Den lille Mand kom dog med en Favnsfuld Høvlspaaner, som hun fik i sit Forklæde.

Da hun kom op, lagde hun Høvlspaanerne paa den aabne Skorsten i Køkkenet og gik ind og satte sig til at spinde igen.

Noget efter kom Pigerne hjem fra Marken, og de satte sig til at spinde lige over for hende.

Pludselig faar den ene af Pigerne Øje paa noget blankt paa Konens Forklæde. Og da Konen skal til at se efter hvad det er, opdager hun, at det er en Guld-Dukat. »Jøsses, saa er alle de Spaaner, a fik, jo ogsaa Dukater.« Og hun løb ud til Skorstenen for at samle dem sammen; men da var det hele væk.

Sysselskongen Vrol.

Brandholm, Brande Sogn, var i gamle Dage beboet af en Sysselskonge ved Navn Vrol, som skal være begravet uden for Gaarden i en Høj, man endnu kalder Vrols Høj. Om samme Konge fortælles, at han i et Slag paa Sandfeldbjerge overvandt en anden Konge ved Navn Mizar, som skal være begravet i en Høj, kaldet Mizars Høj, paa Sandfeldbjerg. Folk kalder den Mismers Høj.

Amlet.

Amhede i Egtved Sogn skal have Navn af Kong Am-ling eller Amlet, som boede her.

Dallerup Sø.

Sagnet fortæller, at der hvor Dallerup Sø nu ligger ved Hovedlandevejen mellem Horsens og Bjerre, har engang i gamle Dage ligget en stor Gaard. Paa Gaarden blev der en Aften holdt et stort Gilde med Drikkelag; hen paa Aftenen sendte de berusede Bud til Præsten med den Besked, at man ønskede, han skulde komme til Gaarden for at tage en syg til Alters. Imidlertid havde man anbragt en Gris i Sengen for at holde Præsten for Nar.

Præsten kom, lagde Salmebogen paa en Stol og saa derpaa hen efter Sengen; men da han opdagede Spasen, udtalte han, idet han gik sin Vej: »Ve den, der driver Spot med Guds hellige Nadver.«

Saa sank Gaarden i Jorden, og Stedet fyldtes med Vand. Det eneste, der ikke gik til Grunde, var Stolen, hvorpaa Salmebogen var bleven lagt, og den saa man næste Dag svømme omkring med Salmebogen.

Kæmper, der kaster Sten.

I Skoven ved Palsgaard ligger en Sten saa stor, at to Piger engang har reddet sig fra en gal Tyr ved at krybe op paa den. Denne Sten er kastet af en Jætte paa Endelave, fordi han havde faaet Afslag af Fruen paa Gaarden, da han bejlede til hende.

Andre vil vide, at det er en Jættepige paa Fyn, der har slynget Stenen over til Palsgaard i sit Strømpebaand. Atter andre fortæller, at Stenen er kastet af en Husholderske paa Endelavegaard, fordi hun vilde hævne sig paa Palsgaards Forvalter, der havde slaaet op med hende.

— — —
I Gaverslund Sogn boede der engang for mange Aar siden en Kæmpe ved Navn Gavl. Han slyngede en

Mængde store Sten mod Gaverslund Kirke; men ingen af dem ramte.

Kirken i Erresø.

Mange Aar tilbage i Tiden levede i Erresø to Brødre, hvoraf den ene var rig og den anden fattig. Skønt Byen trængte til en Kirke, vilde den rige ikke gøre noget for, at Byen kunde faa en Kirke. Den fattige gik da en Dag hen til ham og sagde: »Hvis det var mig, der havde mange Penge, vilde jeg bygge Sognet en Kirke.«

Næste Nat drømte han, at han skulde begive sig til Sønderbroen ved Vejle, da han dér vilde gøre sin Lykke. Han fulgte dette Varsel og vandrede indtil langt ud paa Aftenen frem og tilbage paa Broen, men mærkede ikke noget til Lykke.

Han belavede sig netop paa at vandre bort, da der kom en Officer hen til ham og spurgte, hvorfor han havde tilbragt hele sin Dag paa denne Bro. Manden fortalte sin Drøm. Heraf tog Officeren Anledning til at fortælle, at han ogsaa havde haft en Drøm Natten før. Han havde drømt, at der i Erresø i en Lade, der tilhørte en Mand, hvis Navn han nævnede, skulde være nedgravet en Skat.

Det Navn, han nævnede, var netop Bondens eget. Denne sagde intet herom, men vendte skyndsomst tilbage til sit Hjem, hvor han ogsaa fandt Skatten i sin egen Lade.

Nu var altsaa Bonden kommen til den Rigdom, han havde ønsket sig, og han gik derfor en Dag om paa Marken for at søge efter en Byggeplads til den Kirke, han vilde opføre. Dér mødte han sin rige Broder, der intet vidste om det, der var sket. Da han nu spurgte, hvad Broderen dér tog sig for, svarede denne: »Jeg vil

bygge Sognet en Kirke og leder efter en god Plads dertil.« — »Ja saa,« svarede den rige Broder haanligt, »vil du bygge en Kirke, saa vil jeg give Klokkerne dertil.«

Men da han senere saa, at det blev til Alvor med at bygge Kirken, ærgrede han sig i den Grad over, at han skulde give Klokkerne, at han hængte sig.

Den strenge Hartvig Limbek til Nebbegaard.

Paa Nebbegaard i Gaarslev Sogn levede i Slutningen af det 15. Aarhundrede en Herremand ved Navn Hartvig Limbek, som vidt om var kendt for sit haarde Sinds Skyld. I Fjorden, som gaar ind forbi Nebbegaard, havde han et ikke ringe Fiskeri; men for at Fiskene ikke skulde løbe højere op og ogsaa komme andre til gode, lod han opsætte en Dæl Risgærder i Fjordmundingen, og saaledes mente han at have dem for sig alene. Men han bedrog sig, thi nu fik han ingen, enten fordi det aldrig er klogt at trættes om Fiskeri, eller ogsaa fordi Fiskerne stjal dem fra ham. Engang lod han derfor nogle Mænd lægge sig paa Lur om Natten for at komme efter, om nogen virkelig stjal Fiskene. De hørte da, at nogen gik omkring i Stranden og plaskede hørligt ved at kaste Fisk over Gærdet ind i Fjorden, idet der hver Gang blev sagt som saa: »Den skal Hr. Mads i Pugdal have! Den skal Præsten i Igum have! Den skal han i Ødsted have! Den skal han i Bredstrup have! Og denne med den stakkede Hale skal lille Hr. Mads i Pjedsted have!«

Da dette var berettet Hr. Hartvig Limbek, sendte han næste Dag Bud til alle de nævnte Præster med Forespørgsel, om de havde faaet Fisk, og til Hr. Mads i Pjedsted, om han havde faaet en med en stakket Hale? Og da dette blev bejaet af alle, udbød han: »Alt mit Arbejde er forgæves, thi de er træskere end

jeg!» Og derefter lod han alle sine Gærder optage, saa at hver Mand frit fik Adgang til at faa, hvad Gud vilde unde ham.

Lige saa aarvaagen var han ogsaa over sine Skove og undte ingen at tage noget Brænde eller en Smule Kvas til sin Husholdning, men straffede med Haardhed den, som tog noget. En fattig Kone havde engang samlet sig nogle Pinde, og da hun af den Grund blev bragt op paa Gaarden, lod han hende piske. Da lovede hun ham, at hans Adfærd mod hende skulde blive hævnnet paa ham, naar han var død, thi da skulde han ikke kunne komme i Jorden i en Kiste. Og dette skete ogsaa, da han var død og skulde jordfæstes paa Gaarslev Kirkegaard. Hver Gang, de vilde sænke Kisten ned i Graven, lukkede denne sig, og hvor meget de end gravede bagefter og skaffede Fylden bort, saa skød Graven stadig sammen, naar Kisten sænkedes, saa at Bønderne til sidst tog Herremandens Lig ud af Kisten og lagde det slet og ret ned i Jorden.

Sveltegyden i Vandel.

I Svenskekrigens Tid boede der paa en Gaard i Vandel en Mand, der havde Ord for at være meget velhavende. Det havde en svensk Underofficer faaet at høre. Han mødte derfor en Dag og gennemsøgte hele Huset. Da han imidlertid intet fandt, henvendte han sig til Manden og sagde, at det vilde koste hans Liv, hvis han ikke aabenbarede, hvor hans Rigdom var gemt. »Ja, saa bliver jeg jo nødt til at sige det,« sagde Manden, »oppe i den søndre Hede har jeg et Faarehus, og dér er mine Penge og mit Sølvtoj gravet ned.« — »Af Sted,« kommanderede Underofficeren, »følg straks med og vis mig Stedet.«

Da de kom ud til Faarehuset, hvori der kun var en

lav Dør, befalede Svenskeren Manden at gaa ind. »Nej,« sagde Manden, »hos os er det altid Skik, at den fremmede gaar først ind.« Svenskeren bukkede sig da for at gaa ind. Men i det samme greb Manden en tyk Staver og huggede Svenskeren i Nakken, saa han faldt død om paa Stedet. Skyndsomst fik han den dræbte begravet ude i Heden og vendte derefter hjem til sin Gaard.

Men Underofficeren blev snart savnet af sine Landsmænd, der satte en stor Eftersøgning i Gang. De fik snart Mistanke til den rette Gerningsmand, og en Dag mødte de i stort Antal i Gaarden og vilde have ham til at bekende. De bandt ham i Gyden Øst for Gaarden, og her pinte de ham saa skrækkeligt, at han døde af det.

Siden den Dag blev Gyden kaldt Sveltegyden.

Svenskerne i Gaarslev.

Da Svenskerne 1658—59 kom ind i Landet, flygtede mange Bønder fra Gaarslev og omliggende Egne med saa mange Levnedsmidler, som de i Hast kunde samle, over til Bjerre Herred til et af »Enkedronningens Godser, hvor Svensken ikke turde komme«.*) Andre søgte Skjul i Marker og Skove.

Svenskerne slog Lejr paa de saakaldte Byggestedsagre ved Gaarslev. Herfra kunde de overse hele Byen og bemærke, om der i en Gaard viste sig Lys om Natten. Dette var Tegn paa, at de bortflygtede Beboere var vendt tilbage for at hente noget. En Nat saa de Lys et Sted i Byen, og de sendte straks nogle Krigsfolk til Stedet for at overrumple de tilbagevendte Beboere.

*) Sandsynligvis menes hermed Rosenvold, som ligger lige over for Gaarslev og paa den Tid tilhørte Kristian den Fjerdes Gemalinde, Kirstine Munk. At Svenskerne ikke turde komme der er meget rimeligt, da Corfitz Ulfeld, som ledsagede den svenske Konge paa Feltoget mod Danmark, var gift med Kirstine Munks Datter.

Men det gik dem ilde; thi et Par stærke Karle dræbte dem paa Stedet.

Siden blev der paa dette Sted holdt stærkt Vagt af Svenskerne, som vilde hævne sig. Ingen turde derfor siden komme dette Hus nær.

Hr. Søren i Jelling.

I Aaret 1628, da Wallensteins Tropper faldt ind i Landet og var kommet til Jelling, blev Præsten her, Hr. Søren Steffensen, mistænkt af Fjenden for at staa i Brevveksling med den danske Hærledelse. Og da nu det Bud, som plejede at gaa med saadanne Brevskaber, blev opsnappet og undersøgt, fandtes et saadant Brev skjult i hans Vandringsstav. Af den Grund blev Hr. Søren ynkelig taget af Dage, idet Fjenden nemlig ophængte ham over Kirkedøren — nogle fortæller ved Skægget — paa en stor Krog, som saas dér paa Kirken indtil denne nedbrændte 1679. Sagnet siger, at han skal have hængt i adskillige Aar med udspilede Ben, indtil hans Lig blev nedtaget. Men eftersom Kirken ved ham var blevet vanæret, blev Liget ophængt i en Galge og først derefter begravet i den saakaldte Galgehøj ved Byen.

I en gammel Embedsbog fra Jelling Præstegaards Arkiv anføres følgende:

»Hr. Søren Stefansøn, føddt i Virst, blev ohngefehr Ao. 1628 fangen bort førdt til Haderslev aff de keyserlige, for correspondence hand skulle hafft i Fyen med voris Folk, hvor hand i fængslet tog livet aff sig selv, oc blev siden hans legem hidførdt til Jelling oc paa marken ophengt.«

Hvordan det end er gaaet til, om han er bleven dræbt paa en saa barbarisk Maade af Fjenden, eller han selv har taget Livet af sig, som Dagbogen meddeler, saa

endte Præstens Spionage for Fædrelandets Skyld i en sørgelig Død. Samme Søren Steffensen var, før han kom til Jelling, Præst i Vejle og Rektor for den latinske Skole dér 1614—19.

Jelling efter Krigen.

Da de Svenske og Polakkerne var draget ud af Landet, stod Jelling Sogn næsten øde. Kun nu og da strejfede et enkelt Menneske over de ødelagte Marker for at udse sig en Fremtids Bolig. Saaledes kom ogsaa en Mand fra Ty og traf en Kvinde fra Skaane. Hun friede til ham, idet hun sagde:

Aa vil du være min Mand,
saa vil a være din Kone.
Du er født i Thyeland,
og a er født i Skone.

Derefter valgte de et Stykke Jord og byggede dér.

Fredericias Indtagelse.

Da de Svenske i Aaret 1657 faldt ind i Holsten, flygtede Adelen og dens Folk tilligemed Sogne-Rytteriet, hvortil der var udskrevet to Mand fra hvert Sogn. Der fortælles, at Hr. Valdemar Daae paa Lerchenfeldt undløb i een Sko og een Støvle.

Da Fjenden kom til Fredericia, blev den indtaget. Og dette skal efter Vidnesbyrd af Folk, som selv var med, være sket paa følgende Maade:

Anders Bilde befalede en Dag at rydde Porten og at lukke den op for Svensken. Naar Fjenden saa marcherede ind, skulde Garnisonen være posteret paa Vol-den indenfor og skyde paa ham. Planen blev sat i Værk; men da Fjenden marcherede ind, var der ingen, som kommanderede Soldaterne til at løsne et Skud.

Forræderiet mærkedes først for sent, og hele Garnisonen blev taget til Fange.

Men en Soldat, som stod nær ved Anders Bilde, hævnede det paa ham, idet han slog ham død til Jorden med sin Flint.

Røverne i Blaakjær Skov.

I Blaakjær Skov var der engang mange Røvere.

En Dag traf en ung Person en smuk Jomfru i en Kro, der laa ved Skoven. Han tilbød at ledsage hende gennem Skoven, men hun afslog blufærdig hans Tilbud, lod spænde for sin Vogn og kørte bort alene.

Men ude i Skoven havde Røverne spændt Klokkestrengene over Vejen, og da Vognen kørte mod Stregene, ringede Klokken i Røverhulen. Røverne sprang nu frem, slog Kusken ned og trak den arme Jomfru ned af Vognen.

Imidlertid havde den unge Person skyndt sig bag efter. Og da han kom til Stedet, hvor Røveroverfaldet havde fundet Sted, hørte han Jomfruens ynkelige Skrig. Samtidig hørte han den gamle Røverkvinde sige: »Ti stille, mit Barn! Et Snit under Hagen, saa har Pinen Endel!« Da red han rask til, og idet han kom saa nær, at han kunde ses af Røverne, vendte han sin Hest, svingede med Hatten og raabte, som om han havde nogen efter sig: »Herhid, Kammerater! Her er Røverne, som vi leder efter!« Da slap Røverne Jomfruen og flygtede, idet de troede sig forfulgt. Men den unge Person, som saaledes havde frelst Jomfruens Liv, tog hende med sig. Siden blev hun hans Kone.

Vandø og Bryggerø.

I Rørbæk Sø ligger der en lille Ø, der hedder Vandø. Øen har Form som en Hestesko, og den er ubeboet.

I gamle Dage, da en slem Røverbande huserede paa Egnen, slæbte Røverne deres Rov over til Øen og gemte det dér. De, der prøvede at sejle over til Øen, kom aldrig tilbage. Til sidst turde derfor ingen tage derover.

Ikke langt fra Vandø findes en Halvø, der kaldes Bryggerø. Denne Halvø har i sin Tid været en Ø; men er nu landfast med Rørbækgaards Jord. Paa Bryggerø har der i gamle Dage staaet en Borg.

Som Rest af denne Borg er der fundet tre Alen dybe Kældere. Ligeledes har man fundet Tintallerkener og Tinfade i Søkanten tæt ved Borgpladsen.

Kolding Kirkeur.

Kirkeuret i Kolding gaar altid for langsomt, hvordan man end stiller det. Dertil skal Aarsagen være følgende:

Mændene i Byen Tved, ikke langt fra Kolding, havde engang i en trang Tid laant Sæd hos dem i Kolding og til Sikkerhed for rigtig og rettidig Betaling givet en mellemliggende Eng, der skulde tilhøre Kolding By, dersom Gælden ikke var afgjort paa en vis aftalt Dag til et bestemt Klokkeslet. Da Tiden nu var kommet, indfandt Mændene fra Tved sig med det skyldige Beløb, men da Kolding Bymænd helst vilde beholde Engen, stillede de Kirkeuret fremad og paastod, at Tiden var udløben, og Engen blev dem derfor til dømt.

Blodpletten paa Koldinghus.

Paa Koldinghus boede i forgangne Tider en Konge, som kun havde en eneste Datter. Da hun forsaa sig og ikke kunde skjule sin Synd, blev Faderen hende saa ond, at han dømte hende til at lide Døden. Og da hun

altid havde haft Dansen kær, var det nu hans haarde Vilje, at hun skulde dø ved Dansen. Han udsøgte derfor af sit Ridderskab ni af de dygtigste Dansere og befalede, at de en efter en skulde danse med hende, indtil hun ikke havde Aande mere. Men var de end vel øvede i Dansen, og fo'r de end nok saa grumt med hende gennem de lange Sale, saa blev de dog alle mødige, førend hun helt havde tabt Kræfterne. Da hun saaledes havde danset de ni Riddere trætte og endda havde Kraft tilovers for Livet, harmedes hendes Fader saaledes, at han selv tiende greb hende for at fuldbyrde Dommen. Men da ogsaa han mærkede, at han ikke formaaede mere, greb han sin Dolk og overskar med den hendes Bælte. Da fo'r Blodet ud af hendes Mund, og hun omkom i Faderens Arme. Men, medens Borgen endnu stod, var der paa Gulvet en Blodpøl, som hverken Lud eller Vask kunde aftvætte.

Ildebranden i Vejle.

Den Ildebrand, der i Aaret 1739 ødelagde en stor Del af Vejle, blev forudsagt af en vanvittig Jomfru, som boede i den Gaard, der tidligere laa paa Hjørnet af Nørregade.

En Paaskefest besøgte hun nemlig en Nabokone, og da denne fremtog en Del skønne Klæder, som hun i Anledning af Festen havde skænket sine Børn, begyndte Jomfruen at græde, idet hun sagde: »Ja, hvad hjælper nu alt dette! Inden otte Dage vil hele Nørregade brænde, og jeg Stakkel vil finde min Død i Luerne!« — »Dog,« tilføjede hun, »skal jeg komme til at ligge Lig paa Raadstuen, før jeg bliver begravet!« Derefter tog hun Afsked som for sidste Gang.

Næste Søndag skete det, at en Dreng ved at affyre en Nøglebøsse oppe under Taget satte Huset i Brand.

Herved tog den store Ildebrand sin Begyndelse. Den stakkels Jomfru var vel i Tide kommet ud paa Gaden, men da faldt det hende ind, at hun havde glemt adskillige Kostbarheder, og hun gik atter ind i Huset. Da hun paa Tilbagevejen med det reddede Gods var kommet ned i Porten, styrtede en brændende Bjælke ned og antændte hendes Klæder, og da hun kom ud paa Gaden, skred det brændende Tag ned over hende, saa hun omkom. Hendes Lig blev bragt til Raadhuset, hvorfra hun blev jordet.

Saaledes gik hendes Spaadom i Opfyldelse.

Vejle Mølle.

Vejle Mølle, som nu ligger inde i Byen tæt ved Sønderaaen, laa tidligere udenfor Byen ved Stokbroen. Derfra blev den under den svenske Krig flyttet af Svenskerne, som vilde have den inde i Byen for des lettere at faa deres Korn malet. Det siges ogsaa, at det er Svenskerne, der har gravet Mellemaaen saaledes, som den nu er.

Præsten i Hvejsel.

I Hvejsel boede engang en Præst, der var saa gudfrygtig, at han endogsaa om Natten gik i Kirke for at bede. Dette syntes hans Kone slet ikke om. Hun gjorde derfor den Aftale med Karlen, at han en Nat skulde tage et Klæde over Hovedet og gaa ind i Kirken for at gøre Præsten bange. En Nat var Karlen da ogsaa i Kirken, som det var aftalt. Præsten blev imidlertid slet ikke bange for Spøgelset, men raabte til det: »Est du et Menneske, da giv Svar; men est du Djævelen, da vig tilbage!«

Karlen blev sin Rolle tro og nærmede sig Præsten, der tre Gange gentog sit Tilraab. Tilsidst tog han sin

Bog frem og begyndte at læse. Da sank Karlen ned i Kirkegulvet og sad allerede i til Knæene, inden han i sin Angst fik de Ord frem: »Fa'r! det er mig, Fa'r!« Men Præsten svarede: »Ja, nu er det for silde, min Søn. Nu kan jeg ikke redde dig. Saaledes skal du nu blive staaende, til du har fortrudt din Synd, paa det at du maa blive salig!« Og saaledes nedsunken til Knæene stod nu Karlen i samfulde syv Dage og Nætter. Men næste Søndag, da alt Folket var i Kirke, nød han i Overværelse af hele Menigheden den hellige Nadver. Derefter sagde han Sognefolket Farvel og sank dybt ned under Jorden.

Paa Viuf Kirkes Korgavl sidder et sjældent Stenbillede — et ophøjet Kristusbillede — med latinsk Indskrift: Jeg er Vejen, Sandheden og Livet.

Sognets Beboere viste før i Tiden dette Billede dyb Ærbødighed. Naar Mænd eller Kvinder — ældre som yngre — gik forbi Kristusskikkelsen, bøjede de alle Hovedet, og med Haandfladen og lidt udspilede opadvendte Fingre tildækkede de deres Ansigt fra Panden og nedad.

Sjæleringning.

Ved Dødsfald bruges endnu adskillige Steder i Amtet den gamle Skik at ringe med Kirkeklokken, almindeligvis 1 Time for en voksen og $1\frac{1}{2}$ Time for et Barn.

Denne Ringning bruges f. Eks. i Starup, Smidstrup, Skærup, Herslev, Erresø, Vejlbjerg, Gadbjerg, Lindeballe, As, Klakring, Juelsminde og Barrit-Vrigsted.

Andre Steder ringes der over Graven, naar den er kastet færdig, f. Eks. i Gaarslev og Tavlov.

Overtro forbunden med Julen.

I Vejle Vesteregn vaagedes over, at tændte Lys ikke maatte tages af Bordet Juleaften, thi den, der gjorde det, skulde dø, inden næste Aar var omme.

Naar man gik udenfor og gennem Vinduerne saa ind i Stuen, hvor Folkene var forsamlet, kunde man se den, der skulde dø, inden næste Aar var omme, uden Hoved.

Den, der syede Juleaften, fik buldne Fingre.

I Julen maatte man ikke nævne Rotter eller Mus ved Navn, men man skulde kalde dem »de smaa graa«, thi ellers vilde de blive til stor Plage det paafølgende Aar.

Den, som sliber Knive i Julen, skal flaa Skindet af et selvdødt Kreatur i Fastelavnen.

I Erresø var det Skik Juleaften at lægge lige saa mange Stykker Brød, som der fandtes Afgrøder, paa et Spækkebrædt. Stykkerne fik saa hver sit Navn: Hør, Hvede o. s. v., og saa blev Hunden kaldt ind. Det Stykke, Hunden tog først, betød, at den tilsvarende Afgrøde vilde blive dyr i det tilkommende Aar, det, den tog sidst, blev billigst.

I Halvhelligdagene mellem Jul og Nytaar maatte intet smøres, for saa skulde man, inden Aaret var omme, komme til at smøre Øvrigheden.

— — —

Man maatte heller intet slibe, for saa vilde man komme til at tage Skindet af selvdøde Dyr, inden Aaret var omme.

— — —

Hvis man syede om Julen, vilde man faa buldne Fingre i Aaret, der kom.

Hvis der hænger Tøj ude Juleaften, skal der klædes
Lig i Fasten.

— — —

Naar Juleaftensnadveren var spist, skulde Hundene
have lidt af alt det, der havde været paa Bordet, saa-
ledes at det kommende Aar kunde blive et godt Aar.

— — —

Valborgaften satte man i Erresø Rønnekviste ved
Dørene for at værne baade sig selv og Fæet mod Troid-
tøj og Hekse.

Naar Barnet var født, og alting vel overstaaet, maatte
det ikke vare længe, før det blev døbt. Til det skete,
skulde der brænde Lys i Stuen hos Barnet, fra Sol
gik ned, til den stod op, da der var Fare for, at de
underjordiske skulde hente Barnet og lægge et af
deres i Stedet for. (Erresø.)

Naar der om Efteraaret blev støbt Lys, blev det
sidste Lys støbt med 3 Grene. Dette Lys blev tændt
Helligtrekongers Aften.

— — —

Den sidste Dejj i Dejjtruget blev formet som en
flad Kage. Denne Kage var meget haard, naar den
var bagt, og blev her paa Egnen kaldt »Knepkage«.

— — —

Ved Bryllupper og Begravelser blev der givet Smør,
Æg, Høns og Mælk fra Gildeslaget. Disse Ydelser blev
her paa Egnen kaldt »Sænels« (Sendelse) eller »Fon«.

— — —

Man begyndte aldrig paa Høsten en Mandag.

— — —

Den Skik at slaa Kors for Dørene, inden man gik til

Sengs om Aftenen, har været almindelig her paa Egnen.

Om en gammel Kone, der har levet tæt op mod vor Tid, fortælles, at hun aldrig forsømte at slaa Kors for Stalddør og Stuedør, inden hun gik til Ro.

— — —

Naar Surdejgen blev sat hen til næste Bagning, blev der altid ridset et Kors oven i den, inden den blev sat til Side.

Forholdsregler mod Sygdomme.

I den lille Skovrest Enemærke kort Nord for Lindeballe By staar en Gruppe Egetræer, som i sin Tid, medens Træerne var unge, bar Mærker af at have været flækkede og ombundne med Snore. Her brugte Folk at føre syge Børn igennem det friskspaltede Træ; naar Træet voksede sammen igen, var Barnet befriet, Sygdommen sat fast.

Til forskellige Egetræer i Gjødsebøl Skov, Lindeballe, er knyttet lignende Forestillinger.

Et lille Stykke nedenfor Skovlyst nær Vejen gennem Lindeballe Skov stod indtil for faa Aar siden et stort Træ, som ikke maatte fældes, fordi flere Sygehistorier var knyttet til dette Træ i dets Velmagtsdage. En Række Ejere undlod ogsaa at fælde Træet; i Tidens Fylde tog Stormen det, men det gjorde ikke noget.

Overfor »engelsk Syge« brugtes at trække lidende Børn tre Gange under en Græstørv i Skellet mellem tre Mænds Marker; Barnet havde da været »under Jorden« og var blevet »født paany«. Naar Græstørven groede sammen, skulde Sygdommen standse. Mange Børn i denne Egn — det sidste Tilfælde ca. 1868 — kom »under en Soj« og — blev raske.

Naar et Dyr fødtes og første Gang skulde drikke, var det af stor Vigtighed, at der i Drikkevandet blev lagt et Stykke Staal. Denne Forholdsregel, som i Egnen omkring Lindeballe nøje blev overholdt, værnede Dyret mod onde Magter og Forheksning. Hver Gang en Kvie kælvede, skulde alle i Gaarden bære løst Tøj; Hægter og Knapper maatte ikke fungere.

— — —

Som Middel mod Tandpine har følgende været kendt i Egnen mellem Vejle og Kolding:

Man løsnede forsigtigt Barken paa en Hyld og udtog en lille Flække af Veddets. Med denne Flække prikkede man ved den daarlige Tand, indtil den kom til at bløde. Derefter blev Flækken sat paa Plads igen og Barken bundet fast. Tandpinen var nu flyttet over i Hylden.

— — —

Vorter kunde fjernes, naar de blev smurt med et Stykke Flæsk, og dette Flæsk saa blev kastet i et Vandløb paa et Sted, hvor ingen gik over.

— — —

Vorter kunde ogsaa skaffes bort, naar man slog lige saa mange Knuder paa en Snor, som man havde Vorter og saa kastede Snoren hen et Sted, hvor man ikke mere kom.

— — —

Hvor Landevejen vestfra over Pinsebakken fører op mod Lindeballe By, fandtes tidligere en Plads, man kaldte Pinseboden. Her holdtes hvert Aar Pinsefest.

— — —

Ikke langt fra Balders Offerplads skal man i ældre

Tider have kunnet paavise en aaben Plet i Skoven, hvor Egnens Folk efter gammel Skik ved Sommertid samledes til Dans. Der er paa vedkommende Sted fundet Mønter i Jorden.

Paa Pinsebjerghøj i den vestlige Del af Bakkedraget Pinsebakkerne Syd for Uhe, Ringive Sogn, er der en rund, digehegnet, flad Plads, ca. 5 m i Tværmaal, »hvor Ungdommen i Pinsen forsamledes til Lystighed og dansede paa Højen, hvis Top var indkastet med et Dige, paa hvis indvendige Side var en Jordbænk, hvor man hvilede sig.« Hjemmelsmanden er Pastor J. C. Schousboe, Ringive, og han tilføjer (Indberetning til Nationalmuseet 1847): »Jeg har talt med en gammel Mand, der endnu mindes med Glæde den for 70 Aar siden saaledes celebrerede Vaarfest. Der gaves ikke andre Drikkevarer, sagde han, end godt Øl.«

Alle disse mere eller mindre dunkle Overleveringer er jo tydeligt nok, som Præsten rigtigt siger det, Minde om ældgamle Vaarfester, og deres Oprindelse maa sikkert søges i hedensk Naturdyrkelse.

I Brande Sogn var der en halv Snæs Pinseboder ude Vest for Sandfeldbjerg. »Hver af dem er ligesom en lille rund Knold med en lille Forhøjning i Midten. Her var det, Hjorddrengene samledes Pinse-Eftermiddag for at more sig, og saa beværtedes de med kogte Æg.«

Fra Sønder Omme Sogn fortælles, at »Kreaturvogterbørn fra flere Bylag undertiden samlede sig paa passende Steder i Udmarkerne og holdt Pinsegilde. Stedet gaves en vis Indretning, og sammesteds kogtes og stegtes Fstedagens Spiser, som derpaa nødtes af Børnene. Jeg husker desværre ikke, om hertil hørte bestemte Lege, men i min Drengetid saa jeg flere saadanne Pladser. De var alle ligedanne og kaldtes Pinseboder eller Gildehuse.«

Værn mod Ild.

I Haven ved Gjødsbølgaard, Lindeballe Sogn, staar et gammelt Æbletræ. Til dette er en Brand, som vil fortære Gaarden, fastgjort. Derfor maa Træet ikke fældes, thi saa slipper Branden fri og anfalder Gaarden.

Ask, et stort Skeltræ, ca. 200 Meter Vest for Uhe gamle Krogaard, Ringive Sogn, maa ikke fældes; hvis det sker, brænder Gaarden.

Asketræ ved Donneruplund, Give Sogn, maa ikke fældes, da Donneruplund saa vil brænde; da man »for nogle Aar siden« huggede en Gren af Træet, brændte Laden.

Maren Losses Bøg ved Tirsbæk maa ikke fældes, hvis Gaarden skal skaanes for Ild.

Poppel i Lildfrost, Bredsten Sogn, maa skaanes, for at Byen ikke skal brænde.

Den store Bøg i det nordvestre Hjørne af Pjedsted Præstegaards Have maa ikke omhugges, da Gaarden saa vil brænde. 1780 brændte Præstegaarden, og der var Fare for, at Ilden skulde brede sig, men den blev »læst fast« i Træet. En Gang havde man begyndt at save i Bøgen, straks stød Ild ud af Gaarden.

En Mand i Tyregod Sogn kom en Aften ridende mod sit Hjem. Lidt før han naaede sin Gaard, saa han, at der stak Ild op i Enden af Stuehuset. Og da han kom ind i Gaarden, der var sammenbygget, saa det ud, som om Ilden løb rundt med Tagskægget paa alle Husene. Til sidst samledes Ilden i en stor Flamme over Gaarden og forsvandt.

Da Manden var kommen til sig selv igen efter den Forskrækkelse, gav han sig til at bede Vorherre om ikke at lade Gaarden brænde hverken i hans eller hans Børns Tid.

Endnu er Gaarden da heller ikke brændt, skønt flere har set den brænde og er løbet forgæves i den Anledning.

Et Brandtræ.

Paa en Mark mellem Børkop og Andkjær stod der et stort Egetræ, til hvilket der knyttede sig det Sagn, at alle Gaardene i Andkjær By vilde brænde, hvis det blev hugget om.

En dristig Mand prøvede alligevel engang at hugge en Gren af Træet. Men aldrig saa snart havde Grenen løsnet sig, før han saa Luerne slaa op fra et Tørvehus i Nærheden af hans Gaard. Tørvehuset brændte ned, og Manden prøvede aldrig mere at røre ved Træet.

Den vilde Jagt.

»Den vilde Jagt« gaar ud fra Refstrup i Gadbjerg Sogn og Engelsholm i Nørup Sogn. »Den ridende Skytte«, »Palle Jæger« eller »den sorte Skytte« kommer fra Refstrup og farer gennem Sleskodalen og Ride-dal forbi Mølbjerg. »Friskyttten« og »Bolder« (Balder) kommer fra Engelsholm og jager omkring Mølbjerg og videre ud i et Strøg, der har Retning Sydvest om Lindeballe Kirke. I Anneksgaardens Stuehus' Østgavl er der tit set »noget« fare afsted. Gamle Folk siger, at dette »noget« skyldes den Hændelse, at Huset er bygget »over Balders Vej«. (Jfr. Afsnittet Helligdomme.)

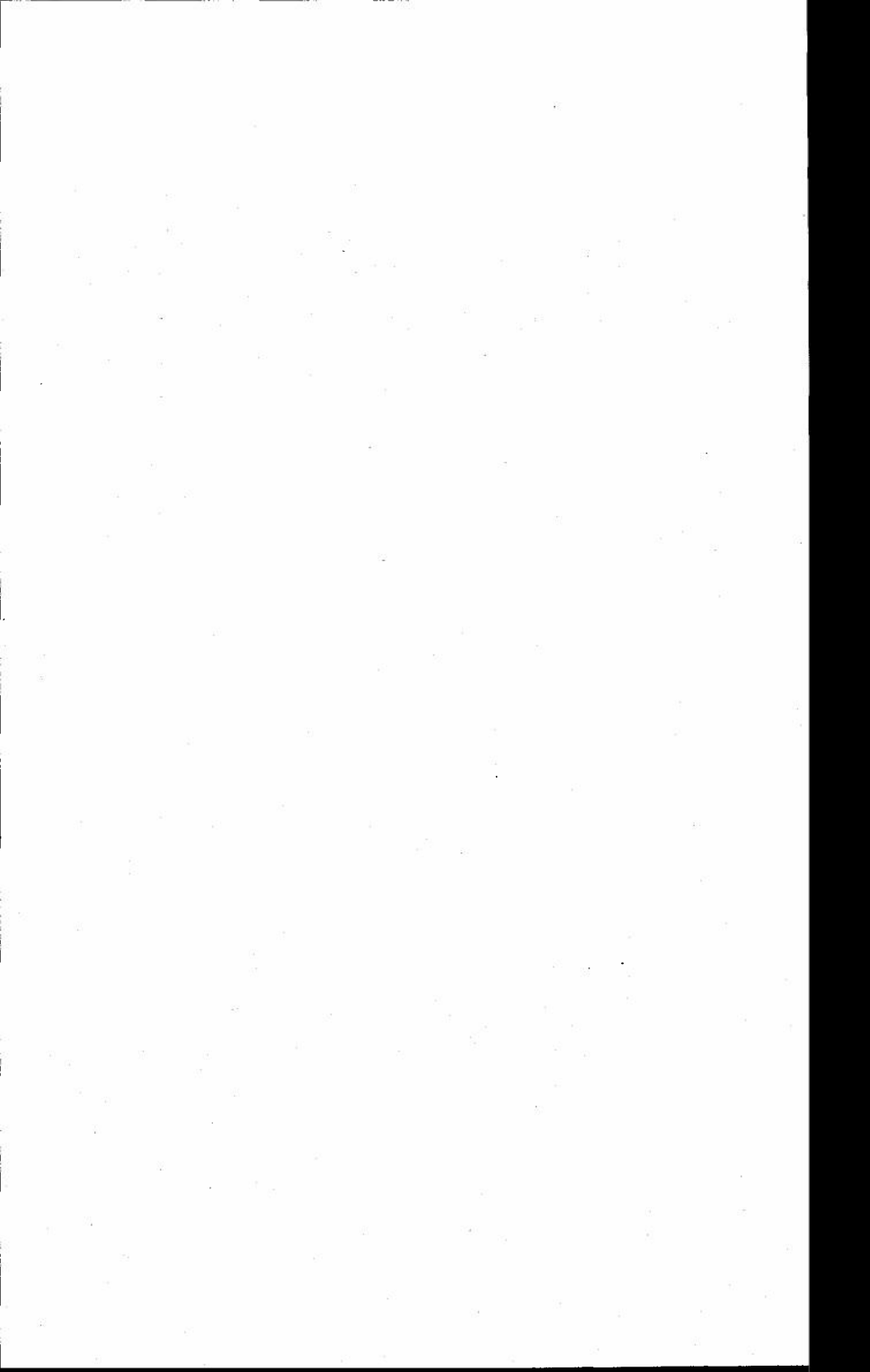
Fra Klakring meddeles 1933 følgende:

Min Nabo her i Byen forsømmer aldrig hvert Aar, da Nytaarsnyet viser sig (man maa ikke se det gennem Ruden, og det maa hverken røre ved Helligtrekonger eller Fastelavn) at gaa uden for og vise den

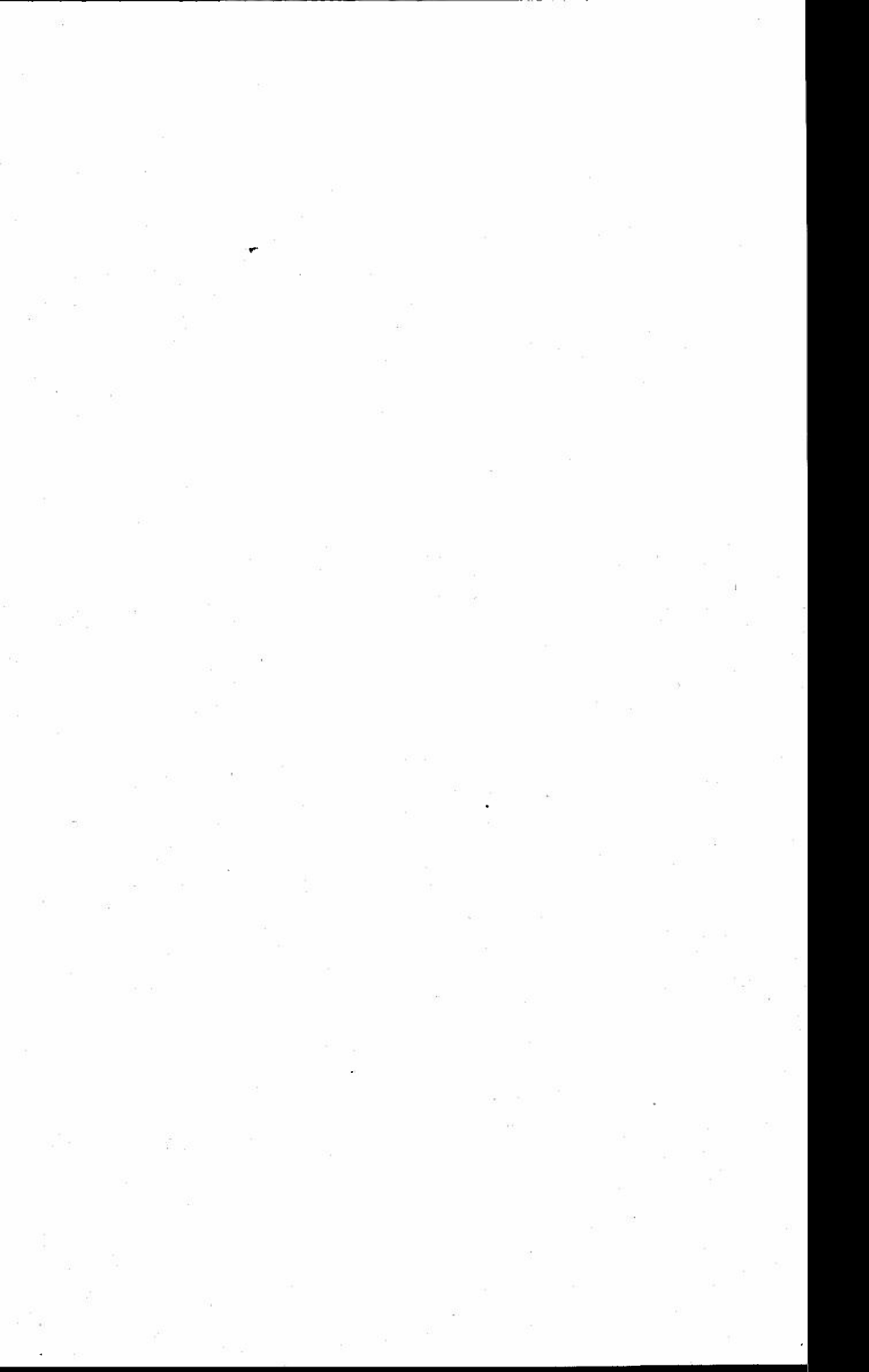
aabne Pengepung for Nytaarsnyet, thi det tror han, der er Held ved, og, siger han, »det kan da aldrig skade at gøre det.«

Ganske det samme siger ældre Folk i Lindeballe, idet de holder den aabne Pengepung op for Maanen.

Andre Steder lader man Nytaarsnyet falde i den tilfældigt opslaaede Salmebog for deri at læse sin Skæbne i det kommende Aar — f. Eks. i Bredballe og Gjødding.

III.

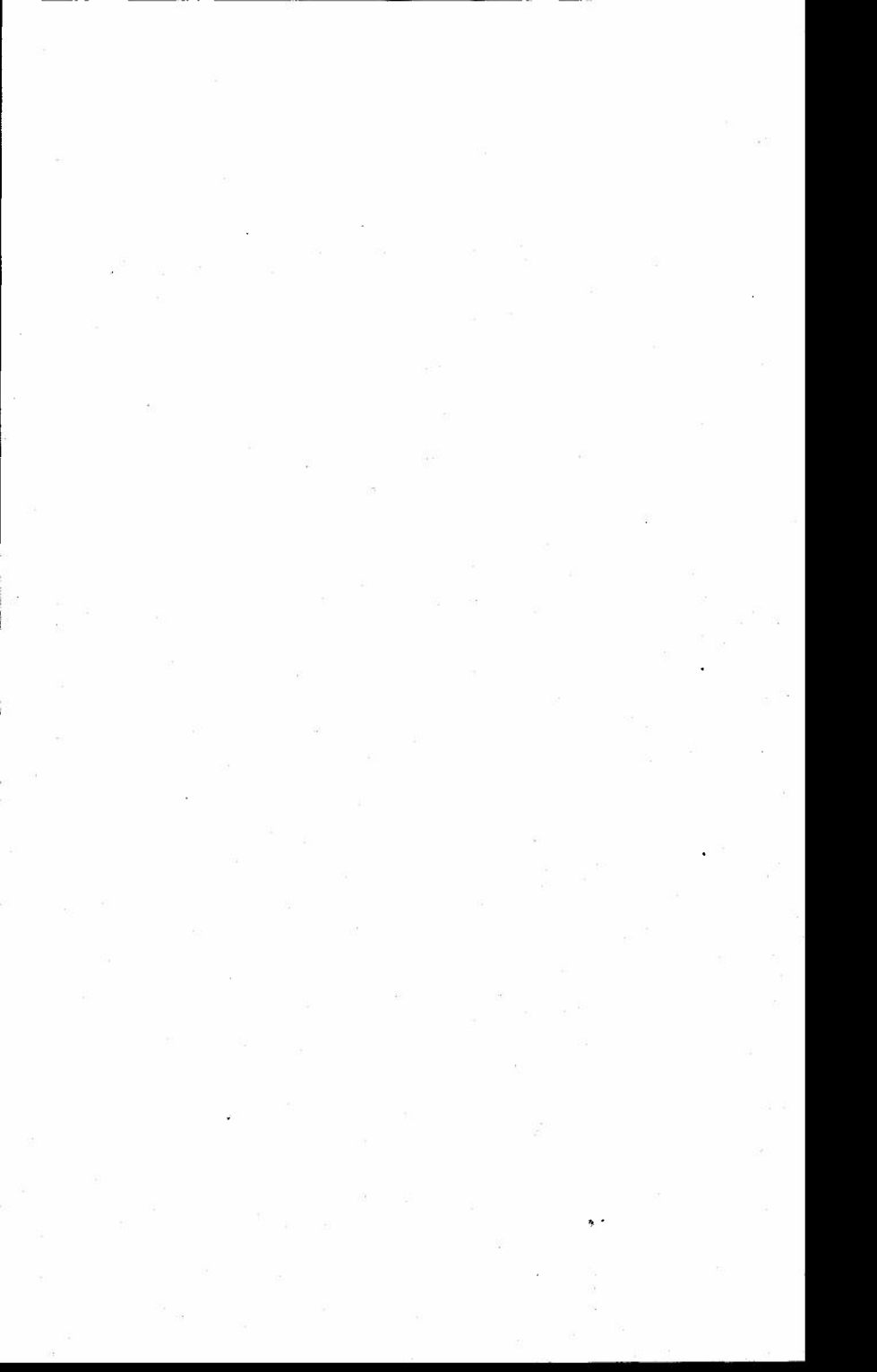

JYLLAND

*Der dukker af Disen min Fædrenejord
med Aaser og Agre og Eng;
med Ryggen mod Syd og med Taaen mod Nord
den redte bag Sandet sin Seng;
dog ej for at sove retfærdiges Søn,
thi sjælden er Landet i Ro,
men Stormene gaar,
og Brændingen slaar
paa Kysten med djærveste Kno.*

*Hvad var vel i Verden det fattige Liv
med alt dets fortærende Tant,
om ikke en Plet med en Dal og lidt Siv
vort Hjerte i Skælvinger bandt!
Om ikke vi drog fra det yderste Hav
for bøjet og rynket at staa
og høre de Kluk,
de Mindernes Suk
fra Bækken, vi kyssed som smaa!*

Jeppe Aakjær.

LANDSBYEN I NUTIDEN

I »Landsbyens Grundlæggelse« har vi læst om disse Byers Tilblivelse, Folk og Forfatning og derved faaet nogen Kendskab til det Liv, der rørte sig der i de gamle Dage til henimod vor Tid; meget er vel forandret i dem; men Landsbyen er vedblivende Enheden i vort Lands Bebyggelse.

Paa et godt Amtskort ser vi bl. a. de mange Veje, der fører i mangfoldige Retninger fra Sted til Sted. Vejene krydses og mødes, og ved mange af disse Kryds og Mødesteder ligger vore Landsbyer.

Een Landsby er højtliggende med fri, maaske stor-slaaet Udsigt til alle Sider; en anden gemmer sig i en Dalbund, hvori de gamle fandt Ly og Læ for deres Bo; en tredie By luner sig ind imod sin Egns store Skove; en fjerde ligger maaske omgivet af friske grønne Enge, og Aaen snor sig igennem den; men ingen af vore gamle Landsbyer ligger tæt ud til Havet eller til vore Fjorde.

Fælles for alle Landsbyer er Bebyggelsen. Den lille By har maaske kun et Par Gaarde og nogle faa Huse; den store By har derimod mange større eller mindre Gaarde, Boelssteder, Kirke, Skole, Andelsmejeri og Grupper af Huse, maaske med Brugsforening, Købmand, Bager og forskellige Haandværkere.

En egen Type Byer paa Landet har Jernbanen fremkaldt, nemlig Stationsbyerne, der i mange Tilfælde er groet sammen med den nærliggende gamle Landsby, som de i høj Grad har særpræget, f. Eks.: Egtved, Tavlov, Børkop, Hedensted, Løsning, Hætting, Jelling, Give, Brande o. s. v. Før Bymarkernes Udskiftning i Slutningen af det 18. Aarhundrede, laa alle Gaarde samlede i Landsbyen; men ved Udskiftningen skete det, at et større eller mindre Tal af Byens Gaarde udflyttedes til deres tildelte Jord, og denne Udflytning er fortsat ned til vor Tid.

De mange Udflyttergaarde i deres Marker omgivne af frodige Haver og betydelige Træplantninger bidrager meget til vort Amts og vort Lands Skønhed; disse Gaarde kan ligge ensomt, saa der er langt til Naboer — ikke alene i Vesteregnen, men ogsaa i den frodige Østeregn, — og dog er der sagt om dem, »at de ligger som smaa Fæstninger omgivne af Markens Grøde, de vidner om jævn Velstand og om Kærlighed til Hjemmet«.

Landsbygaden er gerne velholdt. Den bugter sig i Sving ind mellem Huse og Gaarde. For hvert Sving aabner sig et nyt Udsyn for vort Øje.

Ved Byens Indgang ligger et Par gamle firlængede Gaarde, de er begge af Bindingsværk med mørke, brune Stolper og hvide Tavl. Længerne er alle straa-tækkede, her og der breder Mosset sig grønt eller brunliggrønt paa de gamle Tage. Saadanne gamle Gaarde med deres enkle og jævne Linier giver Landsbyen sit hyggelige, skønne Præg.

Langs Gaden ligger en Række af ældre, men pyntelige Huse i Grundmur eller Bindingsværk i Farve med de gamle Gaarde. Omkring alle disse Hjem er velholdte Haver med Blomster, Frugtbuske og Frugttræer

langs Sider og Gavle. Alt dette hygger den gamle Landsby, andet skæmmer den, naar f. Eks. et gammelt Hus med lave Mure og smaa Vinduer har ombyttet sit kønne Straatag med et nyt skinnende rødt, graat eller sort Cementtag.

Vinding Mølle. H. Albjerg fot.

Videre fremme i Byen ligger andre Gaarde og et Par mindre Bygninger i en ret køn Villastil. To Gaarde er helt nye, opførte efter en Ildebrand, men glædeligvis i en saa god Stil, at de falder helt godt sammen med Landsbyens gamle, ægte Præg. To kønne Linde hegner Indgangen til Missionshuset Bethel.

Gaden breder sig ved Byens Smedie. Vogndele, forskellige Landbrugsredskaber og Bunker af gammelt

Jern ligger her. Vi titter ind gennem Smediedøren. Ilden flammer paa Essen, og vi hører Smedens faste Hammerslag, der former det glødende Jern paa hans Ambolt. Nær Smedien er Byens Gadekær med sine grønne Sider. Det er nylig oprenset og ser saa velholdt og hyggeligt ud med sine sejlene Gæster af Ænder og Gæs. Kæret er Bymændenes Fælleseje.

Bag Landsbyen paa den frie, rundagtige Bakke i Nord laa før en pæn Vejrmølle. Den var Byens og Egnens Pryd; men nu er den borte. Elektriciteten holdt sit Indtog i Byen. Gaardene fik Kværne, de malede selv deres Korn, og den kønne Mølle blev overflødig, forfaldt og blev nedbrudt. Men før dens Fald havde Byen faaet andre Nybygninger: Elektricitetsværk, Brugsforening, Bageri og et nyt moderne Mejeri, hvis Bygningsform og Stil passer godt til de omgivende Huse og Gaarde. Mejeriets høje, slanke Skorsten fortæller os om Landmandens Andelssamfølelse omsat i godt og varigt Fællesskab.

Ved Byens Udkant gaar Bygaden over i Landevejen, som vort Øje følger ud over Landsbyens Marker og ind igennem en større Skov, der dog ikke hører til vor By, men til den nærliggende Herregaard, hvis hvide Hovedbygning vi kan se fra Møllebakken.

Fra Bygaden gaar en Sidevej med Huse paa begge Sider om til Byens ny Skole, den er bygget solidt og kønt i gammel Gaardform. Byens første Skole var en Rytterskole, den afløstes i 1856 af en da tidssvarende Skolebygning, der var i Brug, til den nuværende Skole byggedes. Skolens Legeplads gaar ind imod den stenomsatte Kirkegaard. Her ligger Sognets gamle, hvide Kirke. Vi maa ind i den, vi maa dvæle i den en Stund, og dermed er vort Besøg i Landsbyen til Ende.

Kirken.

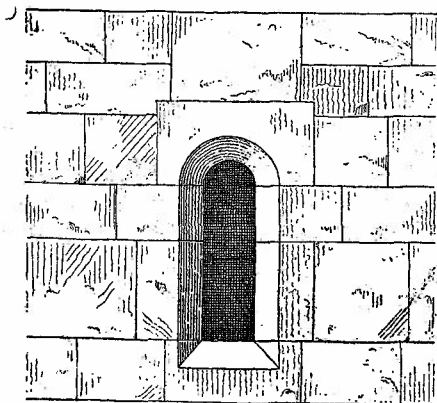
Som intet andet hører Landsbykirken med ind i Billedet af et typisk dansk Landskab. For enhver, der elsker vort Land, maa da den skønne Bygning, Kirken, staa som en Skat, som et varigt Mindesmærke, der maa værnes og fredes om, først og fremmest af den Menighed, som samler sig i den Søndag efter Søndag. Kirken er Landsbyens Mærke, dens Vartegn. skøn og ejendommelig er den i tidlig Tid vokset ud af vort Folks bedste Evne og Vilje. Den vidner for os om en middelalderlig Religiositet, der gav sin Tro praktiske Udslag; thi det at bygge en Kirke var præget af Længsel imod Evigheden og af det at være Gud til Ære.

Oprindelig blev vore ældste Kirker maaske bygget paa det Sted, hvor Folket fra Hedenold plejede at samles for at dyrke deres gamle Guder; maaske benyttede man i Overgangstiden mellem Hedenskabet og Kristendommen et hedensk Hov til Gudstjenesten.

Vort Lands første Kirker blev bygget af Træ, men af dem er næsten ethvert Spor forsvundet. Trækirkerne afløstes af Stenkirker. Vi antager, at de ældste af disse Stenkirker i Landsbyerne er bygget omkring Aar 1100, og vi kan tænke os, at naar et saadant Byggeri begyndte i en Egn, gik det hurtigt fremad paa Grund af Menneskenes Forfængelighed og deres Trang til at ære Gud. Hvert Sogn skulde have sin Kirke, og naar et Sogn fik rejst en saadan Bygning, vilde Nabosognet ikke staa tilbage; derfor ligger der kun en kort Tid mellem de forskellige Kirkers Opførelse i en Egn, hvad vi kan se af de Enkeltheder, der præger disse Kirker.

Kun undtagelsesvis kender vi de gamle Kirkers Byggeaar; men af deres Stil og Udseende kan vi i store

Træk slutte os til deres Alder. Langt den overvejende Del af vore Landsbykirker er bygget i den romanske Stil, »Rundbuestilen«, som vi kalder den efter dens populære Kendetegn: den runde Bue, der bruges til Afslutning over Vinduer, Døre og andre Muraabninger. Alle disse Kirkers Opførelse er sket i et Hundrede Aar fra lidt ind i det 12. til henimod Midten af det 13. Aarhundrede, og disse middelalderlige Kirker fra

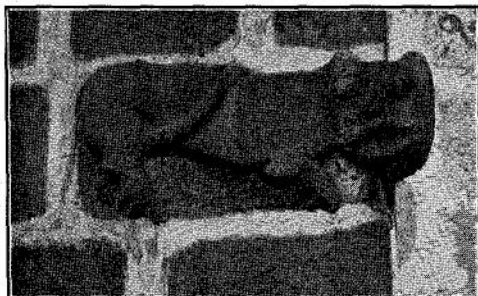

Rundbuet Vindue i Skærup Kirkes Korgavl.
Tegn. i Nationalmuseet af Arkitekt Schøidte.

Valdemarernes Dage eller fra en endnu tidligere Tid er i sjælden Grad bleven bevarede til vor Tid, saaledes at endog mere end 90 % af vore Kirker tilhører den romanske Periode.

Kirkens Plananlæg stammer fra Vesteuropa; vi finder et rektangulært Skib, hvortil der slutter sig et kvadratisk Kor i Øst. Koret var oprindeligt kun forbeholdt Gejstligheden. Skib og Kor havde Bjælkeloft og smaa højtsiddende rundbuede Vinduer, der kun gav sparsomt Lys i Kirkerummet. Skibet havde almindeligvis to Indgangsdøre eller Portaler, en sydlig

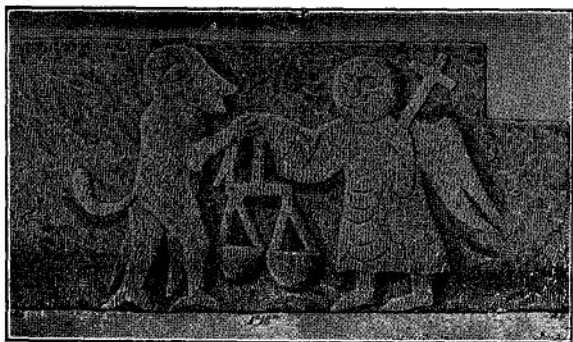
for Mændene, en nordlig for Kvinderne, den sidste er næsten alle Vegne tilmuret. Vort Amt har flere Kirker med rigt udsmykkede Portaler, f. Eks. Taps med Søjleportal, Starup med pragtfulde Relieffer ved Nord- som ved Syddøren og Ø. Nykirke med Søjler om Syddøren og Overliggersten med Kristus mellem Peder og Pavlus. Senere hen i Middelalderens Dage kom en Fornyelse af Kirkerne; mange tilbyggedes Taarne og Vaabenhus, samtidig med at der indbygge-

Løve fra Hedensted Kirke.

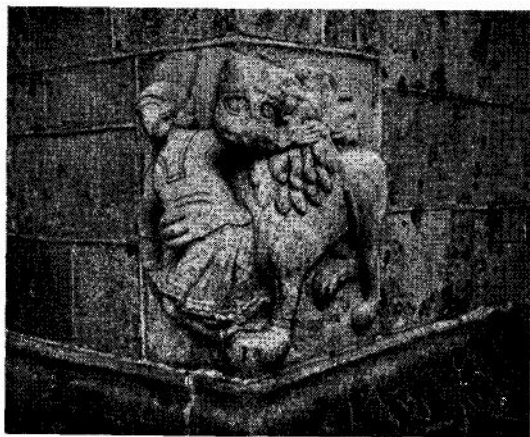
des Hvælvinger, der dog aldrig kunde blive ret høje i det lave Kirkerum.

Skønt en Del Kirker, som vi har hørt, i tidligere Tid er gaaet til Grunde og andre som Sejet, Eriksnavr og Kongsted er nedbrudt i en senere Tid, saa rummer vort Amt mange interessante og smukke Kirkebygninger fra romansk Tid. Alle disse Kirker er opført af hjemligt Materiale, af Fraadsten, af Marksten, d. v. s. Granit i raa eller kløvet Tilstand og Granit hugget til Kvader, og Murene i en Mængde af disse Kirker hviler paa en Sokkel med almindelig Skraakant. Vi har saaledes her i Amtet tre Hovedgrupper af Kirker, Fraadstenskirker, Markstenskirker og Kvaderkirker.

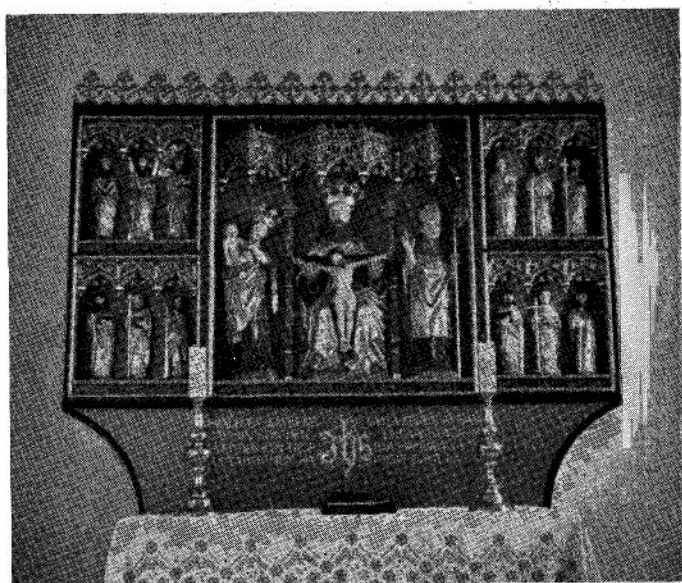

Vægtscene fra Hedensted Kirke. (Efter J. B. Løffler.)

Fraadstenen eller Kildekalken dannes af Kildernes Kalkaflejringer. Den var her i Amtet af stor Betydning som Byggeemne. Fraad findes de fleste Steder i vort Land, men vi har kun to Grupper af Fraadstenskirker, den ene i Egnen ved Roskilde Fjord, den anden her i Egnen mellem Horsens og Vejle. I Hatting og Jerlev Herreder har Fraadstenen Flertallet, i Bjerre og Nør-

Wm. Berthelsen fot.
Løven vil sluge et Menneske. Billedkvader fra Starup Kirke.

Senkatolsk Altertavle
fra Ødsted Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

vang Herreder er de jævnbyrdige med Granitkirkerne, endvidere findes Fraad i en Mængde Kirker bygget af blandet Materiale.

Fraadstenen er gaaet ind i det sjællandske Sagn, der fortæller, at Knud den Helliges Guds frygt var saa stor, at den forvandlede Havskummet i Strandkanten til saadanne Sten, da han bad Vorherre skaffe ham til hans Kirker et Byggeemne, der kunde vare til Verdens Ende.

Af Amtets Fraadstenskirkker nævner vi den ældste i Jelling og den ejendommeligste i Vrigsted; thi den har fra samme Byggetid Apsis og Taarn sammenbygget med Skib og Kor. Andre af disse Kirker har bevaret Levninger af Murprydelser som Blendinger, Rundbue-

Joakim Skovgaard: Den gode Hyrde H. Albjerg fot.
i Klakring Kirke. (Kopi af Troels Trier.)

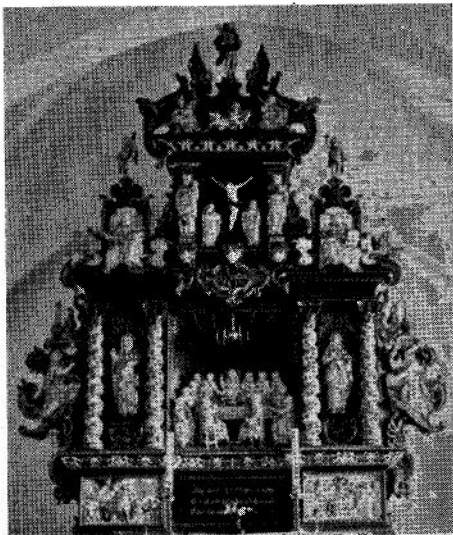
friser og Lisener, saaledes Barrit, Stenderup, Daugaard, Højen, Jerlev og Ølsted.

Markstenskirkerne har ofte iblandet andet Materiale som Fraad, Al og Mursten, som Eksempel nævner vi S. Stenderup og S. Bjært.

Mange af Kvaderkirkerne er interessante ved deres indsatte Billedsten. Viuf har en velsignende Kristus paa Korgavlen og et Kristus-Relief paa Indgangsdørens Overliggersten. Hedensted har Kvadre med Løvebilleder og en sjælden Vægtscene, hvor Erkeenglen Michael og Djævelen vejer en Menneskesjæl, og vi har nævnt de prægtige Billedkvadre i Starup, hvor vi ser Michael nedlægge Dragen og Løveskikkelser paa

flere Kvadre, alle af betydelig Størrelse i stærkt Relief og af stor dekorativ Værdi, »der giver dem en Førstearangsplads mellem jyske Stenmestres Værker.«

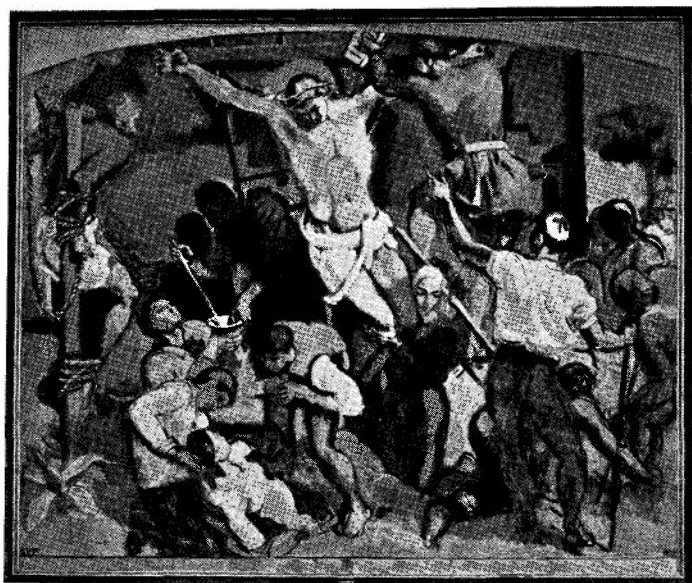
Kalkmalerier findes i nogle af Amtets Kirker; de ældste (Kopier) i byzantisk Stil fra Aar ca. 1100 i Jelling; yngre romanske Malerier er fundne i Give,

Wm. Berthelsen fot.

Altertavle i Glud Kirke.

Engom, Hedensted og Hvejsel; gotiske Malerier er fundne i Gaverslund og Renæssancemalerier i Randbøl, Hedensted og Daugaard. I Amtets Kirker er mange skønne romanske Stendøbefonte i vekslende Typer. Fonte med Dobbeltløver er meget almindelige i Amtets nordlige Del: Løsning, Korning, Torsted, Daugaard og Ø. Snede. Paa Fontene i Stenderup og Stouby er fremstillet Michaels Kamp med Dragen, Ø. Nykirkes Font har andre Kampscener, Skærup en

Steglits Pedersen: Korsfæstelsen. Wm. Berthelsen fot.
Maleri i Skibet Kirke.

Sacramentfont med Fremstilling af Daab og Nadver, og Starup har en sjælden smuk baandslynget Font.

I en Del Kirker er der bevaret senkatolske Altertavler med udskaarne Figurer. Flere af disse Tavler er ved Nationalmuseets Medvirkning smukt istandsatte, saaledes: Pjedsted, Skærup, Egtved, Hejls, Herslev, Ødsted og Smidstrup. Andre Tavler fra ældre eller nyere Tid har faaet indsat kønne Malerier: Hornstrup, Harte, Klakring, Vejstrup, Ødis, Vejlbj, Hvejsel og Langskov. Altertavlen i Glud er i Bruskbarokstil. Smukke Prædikestole findes bl. a. i Raarup, Smidstrup og Vejle. I Amtet er interessante Grayminder i romansk Granitarbejde: Egtvedstenen, hvor en Engel holder Himmerigs Nøgler over den afdødes Pande.

Ligsten over Povel Abelgaard, Karen Ulfelt, Kiersten Timandsdatter og
Kiersten Ulfelt i Harte Kirke.

Efter Abildgaards Tegning i Nationalmuseet.

Hans Hansens og hans Hustrues Anne Olufsdatters Ligtræer
i Skærup Kirke.

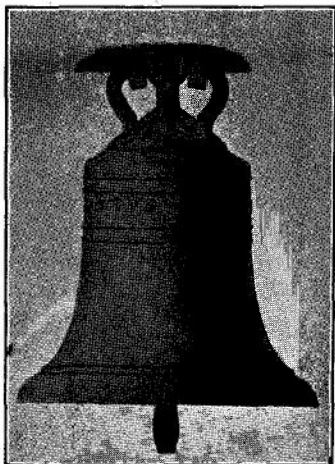
Tegning af Arkitekt Einer Mikkelsen.

Pilgrim i Tyrsted Kirke.
Efter Søren Abildgaards Tegning i Nationalmuseet.

Gaverslundstenen prydet med et Kors og St. Peder over en Mand og en Kvinde. Bollerstenen med Kors og Indskriften: Petrus Götisum Fot, og Daugaardstenen over Kapellanen Acerus. I Tyrsted er en gullandsk Kalksten over Pater Kællær (Pilgrim).

Adelige Ligsten findes bl. a. i Engom, Hvejsel, Tyregod, Nørup, Harte, Tavlov, Skibet, Raarup og Ut. Nebsager har Minder over Brødrene Hans og Tycho de Hofman. Skærup og Urlev har sjældne Mindetavler af Træ, skaa-ret i Almuestil.

Hans Albjerg fot.
Hornstrup Kirkeklokke.

Omkring i Amtets Kirketaarne hænger en herlig Samling af romanske Klokker, hvoraf flere er meget gamle: Ødis og Urlev fra ca. 1150, Hornstrup og Hornum fra ca. 1225, Givskud 1270, Kollerup 1290, Ø. Nykirke 1438, Viuf 1447, Randbøl 1462, Alminde 1477. Gaverslund og Skærup ca. 1504 og Gadbjerg 1518. Andre Klokker er fra nyere Tid; mange har smukke Indskrifter, f. Eks. Glud, hvor vi læser:

Lover Herren med Trompet.
Lover Herren med Bækken.
Lavet af mig Mathias Bennich
Lybæk Anno 1578.

Skolen.

I Kirkeordinansen af 1537 anordnes, at Sogne-
degnen skal undervise de unge Bønderfolk udi Børne-
lærdommen i Katekismus een Side om Ugen paa Sted
og Tid, som Sognepræsten anviser. Vi har læst om
Peder Palladius' Henvendelse til Degnene og tilføjer
her hans Ord om Degnens Undervisning: Naar det om
Søndagen har ringet første Gang, skal Degnen klemte
15 eller 16 Klemte, og da skal I vide, at det klemter til
Børnelærdom, og Ungdommen skal da komme i Kir-
ken og sætte sig i de øverste Stole, og eders Sognedegn
skal staa og læse Børnelærdom for eder med Lyst og
Lempe, men til dem, som ikke bo i Kirkebyen, skal
han komme mindst een Gang om Maaneden, en Søn-
dag Eftermiddag, naar det er dejligt Solskin, og Bør-
nene kunne komme fra Huse. Degnen skulde altsaa
undervise i Kirken om Søndagen og enkelte andre
Dage i de fjernere liggende Byer, og denne Bylæsning
vedligeholdtes her og dér ogsaa i vort Amt lige til
Degnestillingen ophævedes i 1814. Udover denne
Degnelæsning var der ikke megen Undervisning paa
Landet, skønt baade Christian den Fjerde og Frederik
den Tredie udsendte Opfordringer og Paabud om Op-
rettelse af Skoler. Nogle Steder var der dog oprettet
Skoler af rettænkende Godsejere, der ansatte Skole-
holdere til Børnenes Undervisning, eller her og dér af
oplyste Bønder, der for Vinteren antog en Person til
Undervisning af Børnene i Kristendomskundskab og
Læsning.

I 1708 udkom en Forordning om Betleriet i Dan-
mark, og den indeholdt — mærkeligvis — Bestemmel-
ser om Skoler og Undervisning i By og paa Land.

Om Købstæder hedder det: Hver Søndag fra Kl. 12
og til det ringer sammen til Aftensang skal de danske

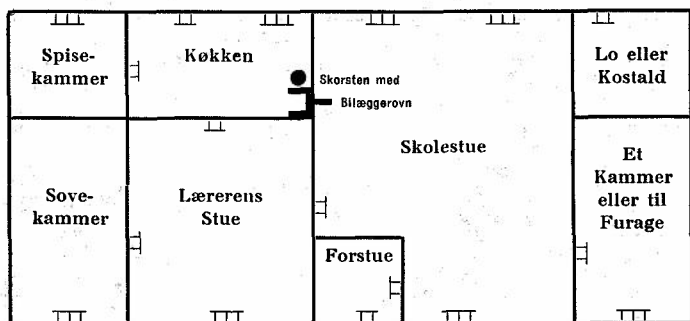
Skolemestre møde i Kirken og informere Ungdommen i Katechisme og saavel Drengene som Piger under 16 Aar skal møde. Udeblivelse straffes med Bøder, hvis det er Forældrenes Skyld, men hvis det er de unges Skyld, straffes de med Hug.

Om Landet hedder det: Naar Degnen om Søndagen eller, andre Dage holder Katechisation i Kirken, skal den ganske Ungdom flittig møde. Hvis Børnene ikke vil møde, maa Degnen give dem Ris. Dog skal Præsten have Tilsyn, at Degnen ikke misbruger denne Myndighed efter sine Passioner, og om Vinteren, naar Dagene er korte og Vejene onde at bære Consideration med dem, som bo langt fra Kirken.

I Christian den Femtes Danske Lov gentages Forordningen med den fornøjelige Tilføjelse: Naar Børn bliver saa store, at de kan køre Ploug, vogte Gæslinger og andre smaa Gerninger, skal de sættes dertil.

I 1721 besluttede Frederik den Fjerde at opføre 240 Skoler paa sine 12 Rytterdistrikter, 20 Skoler i hvert Distrikt; men ved Fordelingen fik Egnen om Kolding 25 Skoler, hvoraf 18 i det nuværende Vejle Amt. Oprindelig var det Tanken at benytte Gadehuse, Rytterhuse, Kirkelader eller øde Gaarde som Skoler, men Tanken viste sig uigennemførlig, og Kongen befalede da, at der skulde bygges nye Skolehuse, ensartede i Bygning, 21 Al. lange, 12 Al. brede af Grundmur med Tegltag. Her i Egnen opførtes Skolerne i 1723—1727; hver Skole kostede 580 Rdl.; de kom til at ligge i: Aagaard, Almind, Ammitsbøl, Andkjær, Nr. Bjært, Bredstrup, Egtved, Eltang, Erritsø, Gaarslev, Harte, Herslev, Højen, Pjedsted, Smidstrup, Skærup, Tavlov og Vejlbj.

Paa hver Skole indmuredes en Sten med Fr. d. IV's kronede Navneciffer og derunder paa Latin: I Aaret

Nord.

TTT betegner et Vindue, TT betegner en Dør.

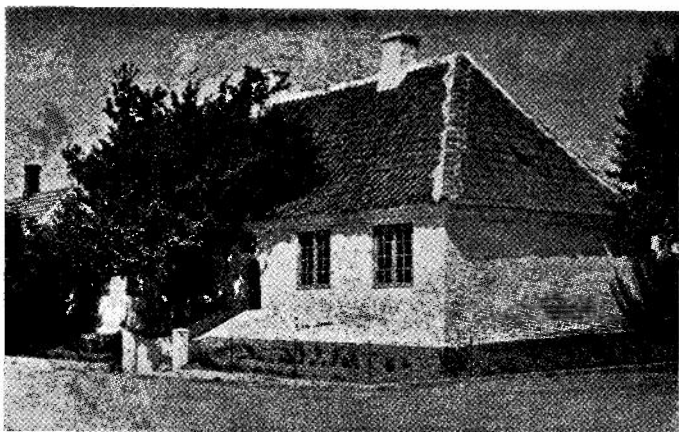
Grundplan af Skærup Skole efter Lærer Johan Petersens Tegning.

1721 har jeg grundlagt denne Skole og som denne 240 i de Distrikter, som er oprettet af mig til stadig at underholde 12 Rytterregimenter. Derunder Frederik Rostgaards Vers:

»Halvtredsindstyve Aar, Gud, har du mig opholdet,
at Sygdom, Krig og Pest mig intet ondt har voldet;
thi yder jeg dig Tak og breder ud dit Navn
og bygger Skoler og de fattige til Gavn.
Gud, lad i det Værk din Naades Fylde kende,
lad denne min Fundats bestaa til Verdens Ende,
lad altid paa min Stol en findes af min Æt,
som mener dig min Gud og disse Skoler ret.«

I Vraa Skole og maaske i andre Skoler var der flere Indskriftssten. Over Skoledøren stod:

»Forsøm ej Skolegang i dine Ungdomsdage,
tænk paa den Levetid, du har endnu tilbage,
hav ingenting saa kær som Herrens sande Frygt,
tak dog din Konge, som har disse Skoler bygt.«

En Rytterskole fra ca. 1725.

Over Køkkendøren stod:

Brygge, bage, to og tvætte, Maden koge og anrette
vores Køkkenarbejd er.

Balle, Strippe, Rist og Pande, Potte, Gryde, Spand
og Kande

er vor Piges Haandgevær.

Over Spisekammerdøren:

Lyster dig Postej og Tærter

udaf sligt vi intet har;

Landsbyretter, Kaal og Ærter

staar udi hvert andet Kar.

Børnene skulde gaa i disse Skoler hver Dag fra deres femte til ottende Aar; efter det Aar kunde de nøjes med at gaa hver halve Dag, hvis Forældrene havde Brug for dem. Om Sommeren begyndte Undervisningen Kl. 7 med Morgensang, Bøn og Læsning i Bibelen, Luthers lille Katekismus skulde læres

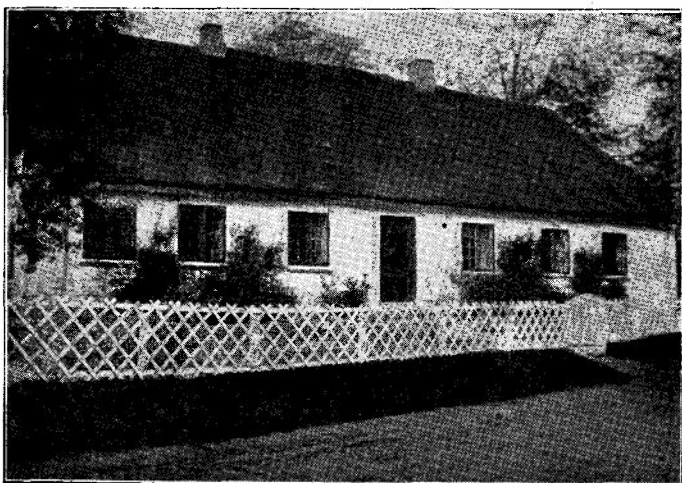

Hornstrup gamle Skole fra ca. 1743.

udenad. Børnene lærte ogsaa at læse, men ønskede de Undervisning i Skrivning og Regning, maatte Forældrene betale 8 Skilling om Maaneden.

Læreren maatte ikke med Hug eller Slag mishandle Børnene, men søge at rette deres Fejl med Lempe. Dovenskab straffedes med Eftersiddende eller Ris; men denne Straf skulde tildeles i Hjemmet under Forældrenes Paasyn.

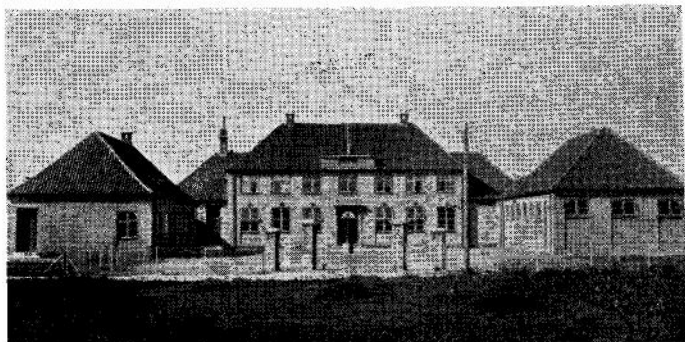
Oprettelsen af Rytterskolerne var et godt Fremstød for Skolevæsenet i vort Amt og i vort Land. Mange af de solide Skoler staar endnu, enkelte er i Brug; de fleste er dog ombyggede; men Stenen med den kønne Indskrift er altid flyttet over i den ny Skole og minder dér fremdeles om Frederik den Fjerde og hans Interesse for Skolen. Under Christian den Sjette udkom i 1739 den første Lov om Skoler paa Landet, hvori det bestemmes, at foruden i Kristendom skal Degnen undervise Børnene i Læsning, Regning og Skrivning. Hvor der i større Byer ikke var nogen Skole, skulde

Smidstrup gamle Skole ca. 1840.

saadan bygges, mindre Byer maatte nøjes med Omgangslærere. En Mængde Skoler opførtes nu paa Landet — altsaa ogsaa her i Amtet — men det var i de allerfleste Tilfælde kun tarvelige Bønderhuse, der næsten alle nu er forsvundne. Skolestuen havde stampet Lergulv; paa hver Side stod et langt, fladt Bord med Bænke paa nedrammede Pæle. Drengene skiltes fra Pigerne ved et Gitterværk. Skolegangen var almindeligvis fra Mikkelsdag til Gregori Dag (12. Marts). Skoleholderens Løn var kun ringe.

Under Frederik den Sjette udkom i 1814 to Anordninger om Almueskolen i Købstaden og paa Landet, men de gav ikke meget ud over Loven af 1739. Senere i 1856 og i 1899 kom nye Love for Skolen, Love, der gav Rammer for Skolen og dens Arbejde, men intet for Livet i Skolen, og alligevel har Skolens Liv i det gaaede Aarhundrede vokset en maaske stilsfærdig, men solid og god Vækst. Til Held og Lykke

Skjold Centralskole, opført i 1932.

for Skolen blev den fra Tiden efter 1850 tvedelt i Statsskole og Friskole, og disse to Skoleformer har paa lykkebringende Maade lært af hinanden og paa-virket hinanden til Gavn og Glæde for begge Parter. Her i Amtet har vi Friskoler bl. a. i Balle, Aagaard og Kollemorten.

Desuden har vort Amt en egenartet Friskole i »de stærke Jyder«s Privatskoler, der ligesom de grundtvigske Friskoler har deres Rod i de gudelige Forsamlingsfolk. Allerede i 1791 oprettede de deres første Skole i Raarup-Nebsager; senere kom andre til, og nu har de Skoler bl. a. i Raarup, Løsning, Korning og Øster Snede Sogne; i sidstnævnte Sogn er der Skoler i Kragelund, Kragelund Fællid, Bøgballe og Gammelsole, og disse Skoler besøges af $\frac{3}{4}$ af Sognets Børn.

Til Børnenes fortsatte Undervisning efter Konfirmationen har vi her i Amtet Efterskoler i Hejls, Vesterlund og Vrigsted, Realskoler i Brande, Børkop og Give. Gaarden.

Udskiftningen af Landsbyens Jorder havde sprængt den gamle Landsbys Ramme. Men som Befolkningstallet steg, maatte ogsaa de tilbageværende Gaarde

deles. Denne Udstykning med Bebyggelse gav efterhaanden Landsbyen sin nuværende Form.

Stavnsbaandet var vel løst 20. Juni 1788; men endnu igennem mere end et halvt Aarhundrede var fastsat Hoveri almindeligt, og der var et stort Antal Fæstegaarde. Om et Besøg i en saadan Fæstegaard her i Amtet fortæller en rejsende: Det var i Somren 1800; jeg besøgte en ældre Slægtning, der sad som Fæster paa en Gaard inde i de gode Egne. Den firlængede, straatækkede Gaard var bygget af Ege-Bindingsværk med Tavl af raa Mursten eller Tavl med Fletværk af Pinde med lerklinede Vægge, alle hvidkalkede. Gaardens Længer var samlede omkring en kvadratisk Gaardsplads med en mager Mødding i Midten. Indkørselsporten var i Laden lige for Stuehuset. Hele Gaarden forekom mig forfalden; men Fæsteren betroede mig Grunden dertil. »Holder jeg Gaarden for godt,« sagde han, »saa bliver Indfæstningen for stor for Hans; derfor vedligeholder vi kun det allernødvendigste.« Hans var Sønnen. Alt syntes mig fattigt ude, og der var — sandt at sige — ingen Luksus inde. Vi kom indenfor. Vinduerne var lave, smaarudede, blyindfattede. Bjælker med Hylder til Mælkefadene bar Loftet i den lave Stue med de nøgne, nærmest hvide Vægge. Gulvet var ujævnt Lergulv; der var kun Bræddegulv i én eneste Stue: Storstuen eller Overstuen.

Bohavet i Dagligstuen var kun simpelt: et langt, umalet Fyrretræsbord med tilsvarende Bænke, et Par Træstole og en slidt Armstol med simesnoet Halm-sæde. I Stuens ene Hjørne stod en Bilæggerovn med Kobbærtud; i et Sideværelse saa jeg de indelukkede Alkovesenge og igennem Døren til Stegerset den aabne Skorsten med Ildstedet og ved Væggen Hylder og Ri med tarveligt Husgeraad.«

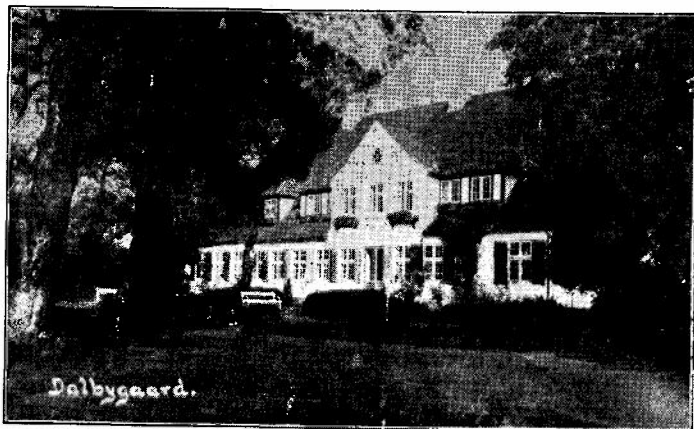

Stuehus fra Erritsø. Opført 1793.

Endnu ved denne Tid bar de gamle Bønder hist og her trekantet Hat, men den opvoksende Ungdom begyndte at bære smaa Filthatte.

Gule Skind-Knæbenklæder, undertiden forsynet med Sølvknapper og Sølvknæspænder, var almindelige, og de holdt sig i Brug til op i Tyverne, da de fortrængtes af de lange Benklæder. Mange havde ogsaa Sølvknapper i Kofte og Vest, og formuende Mænd gik gerne med en høj Spadserestok med Sølvknap. Sølvknapper og Sølvspænder var Arvesølv fra Fader til Søn og kunde vare længe i en Familie. Om Søndagen gik Kvinderne til Kirke med store Fløjlskyser, der ikke var videre klædelige; til Kysen bar de korte mørkeblaa Uld-Damaskes Kaaber; men begge Dele fortrængtes lidt efter lidt, Kysen af smaa klædelige Hatte, syet af Silketøj, og Kaaben af tætsluttende, uldne, mørke Frakker eller for de velhavende af Pelse.

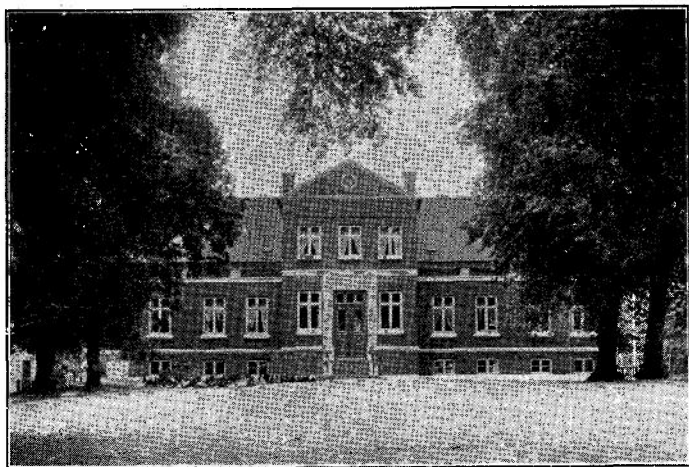
Der var mange Bønder, der aldrig havde Støvler paa Fødderne, undtagen naar de gik til Alters eller skulde

Dalbygaard. Opført 1822.

til Bryllupsgilde; adskillige Mænd ejede aldrig et Par Støvler, men gik altid i Træsko. Var det endelig nødvendigt at have Støvler paa, laante de et Par hos en eller anden Nabo. Til Dans brugte Kvinderne altid Sko, men de gik ofte, som mange Mænd, i Træsko til Kirke.

Den rejsendes Ord: »Alt syntes mig fattigt!« passer saa vel paa Aarene 1810—1820. Vi mister Norge. Statsbankerotten kom. Pengenes Værdifald medførte vældige Prisstigninger, saa f. Eks. $\frac{1}{2}$ kg Kaffe kostede 40 Rdl., $\frac{1}{2}$ kg Sukker 36 Rdl., $\frac{1}{2}$ kg Salt 8 Rdl. o. s. v. Bøndergaardene sank saa dybt i Værdi, at f. Eks. en almindelig Gaard til 1200 Rdl. blev solgt paa Auktion for 10 Rdl. og Betaling af de kongelige Skatter. Det var trange og tunge Tider for Landbefolkningen; heldigvis bedredes Forholdene, lidt efter lidt, men langsomt i Aarene 1820—1850, og især efter den første slesvigske Krig steg Landboernes Velstand betydelig; mange Fæstegaarde gik over i Selveje, Markerne drænedes, Mergling og Brak blev almindelig, Markerne gennemgødedes og stod snart med gode Afgrøder.

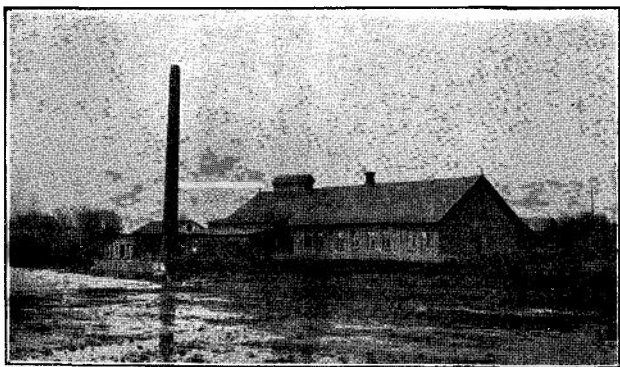

Straarup. Opført 1876.

Gaardenes Besætning af Heste og Kvæg bedredes Aar for Aar.

Ved Aarhundredets Begyndelse var Bondens Heste magre Ralliker med usselt Seletøj eller Drættetøj, maa-ske sammenbetlet af Siv og daarligt Reb; og Gaardenes Køer, Ungkvæg og Faar var i samme Tid kun faa i Tal, ringe i Kvalitet og daarlig fodret særlig om Vinteren; men Fremgangstiden bragte stor og glædelig Forandring. Hestene blev velfodrede, forsynede med solidt og godt Læder-Seletøj og mange Gange spændt for smagfuldt udstyrede Vogne; og om Kvæget læser vi i en Beskrivelse fra en af Amtets større Gaarde: »Det er herligt at træffe saa mange skønne Køer samlede paa et Sted. Alle lige udmærkede i Størrelse og fortrinlige i Bygning, ligesom Glansen af deres røde Lød tilbyder denne Besætning et af de interessanteste Syn for Elskeren af Kvægavl.«

I Aartierne efter 1850 ombyggedes en Mængde af Amtets Gaarde, almindeligvis af Grundmur; kun enkelte Steder i skovrige Egne benyttedes Bindingsværk

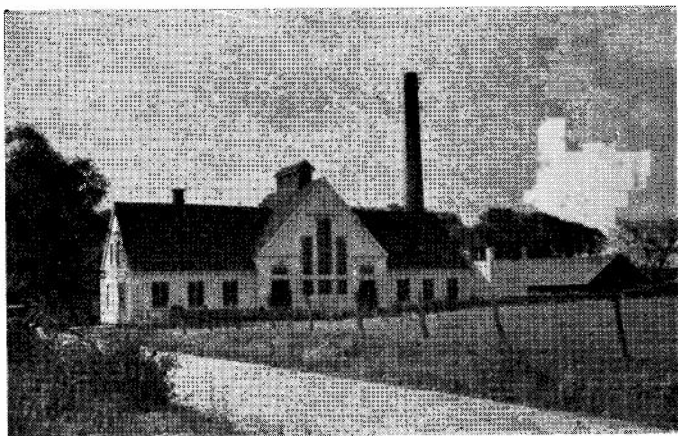

Smidstrup Mejeri.

med Tavl af brændte Sten; og i stenrige Egne her og der byggede man Udhuse eller maaske en hel Gaard af kløvede Granit-Marksten. En Del af de ny Stuehuse fik Tegl til Tag, enkelte Skifer, men iøvrigt brugtes Straa til Tækning; i Hedeegne blev Straaet undertiden blandet med Lyng og i Kæregne med Tagrør. Rygningen afdækkedes med Møntørv, Tang eller Halm, som i visse Egne fastholdes med Kragetræer.

Hele Tilstanden i Landsbyerne efter Aarhundredets Midte vidnede om en Velstand, der var en sand Mod-sætning til de fattige Forhold, der fandtes overalt paa Landet i den første Fjerdedel af samme Aarhundrede. Disse gode Tilstande skyldtes i særlig Grad de høje Priser, vi opnaaede for vort Korn i Udlandet; men ind i 1870'erne kom et Omslag; der indlededes et Prisfald paa Kornet, som fortsattes Aarhundredet ud. Samtidig med Prisfaldets Indtræden begyndte Landboerne at udføre Landbrugsprodukter: *Kvæg, Smør, Flæsk og Æg*.

Andelsbevægelsen tog Fart og blev den danske Bondes Kongstanke.

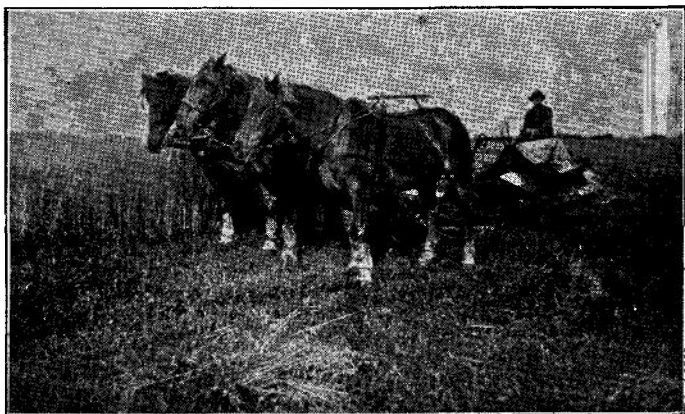

Raarup Mejeri.

Wm. Berthelsen fot.

I 1882 byggedes Landets første Andelsmejeri, hvis Formaal var at samle Mælken fra Landsbyens Gaarde. Boel og Huismandsbrug for at behandle den i Fællesskab, saa den kunde give ensartet Smør — helst af allerfineste Kvalitet. Fra det følgende Aar (1883) har vi Amtets første Mejerier i Børkop og Svanholm; fra 1884 i Glud og Ulkjær; fra 1885: Kildevæld (Højrup); fra 1886: Spangkilde (Urlev). Kildedyb (Nr. Bjært), Vonge og Vonsild; fra 1887: Barrit, Bredsten, Gaarslev, Jelling, Taps, Raarup og Vestermølle; i 1888 byggedes ikke mindre end 18 Mejerier i Amtets Sogne; i Syvaaret 1883—1890 byggedes ialt 42 af vort Amts ca. 60 Mejerier. Landets første Andelssvineslagteri er fra 1887. Kolding Andelssvineslagteri er fra 1888.

Ved disse to Andelssammenslutninger lykkedes det hurtigt at producere det fineste Smør og det bedste Flæsk i Verden, og vi fandt et godt Marked for disse Produkter i England. Nutids-Landmanden blev Del-

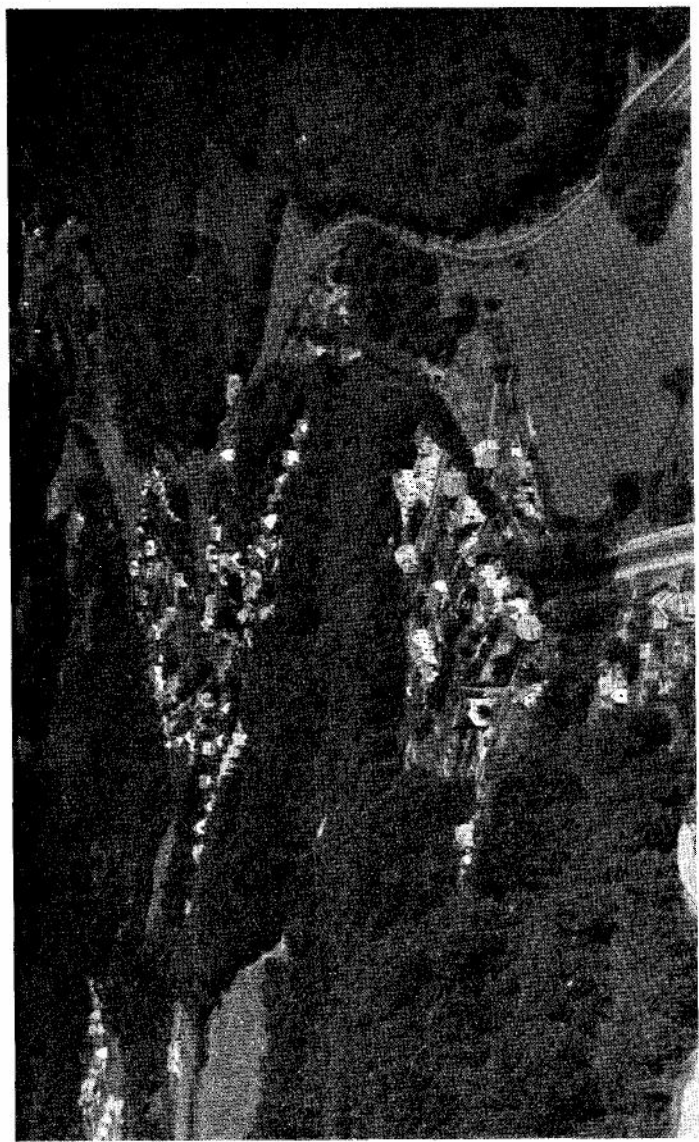
Selvbinder.

tager i mange andre Andelsforetagender: Brugsforeninger, Hesteavlsforeninger, Kvægavlsforeninger, Ægge-Salgsforening, Kontrolforeninger, Foderstof- og Gødningsforeninger o. fl. Samtidig indleddedes Maskinernes Tid. Plejlen, der trofast har tjent i Bondens Lo gennem Aarhundreder, maatte vige for Tærskemaskiner og selvrensende Tærskéværk, og Høstagrenes Mejere og Optagere er næsten overalt afløst af Mejemaskiner: Aflæggere eller Selvbindere. Mange større Gaarde har indført Malkemaskiner og Tractorer.

Og spørges der: Hvor fik Landsbyens Beboere den Dygtighed fra, den Omsigt, der medførte, at de saa hurtigt kunde omlægge hele deres Landbrug og snart gaa fra Kornavl til Kvægavl og senere være virksomme Deltagere i de mange Andelsselskaber? Som Svar kan nævnes flere Grunde. Vi skal blot anføre to: Den forbedrede Undervisning i Folkeskolen og de mange unge Landmænds Besøg paa Højskoler og Landbrugsskoler, hvor de i mangfoldige Tilfælde lagde Grunden til den Dygtighed, hvormed de senere medvirkede i private som offentlige Virksomheder.

Landsbyen er stadig under Udvikling. Nyt kommer til, gammelt forsvinder. Hvert Slægtled bygger ad sin Linje, materielt som aandeligt. Maatte der blot altid blive arbejdet efter en grundig, vellagt Plan, saa væsentlige Rettelser, som forstyrrer den gode Sammenhæng, kunde spares!

A/S Nordisk Luft-Foto Eneret.

Grejsdalen.

IV.

Æ ØSTER-EJN

*Vi Jyder, dæ buer i æ Østerejn,
å plowwe wo Fuur imeld lówwend Hejn,
hwor æ Mulldjuer æ djev å æ Banker æ grønn,
vi ka ett wal blyw fri for å si de kjønn:
æ Eng å æ Bæk å æ Skow å æ Strænd,
vi hæer et jo álldsammel lii ve æ Hænd.*

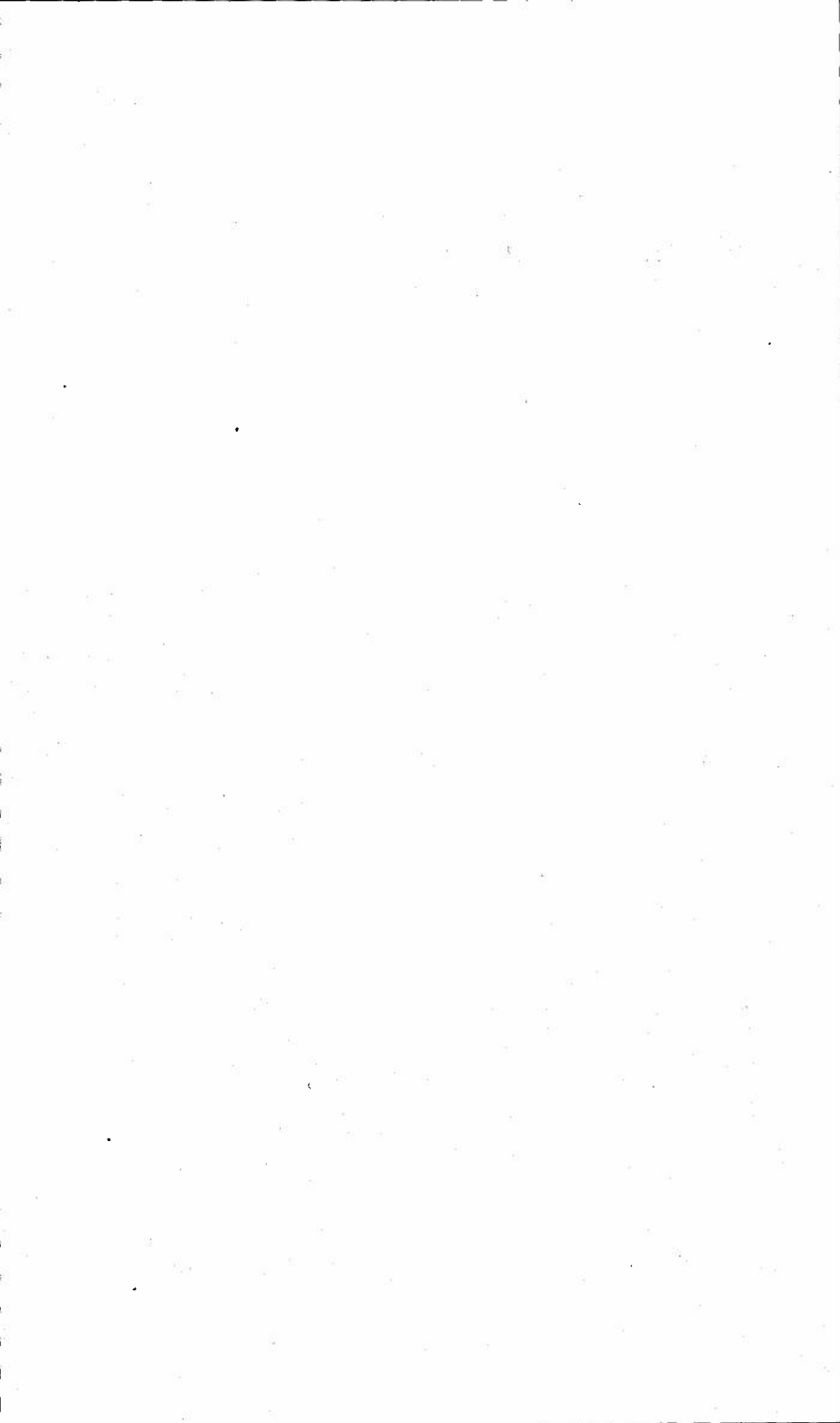
*Æ Swaal bygge Ree ve wo Fåstowwdaer,
æ Stork komme hjem mæ en Tus fræ æ Kjaer,
å álld Stæjje, hwoe der æ tow om en Ree,
di synger å pipper om Sommer å Glee.
Men om Awtenen høer vi æ Skwulp fræ æ Strænd,
de ka lyjj som et Suk fræ et sówwne Bæn.*

*Æ Østerejns-Pigger æ milld a Sind
som Lærkesang å som Søndenvind;
di vil nok ha en Mand, men hå Stood te å bii,
te di finde de Kåålfolk di bæst ka lii.
Ka en så fo en Goer er en vaer å ta mej,
men si Lykk ka å grow o et Husmandsstæj.*

*Vi goer ad di Vejj, wo Forælder hå gaww'n,
de æ demm vi ka takk få, æ Vejj æ jawwn;
i æ Eng, hwoe vi sætte wo Hjoe i Stak,
die gik wo Forælder engong å holdt Snak.
Æ Joorbær, dæ skinne så røo o æ Diig,
di smagt osse godt, da wo Mue wa Piig.*

*Æ Østerejns Moel wa de føost vi kund stamm,
den Ejn ga wo Bååndomsinder dje Ramm,
den ga wos et Hjem å wo dawwle Brø,
den vil gi wos en Graw, nær en Daw vi ska dø.
Si Juer ska gi Grøo te Slæjt atte Slæjt,
så lænng som en Piig vil si mild te en Knæjt.*

Anton Berntsen.

HALVØEN MELLEM HORSENS OG VEJLE FJORD

Halvøen mellem Horsens- og Vejle Fjord deles fra Horsens By og sydpaa i en østlig og en vestlig Halvdel: Bjerre- og Hatting Herreder.

Betydelige Dele af disse Herreder hører til Danmarks frugtbareste Egne. Her er mange Herregaarde og store Landsbyer med velholdte Gaarde, Villaer og Huse i pyntelige Haver.

Igennem Bjerre Herred gaar to betydelige Højdedrag: Bjerrelide, der fra Egnen ved Bjerre og Stenderup hæver sig til 118 m og strækker sig i østlig Retning over Møgelkær og Skjold ind imod Stourup, og Urlev Bakker eller Klejs Bakker, der naar en Højde af 100 m og gaar imod Øst over Hornum, Skerrildgaard og Klejs til Lottrup. Fra disse Højdedrag er der vide og herlige Udsigter.

Bjerre Herred er dertil det skovrigeste i vort Land med sammenhængende Skovstrækninger langs Vejle Fjord, i Barrit og Stouby Sogne og med mindre Skove, f. Eks. ved Bjerre, Boller, Jensgaard, Klejs, Lottrup og Møgelkær.

Bjerre Herred.

1610

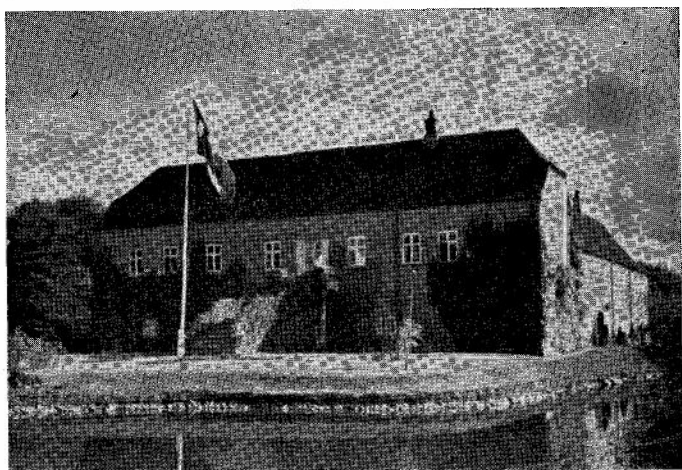
hagen med fyr. — 15 Sogne.

Det er smukt inde i Bjerre Herred. Fra mangfoldige Bakketoppe er der frit Udsyn over frugtbare Egne, frodige Skove, blinkende Fjorde og med det blaanende Kattegat som Baggrund. Vi vil drage paa Rundtur derind og begynder vor Tur i Horsens.

Tyrsted-Ut Sogn. Vi drager ad Landevejen imod Glud over Dagnæs, hvor der før var en kendt Helligkilde: Horsenskilden. Dagnæs har en stor ny Skole; den danner nu en Forstad til Horsens og rækker frem mod den gamle Herregaard

Boller.

Hovedbygningen er omgivet af brede, vandfyldte Grave, der næres af Klokkedals Bæk; den bestaar af fire sammenbyggede grundmurede Fløje af røde Mursten væsentlig i den Skikkelse, som den fik i 1759, da den ombyggedes og moderniseredes af Grev Friis. Vi beundrer den store smukke Have med de mange sjældne Træer, alt imens vi mindes Træk af denne gamle Gaards Historie.

Boller.

Wm. Berthelsen fot.

Boller er sikkert nok grundet i Grev Gerts Tid, maaske af en af hans tyske Lensmænd. Thi som Gaardens første kendte Ejer ser vi den holstenske Greve Otto Limbæk (Rameskop). Otto var Broder til Drosten Niels Limbæk og nævner sig til Boller i 1350. I 1397 ejes den af Dronning Margrethes højt betroede Mand Rigsraad og Ridder Mogens Munk, hvis Datter Anne førte Gaarden til sin Ægtefælle Henrik Knudsen Gyldestjerne, der skriver sig til den i Aaret 1444; † 1456. Deres Datter Sophie ægter Rigsraad Rider og Rigets Hofmester Erik Ottesen Rosenkrantz og bringer derved Gaarden til den Rosenkrantzske Familie, hvor den blev i 150 Aar. Denne Families betydeligste Medlem her paa Boller var: Rigsraad, Marsk og Statholder i Nørre Jylland Holger Ottesen Rosenkrantz, der overtog Ejendommen i 1537. I Syvaarskrigen (1563—1570) lod han Bønderne i Bjerre Herred opkaste en Skanse ude ved Snaptun til Værn for det søndre Indløb til Horsens Fjord; og i 1574 fik han kongelig Tilladelse

til at nedbryde den lille Sejet Kirke, hvis Murdele blev brugt til Bygningen af Ut Kirke. Døbefonten fra Sejet Kirke staar endnu i Boller Have. Holger Rosenkrantz døde i 1575, og der siges om ham, at han var en fremragende Mand blandt sin Tids Statsmænd, jævnbyrdig med Mænd som Peder Oxe og Tyge Brahe, en sindig, rolig, oprigtig gudfrygtig, glad med de glade, en selskabelig, venuesæl Mand, men ogsaa en virksom Mand, der ved en Mængde Mageskifter, bl. a. med Kongen, forøgede Bollers Gods betydeligt.

Hans Enke var den stolte, myndige Frue Karen Gyldestjerne, der overtog Godset, byggede den prægtige Sognekirke i Ut, Rosenvold og en ny Hovedbygning her ved Boller. Hendes Sønesøn var Holger Rosenkrantz, der i 1622 solgte Gaarden til den fynske Adelsdame Ellen Marsvin, som meget imod sin Villie i 1630 maatte afstaa den til sin Datter Fru Kirsten Munk, der havde været gift med Christian den Fjerde, men nu af ham blev forvist her til Boller, hvor hun levede i et Slags Fangenskab til sin Død i 1658.

Fem Aar efter gik Boller over til den rige Grev Mogens Friis til Frijsenborg, og denne Slægt beholdt den gamle Gaard indtil vore Dage. Mogens Friis' Søn, Niels Friis, var gift med en Datter af Greve C. Reventlow paa Clausholm ved Randers, Christine Sophie, en Søster til Anna Sophie Reventlow, som Frederik den Fjerde bortførte og ophøjede til Dronning. Niels Friis døde i 1699, hvorefter hans Enke ægter Storkansleren Ulrik Adolph Holstein, Greve af Holsteinborg; hendes Søn Christian Friis til Frijsenborg byggede paa Boller, som vi har hørt. Før sin Død i 1763 bestemte han i sit Testamente, at Boller og Møgelkær bestandig skulde ligge under Frijsenborg og tjene som Enkesæde for Slægtens Mænd og Kvinder. Han døde uden Sønner,

Klokkedal.

I. Iversen fot.

og Boller gaar over til Døtrene; en Datterdatter, Sophie Magdalene, f. Gram, Grevinde til Frijsenborg og Frue til Boller og Møgelkær, ægter Baron Krag-Juel-Vind († 1815). Deres ældste Søn, Baron Frederik Carl Krag-Juel-Vind, Friherre til Juellinge, tiltraadte Boller i 1810. Hans ældste Søn, Jens Christian Krag-Juel-Vind-Friis, arver Gaarden og bringer den til Sønnen, den senere Statsminister Emil Krag-Juel-Vind-Friis, om hvem der siges, at han ikke var nogen særlig frisindet Mand; men han var god imod sine Fæstere; blev der f. Eks. solgt en Bondegård fra Godset, paasaa han altid, at Handelen blev til Fordel for den købende Bonde.

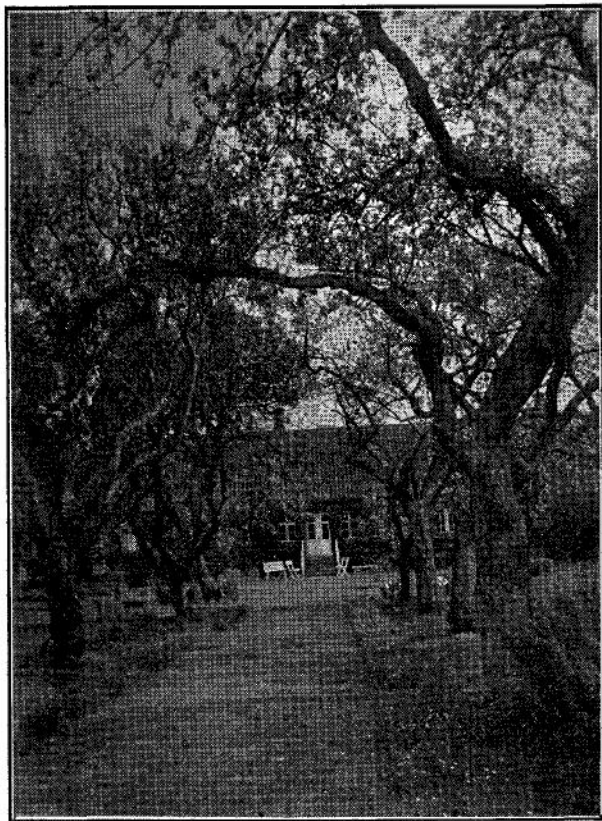
Greve Emil Friis døde i 1896, og Grev Mogens Krag-Juel-Vind-Friis ejede derefter Boller til sin Død i 1923, da hans Døtre overtog den og solgte den til Staten, som senere har videresolgt Hovedbygningen med Have og Park til Bysygekasserne i Horsens, Kolding og Skan-

derborg, som har omdannet den gamle Herregaard til et Hvile- og Rekonvalescenthjem.

Igennem Parken naar vi ind i den kønne Boller Nederskov, den eneste Skov her i Herredet, der gaar ned til Horsens Fjord; her er saa venligt herinde, svalt og stille; men vi maa videre frem, imens vi ser hen til Gaarden Christiansminde, hvor der er et velbevaret Dyssekammer med en stor Dæksten; og vi ser hen til de mange Nybygninger, der i det sidste Aars Tid har rejst sig paa Bollers udstykkede Jorder.

Skjold Sogn. Vi passerer Sejet med Skole og naar snart ind i Skjold Sogn; vi gaar gennem Brunde med Forsamlingshus op til Skjold med Kirke, Præstegaard og Andelsmejeri. Vi besøger den venlige, hvide, kul-lede Kirke. Sagnet fortæller, at den før havde et Taarn saa højt, at Sømændene tog Bestik efter det. Andre Byer er: Vester Bisholt og Stovrup. Større Gaarde er Frijsenlund og Johannesminde. Fra Skjold vender vi — forbi Sognets ny, kønne Centralskole — tilbage til Landevejen. Fjorden strækker sig blaa og blank, kruset her og der af smaa sommerglade Bølger, ud imod det fjerne aabne Hav, der skyller op imod en frodig østjysk Kyst med Skove og Agre. Eggen smiler imod os med lyse Farver med Yppighed og med runde, rene Linier, der skifter i mangfoldige Belysninger, men altid synes de milde og afstemte. Sollyset kastes i broget Farvespil tilbage fra Fjordens Vand, der snart ses blaat, snart grønt, snart fløjelsfarvet graat. Rugen har sin Farve, Havren sin, Engen sin, mens Skoven veksler i Skygge og Lys.

Denne Bræmme af Land langs Fjorden med Lunde, Marker, Hjem og Haver er den østjyske Natur i sin mest typiske og indsmigrende Skikkelse. — —

Glud Præstegaard.

Glud Sogn. Vi er nu inde i Glud Sogn, hvor vi ser ind i det lille Landsbymuseum, der er indrettet i et gammelt Stuehus fra Rasmus Thommesøns Gaard i Glud. Museet har mange Seværdigheder, væsentlig Almuesager fra Herredet, indsamlet af Folkemindesamleren Søren Knudsen; men Sommerdagens sollyse, frie Natur venter os. Vi maa videre frem, mens vi mindes

Sagnet, der fortæller, at hvor Bisholdt, Brunde, Skjold og Stourup støder sammen, der bor en Spindekælling, og ser man hende, bliver man vildfarende.

Vi tar ind i den taarnløse, men velholdte Kirke, hvor vi beundrer Altertavlen med det rige og skønne Snitværk i Bruskbarokstil af Peder Jensen i Kolding, ser den kønne Prædikestol og den sjældne, støbte Malm-døbefont med Billeder af de 12 Apostle. Kirkens gamle Klokke fra 1578 hænger i et Trætaarn. Nær Kirken ligger Præstegaarden, og i Byen er bl. a. Skole, Forsamlingshus og Andelsmejeri. Andre Byer er Øster Bisholt, Nørby, samt Østrup og Sønderby, begge med Skole.

Over Nørby drager vi ud til den lille Ladeplads Snaptun, derfra er der Overfart over det smalle Hjarnøsund til Hjarnø, 1 km Syd for Snaptun i Tønballegaards Skov findes Resterne af en gammel Skanse, der kaldes Svenskeskansen og som formentlig er den Skanse, Holger Rosenkrantz lod opkaste i Syvaarskrigens Dage. Her ligger et Par gamle rustne Kanoner med Kugler fra en senere Tid. Ved Hundshage, en lille km Syd for Svenskeskansen er et velbevaret Batteri fra Krigen med England 1807—1814.

Vi forlader de gamle Forsvarsanlæg og naar tilbage til Snaptun, hvorfra vi færgeres over til

Hjarnø.

Hjarnø er en af de to frodige og smilende Smaaøer, der lukker for Indsejlingen til Horsens Fjord. Øen har sin Skole og en lille Kirke, bygget i Spidsbuestil tæt ved Stranden. Paa Øen var fordom et straalende Minde fra Fortiden, de saakaldte Skibssætninger, som fandtes paa den inderste Del af den lange smalle Odde, der skyder sig ud fra Øens Sydside. De har tjent som

Gravminder fra Hjørnø.

Gravminder for nordiske Vikinger; de var 5—7 m lange og laa i Retningen Øst-Vest. Desværre er disse herlige Minder borte; en uforstandig Eftertid har ødelagt dem.

Saxo fortæller, at Sagnskjalden Hjarne, der vandt sig Riget for et Mindekvad over den døde Kong Frode Fredegod, flygtede til denne Ø, der fik Navn efter ham. Sagnet siger det samme. Da Kong Hjarne blev forjaget fra Sjælland, søgte han Skjul her paa Øen. Han var forklædt som Saltkoger, saa ingen skulde kende ham. Han besøgte Kongens Gaard der paa Øen og satte sig nederst ved Bordet uden at mæle et Ord. Hjørnøkongen bød, at han skulde to sig, og nu blev han kendt paa de mange Ar, han havde paa Kroppen. Kongen lod nu Hjarne dræbe, hvorefter han blev højlagt paa Øen, der tog Navn efter ham. Og der fortælles, at han ligger i en af de store Skibssætninger, der endnu i 1840 paavistes paa Øen.

II.

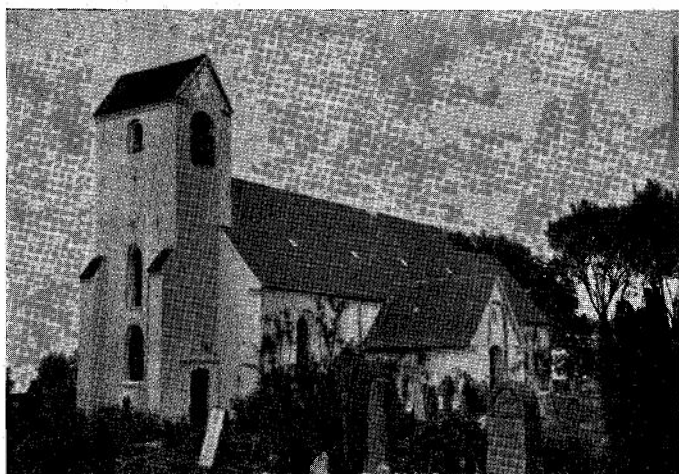
Vi sejler tilbage til Fastlandet og drager imod Syd gennem Østrup og forbi Jensgaard, hvis Navn ikke har noget at gøre med Jens, men dækker over det gamle Navn *Inæs*, der nu synes glemt i Folkemunde.

I gamle Dage ejede Øm Kloster Jord her paa *Inæs*. Klosterkrøniken fortæller, at i Krigen mellem Erik Plovpenning og hans Broder Abel plyndrede tyske Krigere her i 1246. De røvede ogsaa Klosters Heste, og da Abbed Jens satte efter Røverne, fik han et alvorligt Hug i venstre Arm og blev taget til Fange.

As Sogn. Fra Sønderby naar vi over Skjold Aa til Avlsgaarden Ringstholm i As Sogn; her ved Gaarden ligger den smukkeste af Herredets Dysser med en mægtig, men gennemrevnet Overligger. Vest for os ligger Aastrup (i Raarup Sogn), hvor vi paa Marken ser en Kæmpehøj, men vi fortsætter vor Tur til den lille By Kirkholm med As Kirke og Præstegaard. Sognets andre Byer er Overby med Forskole og Forsamlingshus; paa Overby Mark ligger As Centralskole, Asløkke med Forskole og Hosby.

As Kirke og Præstegaard ligger saa skønt ved det inderste af As Vig. Da Kirken restaureredes i 1904 fandt man interessante Kalkmalerier, derimellem en Fremstilling af Fabelen om Ræven og Storken og Aarstallet 1515. Klokken er fra 1510. Paa Kirkegaarden er Reedtzernes Familiegravelse.

Om den gamle hvide Kirkes Bygninger gaar Sagnet: I ældgamle Dage led en søfarende Skibbrud paa den smukke Kyst. For sit Livs Frelse lovede han at bygge en Kirke. Hans Skib sønderstoges af Bølgerne og gik til Bunds, men selv kom han lykkelig i Land. Han

As Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

holdt sit Løfte og byggede den lille kønne Kirke, der ligger saa nær ved Stranden, at Bølgebruset under Paa-landsstorm næsten formaar at overdøve Gudstjenesten.

Palsgaard.

Ude paa Østkystens midterste Halvø, Asnæs, ligger Palsgaard, hvis Hovedbygning bestaar af 3 Fløje. Midterfløjen er den ældste og mærkelig ved sine 1½ m tykke Mure og sine lave, hvælvede Kældere. Axel Kalf skal have bygget denne Fløj i 1412, maaske paa Ruinerne af en Sørøverborg, der er bleven ødelagt i Valdemar Atterdags eller i Dronning Margrethes Tid. Sidefløjene er opførte i 1804—1805 af Kammerjunker Niels Juel Reedtz, der samtidig gav Midterfløjen en gennemgribende Restauration.

Palsgaards første kendte Ejere var Hr. Jacob Kalf og Sønnen Axel Kalf. Senere ejes Gaarden af flere Familier, bl. a. Galter og Rosenkrantz. Af Galterne næv-

Palsgaard.

Wm. Berthelsen fot.

nes Ebbe Mogensen Galt, † 1500 paa Toget imod Ditmarsken; hans Søn var den kendte Rigsraad Peder Ebbesen Galt, der i Grevefejdens Tid — sammen med Ove Lunge paa Tirsbæk — ordnede Forsvaret af Randers By, saa Bondehærens Fremtrængen standsedes, og Danmark frelstes fra Lybækkernes Herredømme. Blandt Rosenkrantzterne nævnes Rigsraad Ludvig Nielsen Rosenkrantz, der levede og virkede under Kongerne Christian den Første og Hans. Begge hans Sønner: Niels og Claus Rosenkrantz, skrev sig til Palsgaard. Datteren Karen ægtede Rigsraad Mogens Munk, en af deres Sønner var Ludvig Munk, der i 1589 giftede sig med den 17aarige Ellen Marsvin fra Dybæk i Skaane. Ludvig Munks og Fru Ellens Datter var Kirsten Munk, der blev Christian den Fjerdes Hustru og Moder til hans mest elskede Datter Leonora Kristine, der blev gift med Righshofmester Korfitz Ulfeld.

Til Palsgaard var ogsaa knyttet Familierne Gyldenstjerne og Arenfeldt. Der var derfor en Mængde Stri-

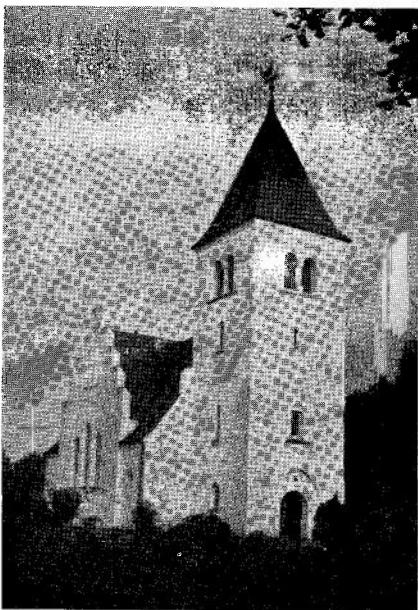
digheder mellem de mange Arvtagere, til Hans Axelsen Arenfeldts Datter Ingeborg gifter sig med Ernst Normand til Selsø, Lensmand over Koldinghus, Stjernholm og Antvorskov Amter, der samlede Palsgaard til et Hele. Normand døde i 1643. Datteren Kirstine bragte da Gaarden til sin Mand, Joachim Fr. Pentz, som forarmedes saaledes i Svenskekrigens Dage, at Kongens Kansler Peder Reedtz lod sig Gaarden udlægge for 20,000 Rdl.; og Palsgaard blev nu i denne Families Eje i mere end 200 Aar. Peder Reedtz var Frederik den Tredies højt betroede Mand; det var ham, der holdt Talen ved Arvehyldningen paa Københavns Slotsplads. Efter Kanslerens Død i 1674 gaar Gaarden i Arv til Sønnen, Etatsraad og Amtmand Holger Reedtz, og ved hans Død i 1707 til hans Enke Berte Christine, født Baronesse Juel, † 1732. Sønnen Niels Juel Reedtz overtog da Gaarden, men døde allerede 1742. Hans Søn var Holger Reedtz († 1803), der i 1795 solgte den til Sønnen Niels Juel Reedtz for 83,000 Rdl., »skønt det ikke kan nægtes, at den er 120,000 Rdl. værd«. Vi har hørt om Kammerjunker, senere Major og Kammerherre N. Juel Reedtz' Byggearbejder paa den gamle Gaard; i 1813 byggede han Færgegaarden Juelsminde ved Klakring Strand og gav derved den lille, nu fremadstræbende By, sit Navn. Han døde i 1830. Gaarden gaar først over til Enken, Cathrine v. Benzon, og derefter til Sønnen, senere Gehejmerraad og Kammerherre Holger Chr. Reedtz, der nævnes som »sin Slægts lærdeste Mand«, med stor Kærlighed til Himlens Stjerner, som han flittig granskede i et lille Observatorium, han lod bygge i Slottets store Have, der ogsaa havde hans store Interesse, saa han deri lod plante mange og sjældne Træer, som staar den Dag i Dag og pryder den herlige Have og Park.

Efter Kammerherrens Død i 1857 ægter hans Enke, Asta Friis, N. F. S. Grundtvig og drog med ham til hans Hjem, Tuborg ved København.

I 1877 sælger Reedtzes Arvinger den gamle Gaard til Baron v. Open Schilden fra Holsten, som gav den til sin Søstersøn, den tyske Prins Schoenaich-Carolath, der i 1898 afhænder den til Nordmanden Baron Wedel Jarlsberg, der ejede den i en halv Snes Aar, til han i 1908 solgte den til Direktør E. V. Schou († 1925).

III.

Klakring Sogn. Gennem Hosby med gamle interessante Bygninger kommer vi ind i Klakring Sogn og naar frem til Juelsminde, der er Endestationen for

Juelsminde Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

Horsens - Juelsminde Jernbanen. Den lille By ligger frit og sundt ved Kattegats flade, aabne Strand, derfor fik den Helbredelsesanstalter som: Kysthospitalet for kirtelsvage Børn, Julemærkehjemmet til

Rekreation af brystsyge Børn (før L. Buddes Minde), og en Kuranstalt. Her er endvidere Kirke, Præstebolig, Skole, Friskole, Telegrafstation, Post-

Klakring Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

hus, forskellige Fabrikker m. m., og om Sommeren er Byen et besøgt Badested og Udflugtssted

Den smukke hvide Kirke er en Korskirke, der opførtes i Aarene 1911—12 som en Gave til Juelsminde fra Godsejer E. V. Schou paa Palsgaard.

Syd for Juelsminde imod Vejle Fjord ligger Strandhuse.

Sognets andre Byer er Klakring med Kirke, Skoler, Forsamlingshus og Andelsmejeri, og Vesterby med Vesterbygaard. Vi besøger den gamle velholdte Kirke, der ligger lidt Vest for Byen, og vi glædes ved den kønne Altertavle; Kopi af Joachim Skovgaards: Den gode Hyrde. Klokken er støbt i Odense i 1654. Fra Vesterby ser vi over til Herregaarden Barritskov, som vi besøger senere, nu drager vi imod Nord ind i Raarup Sogn og naar over Nøttrup til Sognets Midtby, Raarup.

Raarup Sogn. Der er, som nævnt, smukt mange Steder herinde i Bjerre Herred, og nogle af de smukkeste Partier er her i Egnen om Klejs. Naturen er saa rig

Raarup Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

og saa mangfoldig, den præges af Bakker, Dale, Skove, Enge og af bratte ejendommelige Styrtninger.

Fra Trolldemosebakken (110 m) med trigonometrisk Station nyder vi den herligste Udsigt til alle Sider. Vi ser Dele af Vejle Fjord med Trelldenæs, og bag den 15 km brede Havarm hele Nordfyn. Fjernt i Syd ser vi Skamlingsbanken, mod Øst den skovklædte, højtliggende Æbelø, der forekommer os lig et slumrende Æventyrland. Vi ser Endelave, Hindsholm, og i særlig sigtbart Vejr skal man kunne skimte Refsnæs. Under os ligger As Sogn med As Vig, og mod Nord følger vort Øje hele Herredets Nordside, randet af Horsens Fjords Sølvstribе.

Klejs Bakker.

I Klejs ser vi den lille spirprydede Kirke, Kapellanboligen og Skolen. I Raarup gaar vi ind i den gamle kullede Kirke, der ligger paa en Bakke. Den er ind-

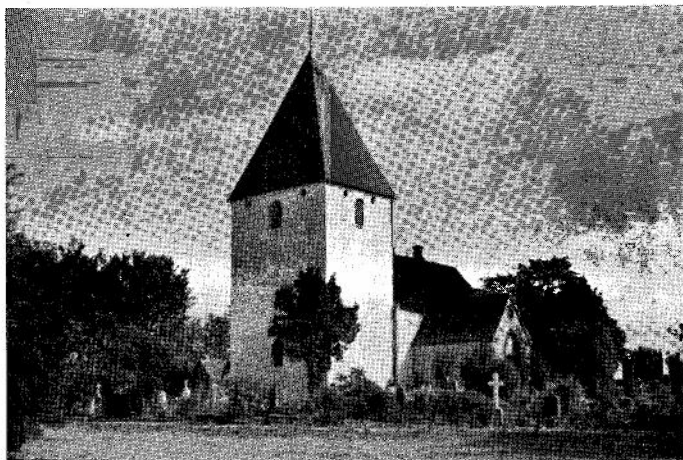

Raarup Skole.

Wm. Berthelsen fot.

viet til St. Anna — Jomfru Maries Moder —. Ved Kirkebakkens Fod i Kapeldalen risler endnu St. Anna Kilde. Kirkerummet er festligt med en interessant Font, smuk Prædikestol og en vel udskaaret Alterramme, prydet med adelige Vaaben og med nu indsat dejligt Billedskærerarbejde. I et tilbygget Kapel er et rigt udstyret Sandstensepitaflum over Knud Gyldenstjerne († 1627) og hans Hustru, Sophie Lindenov, under Kapellet er en hvælvet Begravelse. I den store Landsby ligger bl. a. Præstegaarden, en ny smuk Skole, Forsamlingshus, Vand- og Vejrmølle samt Mejeriet Kirkedal. Sognets andre Byer er: Nebel, Glattrup med Forskole og Privatskole, Skævlund, Aastrup med Skole og Alderdomsasyll, Gramrode med Forsamlingshus, Lindved med Skole, Ravnholdt, Senballe og Gram.

Større Gaarde er: Kalsbøl, Lottrup Ladegaard, Langager, Klejsgaard, Karlsminde, Gramrodegaard, Lundbæk og Holstdal samt den gamle Hovedgaard

Nebsager Kirke.

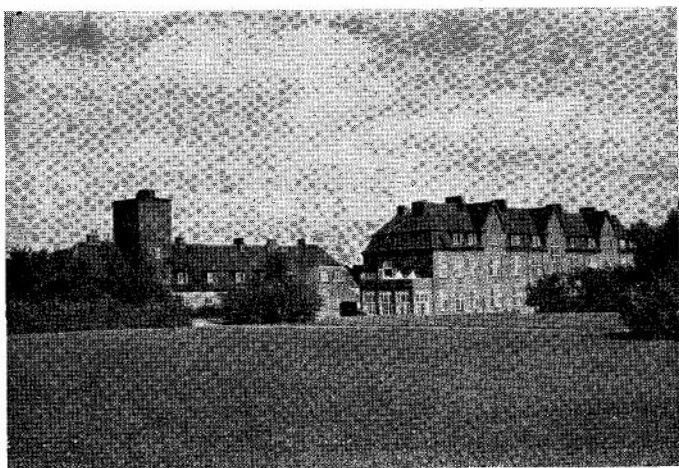
Wm. Berthelsen fot.

Møgelkær,

der endnu i 1408 hed Kjærsgaard og blev da tilskødet Roskilde Bispestol af Hr. Jacob Kalf. I 1409 ejedes Gaarden af Thomas Vesteni, i 1456 af Peder Vesteni, hvis Datter Gerlof ægtede Henneke Limbæk, der i 1459 sælger den til Erik Ottesen Rosenkrantz og Knud Henriksen Gyldenstjerne († 1467). Senere kom den til Slægten Rud: Jørgen Rud († 1504), Sønnen Rigsraad Knud Rud († 1554) og Sønnesønnerne Rigsraad Erik Rud († 1577) og Søhelten Otto Rud († 1565). I 1674 gaar Møgelkær over til Grev Mogens Friis og fulgte som Allodialgods, d. v. s. ikke lenspligtigt Gods, der gaar frit i Arv — Frijsenborg til 1844, da den gamle Gaard gik ind under Grevskabet.

IV.

Nebsager Sogn. Over Gramrode naar vi ind til Nebsager Sogn med Byerne Nebsager og Hornsyld. I Nebs-

Vejle Amts Sygehus i Hornsyld. Wm. Berthelsen fot.

ager aflægger vi Besøg i den gamle Kirke med Minde-tavler over Brødrene Højesteretsassessor Tycho de Hofman og Amtmand Hans de Hofman († 1793) fra Skerrildgaard, der ligger sydligere i Sognet. Ved Kirkens sydlige Korvæg ser vi det ejendommelige Minde for Tycho de Hofman († 1754), 40 Aar gammel. Mindet viser os en lille Pusling, der sørgende bøjer sig over en Del Bøger og samtidig slukker en brændende Fakkell.

Nær Kirken ligger Præstegaarden og Skolen. En Dag i 1599 »galede den røde Hane« over Præstegaarden, der snart var en rygende Ruinhob. Ilden forplantede sig til den gamle, sandsynligvis spaantækkede Kirke, hvis Tagværk brændte; men Kirken var fattig paa Gods, og derfor fik Lensmanden paa Bygholm, Niels Skram, kongelig Befaling om, at de andre Kirker i Lenet skulde yde Bidrag til Genopbygning og Istand-sættelse af den brandlidte Kirke.

I Hornsyld — med Stationsbyen — er Forskole,

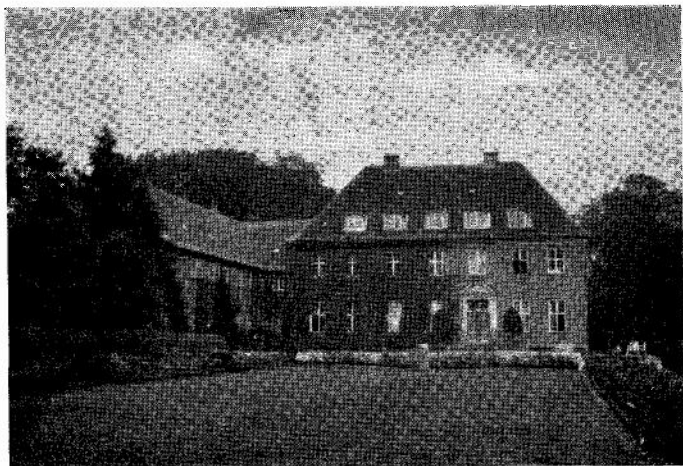
Vrigsted Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

Apotek, Andelsmejeri og et mindre Børnehjem, og her ligger Vejle Amts Syge- og Epidemihus samt Tuberkulosehospital.

Vrigsted Sogn. Fra Hornsyld drager vi imod Syd ind i Vrigsted Sogn med Byerne: Over Vrigsted med den smukke Fraadstenskirke med Skole, Efterskole og Forsamlingshus; — Efterskolen var før en kendt Højskole, — og Neder Vrigsted. Kirken har Kor med halvrund Apsis, Skib, Taarn og Vaabenhus. Bortset fra Vaabenhuset er hele Kirken bygget samtidig af Fraadstenskvadre. Skibet staar i Forbindelse med Forhallen under Taarnet ved tre rundbuede Arkadeaabninger. Buerne hviler paa to svære firkantede Piller under Taarnets Østermur. Romansk Font; Prædikestol fra Chr. d. IV.s Tid.

Barrit Sogn. Lidt længere frem imod Øst naar vi ind i Barrit Sogn med Byerne: Over Barrit med Præste-

Barritskov.

Wm. Berthelsen fot.

gaard, Skole og Forsamlingshus, Barrit Stationsby med Andelsmejeri, Barrithule med Alderdomshjem, Barritskovby med Skole og Forskole, Bret med Skole og Forskole og Stagsrode med Skole.

Barrit smukke Kirke ligger noget enlig — lidt Nord for Byen —, men idyllisk paa en skovklædt Bakke. Den er oprindelig bygget af Fraadsten og Kampesten, men skalmuredes i 1879. Der er kønt og hyggeligt inde i den gamle Kirke. Inventaret passer saa godt ind i Kirkerummet. Til Kirkens Nordside er der bygget et Kapel, hvori staar otte Kister med de jordiske Levninger af Mænd og Kvinder af Familien Reedtz, der i lange Tider ejede Barritskov. Over Kapellets Dør staar: Tønne Reedtz.

Barritskov.

Paa Nordsiden af en stor Lavning, der gaar ned mod Vejle Fjord, ligger Barritskov. Den gamle Herregaards nye Hovedbygning bestaar af to Fløje, en

grundmuret Hovedfløj i Barokstil af røde Mursten og med stort Valmtag, og en Sidefløj med ejendommeligt Egebindingsværk, bestaaende af høje Stolper og kryds-lagt Fyldetømmer fra den gamle Hovedbygning Nordfløj.

Den gamle Hovedbygning, hvoraf der er bevaret en Del Murværk, der danner en interessant og malerisk Ruin i Haven, laa lidt længere mod Øst paa en Plads, hvor to Bække løb sammen og dannede en lille Sø. Bækkene nærrede Vandstanden i de oprindelige Grave. Den nedbrudte Bygning havde tre (i sin Tid fire) Fløje omkring en snæver Borggaard. Hovedfløjen i Øst var opført af røde Munkesten, ældst var Sydfløjen med hvælvede Kældere og en tøndehvælvet Port, tidligere udmærket ved et fremspringende Porttaarn. Nordfløjen var ejendommelig ved sit Egebindingsværk. »I gamle Dage,« siger Sagnet, »var der Sørøvere her paa Barritskov; og de stod i Ledtog med Sørøvere paa Harriidslevgaard ved Bogense. Kom der Skibe i Farvandet, hejste disse Røvere Mærker for hinanden, gik til Søs, tog Skibene, ihjelslog Besætningen og delte Byttet.« I 1261 ejedes Barritskov af Ridder Niels, der var Kirken saa hengiven, at han stiftede Franciskanerklosteret (Graabrødreklosteret) i Horsens, hvor han lod sig optage, da han blev gammel, og hvor han døde. I 1314 ejes Gaarden af Ridder Mogens Jensen, i 1356 af hans Søn Niels Mogensen (Manderup), og derefter ejes Gaarden af tre Manderupper: Fader, Søn og Sønnesøn, alle bærende Navnet Niels. Den sidste Niels Manderup døde i 1474, og Gaarden tilfaldt Datteren Anne Manderup, der var gift med Christen Holk. Deres Søn var Manderup Holk, der ægtede Anne Lykke til Stadsgaard. Om Manderup Holk fortæller det gamle Sagn: »Hr. Holk færdedes ude i de fremmede Lande og faldt

i tyrkisk Fangenskab. Hans Frue vilde gerne udfri ham og skaffede ved List en Fjederham ind i hans Fængsel. Ved Hjælp af denne Ham slap han lykkeligt bort fra Fængselet og fløj ad Hjemmet til. Da han kunde ventes paa Barritskov, lod Fru Anne alle Barrit Sogns Sengeklæder bringe op paa Gaarden, hvor de blev bredt ud til en blød Landingsplads for hendes Mand.« Det var Sagnet; men til Manderup Holk knytter der sig ogsaa et lille Stykke Danmarkshistorie. I 1534 modtager han Brev fra Ove Lunge paa Tirsbæk, Predbjørn Podebusk og Ove Bilde, dateret Horsens St. Jacob Apostoli Dag (26. Juli), hvori han opfordres til at give Møde i Horsens med Svende, Heste og Harnisk for at drage Christian den Tredie »alle vores tilkommende naadige Herre i Møde,« der nu er kommen her til Landet til Kolding med et mærkeligt Følge af Folk til Hest og til Fods.

Manderup Holks Søn, Hans Holk, var Frederik den Andens velbetroede Mand, han deltog i Syvaarskrigen, men faldt for Varberg i 1565. Hans Søn var Manderup Holk den Yngre, som ægtede Lene Juel. Som Faderen nød han Kongens Yndest; han døde i 1588 — samme Aar som Kongen — uden at efterlade sig Arvinger. Barritskov gaar derfor over til Søsteren Kirstine, der var gift med Rigsraad Steen Brahe til Knudstrup, en Broder til den navnkundige Tyge Brahe. Steen Brahe byggede Hovedfløjen paa det nu nedbrudte Slot.

Han var en god Mand for Gaard og Folk, elskværdig, livlig, gudfrygtig, rettænkende og storslaaet godgørende. Som Broderen Tyge yndede han Lærdom og var i alt en Pryd for den danske Adelsstand. Fru Kirsten Brahe døde i 1599, og Godset gaar over til Datteren Birgitte, der ægtede Frederik Reedtz til Tygestrup († 1659). I 1639 afstod han Gaarden til Sønnen,

Tønne Reedtz; det var Broderen, Kongens Kansler Peder Reedtz, der købte Palsgaard. Tønne Reedtz døde som Oberst i 1669, og hans Enke, Elisabeth Sehested, besad derefter Gaarden til Aaret 1700, da hun overdrog den til Sønnen Valdemar Reedtz, der blev Generalmajor i 1711; en anden af hendes Sønner var Frederik Reedtz, der, 29 Aar gammel, omkom ved Amalienborgs Brand i 1689. Generalmajoren døde 1724, hvorefter Sønnen (senere) Etatsraad og Kammerherre Tønne Reedtz overtog den store Ejendom, hvorfra der hvert Aar solgtes en Mængde Fedestude til Øxen-Købmænd fra Hamborg og Holland. Efter Kammerherrens Død i 1743 beholdt hans Enke, Ermerentze Levetzau, Gaarden i 31 Aar. Hun byggede Reedtzernes Kapel ved Kirken. Ved hendes Død i 1774 gaar Barritskov i Arv til Datteren Dortha, der i 1749 havde ægtet den senere Statsminister, Fr. Chr. Rosenkrantz til Rosenholm, der kaldes den kloge, men stædige og herskesyge Rosenkrantz. Kendt var hans Modstand imod de store Landboreformer med Stavnsbaandets Ophævelse i 1788. Som Statsminister kunde han ikke i Statsraadet gaa med til disse Reforme; men Kronprins Frederik afgjorde Sagen med Ordene: »Jeg vil det saaledes!« Da glemte Ministeren sig selv, fortælles der, og udbrød: »Naar Deres kongelige Højhed vil det, maa jeg jo vige, men jeg maa ellers gøre Deres kgl. Højhed opmærksom paa, at længe før Greverne af Oldenburg tænkte paa at arve Danmarks Riges Krone, var mine Forfædre her i Landet rige og mægtige; jeg skulde altsaa mene, at hvor der er Tale om, hvad der er Skik og Brug i Danmark og gavnligt for Landet, der kan jeg have Stemme og vide Besked.« Dermed slog han i Bordet, saa Blækhuse dansede, og traadte ud af Statsraadet. Rosenkrantz døde 1802,

og Barritskov gaar i Arv til en Slægtning: Statsminister Niels Rosenkrantz til Ryegaard, der oprettede Stamhuset Rosenkrantz, som efter hans Død i 1824 gik over til Familien Scheel. Barritskov følger Stamhuset til 1913, da Greve Adolph Brockenhuus Schack til Giesegaard køber den for 1 Mill. Kr.

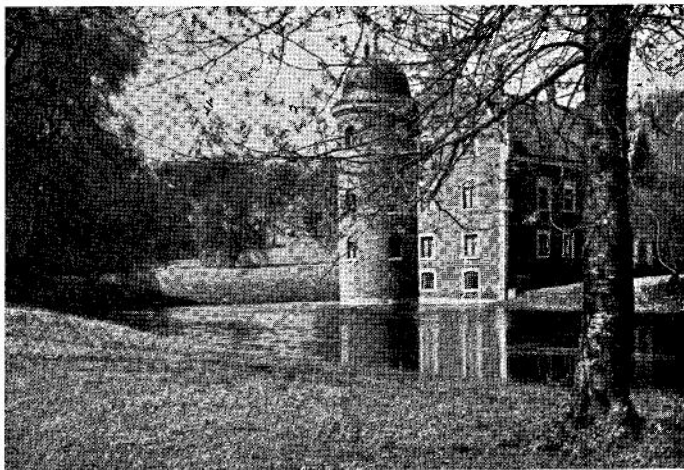
— — —
Smuk er Barritegnen; find ind paa Sideveje, nyd Naturens rige Skønhed, se den herlige Udsigt over Barrit Strand og tag saa Vejen ind i den stille, skønne Stagsrode Skov. Nogle faa Meter fra Kysten ligger her en middelalderlig Borgbanke, Stagsevold kaldet, den er formentlig Pladsen for det ældre Rosenvold. Vi ser en firkantet Banke, omgiven af Grave, der nok i sin Tid var vandfyldte. Omkring Gravene er der lave Volde, og paa Borgbanken er der Fundamenter af Kampesten og Munkesten.

V.

Stouby Sogn. Vi forlader Voldstedet og tager Vejen fra Stagsrode til Stouby; den er ejendommelig som den er smuk. Bakke op og Bakke ned, dybe, bratte Styrtninger med skiftende Skov, Mark og Eng, og Vejle Fjord blinkende imellem. Ud mod Fjorden falder Landet brat ned paa en lang Strækning, og mange af Skrænterne ned imod Vandet er dannet af det saakaldte plastiske Ler, der forekommer i røde, gule, blaa eller grønne Farver og hører med til de ældste Lag i Danmarks Jord. Vi er nu inde i Stouby Sogn og vil først besøge den gamle Herregaard:

Rosenvold.

Vi har hørt, at der i gamle Dage i Stagsrode Skov laa en Borg, Stagsevold. Sagnet fortæller, at den skal

Rosenvold.

Wm. Berthelsen fot.

have tilhørt en mægtig Slægt: Kalf eller Knob. En Mand af denne Slægt blev ved sin Begærlighed Aarsag til Borgens Ødelæggelse. Hans rige Nabo var Bjergmanden i Stenshøj, som engang viste ham sine Skatte og sine Sølv- og Guldsager, men han advarede ham imod at røre noget. Da Hr. Kalf saa det meget Guld, kunde han ikke modstaa Fristelsen, men stak hemmeligt en Guldsko til sig. Derover vrededes Bjergmanden, og han hævnede sig paa Kalf ved at ødelægge hans Borg og give ham Øgenavnet: Guldsko. Kalf Guldsko tog sit nye Navn let og opbyggede Borgen paany, men denne Gang nærmere ved Kysten, hvor Fjorden danner en lille skovkranset Bugt, og han gjorde den ny Borg fast med Volde og Grave. I Grev Gerts og Valdemar Atterdags Tider blev denne Borg flere Gange belejret af de omboende Bønder, indtil det lykkedes dem at indtage den, hvorefter den blev nedbrudt og laa i Grus et Par Aarhundreder.

I 1408 sælger Jacob Kalf Staffør til Biskop Peder i Roskilde, og man mener, at »Staffør« er Borgen Stagesvold. Marsken Holger Ottesen Rosenkrantz til Boller kommer i Besiddelse af Stagesvold og giver den Navnet Rosenvold, ligesom det var hans Agt at opbygge denne Gaard; men Døden kom, og det blev hans Enke, Fru Karen, der i 1588 opførte den Hovedbygning, som — omend forandret — staar endnu.

Bygningen rejstes i en Hovedfløj med to Hjørnetårne, og saadan stod den uforandret og ubeboet, til Greve Siegfred Rantzau i 1817 tog Bolig paa den gamle Gaard, efter at dens Indre var istandsat. I 1865 lod Sønnen, Greve Aug. Fr. Rantzau, hele Hovedbygningens Ydre restaurere i en tiltalende Renæssancestil. Tårnene byggedes noget højere, og samtidig ombyggedes Ladegaarden.

Slottets Bygning har vel noget tungt, næsten dystert over sig, men den ligger saa henrivende skønt, saa malerisk dejligt paa Fjordens Bred ved de stejle, skovklædte Bakkers Fod i vort Lands skønneste Egn med fri og herlig Udsigt over Fjord og Bælt.

Efter Fru Karen Rosenkrantz' Død arvede Sønnen, Frederik Rosenkrantz, Rosenvold. Han var Kammerjunker hos Christian den Fjerde, men faldt i Unaade og maatte drage i Landflygtighed, hvor han døde som Oberst i 1601. Rosenvold gaar nu over til Broderen Otto paa Boller, der ogsaa tjente Chr. d. IV. som Kammerjunker. Hans Hustru var Gisele Podebusk; men han var en daarlig Godsstyrer, der forgældede sine Godser saaledes, at Sønnen, Holger Rosenkrantz, der havde arvet begge Gaarde, maatte for Gælds Skyld i 1621 sælge dem til Fru Ellen Marsvin, som i 1630 maatte afstaa dem til Datteren Fru Kirsten Munk. Ved hendes Død i 1658 gaar Rosenvold ved Salg til Stift-

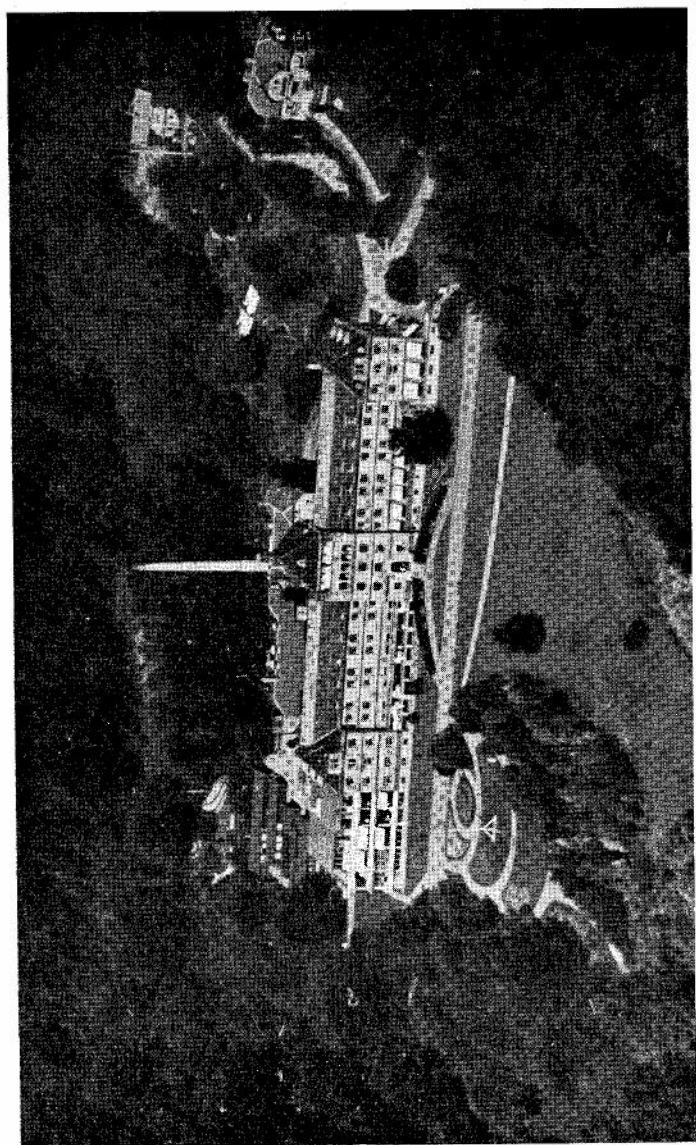
amtmand Henrik Rantzau til Schöneweide, nu er Rosenvold i Rantzauernes Eje. Fra Stiftamtmanden gaar Gaarden i 1674 til Brodersønnen, Kammerherre Henrik Rantzau til Eskildstrup, der døde ugift 1687, og derpaa til dennes Broder, Grev Otto Rantzau til Asdal († 1719), der var en af Landets rigeste Godsejere.

Fra hans Søn, Generalmajor Fr. Rantzau, død ugift 1726, gaar Rosenvold til Broderen, Vicesatholder i Norge, Fr. Rantzau, der af sine Godser oprettede det grevelige Rantzauske Forlods til Arv i Rantzau-Familien. Blandt Forlodsets Besiddere nævnes General, Greve Sigfred Rantzau, som var den første Rantzau, der boede paa Rosenvold efter at Hovedbygningens Indre havde faaet en gennemgribende Istandsættelse. Hans Hustru var Margrete Norvelli, deres Søn, Greve August Fr. Rantzau, var gift med Henriette Povlsen, en Søster til den kendte Skuespiller Olaf Povlsen. Greven døde i 1904, og Sønnen, Greve Kaj Rantzau, 30 Aar gammel i 1906. Rosenvold gik nu i Arv til Greve J. Chr. Rantzau til Frederikslund, under hvem Forlodset i 1921 gik over til fri Ejendom.

VI.

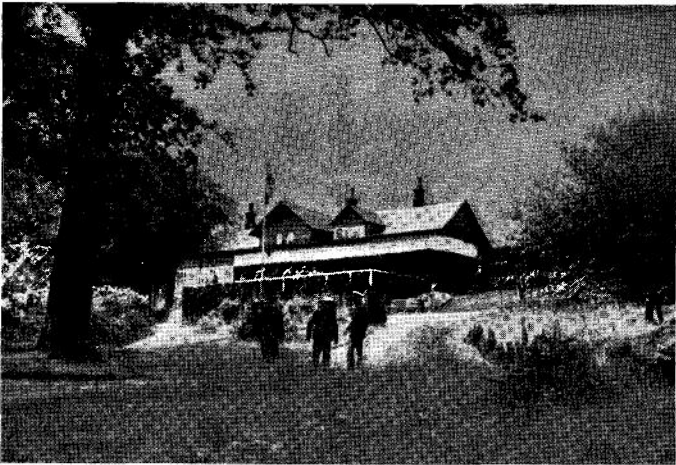
Fakkegrav.

Over Aarhusene naar vi frem til Fakkegrav Hotel, der er et kendt Badested og Udflugtssted, og vi naar videre til Vejleffjords Sanatorium, der er kendt langt ud over vort Lands Grænses. Det ligger paa et Bakkehæld ud imod Fjorden, lunet af brede Bøge. Skovene danner en herlig Ramme om Hotel og Sanatorium. Her er dejligt en Sommerdag, vidunderligt en Tusmørke-aften eller en Aften i de lyse Nætters Tid, her er en saa ejendommelig skøn Natur, som sent glemmes af den besøgende. — —

A/S Nordisk Luft-Foto Eneret.

Vejle Fjord Sanatorium.

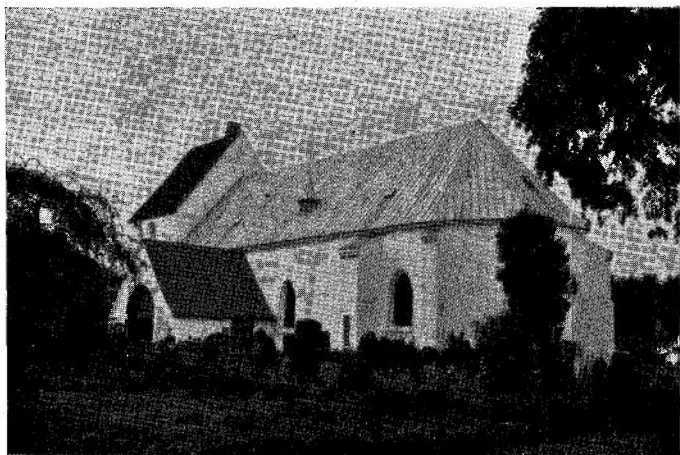

Fakkegrav Hotel.

Johs. Rønvig fot.

Mens vi færdes i disse herlige Egne kommer til vor Tanke Sagnet om Spindekonen, der i gamle Dage, da Fjenden var i Landet, gemte sig i en hul Eg her i Skovene. Hun skal endnu sidde her ved Vejlefjordens Nordkyst, og mens hun spinder paa sin Guldrok, skuer hun varligt ud over Fjorden. Aldrig faar hun Hvile, før hun aabenbarer, hvad hun dølger. Saa maaler hun Evigtiden med sit Rokkesving, og vil lade den fare vild, der vil trænge ind i hendes Skoves Land.

Paa vor Vej op i Landet passerer vi den store Landsby Stouby med dens smukke Bygade, og noget længere fremme naar vi Gammelby med Præstegaard, Skole og Andelsmejeri. Om Gammelby siger Traditionen, at den fik sit Navn, da — i gamle Tider — en stor Del af Stouby brændte. Da blev de fleste af de nedbrændte Ejendomme flyttet imod Sydvest og be-

Stouby Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

holdt Navnet Stouby, men enkelte Gaarde blev liggende i den gamle By og blev til: Gammelby.

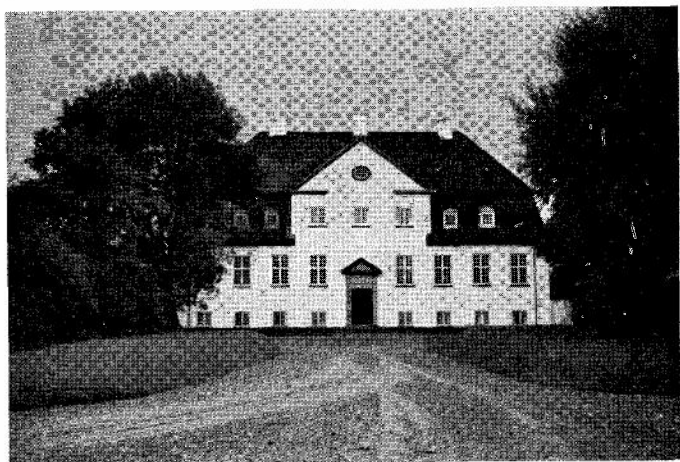
I 1585 indberetter Fru Karen Gyldenstjerne til Kongen (Fr. II), at Kirken er meget brøstfældig, og Taarnet næsten faldet ned, men hvis hun maa faa Hjælp dertil, vil hun istandsætte Kirken. Kongen yder sin Hjælp ved at bevillige hende Barrit Sogns kgl. Tiender i otte Aar.

Vi besøger den nærliggende Kirke, der var i Forfald og blev næsten ombygget i Middelalderens Slutning. Vi ser den smukke Granitfont med Michael som Dragedræber, Prædikestolen fra 1640, der er givet af Fru Kirsten Munk, Altertavlen fra 1731, der er givet af Provsten Jørgen Knudsen Beeske, og det nye, smukke Orgel. I Vaabenhuset er en Mindetavle over Kield Nielsen († 1742), Sognets Degn i 49 Aar, og i Kirkens Ydermur er indsat Ligsten, derimellem en Korsstav fra Aar c. 1200. Paa Kirkegaarden er Rantzauernes Familiegravsted.

Sognets andre Byer er: Hyrup med Skole og Forsamlingshus, Belle med Skole og Vandmølle, Stouby-skov med Skole og Hostrup med Skole. Større Gaarde er Grundgaard og Hostrupgaard og den lille Herregaard Roden. »I Grunde Skov,« siger Sagnet, »ligger en Skat gemt nede i Nærheden af Fjorden; men naar man graver efter den, viser der sig en høj, slank Jæger i grønne Klæder, og med ham følger en Mængde Hunde, der myldrer frem alle Vegne.« Her har vi ogsaa Sagnet, der fortæller om den vilde Jæger, Grev Ott, der daglig rider ud paa Jagten. Engang var han til Alters i Ørum Kirke, da tog han det indviede Brød ud af Munden, satte det paa et »Ligtræ« og skød til Maals efter det. Siden har han aldrig Ro, men jager aarle og silde, og paa sit sidste Sygeleje havde han kun et Ønske: at jage i Skovene til evig Tid. Derfor jager han, fulgt af glammende Hunde, endnu den Dag i Dag i Rosenvold og Ørumgaards Skove, til han forsvinder over Hostrup Mark.

Ørum Sogn. Paa vor Vandring i Stouby Sogn er vi nu ad Vejen mod Hostrup naaet Vejle-Vrigsted Landevej, hvor vi bøjer af i Vest og naar snart Ørum og Ørumgaard. I Ørum ligger den lille taarnløse Kirke, Præstegaarden og Skolen; nede i den naturskønne Dal, der gennemstrømmes af Ørum Aa, ligger Svends Mølle og Mejeriet: Møgelkilde. Ørum Aa har sit Udspring i Bække ved Braa og Hornsyld, den gennemstrømmer Urlev som Urlev Aa, og den udmunder i Vejle Fjord ved Roden.

Kirken er fra romansk Tid af Fraad. Fonten er fra samme Tid med Baandfletning. I Altertavlen er et Maleri (Christus). Under Koret er der en tilmuret Begravelse for Ørumgaards tidligere Ejere. Ved Kirkegaards-

Roden.

Wm. Berthelsen fot.

diget ses Levninger af en gammel Langdysse, der før Udskiftningen benyttedes til Sognestævne.

Ørumgaard.

Ørumgaard ejedes i 1458 af Ove Skale, der var Væbner. Datteren Anne Skale ægtede Væbneren Peder Terkelsen, og deres Søn Svend Pedersen ejede Gaarden i 1532; hans eneste Søn var Peder Svendsen, der faldt i Krigen 1565, hvorved Gaarden kom til Søsteren Kirsten Svendsdatter, som var gift med Mogens Mogensen Harbou. Dette Ægtepars Søn var Jens Mogensen Harbou († 1635), som fik Birte Knudsdatter Bille fra Skerrildgaard til Hustru. Hun døde i 1648, og Ørumgaard gaar i Arv til Broderen Henrik Bille til Billeskov og Skerrildgaard. Billeætten har nu Gaarden i et Aarhundrede til Etatsraad Axel Bille († 1739) i 1732 sælger den til Kaptajn Fr. Trolle. I de følgende 100 Aar har den mange Ejere, til O. P. Rønberg i 1857 solgte den til (senere) Etatsraad Chr. Fr. Eckardt, der besad den

Ørumgaard.

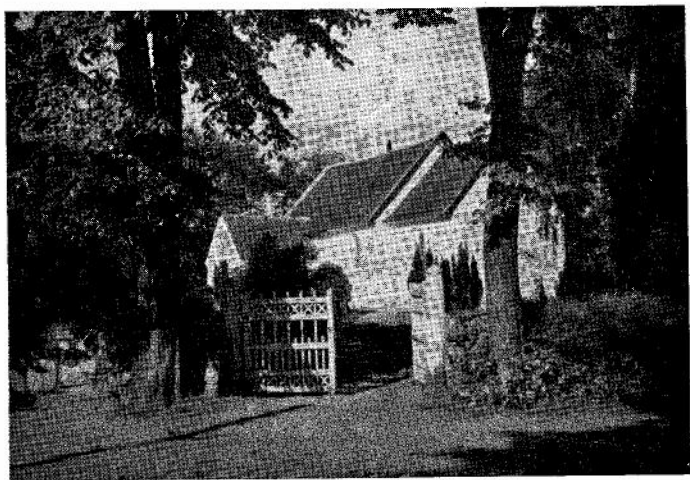
Wm. Berthelsen fot.

til sin Død i 1899. — Andre større Gaarde i Sognet er Ny Ørumgaard og Højvang.

VI.

Urlev Sogn. Vor Vej gaar nu imod Nord til Urlev med Præstegaard, Kirke og Forsamlingshus. Sognets Skoler ligger i Spettrup med Mejeriet Spangkilde og i Bækkeskov.

Den lille kullede hvide Kirke er oprindelig bygget af raa Marksten og Fraadsten, men senere til Dels ombygget; den er uanseelig med sine mange Stræbepiller imod Nord; men indvendig er den hyggelig og smuk. Altertavlen og Prædikestolen restaureredes smukt i 1928. Prædikestolen blev med Lauritz Ulfelds Bevilling givet til Kirken i 1636 af H. Søfren Pedersen, Sognepræst, og Matz Andersen, Kirkens Værge. I Vaabenhuset staar et enestaaende interessant Ligtræ over Præsten Jens Pedersen († 24. Aug. 1593); paa Træet

Urlev Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

ses i Legemsstørrelse en Præst i Ornat. En anden af Sognets Præster var:

Søren Pedersen Prip.

Om ham fortælles, at han i Aaret 1654, da Pesten hærgede Landet, fra et pestbefængt Skib i København fik tilsendt en Bylt Klæder, der havde tilhørt en Slægtning, som var død af denne Sygdom. Da Præsten mærkede, at Pesten med disse Klæder var kommen ind i hans Hjem, var det hans første og eneste Tanke at bevare sine Sognebørn fra denne forfærdelige Sygdom og Død. Resolut afspærrede han Præstegaarden for Sognets Beboere; men forinden aftalte han med Snedkeren i Ørum, at han, naar han saa et Flag hejst paa Bakken: Sommerbjerg, skulde bringe en Kiste til Bakkens Fod.

Nu oprandt en frygtelig Tid for den brave Præst; hans Folk døde, hans Hustru og Børn fulgte efter; selv

blev han — som ved et Mirakel — uskadt; men eftersom Folkene døde, maatte han selv hente Kisterne ved Sommerbjerget paa en Hjulbør, og selv begrave sine kære paa Kirkegaarden.

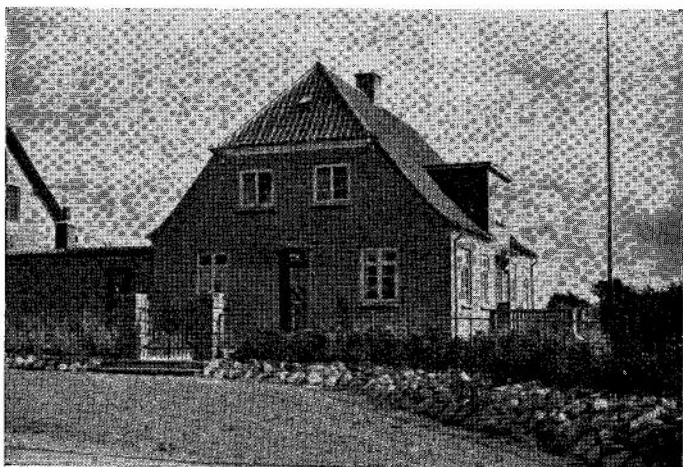
Med det rige Bytte i Præstegaarden ebbede Sygdommen ud. Sognet var reddet ved hans kloge og heltemodige Færd.

Tre Aarhundreder er snart rundne siden den tunge Tid; men Urlev Sogn bevarer trofast Søren Prips Minde.

Hornum Sogn. I Hornum Sogn besøger vi Hornum med Kirke og Skole; større Gaarde er Borchsminde og Hornumgaard.

Den lille Kirke er fra romansk Tid af raa Kampesten, men til Dels ombygget i senere Tid. Paa Altret staar et Par smukke sentmiddelalderlige Stager af Malm. Granitfonten er smykket med Ranker.

Bjerre Sogn. Vi naar ud til Landevejen, som vi følger gennem Braaskov ind i Bjerre Sogn med Byerne Nørre- og Sønder Bjerre med Kirke, Skole, Ting- og Arresthus, Børnehjem og Forsamlingssal, samt Neder-Bjerre med Vandmølle. Kirken er fra romansk Tid, dens ældste Murdele bestaar af Fraadsten. Den har kønne Hvælvinger, der her, som i Nebsager, skæmmes af indsatte Tværbjælker. Altertavlen er et ganske godt Arbejde med Maleri (Christus) fra 1892 af Anker Lund. Granitfonten prydes af Løver. Daabsfadet bærer Walkendorfernes og Egen-Friisernes Vaaben. Prædikestolen er i Renæssancestil. Kirken var i sin Tid Herredskirke for Bjerre Herred. Her i Bjerre boede Herredsfogeder fra 1854 til 1918, da denne Stilling ophævedes, og Herredernes Dommer kom til at bo i Horsens. Bjerre og Hatting Herreder synes at have haft

Bjerre. Lærerbolig.

Wm. Berthelsen fot.

et Fællesting ned igennem Tiderne. Tingskoven i Nord ved Boller, Tinghuse her i Sognet ved Braa, hvor der blev holdt Ting, til det i 1782 flyttedes til Bjerre og Tingbjergskoven i Stouby Sogn i Syd, tyder paa Fællesskabet. Foruden Galgebakken her i Sognet paa Bjerrelide, har der været Galgebakker i Lindved i Raarup Sogn og i Ølsted Sogn ind imod Stenderup Skel.

Bjerrelide.

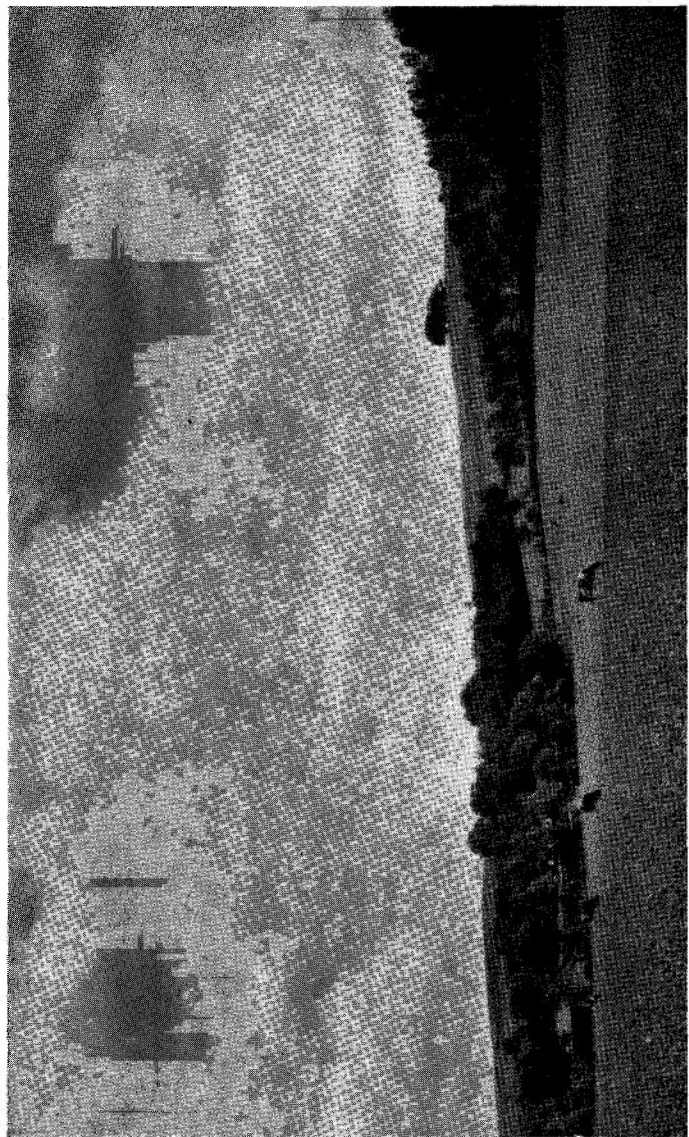
Bjerre By og Kirke luner sig under Bakkedraget, det høje, stolte Bjerrelide, der hæver sig saa højt op over det omgivende Land, saa det endog kan ses ud over Havet og er fra gammel Tid brugt som Sømærke af Sømændene. Bjergets højeste Punkt er Purhøj, en gammel Kæmpehøj; det er til Dels overgroet med Skov. Vi bestiger Bjerget fra Byen. Turen derop lønner sig; thi fra Højderne deroppe nyder vi nær ved os dejlige naturskønne Partier og fjernere en enestaaende fri og storslaaet Udsigt til næsten alle Sider.

Urlev Bakker lukker nok for Udsynet i Syd; men i Sydøst ser vi ud over Juelsminde, Kattegat og den fynske Kyst. I Nord ser vi foran os Dollerup Sø, lidt længere borte Horsens By ved sin Fjord; længere ude ser vi Ejer Bavnehøj og Skovene ved Ry, Tamdrup Kirke, Egnen om Nim og Skovene ved Matrup. I Sydvest vandrer vort Blik ud over Hatting Herred til Skovene, der blaaner Syd for Vejle Fjord.

Ut Sogn. Over Ustrup naar vi Kirkebyen Ut, den sidste Landsby, vi dvæler i paa vor Bjerre Herreds Tur. I Ut ligger Kirke, Skole og Hospital, der oprindelig var bygget af Fru Kirsten Munk; det er nu Hospital for ældre Kvinder. Fru Karen Gyldenstjerne ombyggede Kirken, som vi har hørt, i 1577; men den er restaureret flere Gange, sidst i 1869 under Arkitekt F. Uldalls Ledelse. I det store smukke Kirkerum ser vi den prægtige Døbefont og Prædikestolen med det sjældne, smukke Billedskærerarbejde af Thomas Zaco. Altertavlen forestiller Nadveren. Paa Alterstagernes Fod staar Otto C. Rosenkrantz og hans Hustrus Navne, Vaaben, og Aarstallet 1594.

Ved Kirkens Sydside er et Gravkapel, hvor bl. a. Holger Rosenkrantz og hans to Hustruer: Mette Krognos og Karen Gyldenstjerne hviler under et kostbart Epitafium af sort Marmor. Paa Kapellets Væg er et legemsstort oliemalet Portræt af Holger Rosenkrantz, Karen Gyldenstjerne og deres fire smaa Børn.

Kirkens Klokke gav Anna Marie v. Offenbergs paa Frijsenborg, den støbtes i 1679, og Sagnet siger, at Støbningen foregik i Dalen tæt ved Kirken. Den naturskønne lille Dal fik da Navnet Klokkedalen; den gennemstrømmes af Klokkedals Bæk, der kommer fra Dollerup Sø.

Bjerrelide.

Wm. Berthelsen fot.

Hatting Herred.

Hatting Herred er ikke saa rig paa Afveksling som Bjerre Herred. Landskabet er i den nordlige Del jævnt og fladt; bakkede Egne findes imod Øst og imod Syd; det hører til Amtets frugtbareste Herreder.

Skelgrænsen imod Vest dannes for en stor Del af Gesageraa, hvis Kildeløb er et Par Smaabække, en fra Engom Præstegaards Mark og Skærbækken fra Bredvig paa Hornstrup Mark. Ved Klags Mølle i Korning Sogn bøjer Gesageraa i Øst forbi Bygholm, kaldes nu Bygholms Åa og glider ud i Horsens Fjord.

1610.

Store Hanstedaas danner en Del af Nordgrænsen, og mod Syd løber Grumaa. I det sydøstlige

Hjørne er der ingen naturligt Skel; her støder Herredet sammen med Nørvang Herred, og Grænsen mellem Engom og Hornstrup Sogne danner det gamle Sysselfel mellem Løver og Jelling Sysfel. I Syd gaar Engom og Daugaard Sogne til Vejle Fjord. — 11 Sogne.

Hatting Sogn. Vi vil nu drage gennem Hatting Herred og der besøge Byer og Egne, som vi gjorde det i Bjerre Herred. Vi starter i Horsens og cykler ind i Hatting Sogn, hvor vort første Besøg gælder:

Bygholm.

Vi gaar en Morgentur i den skønne, frodige Park, og vi spørger os selv: Er det Skov eller er det Have, vi gaar i? [Ingen skal kunne sige os det!] Men her er

Bygholm.

Wm. Berthelsen fot.

herligt i den dugfriske Morgen. Solen stiger. Træerne kaster deres dybe Skygger. Stilheden brydes af Fuglenes snart mangestemmige Koncert. Vi finder en Bænk; vi maa sætte os en Stund og lytte til Fuglekøret, imens vore Tanker dvæler ved Navnet Bygholm, det er flettet ind i vore gamle Folkeviser og vævet ind i vort Lands Historie.

Vi mindes Folkevisens Fortælling om Grev Gerts og Niels Ebbesens Møde paa Randers Strand, hvor Niels nægter at tjene sit Fædrelands Fjende.

Visen fører ham nu til Bygholm til Broderen Knud, hvor han beder om Raad og Hjælp, da han igen vil gæste Greven.

Knud Ebbesen træder frem i »Skarlagen rød«; han hører sin Broders Plan, som han ikke kan billige, men kalder den »gal Mands Raad og gal Mands Daad« og beder ham drage bort.

„Rid du heden Niels Ebbesen, du stat din egen Fare; men jeg vil blive paa Bygholm og tage mit Gods i Vare!“

Mælte det Niels Ebbesen; han var i Huen saa gram:
 „Ræd Mands Raad og ræd Mands Daad dem følger Last og
 Skam.“

Saa kasted han sin Hest omkring og red bort til
 »Nørringris«.

Og med Folkevisens Minde dæmrer Sagnet om Holger Danske frem i vort Sind, thi Nord for Bygholm ser vi den anselige fredlyste Kæmpehøj: Lovshøj eller Holger Danskes Høj med Sagnet om Holger Danskes Sværd, der fortæller, at Holger Danske ligger begravet der i Højen. Engang fandt man deri et vældigt Slagsværd, saa tungt, at der maatte tolv Heste til at trække det op paa Bygholm; men om Natten blev der saa stor Tummel og Uro paa Gaarden, at Ruderne klirrede, og Væggene rystede. For at faa Ro kørte man atter Sværdet tilbage til Højen, men nu var det saa let, at to Heste magelig kunde trække det. Vi forlader vor Bænk og beundrer Havens skønne Løvtræer og dens Naaletæer; vi ser en statelig Hovedbygning titte frem, og vi forstaa, at vi er Gæster paa en Herregaard med en ærværdig, herlig Park.

Hovedbygningen er en vidtstrakt og ganske anseelig Bygning i Barokstil, den bestaar af en Hovedfløj i en Etage over en høj Kælder, og den har Kvistgavle baade i Øst mod Haven og i Vest mod Gaarden; under begge Kvistgavle er der Dørportaler, under den østre sidder en Indskriftsten, der beretter, at Lars de Thygeson og Hustru, Abel Maria Lichtenberg, ved Bygmesteren Anders Møller opførte disse Bygninger i 1775. Til Hovedfløjen er føjet to vinkelbøjede Sidefløje, der slutter sig til den rummelige Avlsgaard. I Havens nordøstlige Hjørne ved Aaen ligger det træbevoksede »Slangbjerg«, en stor afrundet Borghøj, Voldstedet for det middelalderlige Bygholm, der vel byggedes i Erik Menveds Dage. Kong Eriks Navn drager vore Tanker

ind i en trang Tid i vort Fædrelands Historie, vi mindes Fortællingerne om hans Pragtlyst og Ødselhed og hans tunge Skattepaalæg, der medførte Opstand og Oprør, især i hans sidste Regeringsaar. Sjællænderne rejste sig til Oprør 1312, og her i Sydjylland var der en voksende Utilfredshed, som fandt Støtte hos jyske adelige som Niels Brock, Johan Pape og Niels Lauridsen, der sammen med Bisperne ophidsede Bønderne til Oprør. I Begyndelsen havde Bønderne Lykken med sig; ved Kolding slog de Kongens Folk, der anførtes af Drosten Niels Oluvsen; men snart maatte de underkaste sig og tage imod de haarde Betingelser, der blev fastsat imod dem paa en Herredag i Horsens 1313. Bønderne skulde »til evig Tid« betale en Straffeskate, der kaldtes Guldkorn, fordi der skulde erlægges to Skæpper Korn af hvert Stykke Land, der var een Mark Guld værd. Evigtiden varede dog kun, til Kristoffer den Andens Haandfæstning i 1320. Bønderne skulde endvidere opføre ny kongelige Slotte i Kolding, Horsens, Viborg og Kallø. Kong Erik tog Kirkernes Tien-der i 4re Aar, og de oprørske Stormænd dømtes fra Liv og Gods og henrettedes. Borgen, eller Slottet, der opførtes ved Horsens, er utvivlsomt Bygholm, der var Sæde for kongelige Lensmænd igennem 300 Aar. Lenet omfattede Bjerre og Hatting Herreder, Nim Herred, Horsens Købstad og Endelave.

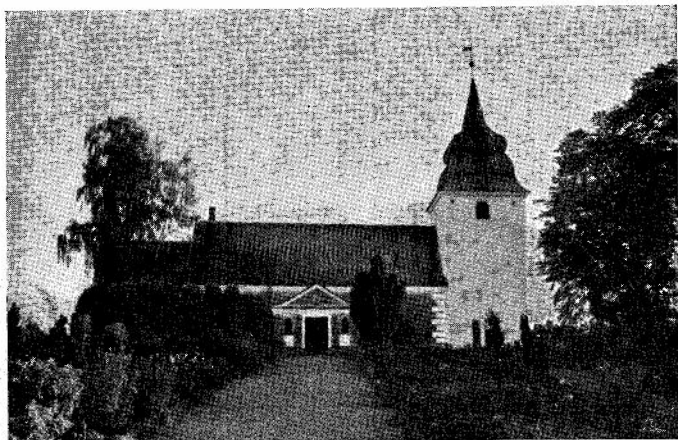
De første kendte Lensmænd er: Johannes Bjørnsen 1333, Peder Lykke 1364, Jens Brock 1369, Mogens Munk 1406, der var Dronning Margrethes højtbetroede Mand; men da han faldt ved Egebæk i Slesvig, pantsatte Dronningen Lenet til Biskop Bo Porse i Aarhus; Peder Glob 1411, Peder Truelsen 1424, Joh. Bjørnsen 1451 og Henrik Gyldenstjerne til Boller † 1456. Lenet er nu i 100 Aar i denne Slægt.

En uheldig Lensmand var Erik Lange til Engels-

holm, der var gift med Tyge Brahes Søster Sophie; han bortødslede hele sin Formue og Lenets Indtægter paa Guldsmageriet, der var gængs hos mange i de Dage. Da han pantsatte Lenet og forlod Landet, blev han ved en Herredagsdom i 1596 fradømt Stillingen som Lensmand; iblandt hans Dommere var hans Svoger Steen Brahe til Barritskov, Manderup Parsberg, der afhuggede Tyge Brahes Næse, og Historieskriveren Arild Hvitfeld.

Bygholm brændte i 1616, og Lensmændene flyttede til Stjernholm, som Christian den Fjerde havde købt af Otto Rosenkrantz til Boller. Lenet kaldes nu Stjernholms Len, og Bygholm blev som Ladegaard lagt under Stjernholm, som Frederik den Tredie i 1661 solgte til Hamborgeren Peter v. Uffeln, der i 1670 videre-solgte Gaard og Gods til Joachim Werner Bülow fra Lauenborg. Bülow genopførte den i Svenskekrigens Tid nedbrændte Ladegaard paa Bygholm af Materialier fra Stjernholm. I 1697 gaar Godset til General-løjtnant Jørgen Rantzau, der 8 Aar senere overdrages til Theodosius Lewetzau til Oksholm, og nu er Gaarden i denne Familie, til den 1765 sælges til Lars Thygesen fra Matrup, der senere adles med Navnet de Thygeson. Han var en udmærket Ejer, der forbedrede sit Gods, byggede og istandsatte sine Kirker og lod — som nævnt — opføre den smukke Hovedbygning. Lars de Thygeson døde i 1812, men allerede i 1809 var Ejendommen gaaet over til hans Brodersøn, Stiftamtmand i Norge, Niels Em de Thygeson, senere Ejer af Matrup, men han var en saa daarlig Godsstyrer, at Staten maatte overtage Gaarden i 1829.

Bygholm med Nørre Marksgaard, Aarupgaard, Rugballegaard, Østerskov og Mosegaard ejes nu af Horsens Kommune, der har indrettet Hovedbygningen til Hotel

Hatting Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

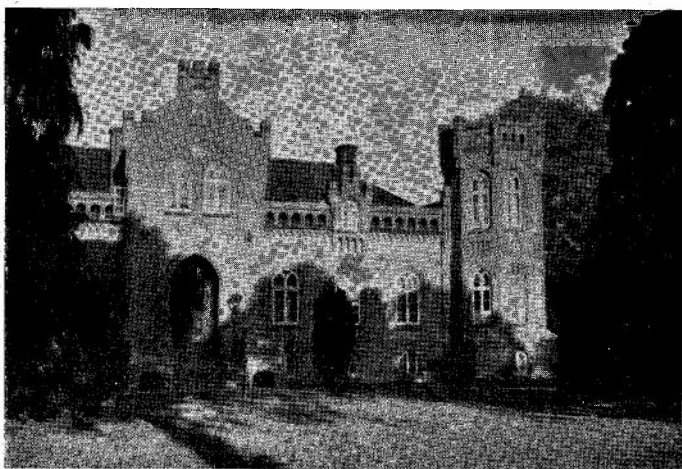
og Restaurant. Den store dejlige Have og Park er nu Horsens Bys offentlige Anlæg.

VII.

Vi forlader Bygholm og følger Vejen imod Vest til Landsbyen og Stationsbyen Hatting, der er Midtbyen i Herredets største Sogn; her er Kirke, Skoler, Præstegaard og Forsamlingshus. Bygholms Skole ligger i Nørhuse. Større Gaarde er foruden de under Bygholm nævnte: Ll. Østerskov og Annasminde.

Byen Hatting, af Mandsnavnet Hat og Ting, har givet Herredet sit Navn, og den gamle Kirke var Herredskirke. Den nuværende Kirke er fra 1786.

Taarnet blev da staaende, men ændret og prydet med et smukt løgformet Spir. Kirken har et smukt og festligt Indre, der er holdt i lyse Farver og prydet med Guld. Paa Korbuen ved Prædikestolen ses en Medaillon af Hans Tavsens. Kirkens Bygherre, Thygeson, og Hustru, hviler i et muret Gravkammer paa Kirkegaardens

Ussinggaard.

Wm. Berthelsen fot.

vestlige Side. Paa Marmorgravmindet ser vi en knælende, sørgende Kvinde, som støtter sig med venstre Arm til en Urne, og med højre Arm holder hun de afdødes Vaabenskjolde.

Omkring Byen ligger de gamle Bymarker: Nørrehov med Rester af en Langdysse, Østerhov, Sønderhov og Vesterhov.

Korning Sogn. Vi drager længere imod Vest forbi Ussinggaard til Landsbyen Korning med Kirke, Skole og Forsamlingshus. Den gamle Kirke, der er bygget af Fraadsten, er en af Egnens ældste og kønneste Kirker. Den restaureredes omkring 1750 af Etatsraad Gerhard Lichtenberg, der ejede den nærliggende Merringgaard. Samtidig blev Taarnet prydet med et højt og smukt Spir. I Taarnrummet staar den gamle Korsranke, der er et dejligt Snedker- og Billedskærer-

Merringgaard.

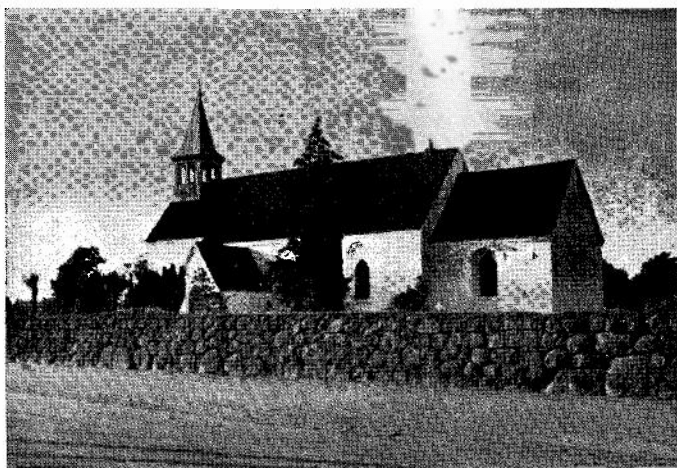
Wm. Berthelsen fot.

arbejde, smykket med Malerier, mange store og smaa Figurer og en lang Indskrift, der fortæller, at den blev opsat i 1704 af Landcommissionsskriver i Aarhus og Ribe Stifter, Niels Jensen til Ussinggaard.

Løsning Sogn. Over Eriknaur med Skole og Forsamlingshus cykler vi ind i Løsning Kommune. Eriknaur var før et lille Sogn med egen Kirke, men i 1560 befalede Frederik den Anden, at Sognet skulde nedlægges, Kirken nedbrydes, og dens Materiale, Klokke m. m., anvendes til Hatting Kirke, hvortil Menigheden henvistes.

Løsning Landsby har Kirke, Præstegaard og Skole, Løsning Stationsby med Stubberup har Skole, Forsamlingshus, Missionshus og Andelsmejeri.

I 1594 klager Sognets Beboere til Kongen over, at deres Kirke truer med at falde ned, hvis den ikke fik en betydelig Reparation, som de ikke havde Raad til

Løsning Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

at bekoste, da de var fattige paa Gods. Lensmanden paa Bygholm Slot: Erik Lange, fik da Kongens Befaling til at lade de andre Kirker i Hatting Herred udrede Omkostningerne ved Kirkens Istandsættelse.

Kirken er kun lille med Tagrytter til Klokken, støbt i 1594. Hans Brusen var da Sognepræst. Søren Mikelsen Kirkens Værge.

VIII.

Ølsted Sogn. Fra Løsning gaar vor Vej gennem Botterup med Botterupgaard, og vi er inde i Ølsted Sogn, hvor vi besøger den gamle hvide Fraadstenskirke, hvis Sidemure har Rester af en Dekoration af Buefelter. Kirken ligger paa en Bakke, der som en Borgplads hæver sig over det omgivende flade Land.

Om Kirkens Bygning gaar det gamle Sagn: I Ølsted er der et Stykke Land, der hedder Bønneland. Her vilde Menigheden bygge en Kirke, men alt, hvad der

Ølsted Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

muredes op om Dagen, rev Trolde ned om Natten, og der maatte findes en anden Plads til Kirken.

Sognemændene holdt Bystævne i Oens, og der modtog de følgende Raad: Tre Stude skulde bindes sammen, de skulde gaa, hvorhen de vilde, og hvor de fandtes i den aarle Morgen, der skulde Kirken bygges. Næste Morgen laa Studene paa den høje Bakke i Engen Bredmaa, og der rejstes Kirkens Bygning.

I 1763 fik den en gennemgribende Restauration paa Taarn, Tag og Mur af dens Ejer, Etatsraad Lichtenberg. Dens Indre er ikke særlig smukt; vi lægger dog Mærke til den kønne romanske Granitfont med en Frise af Bladornamenter; og paa Nordvæggen hænger en sjælden Mindetavle, hvis Indskrift fortæller os om den menige Mand Sejer Steffensen af Bottrup, der var den første danske Soldat, der ofrede sit Liv i Treaarskrigen for Slesvig.

Sydøst for Kirken i Bredmade er en hellig Kilde:

Dronningekilden, og paa Ølsted Mark Syd for Byen stod forhen en stor Tornebusk, Svensketornen, der nok var plantet over Soldater, der faldt i Svenskekrigen.

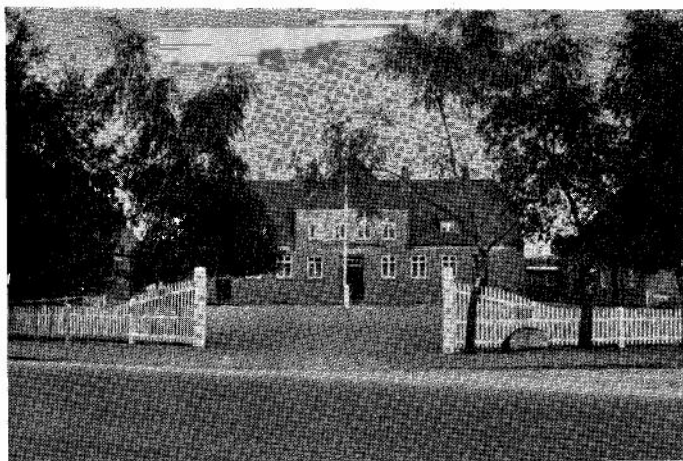
Vi forlader nu Kirken og drager imod Landevejen forbi den i 1911 opførte smukke Skole. Sognets anden Skole ligger i Oens, og paa denne Bys Mark ligger Sognets ny Præstebolig Syd for Landevejen tæt ved Ølsted Kro, i »det søde Hul« ligger et Voldsted med Murrester, her skal i sin Tid have staaet en Borg: »Kærsholm« eller »Dueholm«.

IX.

Hedensted Sogn. Fra Ølstedvejen drejer vi ad Landevejen mod Sydvest og naar snart over Sæbberup Mark ind i Hedensted Sogn, hvor vi ved Gaarden Constantia, der før var en kendt Kro, bøjer i Nord op igennem den lille Landsby Remmerslund. Nord for denne By har vi Sognets højeste Parti, og her ser vi en Gruppe paa ikke mindre end 12 Gravhøje, der kaldes Terpenshøje; et Par af disse Høje er fredede, andre er overpløjede; ind mod Hedensted er endnu en fredet Gravhøj, og i sin Tid var der mere end 50 Høje, der laa ind igennem Sognet fra Nord imod Syd.

Vi vender tilbage til Landevejen og er snart inde i Landsbyen og Stationsbyen Hedensted, hvor der er Kirke, Præstegaard, ny smuk Skole, Forsamlingshus, Missionshus (De unges Hjem) og Apotek.

Vi besøger den interessante gamle Granitkirke fra romansk Tid. Den nævnes allerede i Aaret 1297, da Biskop Johannes Ascersen i Aarhus arver Kirken i »Hæthenstat« efter en Kannik Peregrinus, og han skænker den til Aarhus Domkapitel til evigt Eje, forsaavidt Sognemændene i Hedensted vilde give deres Samtykke dertil.

Hedensted Byskole.

Wm. Berthelsen fot.

Kirken er opført af Granitkvadre, hvorimellem der findes flere Sten, prydet med udhugne Billeder. Et af disse Billeder viser os Engelen Michael og en Djævel, de holder i Forening en Vægtskaal, hvorpaa de vil veje Menneskesjæle; paa en anden Sten ser vi den stærke Løve. Kirken har et interessant Indre. I Koret er dejlige Kalkmalerier fra Kirkens Byggetid i det 12. Aarhundrede.

Altartavlen har et nyt Maleri: Jesus i Getsemane. I Taarnet er der Epitafium og Mindetavle over Præsten Morten Andersen Giødesen og hans Hustru Maren Jensdatter Juul.

Ved Hedensted Skov ligger Sognets anden Skole.

X.

Engom Sogn. Efter et kort Hvil i Hedensted er vi atter paa Landevejen imod Vejle. Forude skimter vi den fritliggende Engom Mølle, og snart er vi inde i Engom Sogn. Vi passerer Møllen og ruller hurtigt ned

Engom Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

i Landsbyen Bredal med dens mange nybyggede Huse og Gaarde, Andelsmejeri og Brugsforening; oven for Byen ser vi Skolen og Missionshuset, men ved Kroen forlader vi Landevejen, drager ad Vejen mod Sydøst til Sognets Midtby: Engom med Kirke, Præstegaard og et lille Hospital, der stiftedes i 1626 af Henrik Bille og hans Frue Lisbet Bryske paa Tirsbæk. Fire gamle fattige skulde her have Husly og Næring. Vest for Kirken hæver Egnen sig til c. 100 m i Tornsbjerg. Vi cykler derop og nyder en enestaaende Udsigt, videre udover en stor Del af Bjerre-Hatting Herreder, og nærmere ved ind over Sognets frugtbare Marker, Enge og Skove: Kongeskoven, Tyktorn, Storskoven og Assendrup Skov, og bag disse Skove smiler og blinker Vejle-Fjorden, dækket af Somrens Sol og farvet af Himlens dybe Blaa.

Disse skønne Skove rander Tirsbækdalen og gemmer Tirsbæk for os. I en Del af Assendrupskoven,

som tilhører Præsteembedet, ser vi et nu omtrent helt ødelagt Fortidsminde, en større Gravhøj med en næsten helt sløjft Jættestue, hvor man for nogle Aar tilbage gjorde et betydeligt Fund af Stensager: Hamre, Økser, Kiler o. s. v. Fundet nævnes som det største i sin Art her i Sydjylland.

Vi forlader Tornsbjerg og drager nu ind i den gamle hvide Fraadstenskirke, der har et kosteligt og sjældent Indre med smukt Inventar i Rokokostil, der er rigt dekoreret med Guld og Farver. Alle Stolestadernes Døre er prydet med Malerier med tilhørende Bibelord eller Vers, og paa den pragtfulde Altertavle staar en latinsk Indskrift, der priser de ædle Givere, Jørgen Hvas (senere Justitsraad Lindenpalm) og hans Frue, Maren Loss, som gav Kirken det herlige Inventar. Under Korbuen er der et smukt Kalkmaleri fra Aar c. 1200, det forestiller Kains og Abels Offer og fortæller os om Kirkens Ælde.

Tirsbæk.

Den gamle Herregaard Tirsbæk ligger meget smukt i en Dalkedel mellem skovklædte Bakkesider ved Tirsbækken, der gav Gaarden sit Navn, som den i Hedenold fik efter Himmelduden Ty — Tir.

Hovedbygningen er trelænget, aaben imod Syd og omgivet af stensatte, vandfyldte Grave. Bygningen er nok opført af Iver Lunge; thi over Indgangen til Taarnet sidder en blaa Sandsten med hans og hans Fruers Vaaben og Navnetræk samt Aarstallet 1577; hans tvende Fruer var: Maren Bjørn og Karen Bryske.

Tirsbæk har en mærkelig omskiftende Historie.

Den nævnes første Gang i 1401, da Brødrene Jens og Niels Lavesen Dyre skriver sig til den, og derefter er den i Dyre-Lungeslægtsens Eje i seks Generationer.

Rigsraad og Ridder Ove Lunge er Slægtens interessanteste Mand, der griber ind i vort Lands Historie. Vi ser ham saaledes sammen med andre jyske Herremænd opsiges Christian den Anden Huldskab og Troskab. Ved Frederik den Førstes Kroning bliver han slaaet til Ridder, og senere, ved Kongens Død i 1533, bliver han Fører for det adelige lutherske Parti. Paa Kongevalgsmødet i St. Severins Kirke i Ry vælges Ove Lunge til sammen med tre andre Adelsmænd at drage til Hertug Christian i Holsten og tilbyde ham Kronen. Hertug Christian tog imod Tilbudet og blev i August — under aaben Himmel — hyldet af Adelen og Almuen ved Torsted. Under Fejden med Skipper Clement ordner han sammen med Peder Ebbesen Galt til Palsgaard Forsvaret af Randers By, og »Bønderne blev slagne«.

I 1536 er han med paa Rigsdagen i København, hvor de katolske Biskopper blev afsatte; men fire Aar senere — i Fasten 1540 — dør den mægtige Mand paa Tirsbæk og blev begravet i Engom Kirke, hvor en Ligsten over ham og hans tvende Hustruer er indmuret i Korets Sydside.

En kendt Mand, Søhelten Peder Skram, var i sin Barndom knyttet til Ove Lunges Hjem. Peder Skram var Søn af Christen Skram til Urup og Fru Anne Reventlow, der døde tidlig, og Drengen betroes Ove Lunge. Vi kan tænke os, at Peder sammen med Fosterfaderen og dennes Sønner Iver, Tyge og Christoffer, jævnlig har pløjet Vejle Fjord, og at han her har indsuget noget af den Lyst og Sindets Hu til Søn og Orlogs, der senere besjælede ham.

Ove Lunges Søn var Iver Lunge († 1587), der ombygger Gaarden og efterfulgtes af Sønnen Ove Lunge († 1608), hvorefter Gaarden ved hans Enke Birthe

Tirsbæk.

Wm. Berthelsen fot.

Billes Død i 1611 gaar over til Lisbet Bryske fra Dal-lund i Fyn. I sit andet Ægteskab giftede Fru Lisbet sig med Henrik Bille til Skerrildgaard og Ørumgaard, som døde i 1655, og hans Enke opretter Bryskesborg i Daugaard; hun døde i Vejle i 1679 — 84 Aar gammel. I Ægteskabet var to Sønner: Knud Bille, der fik Skerrildgaard, og Sten Bille († 1686), der fik Tirsbæk. Sten Billes Datter Sophie bringer Gaarden til Anders Rosenkrantz til Langtind († 1742), og dette Ægtepars Datter Karen gifter sig med den borgerlig fødte Niels Linde til Kjærgaardsholm († 1746). Niels Linde ejede flere andre Godser, han var en driftig Mand, der satte alle sine Gaarde i god Stand, opførte nye Bygninger og Avlsgaarde, forskønnede sine Kirker og anlagde Haver, som her ved Tirsbæk, hvor han ind i de omgivende Skovbakker indføjede den smukke, stenomgærdede Have. Om Sønnen Christen Linde siges der, at han var »towli«. Dette er næppe helt rigtigt. Vi ser ham bl. a.

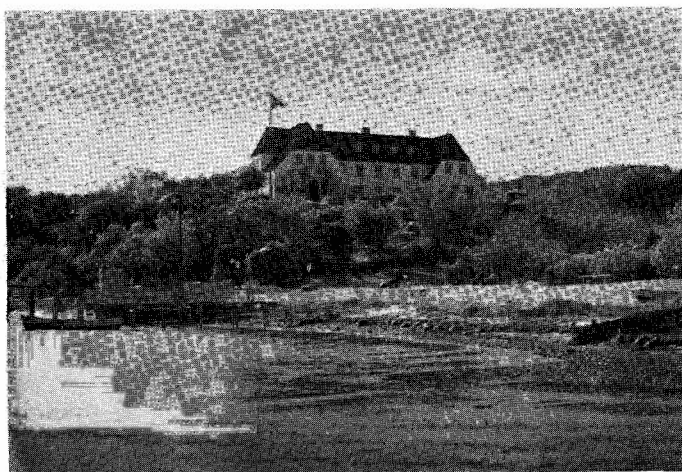
rejse i Udlandet for sin Uddannelses Skyld. Hans Navn er knyttet sammen med en Eventyrskikkelse i Tirsbæks Historie, den smukke og yndefulde Maren Jørgensdatter Loss, der var en fattig Skomagerdatter fra Horsens. Som ganske ung kom hun til Tirsbæk, først som Hønsepige, senere som Hollænderipige. Alle syntes her godt om den livlige og skønne Maren, og Christen Linde bliver dybt forelsket i hende, skriver Kærlighedsbreve til hende fra Udlandet og gifter sig med hende i 1751 trods hele Lindefamiliens Modstand gennem Rettergang lige til Højesteret.

Christen Linde døde i 1756, og 1757 ægter Fru Maren Loss Linde sin Forvalter Jørgen Hvas af de gamle Hvas'ers Slægt. Misundelige og onde Tunger væver nu Fru Maren ind i et Væv af Løgn, der endog beskyldte hende for, at hun dræbte Chr. Linde, derfor maa hun gaa igen med Hovedet under Armen i Gange og Kamre paa det gamle Slot eller fra Smedien til hendes Bøg, Maren Loss' Bøg i Kongeskoven.

Jørgen Hvas adles under Navnet Lindenpalm. Hans og Fru Marens eneste Barn var Datteren Christine, f. 1758; hun blev som ganske ung gift med en Eventyrer, Brigadier William Halling, der af Lindenpalm køber baade Tirsbæk og Bryskesborg i Daugaard. Bryskesborg lod han omnavne til Williamsborg.

Halling sælger snart Tirsbæk til Generalløjtnant, Grev Caspar Hermann Gottlob Moltke til Muggenfelde i Holsten, der faa Aar efter afhænder Gaard og Gods til Kammerherre Christian Benzon, Stamherre til Christiansdal, for 85,000 Rdl. Chr. Benzon og Sønnen P. U. Benzon bortsolgte Gaardens Bøndergods, derimellem Gaarden Julianebjerg.

Kammerherre P. U. Benzon var gift med Wilhelmine Juliane, født Comtesse Wedel Jarlsberg, der døde i

Ulbækhus.

Johs. Rønvig fot.

1802, og hendes Lig blev nedsat i en muret Begravelse i Tirsbæk Slotshave.

P. U. Benzon overdrager i 1804 Tirsbæk til sin ældre Broder, Kammerjunker Jacob Benzon, som i 1811 sælger Gaarden til Hofagent Alexander Carl Becher i Altona, hvis Søn, Generalkrigskommissær Carl Frederik Becher, ejer den gamle Gaard i 28 Aar, fra 1812—1840. Af dens senere Ejere skal nævnes Baron Chr. U. Brockdorff, hvis Hustru Emmy, Baronesse Brockdorff og hendes Moder, Fru Juliane Krause, hviler i en Begravelse i Tirsbæk Storskov, — Etatsraad A. N. Hansen og Lensgrevinde Schack-Schackenborg.

XI.

Fra Tirsbæk drager vi i Øst gennem Sognets tredie By: Assendrup med Skole og Forsamlingshus. Herfra gaar Vejen over Markerne til det kendte Udflugtssted Ulbækhus ved Stranden. Fra Bygaden bøjer vi Lande-

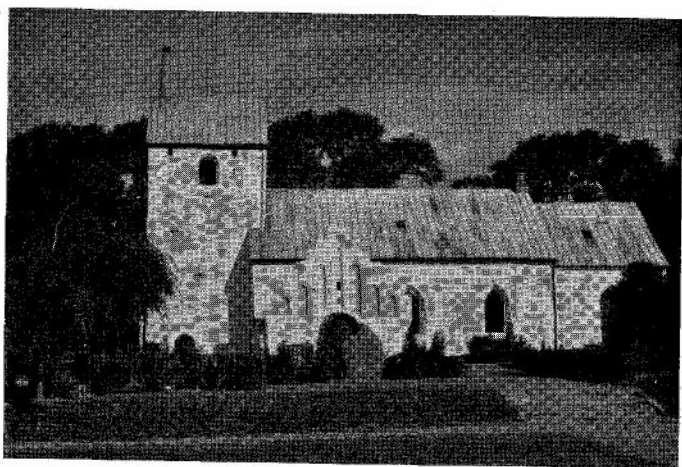
Williamsborg.

Wm. Berthelsen fot.

vejen imod Daugaard. Her staar en mægtig Sten som Minde om en rask Daad i 1864, hvori en Afdeling frivillige danske Soldater under Anførsel af Oberstløjtnant Harboe og Kaptajn Stockfleth tog en Snes prøjsiske Husarer til Fange.

Daugaard Sogn. Vi cykler over Jernbanen ved Daugaard Stationsby, og lidt længere fremme naar vi den gamle Landsby af samme Navn. Ret før Byen ligger til højre den nye Skole og til venstre ved Hedenstedvejen staar et Mindesmærke for Amsraadsmedlem, Stutterikommissær P. Nielsen, Nordbygaard († 1922).

Landevejen fører igennem Byen. Ved dens Udgang ligger paa den ene Side Daugaard Kirke og paa den anden Side Hovedgaarden Williamsborg. Denne Gaard blev omkring 1650 oprettet af nogle øde Bøndergaarde af Fru Lisbet Bryske paa Tirsbæk, og da kaldet Bryskesborg. En senere Ejer, Brigader William Halling, fik i 1775 kongelig Bevilling til at kalde den Wil-

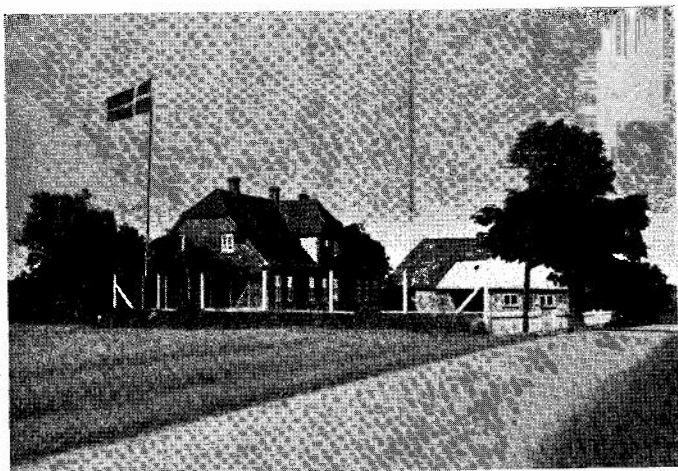
Daugaard Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

liamsborg. En anden stor Gaard i Byen kaldes Daugaarden.

Den gamle romanske Kirke er oprindelig opført af Fraadsten. Skib og Kor er meget smukt byggede med fine Blindingsfelter med smaa Rundbuer og Blindinger i to maskerede Stokværk. Og om Kirken er der sagt, at da den i sin Tid stod færdigbygget i al sin Hvidhed med sine kønne Murprydelser, da maa den have virket som et Eventyr paa Beskueren. I Korets Nordvæg er indmuret en Ligsten fra Tiden omkring 1200. Kirkens Indre er vel holdt; vi lægger Mærke til den romanske Font med Dobbeltløver, Altertavlen med et nyt Maleri: Christus i Getsemane, og Prædikestolen fra Aar c. 1600. — —

Fra Kirkegaarden nyder vi en herlig Udsigt over Ørum-Aadalen, hvis Sider er klædt med Skove: Brødeskoven og Skrædderskoven Vest for Svends Mølle. Syd

St. Dalby Skole.

M. R. Hansen fot.

derfor ser vi ned i Skræpskoven og Dyrtau, og endnu længere mod Syd paa Ørumsiden er Dueholt og Sønderskoven, der strækker sig imod Aarup Mølle.

Sognet har flere andre mindre Skove, bl. a. Kærskoven, hvor Daugaard Markskole ligger; og ikke langt herfra ligger den nybyggede Vejlefjords Højskole.

St. Dalby Sogn. Vort Besøg i Daugaard er endt; vi maa videre. Vor Vej falder forbi Nordbygaard og videre imod Nord, hen forbi Røde Mølle; vi passerer Torup Bæk og Lild Mølle og ruller snart ind i Store Dalby, der har Skole, Kirke og Missionshus. Kirken er lille, kun Skib og Kor, den er opført af raa og kløvet Granit med Hjørnekvadre. I Kirkerummet ser vi en køn romansk Døbefont, der er prydet med Løvværk; Prædikestolen er fra o. 1575. I Skibet staar et Ligtræ over Laurits Mikkelsen († 1651) og Hustru fra Staunbjerggaard der i Sognet.

Stenderup Kirke.

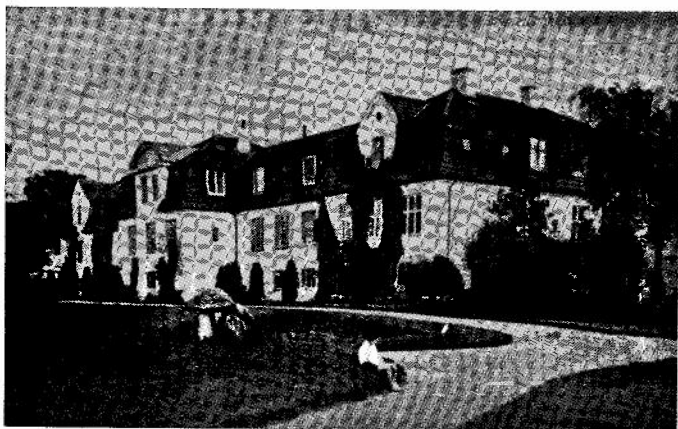
Wm. Berthelsen fot.

Sdr. Stenderup Sogn. Over S. Aldum fortsætter vi vor Tur og vil nu besøge Sdr. Stenderup, der er en større Landsby med Kirke, Skole, Forskole, Forsamlingshus og Missionshus. Sognets anden Skole ligger i Braa, hvor der nylig er rejst et Mindesmærke til Mindelse om Braa-Gaardenes Udskiftning for 150 Aar siden.

Kirken er fra romansk Tid; den er oprindelig bygget af Fraadsten, dens Ydre er meget interessant, især Koret, hvis Mure er prydet med Lisener og Rundbuer.

I Vaabenhuset staar flere gamle Ligstene.

Kirkens Indre er smukt og stilfuldt. Hvælvingerne er dekorerede med kønne Farver. Prædikestolen, der er i Renæssancestil, er en stor Pryd for Kirken. Altertavlen er et nyt Arbejde med Maleri: Den gode Hyrde. Granitdøbefonten har paa Kummen udhuggede Figurer, bl. a. Engelen Michaels Kamp med Dragen. I

Braaskovgaard.

Braaskov er der et Forsamlingshus, og der ligger Stats-
ungdomshjemmet Braaskovgaard, hvor der er Plads
til en 90—100 Elever.

XII.

Torsted Sogn. Over Lystrup og Ørnstrup er vi inde
i Torsted Sogn.

Kirken med Skolen ligger 1 km Syd for Byen. Vi
besøger den gamle Kirke, en Fraadstenskirke fra
romansk Tid. Den har kun Skib og Kor og naaede
saaledes aldrig at faa et Taarn, selv om der synes gjort
en Begyndelse til et saadant ved Kirkens Vestgavl,
hvor der ligger nogle mægtige Granitsten.

Dens Indre er venligt og smukt; vi beundrer den
romanske Granitdøbefont med Løvefigurer, den smukke
Altertavle med Maleri af A. Dorph: Kristi Opstandelse,
og Prædikestolen i Renæssancestil fra c. 1690.

Ved Landevejen omtrent midt i Sognet stod der den
²⁸/₄ 1864 en mindre Rytterfægtning, hvor fem danske

Tyrsted Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

Dragoner slog sig igennem dobbelt saa mange Fjender; men en faldt; her rejstes i 1914 en smuk Mindesten.

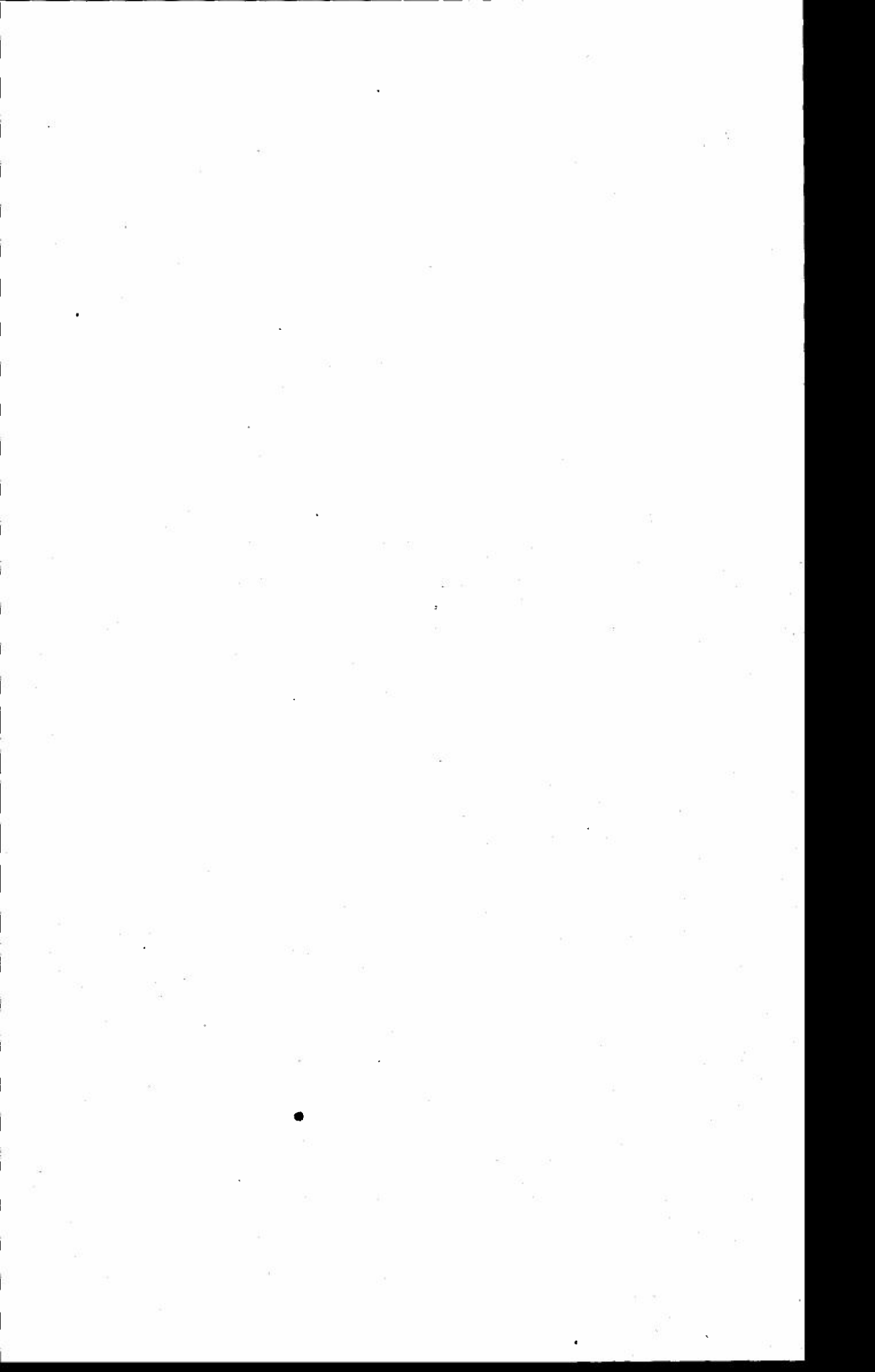
Torsteds Navn er iøvrigt kendt i Danmarkshistorien. Her ved Torsted — under aaben Himmel — blev Christian den Tredie hyldet af Jyderne d. 15. Aug. 1534; man ser endnu nogle Sten, som han stod paa under Hyldningen. — —

Tyrsted Sogn. Fra Torsted cykler vi lidt imod Syd over Jernbanen Nord om Dollerup Sø ud til Bjerre Landevej, og vi er i Tyrsted Sogn. Den gamle Kirke ligger ensomt her paa Marken ved Landevejen. Vi besøger den. Den er oprindelig bygget af Fraadsten, kløvet Granit og Limsten. Taarn og Vaabenhuis er bygget af Munkesten. I 1895 blev den restaureret, udvendig som indvendig, og staar nu som en af Egnens kønneste Kirker. I det smukke hvælvede Kirkerum ser vi interessante Ting fra gammel som fra ny Tid; bl. a.

den romanske Døbefont og den ny Altertavle med Maleri af den korsfæstede Frelser. I Vaabenhuset staar en sjælden, vel nok enestaaende Ligsten fra o. 1300 over Peder Kæller med indridsede Figurer af en Mand i Pilgrimsdragt.

I Tyrsted By ligger Præstegaarden, en ny Skole, Forsamlingshus og Alderdomshjem.

V.

VEJLE

Min By mellem Skove!
dit Navn vil jeg love
en Hymne, til Pris for Guds dejlige Jord.
I din Skov jeg fornemmer
de talløse Stemmer —
ja, en Lousang af fast usigelige Ord.
Og der spejles derude
om Skipperens Skude
i din skræntklædte Fjord
en Rigdommens Afglans af Himmel og Jord!

Af Fuger og Kløfter
din Skjønhed sig løfter
og bæres saalangt, „Adam Homo“ faar Røst;
thi de rankeste Bøge,
hvis Mage vi søge,
indrammer din Udsigt og fortryller din Kyst.
Som de milstrakte Dale
selv Bankerne tale, —
og, besjælet af Lyst,
der klinger en Højmesselyd i min Røst.

Ja, dig vil jeg hylde
og elske din Fylde —
din mandige Kraft, der har Ungdom til Ry:
fra Fornedrelsens Dage,
med Pest og med Plage,
til nu, du har Taarn og Tinde i Sky!

*Du Kjære, du Kjendtel
 som Fjenderne brændte,
 og som rejstes paany
 af arbejdende Hænder, der vil løfte dit Ry.*

*Min By i det Lave, —
 i en Paradishave,
 med en Flora, uendelig, spredt i dit Skjød.
 Du, — vort hjemlige Schweiz!
 Du, — vort Norge i Grejs!
 Skjönt saa jysk af Natur — dog betagende blød!
 Dine Bakker og Bøges
 Navnkundighed øges!
 — Med Berusningens Glød
 jeg lovsynger mit Liv, og mit Hjem i dit Skjød!*

Andreas Dolleris.

VEJLE

»Adam Homo« kalder Digteren Fr. Paludan-Müller Vejleegnen for Jyllands Paradis, og midt i dette Paradis ligger Vejle ved sin Fjords inderste Vig. Fjorden skyder sig fra Øst ind mellem 60—100 m høje Bakker; den fortsætter sig i Vest som et Engdrag, Vejledalen, der snor sig helt ned til Jyllands Højderyg. Ved Byen staar Vejledalen i Forbindelse med en anden Dal, Grejsdalen, det kløver det nordlige Højdedrag og bøjer i Nordvest imod Landsbyen Jelling. De to Dale gennemløbes af hver sin Aa. Fra Engene i Vest kommer Vejle- eller Gammelaa, og i den udmunder Grejsaa, der er delt i en østlig Gren, Mølleaaen, og en vestlig Gren, Blegaaen.

Landet indenfor disse Aaer deltes ved en Tværbæk i to Holme, der hævede sig over de lave Enge og dannede et Vadested, »æ Væjll«, mellem Bakkerne i Syd og i Nord. Paa den sydligste af disse Holme blev der i en fjern Fortid Boplads for en lille By, og Byen fik Navnet æ Væjll, et Navn, der i Middelalderen skreves som Wæthlæ, Wethel og Weddele.

1421.

I Byens gamle Segl fra Middelalderens Dage ses Billedet af en Bro over flere Vandløb, omgivet af træbevoksede Bakketoppe. Seglet fortæller os om Vade-stedet mellem de skovklædte Bakkedrag, der omslutter Dalstrøgene i Nord og Syd.

Borgvold og Rosborg.

Byen er i gammel Tid vokset frem i Ly af to ved den store Aa liggende Befæstninger, der nævnes fra Harald Blaatands Tid. Syd for Byen laa Rosborg, og Øst for Mølleaaens Udløb i Vejleaa laa Borgvold, der tjente til Byens Forsvar imod Fjordsiden. Vi kender kun meget lidt til disse to Borges Historie. Det er tænkeligt, at Borgvold under Navnet Vejlehus nævnes i et Brev i 1351; men i det følgende Aarhundrede er Borgen borte, og dens Tomt blev benyttet til Kaalgaarde. Voldstedet, der var c. 50 m i Kvadrat, sløjfedes ved Jernbanens Anlæg.

Rosborg laa ved Indgangen til Aadalen. Om denne Borg, der i sin Tid havde et betydeligt Jordtilliggende (Ladegaarden Petersholm) og ejedes af ansete Adelsmænd som Johannes Thomsen Lindenow til Fovslet, og af Mogens Munk til Boller, er der bevaret et Par Vers af en gammel Folkevis, der er nedskreven af Vejles berømte Søn, Anders Sørensen Vedel:

Om Rosborg, som ligger ved Vejle.

Jeg byder for hannem tyve fuldgode Ørs
ere ladte med Sølv og Guld hin røde.
Saamend ved Dannerkongen!
I monne hannem ingenlunde døde.

Jeg byder for hannem det rige Rosborg,
som I monne længe efter lange.
Nu lever den Jomfru ikke i Danmark,
der mere byder for en Fange.

Vejle omkring Skt. Nicolaj.

A/S Nordisk Luft-Foto Eneret.

Versene er lette at forstaa. Den rige og fornemme Jomfrues Fæstemand er kastet i Fængsel, og nu søger hun at redde hans Liv. Hun taler frejdigt til Danerkongen og byder ham først af sin Rigdom 20 fuldgode Heste, læssede med Guld og Sølv. Kongen er dog ikke tilfreds med hendes Tilbud; da byder hun ham det rige Rosborg, som han længe har ønsket at eje, og vi kan tænke os, at hun ved saadant et Bud faar sin Fæstemand fri.

— — —
Vejle er en meget gammel By, omend Byens Bebyggelse utvivlsom er yngre end de smaa Landsbyer, der var vokset frem paa Højdedragene omkring dens Dal Nord for denne, og Øst for Grejsdalen laa den lille By Grundwith (Grundet), hvis Marker senere blev til Herregaarden Grundet.

I Krogen mellem Grundet Mark og Vejle Bys Nørreskov laa Roum (Rom) og paa den søndre Side af Vejledalen, der dengang var Fjord, laa Løgwith (Løget) d. v. s. Byen inde i den lune Krog ved Skoven. Den lille By skal være gaaet til Grunde i den sorte Pests Tid, da Beboerne uddøde.

Byens første historiske Aarstal er 1196, i det Aar den 18. Marts udsteder Kong Knud Valdemarsøn her et Brev, hvori han fornyer sin Forgængers Gave til Ribe Kirke.

Kirkemøder og Kongebesøg.

I 1247 lod Hertug Abel under Striden med sin Broder, Kong Erik Plovpenning, Byen gaa op i Luer. Faa Aar senere, i Marts 1256, holdt Ærkebiskop Jacob Erlandsen Kirkemøde her og vedtog Vejlekonstitutionen til Værn for Gejstligheden imod Overgreb fra Konge-

magtens Side; og i Februar 1279 samlede Ærkebiskop Trugot Thorstensen atter et Kirkemøde i Vejle, der paa Grund af sin gode Beliggenhed ofte blev besøgt af Kongerne.

Erik Menved holdt Herredag her i 1317, hvor han sluttede Forlig med sin Søstersøn, Johannes af Werle. 1326 holdt Hertug Valdemar af Sønderjylland Forsamling her. Samme Aar hyldedes han paa Viborg Lands-ting og gav i det følgende Aar, den 16. August 1327, Vejle By sit ældste Privilegium som Købstad.

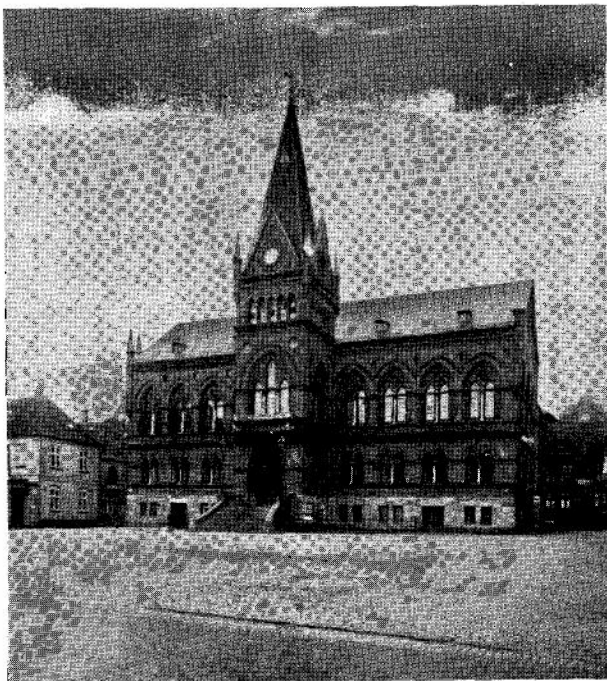
Valdemar Atterdag gæstede Byen i 1345 og indgik her Forbund med sin Svoger, Hertug Valdemar. Kong Hans besøgte ofte Byen, hvor han holdt Retterting i Sortebrødreklosters Stue i 1492 og i 1497. I 1523 modtog Christian den Anden her i Vejle den jyske Adels Opsigelsesbrev. Derom læser vi paa en Tavle, der er indmuret i en Bygning paa Hjørnet af Raadhustorvet og Kirkegade:

Paa dette Sted i Borgemester
Niels Jonssøns Hus boede
Kong Christiern d. Anden
i Januar 1523 og modtog her
ved Mogens Munk
den jyske Adels Opsigelsesbrev.

Byens Kloster.

Vejle havde i gamle Dage et Kloster, der var indviet til Jomfru Maria; det var beboet af Sortebrødremunke, som de kaldtes efter den sorte Dragt, de bar. Sortebrødrene hørte til en Orden, der kaldtes Dominikanere; en Orden, der var indstiftet af Paven i 1216 og kom herind i Landet faa Aar senere. Klosteret her i Vejle er oprettet omkring Aar 1300 af den fra Historien

kendte Stormand Laurits Johnsen, der var Danmarks Drost i 1320, da Kristoffer den Anden blev Konge. Drostens havde den katolske Kirke kjær, og i et Brev roser Paven ham for hans Fromhed og Hengivenhed imod Kirken. Drostens Søn, Ridderen Peder Laurid-

Raadhuset.

Johs. Rønvig fot.

sen, var i 1355 Valdemar Atterdags Udsending ved Pavehoffet i Avignon. Den 4. Aug. det Aar ansøger han Paven om, at Prædikenbrødrene i Wedel maa ombygge deres Kirke eller Kloster. Ansøgningen bevilliges samme Dag ved et Brev, hvori der oplyses, at Kirken var grundlagt til den straalende Jomfrues Ære og under hendes Navn.

Efter Hr. Peders Hjemkomst til Danmark bliver Kirken, der maaske helt eller delvis var opført af Træ, ombygget af Sten, og Klosteret ombyggedes vel med det samme. Fra hin gamle Byggetid er der bevaret to interessante Minder: Den gamle Teglovn, som i 1923 udgravedes paa Lillebjerget, og Klosterets gamle Kirkeklokke, der endnu hænger i Raadhustaarnet. Den er velbevaret og prydet med en Del Relieffer.

Klosterbygningen laa bag ved det nordvestlige Hjørne af Raadhustorvet, den var opført i to Stokværk, hvoraf det nederste var hvælvet og dannede Kapitelsalen, hvor der ofte blev holdt Møder, saaledes af Kong Hans, i de nævnte Aar.

Munkenes Antal var aldrig stort, det var almindeligvis 12. Henimod Reformationstiden taber Klosteret sin Betydning; i Sommeren 1529 maa det afgive en Del af sit Jordegods, og den 4. Marts 1531 afstod Frederik den Første Klosterets Bygninger til Vejle Borgere.

Ildebrande, Pest og Krige.

Det er, som om Aaret 1523, da »den gamle Ørn« modtog Adelens Opsigelsesbrev, indvarsler tunge Tider for Vejle, Tider, der skifter med Ildebrande, Pest og Krige i bestandig og forfærdelig Vekslen.

I 1523 brændte det meste af Byen, og man var ikke færdig med at genopbygge den, da der allerede i 1530 opkom en ny stor Brand, hvori bl. a. Raadhuset gik op i Luer. Den næste store Ulykke var Pesten, der i 1584 bortrev 500 Mennesker; 11 Aar senere kom en ny frygtelig Brand, hvori der brændte 87 Gaarde paa Søndergade og Fiskergade samt Porthuset ved Sønderport.

Efter disse Ulykkesdage gik Byen lidt frem i Bebyggelsen af det 17. Aarhundrede; men saa kom Krigene og slog den ned for lange Tider.

I Septbr. Maaned 1627 kom danske hvervede Tropper til Byen, og nu kunde ingen med Sikkerhed drage mellem Byerne med Gods, da disse Krigsfolk plyndrede alle Vegne. Sidst i samme Maaned nærmede den kejserlige Hær, Wallensteins Tropper, sig. Byens Indbyggere hørte herom med stor Frygt og bange Anelser. Mange nedgravede deres kostbare Sager af Guld og Sølv, eller nedkastede dem i Brøndene; andre turde ikke blive i Byen, men flygtede med Hustru og Børn ud i Omegnen, bl. a. til Grundet Skov, til de første Plyndringer holdt op. Den 2. Oktober besatte Fjenden Byen. En af Førerne forskansede sig med sine Folk paa Raadhuset, som han omgav med Skanser, Palisader og Grave med en Vindelbro ud til Torvet. En anden Anfører omgav paa samme Maade Kirken med Volde, Grave og Palisader. Begge Steder lod de nedbryde Gaarde og Huse og brugte Tømmeret; til de nævnte Forsvarsanlæg ved Kirken nedbrød de bl. a. den latinske Skole og andre Ejendomme.

Fjenden blev i Byen et helt Aar; alt kom i en forfærdelig Tilstand. Hele Gader og Stræder laa øde, henved 200 Huse og Gaarde var nedrevne, afbrændte eller ødelagte, og Kirken var i saa slet en Tilstand, at man frygtede for, at den skulde styrte sammen. En Del af de ødelagte Ejendomme genopbyggedes i de følgende Aar, men en Mængde øde Byggesteder laa ubebyggede hen i mange Aar som et Vidnesbyrd om Krigens Ødelæggelse og Borgernes Fattigdom.

I 1645 blev Byen paany besat af Fjenden, denne Gang af Svenskerne. De havde deres Hovedkvarter paa Raadhuset og fo'r haardt frem imod Byens Borgere, saa mange dreves bort fra Hjemmet og søgte Ophold paa fremmede Steder.

I 1657 kom Svenskerne igen. Frederiksodde blev indtagen af Rigsadmiral Grev Wrangel, hvorefter Fjen-

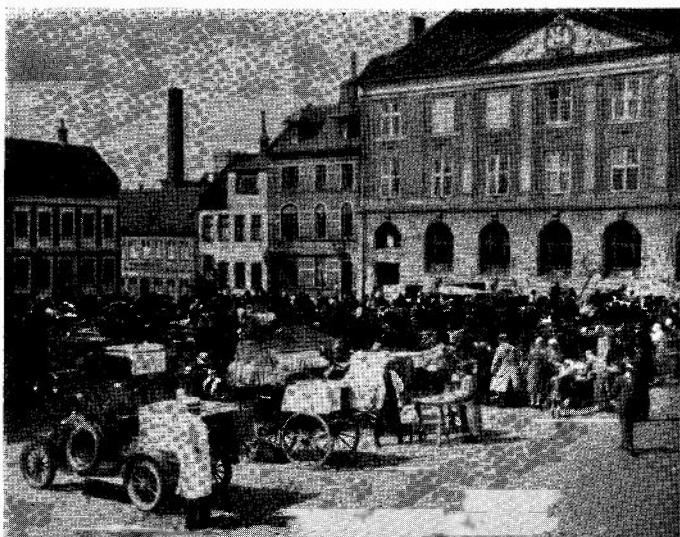
Amtsgaarden.

Johs. Rønviig fot.

den oversvømmede hele Jylland, og Vejle Borgere maatte udrede betydelige Brandskatter. Freden blev sluttet i Febr. 1658. Krigen begyndte snart igen, og sidst i samme Aar kom polske og brandenburgske Tropper os til Hjælp, men de var langt værre end Fjenderne. Her i Vejle pinte og pryglede de deres Værter for Penge og borttog alt af mindste Værdi, som de kunde finde, og nu hører vi atter om, hvorledes mange af Byens fattige Beboere maa rømme Hus og Hjem og flygte for Udsugerne.

Sammen med alle disse Ulykker kom Krigens forfærdelige Følgesvend: Pesten, der bortrev mange Borgere og en Del Bønder, der var flygtet ind til Byen. De faa Borgere, der holdt Stand i Byen, kunde med Sandhed bekende »at være hjemsøgt af Guds Vrede og Straf med Krig, Pestilents og Dyrtid, hvorover Byen er bleven saa forarmet og øde af den store Ruin, og Folkene er bortdøde, saa besiddendes er nu kun 29 Gaarde og Vaaninger.«

Ved Fredsslutningen i Foraaret 1660 er Elendig-

Torvet.

Johs. Rønvig fot.

heden i Vejle langt større end ved Afslutningen af de to forudgaaende Krige. I Løbet af 30 Aar er Byen bleven ødelagt tre Gange, enkelte af dens Borgere har maaske oplevet Rædslerne i alle tre Krige, og Byen havde igennem disse Ulykker og Trængsler faaet et afgørende Knæk, saa der gik mere end et Aarhundrede, før den forvandt det og atter kom til Kræfter; endnu i 1672 havde den kun 712 Indbyggere. Nogle Aar før havde den haardt hjemsøgte By været ude for en anden stor Fare, for Udslettelsestanker fra Kongens og Regeringens Side. Den maatte kæmpe en Kamp paa Livet med den nyopdukkende Rival, Fæstningen Frederiksdodde, der fik sine Købstadprivilegier i 1650. Vejle Borgere maatte paa flere Maader hjælpe til ved Bygningen af den nye By, og i 1654 var det under alvorlig Overvejelse at ofre Vejle til Fordel for Frederiksdodde ved

To Aapartier.

at berøve den gamle By Retten til at drive Handel til Søs. Borgerne værnede dog om deres By og anraabte »udi Hiertens Vedmodighed« Konge og Rigsraad om Barmhjertighed, og Byens gamle Rettigheder forblev ubeskaarne.

I 1739 hærgedes Byen atter af en stor Ildebrand; men lidt efter lidt gik det igen fremad, saa den i 1769 havde 950 Indbyggere, der boede i 165 Gaarde og Huse, »alle af Bindingsværk, de fleste med een, men somme af 2 eller 3 Etager, mesten alle med Quiste, og de gamle med Gavl til Gaden.«

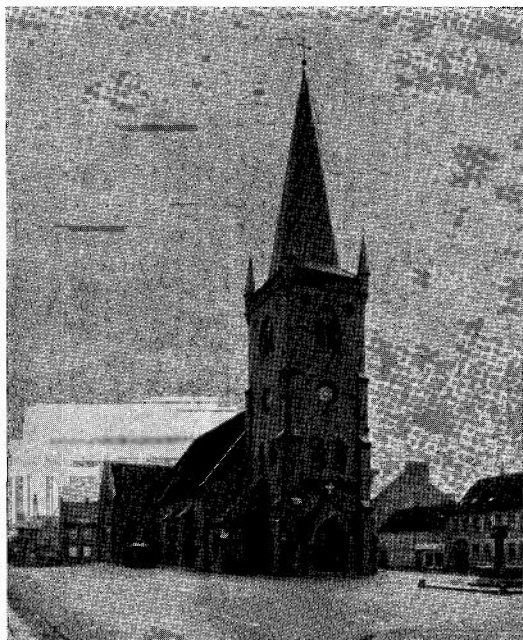
I 1780 toges et nyt Raadhus i Brug; men seks Aar senere fortæredes saa at sige hele Nørregade, ialt 34 Ejendomme, i et Kæmpebaal; $\frac{1}{6}$ af Byen brændte. Som Hjælp til de brandlidte blev der holdt Kollekt i alle danske Købstæder. Gaden reguleredes, og nye og bedre Bygninger rejstes »med Pynt og Arkitektur som det kunde være København«.

Der var endnu trange Aartier for Byen, men for hvert et Saar, den fik slaaet, synes den at rejse sig igen. Handel var Borgernes Hovederhverv, samt flittigt Haandværk i det smaa, dertil kom en Del Agerbrug, og der dyrkedes meget Humle til ind i Slutningen af det 18. Aarhundrede.

I begge de slesvigske Krige var Byen belagt med fjendtlige Tropper, uden at den tog nævneværdig Skade. Den 8. Maj 1849 leverede Olaf Rye paa sit Tilbagetog her en Træfning, hvori han søgte at standse den fremtrængende Fjende.

I 1864 laa Oberst Max Müller her med sine Folk, og Borgerne følte sig trygge; men den 8. Marts kom Østrigerne under Feltmarskal Gablenz og indtog Byen;

mens Danskerne trak sig kæmpende tilbage. Senere blev Byen besat af Prøjserne under Anførsel af den gamle Feltmarskal v. Wrangel. Det var ham, der en Dag spurgte Sognepræsten (Wittrup), om han inde-sluttede ham og den fjendtlige Hær i sine Forbønner?

Skt. Nicolaj Kirke. *Johs. Rønvig fot.*

»Ja,« svarede Præsten: »jeg beder: Forlad os vor Skyld, som vi og forlade vore Skyldnere!« — »Ja, saamænd, De kan have Ret,« svarede Wrangel.

Kirker og Kilder.

Skt. Nicolaj Kirke — den røde Kirke — er Byens ældste Bygning. Den led meget under Krigene i det 17. Aarhundrede, og der er kun lidt tilbage af dens

oprindelige Bygningsstil. I 1887—88 opførtes det nuværende Taarn med ottekantet kobberdækket Spir. Udvendig i Gavlen paa den nordlige Korsarm »Hellig Kors Kapel«, er der 23 Murhuller, hvori der skal være indmuret Hjerneskalderne af 23 Røvere, der blev fanget i Roms Hule ved Nørreskoven og henrettet.

Inde i den overhvævede Kirke findes et velbevaret kvindeligt Lig, der for 100 Aar siden fandtes i Haraldskær Mose. Man mente, at det var Liget af Dronning Gunhild, den norske Konge Erik Blodøkses Dronning; men den Antagelse er ikke historisk bekræftet.

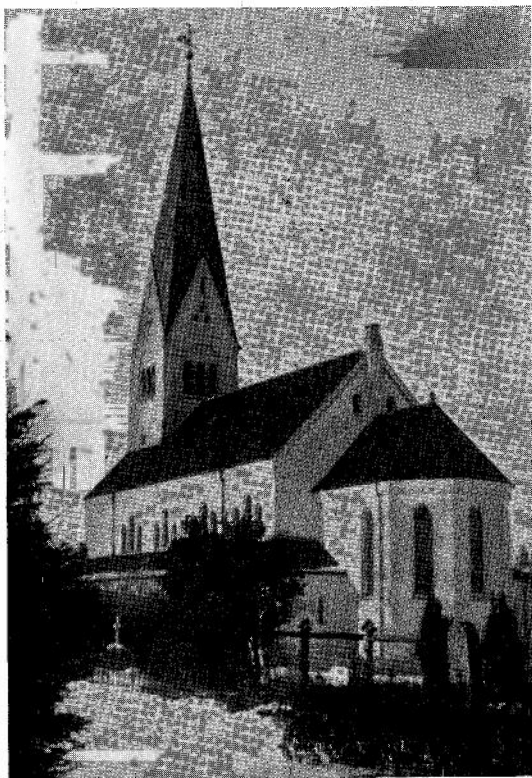
Kirken har et meget smukt Kor med en Del Ligsten og med et nyt, kønt Alterbillede af Maleren Skovgaard. Granitdøbefonten er meget gammel, sikkert ældre end Kirken. Prædikestolen er givet i 1596 af Borgmester Clemen Sørensen. I de katolske Tider havde Kirken mange Altre: »Vor Frue Alter«, »Hellig Kors Alter«, »Skt. Nicolaj Alter«, »Skt. Erasmi Alter« og »Maria Magdalene Alter«.

Vor Frelzers Kirke — den hvide Kirke — der er bygget i 1904—07, har et tredelt Skib og et i Bygningen indføjjet svært Vesttaarn med Spidsgavle og et højt Kobberspir. Over Indgangsportalen er en Vinduesrose af gennembrudt Sandsten.

Hvælvingerne i de smaa Sideskibe har kalkmalede Dekorationer med Salmelinier. Paa Altret er et Trækors. Sandstensfonten har et Sølvfad. Prædikestolen er af Sandsten med forgyldte Felter; under Koret er en Konfirmandstue.

Katolsk Kirke — Skt. Norberts Kirke — ligger paa Blegbanken. Den er opført i 1924 af røde Mursten paa Granitsokkel. Over Østenden er et Rytterspir. Kirken er hvælvet, dens Gulv belagt med sort Marmor. Alteret er af Marmor med Udskæringer i Egetræ. Døbefonten,

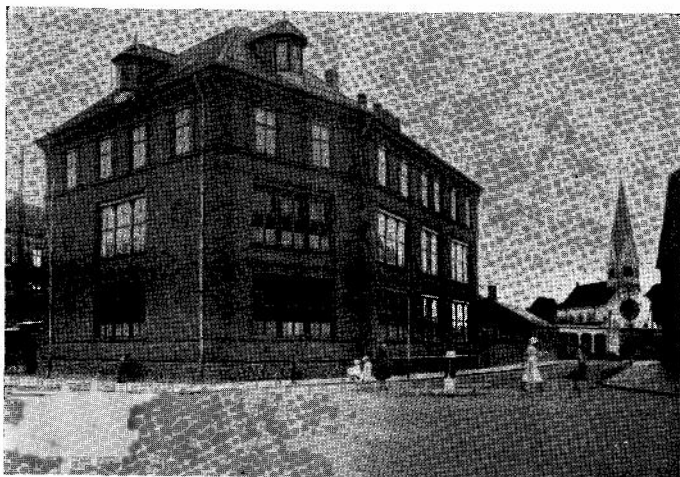
der ogsaa er af Marmor, staar i et lille ottekantet Daabskapel. I et af Sideskibene ser man i en Pieta-gruppe Jomfru Maria med Jesu Lig paa sit Skød.

Vor Frelzers Kirke. Hans Albjerg fot.

Metodist Kirken — *Skt. Pouls Kirke* — ligger i Visingsgade; den er bygget i 1876.

Baptist Kapellet i Korsgade og *Katolsk apostolisk Kirke* i Tønnesgade er begge smaa Samlingshuse. Endnu bør her nævnes *Missionshuset »Mamrelund«*

Den højere Almenskole.

Hans Albjerg fot.

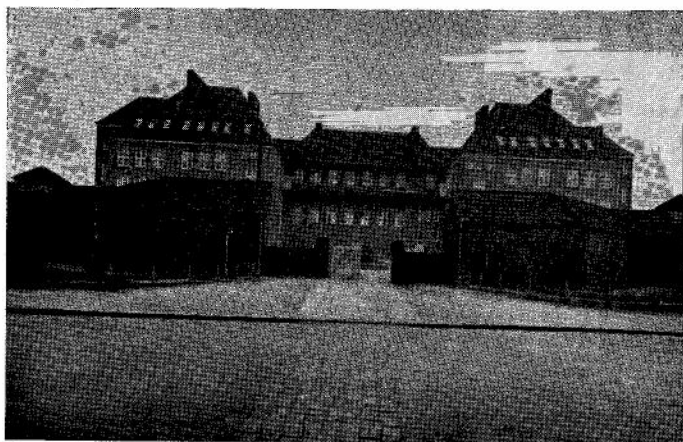
ved Langelinie og *Vor Frelzers Sogns Menighedshus* paa Vesterbro.

Byen har tre Kirkegaarde: Den gamle Kirkegaard og Østre Kirkegaard begge ved Langelinie og Nordre Kirkegaard ved Horsensvejen. —

Ved Vejle har der været flere hellige Kilder: *Skt. Nicolaj* eller *Klavsens Kilde* rislede nær Horsensvejen ved Foden af Pilkebakken; men den blev ødelagt, da det nye Sygehus byggedes. I Nørreskoven ved Vejen mellem Skovriderboligen og Skyttehuset er *Helligkilden*, der i ældre Tid besøgte meget, særlig *Skt. Hans Aften*. Ved Kolding Landevej er bevaret *Sværtepøt Kilde* eller *Kochens Kilde*.

Skoler, Bibliotek og Aviser.

Vejle kommunale Skolevæsen omfatter følgende Skoler: *Langelinies Skole*, *Nyboesgades Skole*, *Sønder-*

Nyboesgades Skole.

Johs. Rønvig fot.

marksskolen, Mellem- og Realskolen for Drenge ved Kirketorvet, Mellem- og Realskolen for Piger i Klostergade og Den højere Almenskole paa Nørrebrogade. Private Skoler er Frk. Gerda Møllers Skole i Wor-saaesgade og Frk. Seligmans Skole i Herlebsgade, Møllegades Pigeskole samt Den katolske Skole paa Blegbanken.

Ved Horsensvejen ligger *Statens Forskoleseminarium*, hvor Forskolelærerinder uddannes. I Haven foran Hovedbygningen staar et Mindesmærke, en Granitsøjle med Broncebuste af Seminariets første Forstander R. J. Holm.

Teknisk Skole — alle unge Haandværkeres faglige Skole — ligger i Jernbanegade. *Handelsskolen* bruger Drenge Mellem- og Realskolens Klasser. —

Biblioteket for Vejle By og Amt oprettedes som Folkebibliotek i 1895 og modtog Statsanerkendelse som Centralbibliotek i 1914. Den nuværende Biblioteksbygning er opført 1934 ved Siden af Museet med

Udlaanssal, Læsesal, Børnelæsestue, Magasin og Kontorer.

Byen har tre Aviser, der alle udgaar som Eftermiddagsblade: Vejle Amts Avis, Vejle Amts Folkeblad og Vejle Social-Demokrat.

Teater og Museum.

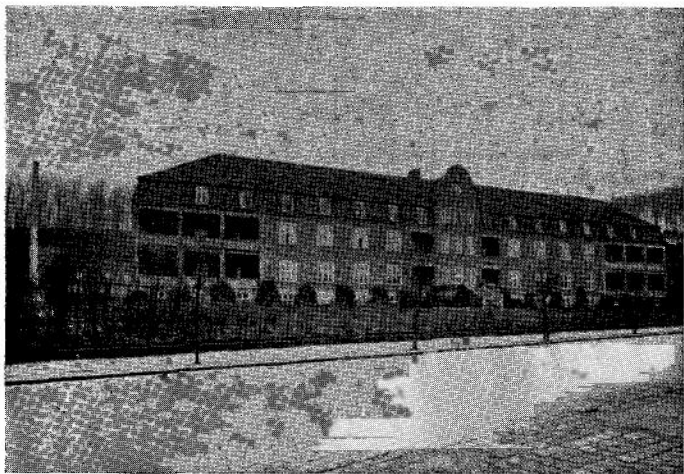
Teatret ligger paa Jernbaneplassen ved Hovedbane-gaarden. Bygningen er opført i Renæssancestil med Teater (700 Pladser), Hotel og Restauration.

Museet, der opførtes i 1923, ligger ved Enden af Orla Lehmannsgade. Det har gode Samlinger af Oldsager, Mønter, kulturhistoriske Genstande fra Land og By samt Kunst; i et Par Værelser er der indrettet særlige Samlinger for Museets Velgørerinde Frk. Agnes Hviid og for Folkemindesamleren Evald Tang Kristensen.

Hospitaler og Sygehuse.

Vejle Hospital ligger ved Nørretorv. Man kender ikke Hospitalets Oprindelse; men det antages at stamme fra en middelalderlig kirkelig Stiftelse. Det nævnes første Gang i 1542, da Christian den Tredie tillægger det Kronens Part af Korn- og Kvægtienden i Ø. Snede og Gaverslund Sogne. I 1558 forøger Kongen sin Gave og giver Hospitalet Kronens Del i Korntienden i S. Omme, Ringive, Givskud, Vindelev, Uldum, Hvejsel, Sindbjerg, Ø. Snede og Hornstrup Sogne. Senere tillægges der Hospitalet forskellige Gaver og Legater. Det ombyggedes i 1926.

De gamles Hjem ligger ved Koldingvej. Det smukke Alderdomshjem opførtes i 1907 i Udkanten af en lille Skov, Treschowsminde; det har Plads til 80 Pensionærer.

Vejle Amts og Byes Sygehus.

Johs. Rønvig fot.

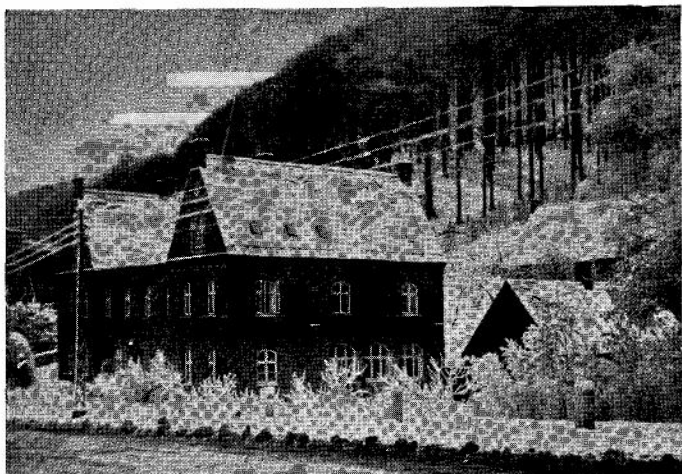
Vejle Amts og Byes Sygehus ligger Nord i Byen paa Kabbeltoft og ud imod Horsensvej. Det bestaar af to Afdelinger, den gamle og den ny Del, der er forbundne ved en Kørevej, og derunder en 260 m lang Tunnel.

Skt. Maria Hospital — de katolske Mariasøstres Hospital — paa Blegbanken opførtes i 1915 af Præmonstratenserordenen.

Forskellige offentlige Bygninger.

Raadhuset paa Raadhustorvet er tillige Ting- og Arresthus. Her er Byraadets og Amdsraadets Mødesale.

Politigaarden ligger paa Blegbanken bag Raadhuset; her er Kontorer for Vejle Købstads og for Nørvang-Tørrild Herreders Politi. *Dommergaarden* i Vedels-gade har Kontorer for Civildommer og Kriminaldommer. Amtsstuen er i en Sidefløj, der vender imod Blegbanken.

Statens Forskoleseminarium.

Hans Albjerg fot.

Amtsgaarden i Vedelsgade er bygget i Palaisstil. I *Administrationsbygningen* paa Kirketorvet er kommunale Kontorer.

Gasværket er ved Havnen, *Elektricitetsværket* i Flegborg, *Brandstationen* i Vedelsgade, *Den kommunale Badeanstalt* i Klostergade og *Vandværket* i Grejsdalen 6 km fra Byen.

Hovedbanegaarden med Post- og Telegrafbygning ligger ved Havnegade; *Nordbanegaarden* ved Gormsgade og *Toldbygningen* ved Havnen.

Mindesmærker.

Byen er ret fattig paa Mindesmærker. Ved Borgvold ud for Statsbanegaarden staar dog et smukt Granitminde med Broncebuste af den berømte Arkæolog I. A. Worsaae † 1885; ved Havnen er et Minde for dens Grundlægger, Amtmand H. G. Treschow † 1836, og i Nørreskoven ved Skyttehusvejen staar en Granitsten

De gamles Hjem.

Johs. Rønvig fot.

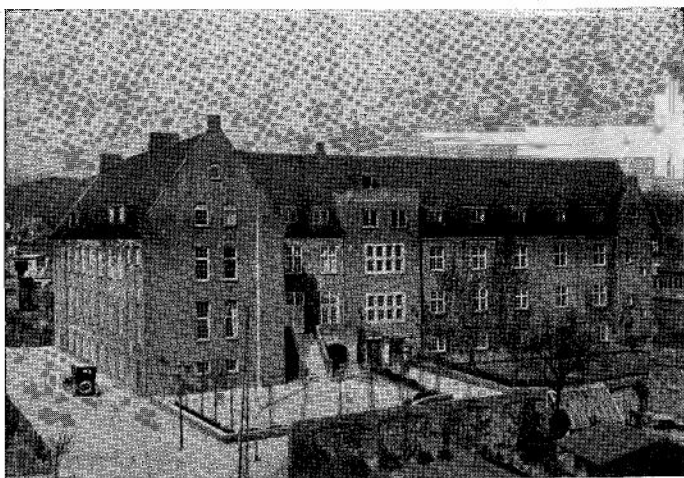
med indhugget Portræt af Digteren Harald Kidde, † 1918.

Paa den gamle Kirkegaard er et Mindesmærke for de i Slaget ved Vejle den 8. Marts 1864 faldne danske Soldater; der i Nærheden er nylig rejst et meget smukt Minde i Granit med en Skattegraver i Relief over Folke-mindesamleren Evald Tang Kristensen, † 1929.

Endelig kan det nævnes, at der i Ejendommen paa Hjørnet af Torvegade og Orla Lehmannsgade i en Niche er indsat en Buste af Amtmand Orla Lehmann, † 1870.

En By i Fremgang.

Da det 18. Aarhundrede gik til Ende, synes Ulyk-kernes Tid forbi for Vejle; og ind i det ny Aarhundrede begyndte Byen at vokse, særlig da den havde faaet sin Havn. I gamle Dage kunde man ikke blot sejle til Vejle, men ad Vejle- eller Gammelaen helt op

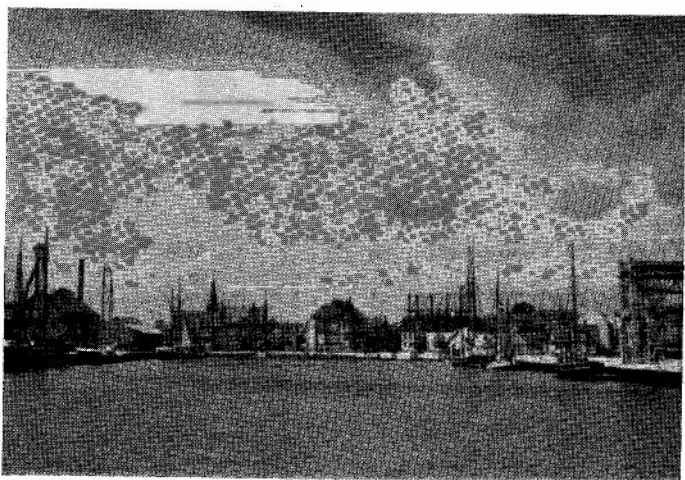

Arbejdernes Forsamlingsbygning. *Johs. Rønvig fot.*

til Skibet Kirke; men Aaen groede til, og Mudderet bredte sig over den grundede Fjordvig, saa endog smaa Skibe ikke kunde sejle helt ind til Byen. De maatte stoppe op en 3 km ude i Fjorden og derfra lægte Varerne ind til Byen i Smaabaade. Da kom Amtmand H. Treschow til Byen. Han forstod dens Savn og fik Borgerne interesserede for en Havn. I 1825 udgravedes et Havnebassin og en ca. 2 m dyb Rende langt ud i Fjorden; og nu blev det muligt for Vejle at faa en »velsiteret Købmandshandel saa vel fra Landsiden som fra den mere end 20 km fra Bæltet indgaaende store og fuldkomne Fjord«.

Senere er Havnen som Sejlløbet udvidet og uddybet flere Gange, og Vejle har nu baade en god Havn og en god Indsejling til den.

Med Havnen kom Byen i Vækst. I 1840 havde den kun 2700 Indbyggere, i 1860 ca. 5000. Noget ind i 1868 blev Vejle Station paa den jyske Stambane, og i Sommeren 1894 fik den sin første Privatbane: Vejle—Give-

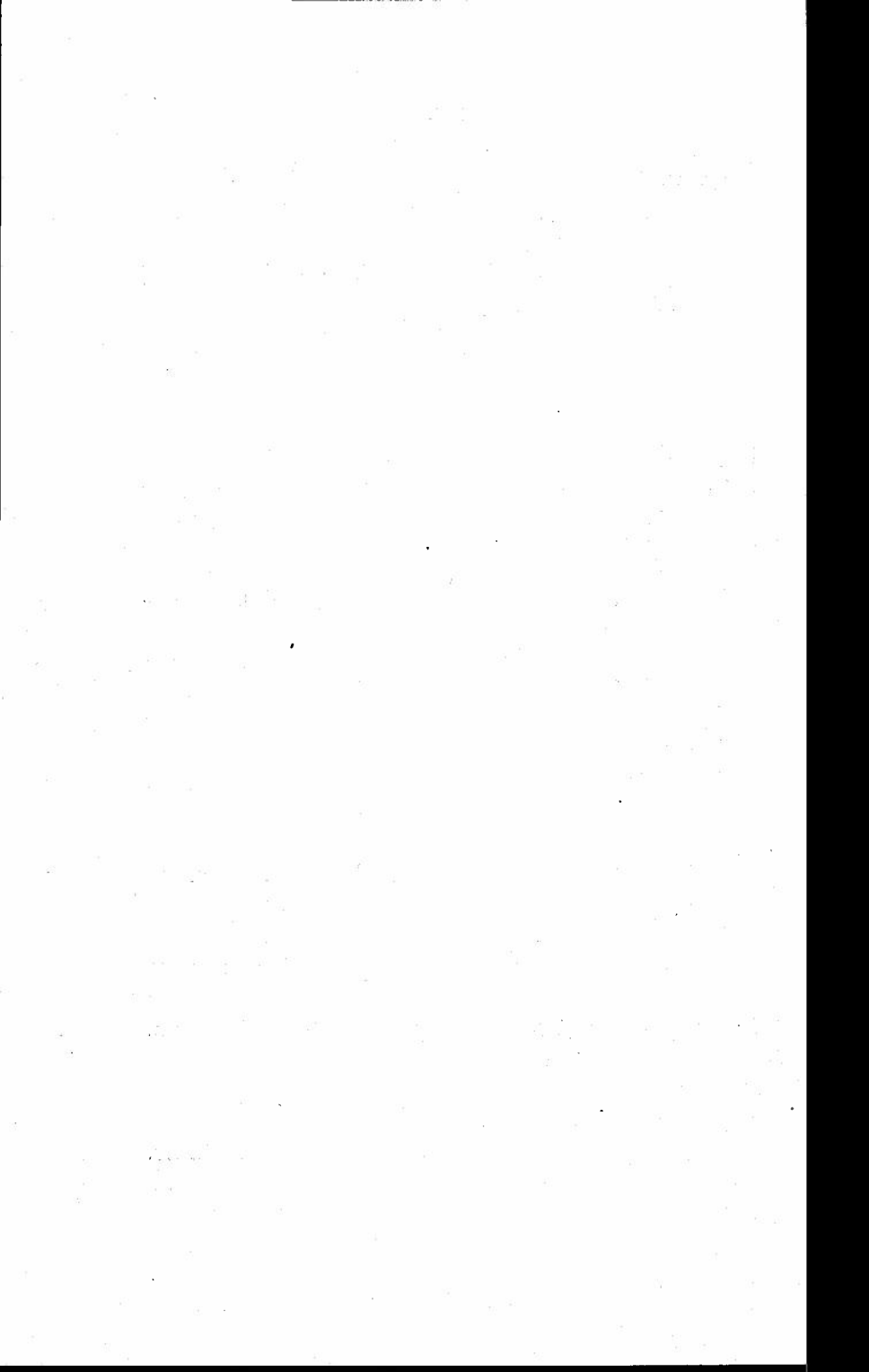
Havnen.

Johs. Rønvig fot.

banen gennem Grejsdalen; denne Bane er senere overtaget af Staten og forlænget til Herning. 1897 aabnedes Vejle—Vandelbanen gennem Vejledalen, den er senere forlænget til Grindsted.

Vejle vokser fremdeles: I Aaret 1900 havde den ca. 14000 og nu i 1934 ca. 24000 (med Forstæder 27000 Indb.). Der er intet gammelt over den voksende By, det har de mange Brande sørget for; men alligevel er der noget hyggeligt over den, som var det en gammel By.

Vejle er en god Handelsby med et omfangsrigt og godt Opland; den har en betydelig Industri: Jernstøberi, Bomuldsspinderier, Andelssvineslagteri, flere Mejerier o. s. v., anselige Pengeinstitutter: Vejle Bank, Landmandsbanken, Andelsbanken, Vejle Byes og Amts Sparekasse og Landbosparekassen. Vejle er dertil en betydelig Turistby, der aarlig besøges af Tusinder af fremmede fra Hjemlandet som fra Udlandet, Tusinder, der ser sig glade paa Byen og vel især paa dens skønne Omgivelser.

VI.

VEJLE OG OMEGN

FRA JUBILÆUMSKANTATEN 1927

*Blandt Stæder, som vandt Skønhedsry,
blev Vejle ej til Skamme;
thi sjælden fik saa jævn en By
saa kostelig en Ramme.
Lad hvem der vil i Syd og Nord
sin Skønhedsverden søge;
vi synger helst om Vejle Fjord
og Nørreskovens Bøge.*

*Se, gennem Vejledalens Skød
sig Aaens Sølvbaand slynger;
hvor fordum Vikingsnekker flød,
nu Le og Lærke synger.
Her lyser Vaarens Blomsterflor
fra Engen os i Møde;
her vælder op af frugtbar Jord
saa rig en Sommergrøde.*

*Vor Skabers Haand saa rig og rund
har Dal og Bakker smykket
for os, som her i Dalens Bund
har Hjem og Arne bygget.
Mens Slægter fulgte Slægters Gang,
velsigned' Gud vort Virke;
thi synger vi en Takkesang
i Byens gamle Kirke.*

Anton Berntsen.

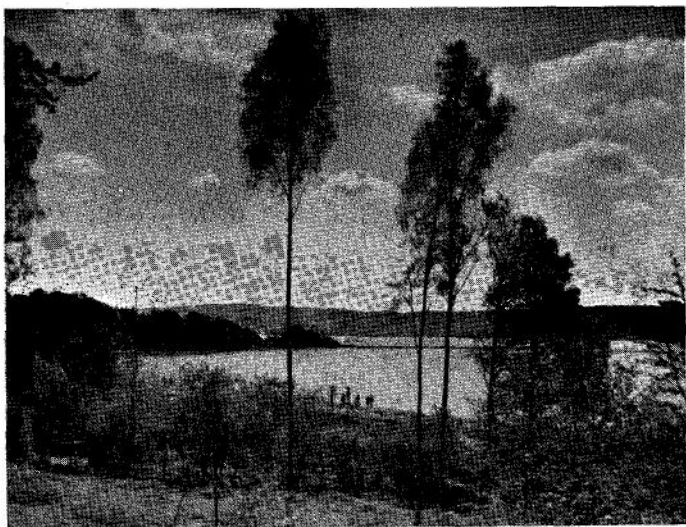

VEJLE OMEGN

Bedst og nærest ses Vejle fra Jellingvejen eller fra Møllebakken. Vi vælger et Udsyn fra denne Bakke. Byen strækker sig tværs over sin Engdal, og Aaen snor sin blaa Arm om dens Haver. Vi ser Kirkespir, Raadhustaarnet og høje, røgsværtede Skorstene over røde Tegl- og blaa Skifertage. Fjordbyen ligger lys og venlig mellem sine Skovbakker, men vort Øje søger længere ud, bort ud over de mange Tage.

Vi ser mod Vest ind i den brede Vejledal med dens Bakker og Bakkehæld, mod Nord ind i den nu næsten tilbyggede Grejsdal, mod Øst over Fjorden til Nørreskoven med Stadion til Skyttehuset med sin herlige Have, til Bredballe Strand og Tirsbæk Skove, og vi ser langt ud over Fjorden med dens skønne Omgivelser.

Hele Omegnen er rig paa Bakker om Fjord og om Aa, skovklædte Bakker med mangfoldige vide Udsigter. Det er disse Bakker, disse Skove med deres køle Skygge og med Sollysets Flimren paa Skovbunden under de lysbarkede Bøge, der giver os Indtryk af en herlig østjysk Natur, der har kædet Vejles Navn uløseligt sammen med den danske Sommer.

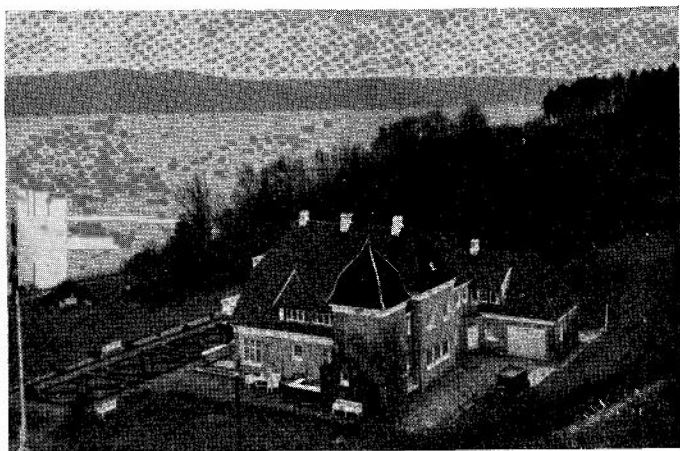
Vejle Fjord med Skyttehusbugten. *Johs. Rønvig fot.*

Vi maa nu ud i den skønne Omegn; vi maa se og beundre dens Natur. Vor første Tur gaar i Øst, vi maa se Fjorden.

1. Langs Vejle Fjord.

Vejle Fjord er berømt og landskendt for sin Skønhed. Den er omgivet af herlige, skovklædte Bakkeskrænter med Fald og Hæld og dybe Kløfter, med en rig og frodig Plantevækst, der skyldes den frugtbare, lerede Jordbund, det lune Klima og den beskyttede Beliggenhed.

»Saa frisk er Fjorden, saa blank og blaa«, synger en Sanger med Sandhed. Dampskibe og Sejlskibe glider hen over den. Fiskerne ligger derude med deres Baad til Røgt af Krog og Vaad og Garn. Langs »Sydlandet« — nær ved Munkebjerg Bro — ses en lille Skov af Ris og Træer rage op over Vandfladen; paa

Selsbjerg Kurhotel.

Hans Albjerg fot.

disse Ris og Træer »vokser« de kendte Vejle Pælemuslinger.

Om Sommeren gaar Vejle Dampbaade i fast Fart til Munkebjerg ved Fjordens Sydside; — længere ude ligger den ejendommelige Klitbakke Hvidbjerg og ved Fjordens Munding Trelldenæs.

Paa Nordsiden sejler Dampbaadene til Tirsbæk og til det nærliggende Kurhotel Selsbjerg, til Ulbækhus, til Vejle Fjords Sanatorium, til Fakkegrav og Rosen-vold, og Motorbaade gaar til Ulvehave og Brejning.

Hver af disse Steder har sin særegne Skønhed og dejlige Omgivelser at fremvise, og Turisten fra de fremmede Egne kan være i Tvivl om, hvor han skal drage hen paa Besøg. Han maa vælge, og vi maa vælge; vi vil besøge Munkebjerg.

Munkebjerg.

Her er noget af det skønneste og ejendommeligste, som vor danske Natur kan opvise. Her vokser i

Hvidbjergs herlige Badestrand.

Mængde sjældne Træer som det gamle nordiske Skovtræ Taksen, den smukke Kristtorn og Enen saa fin og slank.

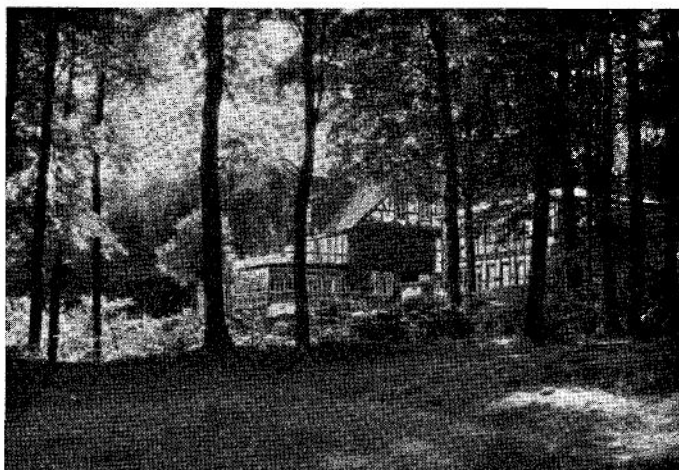
Der er saa smukt her paa Bjerget i hver en Tid: i det brydende Foraar, »naar Bøgen dækker op sin Disk med grønne Kræmmerhuse«, eller i den modnende Sommer.

Vi vælger en Foraarsmorgen til vort Besøg. En lun Morgen i Maj. Solen dukker just op derude i Havet i Øst, og dens første Straaler gaar ind over Landet.

Ad slyngede Stier naar vi op til den lille Svejtserpavillon. Luften er dugfrisk, sødt krydret, let diset. Igenem Morgenstilheden toner tusind Fuglestemmer, Løvsangere kappes, Skovduen kurrer, Droslen slaar; vort Øre fyldes med Sang.

Fra Altanen vel 100 m over Fjorden ser vi ud over de vaarfriske Løvkroners bølgende Hav, dugblinkende i Morgensolen.

Her er de vide Udsigters Skønhed — vel nok lavere

Munkebjerg.

Johs. Rønwig fot.

end Himmelbjergets, men langt mere afvekslende, frodigere, fyldigere, storartet og gribende. Tæt foran os ser vi ned i en herlig, skovbevokset Dal med dybe Kløfter og slyngede Stier. Vi ser den lille trekantede Lyngbakke, Munkens Hjerte, og ned til den lille spejl-blanke Munkebjerg Sø.

Længere ude hinsides Dalens højeste Trækroner ser vi den blinkende Fjord med det yndefulde, rigt veks-lende Landskab paa den modsatte Bred. Fjorden lig-ger som en Flod uden Krusning, blank og stille; den fremspringende Andkjær Hage skjuler dens Løb imod Øst og dens Fald i Bæltet.

Til højre ser vi ind over den smukke Andkjær Strandskov med dens kønne, men ensomme Skovveje. Til venstre ser vi ud over den prægtige Ibækdal, hvor en fornøjelig Skovbæk skummer af Sted ind under Løvtage. Vi ser Dronningebakken, ud over den stor-slaaede Djævekløft, ind over Ulvehave, over de

Skyttehuset.

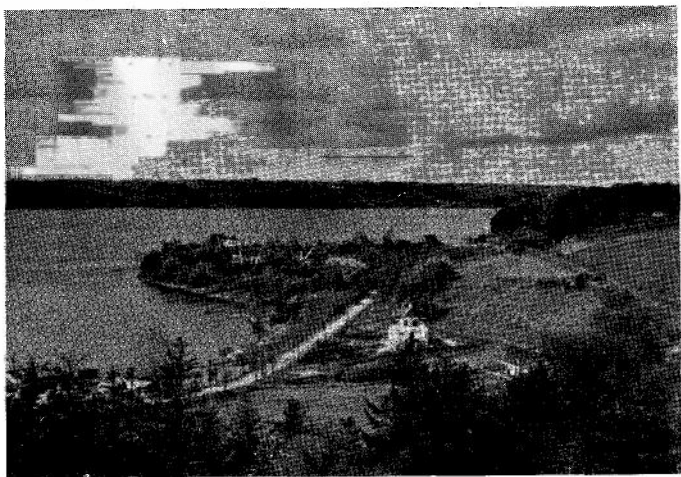
Hans Albjerg fot.

mange smaa, pyntelige Hjem langs Stranden og til de mange Nybygninger paa Skrænterne og Bakkerne ved Mølholm.

Over Engdragene Vest for Byen hviler endnu Morgenens Taagedampe; de ligner Fjordens Spejl; i Tanken forekommer det os, at dens Vande — nu som før — gaar bag om Byen, helt ind under de blaanende Bakker, og Vejle synes os danne en Kæmpebro over Fjorden.

Morgensolen falder ind over Byens Tage; den luer i Ruder og blanke Fløje.

Og vort Øje følger Fjordens nordre Bred. Vi ser Nørreskoven med Skyttehuset. Vi ser ind i den dybe, skovbevoksede Bybækdal, til Bredballe Strand med dens mange Villaer, Skipperhjem og Fiskerhjem i frodige Haver og til Fiskerflaaden i Brønsvig. Vi ser ind i den dybe, skovrandede Ulvedal med Indre Missions store og smukke Børnehjem paa Bakkerne mod Vest

Vejle Fjord ved Brønsodde.

Johs. Rønvig fot.

og den gamle Landsby Bredballe med Mølle, Missionshus, Kirke og Centralskole paa Bakkerne imod Øst.

Under disse Bakker ligger »Stejlbjerg«, hvor der før i Tiden randt en meget besøgt Helligkilde. »Til Stejlbjerg,« siger Sagnet, »drog Kong Gorm og Dronning Thyra, da Sønnerne var ude i Vikingefærd og blev saa længe borte; derfra spejdede de Fjorden ud; men kun Harald kom tilbage.«

Vort Øje søger videre ud over Landet imod Nord. Det standser ved Bjerrelide, og endnu længere ude skimtes Ejer Bavnehøj med sit Taarn. Imod Øst ser vi hen over Smaaskove, tavlede Marker, Tirsbæk Skove, Ulbækhus, Stovby Skove, Træskohagens hvide Fyr og allerlængst ude de blaanende Omrids af Skovene ved Rosenvold.

— — —
Skønt er her paa Munkebjerg; skøn er her hver en Aarsens Tid. Skøn er Egn og Fjord i den lyse, vaar-

friske Morgen, skønnere maaske er en stille Sommer-aften, naar Solen blodrød gaar ned bag de fjerne Banker i Vest og forvandler Fjordens Vande til en glødende Guldstrøm, allerskønnest en Kvæld i de lyse Nætters Tid, naar her ligger blaalig Dis over Skove, Fjord, Land og By, mens nære og fjerne Bakker laaner Glans fra »Slottet i Vesterled«.

Og i vor Sjæl toner Digterens Ord:

Munkebjerg og Skyttehus, Fjordens svale Bølgebrus,
dunkle Skove, Kløfter stejle, ja, din Egn er herlig, Vejle.

2. Egnen Vest for Vejle.

Tørrild Herred.

1630.

Herredet grænser imod Nord, Nordøst og Øst ved Grejs Aa til Nørvang Herred, mod Syd til Jerlev Herred, hvor Vejle Aa for en Del danner Skel mellem de to Herreder, og mod Vest til Slavs Herred i Ribe Amt. — Herredet har 9 Sogne.

Vejledalen.

Vi vil nu besøge Vejledalen. I utallige Snoninger og Bugtninger skærer den sig milevidt ind i Landet, og den har en prægtig, en storladet, uberørt og rigt vekslende Natur. Ved Vejle ligger de store Enge, gennemstrømmet af den brede Vejle Aa, og om Dalens Afslutning hæver sig den højtliggende Randbølhede.

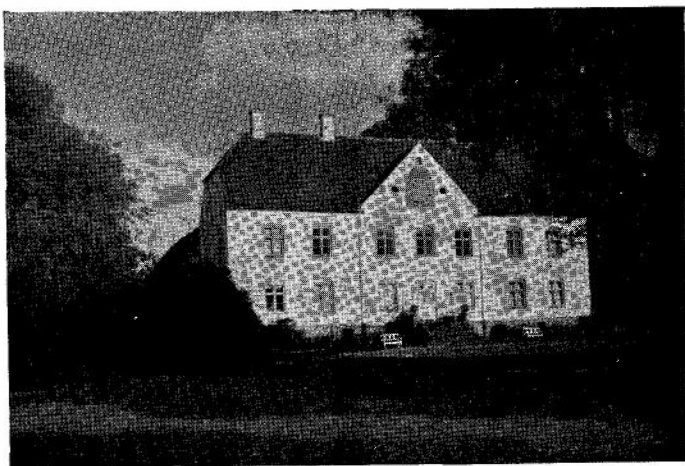

Landskab ved Himmelpind. Wm. Berthelsen fot.

Skibet Sogn. Vi drager gennem Dalen med Vejle—Grindsted-Banen. Den fører os bort fra Byen ud gennem Eng og Moser, imens vi ser hen til Himmelpind med dens skønne maleriske Udsigter over Land og By med Fjord og Skove i Baggrunden. Dalen indsnævres, og vi naar den første Station: Skibet, et Navn, der fører vore Tanker hen paa den gamle Fortælling om, at Fjorden i sin Tid strakte sin Arm hertil.

Nær Stationen ligger den lille kullede Kirke med sin Klokkestabel paa Kirkegaarden. Kirken har en køn Altertavle i Rokokostil med Maleri (Kvinderne ved Graven) af H. Agersnap. Granitfonten er prydet med Dobbeltløver og Ørn. Et prægtigt Maleri: Korsfæstelsen af Steglits Pedersen smykker Kirkens Nordvæg.

I Skibet er der et Andelsmejeri. Sognets andre Byer: Jennum med Skole, Sælde med Præstegaard, Knabberup med Skole, N. Vilstrup med Skole, Forsamlingshus og Missionshus; i Stenager er et Forsamlingshus, Træballehus er et kendt Udflugtssted. Større Gaarde i Sognet er: Kølholt Overgaard, Østergaard og

Haraldskær.

Wm. Berthelsen fot.

Haraldskær.

Vi kører gennem Gaardens smukke Have og ser den solide toetages Hovedbygning; vi mindes dens interessante hvælvede Kældere og Beretningen om, at den før i Tiden var omgivet af Borggrave.

Sagnet siger, at den før var en Kongsgaard, og at enten Harald Blaatand eller Harald Kesja skal have bygget den. Harald Kesja blev myrdet af sin Broder Erik Emun — enten her i Skibet eller i Skærup —, og hans otte Sønner blev taget til Fange, ført til Sejro og dræbt.

Haraldskjær ejedes i det 15. og 16. Aarhundrede af Slægten Friis: Niels Friis 1434, Anders Friis 1510; Iver Friis († 1557), hvis velbevarede Ligsten findes i Skibet Kirke. Hans Sønnesøn var Rigsraad Albert Friis († 1601); hans Datter Karen ægter Truid Bryske, der satte Gaard og Gods overstyr. Af Gaardens mange senere Ejere skal vi nævne Gerh. Hansen Lichtenberg, som i 1754 skøder den sammen med Kjølær og En-

gelsholm til Svigersønnen Christen de Linde. I 1842 købtes Gaarden af C. A. Søltoft, som i 1871 solgte den til O. H. N. de Bang († 1872). Gaarden arvedes da af Sønnen N. C. D. H. Bang, som et Par Aar før sin Død i 1918 overdrog den til Sønnen Oluf de Bang, der i 1916 solgte den til Fabrikant C. M. Hess.

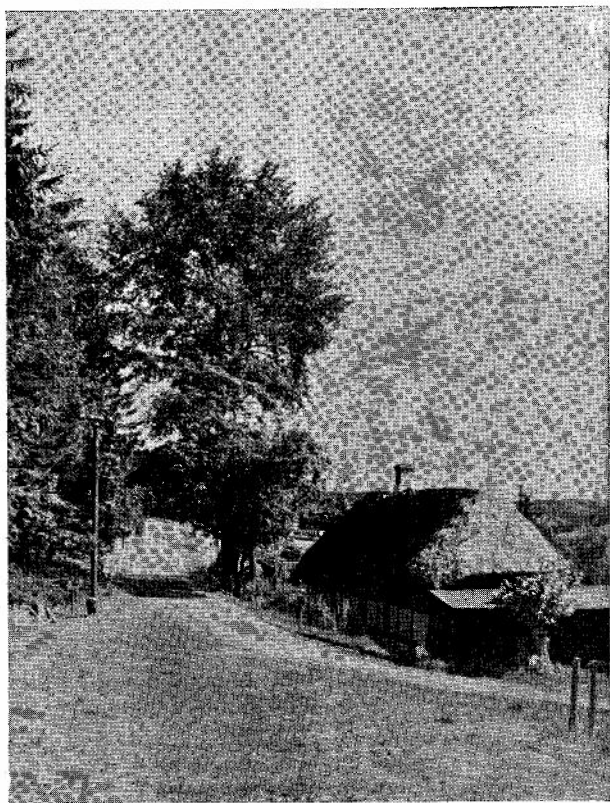
— — —
Ved Haraldskær er en lille Skov, Helligkildeskoven, her randt før en Helligkilde, der i sin Tid var et meget søgt Valfartssted, og helt ned i det 19. Aarhundrede kom Folk langvejs fra hertil for at søge Lægedom for Saar og Smerter. — — —

Vort Tog kører videre frem; vi passerer Haraldskær Fabrik med den gamle Papirmølle, der nu er Elektricitetsværk. Den brede Dal snævres mere ind; vi har de skovklædte Højder paa begge Sider ganske nær. Igenem et sjældent skønt og skiftende Skovlandskab naar vi den idyllisk beliggende Vingsted Mølle i Bredsten Sogn. Den roligt flydende Aa bugter sig ud og ind, og Banen følger den op forbi Ravning, der ligger ind under Skoven paa de høje Bakker imod Nord. I Skoven tæt ved Stationen ligger en Bakke, Troldborg; den var i tidligere Tid omgivet af dybe Grave, og Sagnet har nok Ret, naar det fortæller, at her i gamle Tider stod en Borg.

Vi ser op til Bakkerne ved Vork, og vi mindes det prægtige Rundskue derfra over det egenartede vidtstrakte Dalstrøg og til Bredsten hvide Kirke. — — Dalen bliver nu bredere. Midt ude i den hæver sig store, enligliggende Bakkepartier, nogle med Krat, andre med Lyng; snart kører vi ind mellem kæmpemæssige Lyngbakker ved Limskov (Nørup S.).

En vild, storslaaet, ejendommelig Natur breder sig for vort Øje. De enlige Bakker bliver til mange. Sko-

ven hører op, den gaar over i Krat og derpaa ud i den mørke Lynghede, der klæder Bakkernes Toppe og giver al Naturen en alvorlig og stille Tone. Vi er inde i:

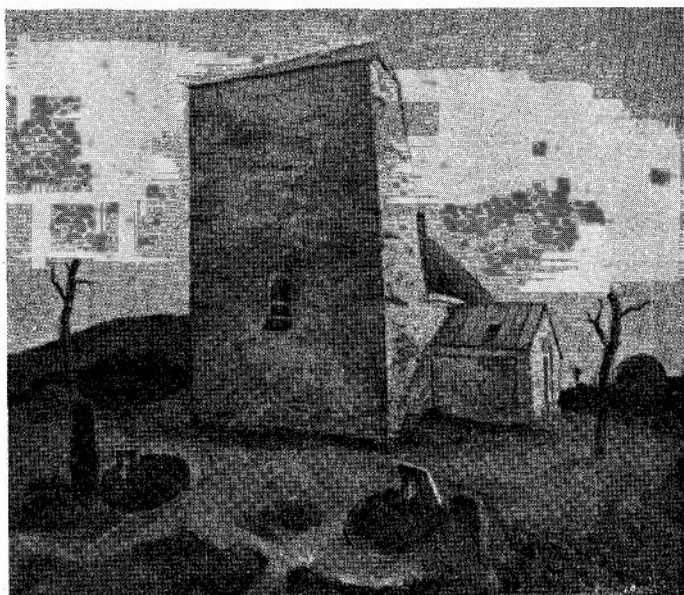

Ranbøldal.

Wm. Berthelsen fot.

Ranbøl Sogn. Banen har forladt Aaen; den stiger nu jævnt i Krumninger forbi Bindeballe, og snart er vi oppe paa Højsletten, oppe paa Ranbøl Hede, 80 m over Havet.

Tæt ved Ranbøl Station ligger den gamle Ranbøl

Randbøl Kirke. *Efter Maleri af A. Mårtens.*

Kirke med sit Blytag og vejrbidte Udseende. Paa Kirkegaarden er en anseelig Kæmpehøj: Kong Rans Grav.

Eggen og Sognet har en Rigdom af Kæmpehøje i Mark og i Hede. Her og dér rejser friske Plantninger af Fyr og Gran deres grønne Spir over Lyngen.

Tæt ved Stationen er Randbøldal med en mærkelig, herlig og storslaet Natur. Vejleaaen snor sig herind mellem mægtige Bakker med betydeligt Fald, saa den bruser og skummer som en lille Fos, imens den danner smaa Vandfald ned igennem den smalle Dal. I og omkring Dalen er samlet: Bøgeskove, Granplantager og friske grønne Enge i den allerskønneste Blanding fra Naturens gavmilde Haand, og midt i det hele ligger saa smukt Randbøldal Klædefabrik, der grundlagdes i 1733. — —

Fra Stationen drager vi vestpaa gennem den store Frederikshaabs Plantage til Byen Frederikshaab med Skole og Missionshus. Her ude begynder et storslaaet Hedeparti med Staldbakkerne, hvor der fra Stoltenberg er en betagende og herlig Udsigt over den tungsindige Randbølhede med den gamle Kongevej mod Ribe. Vejen fører vore Tanker tilbage til længst hendirundne Tider, og i vor Sjæl synger Folkevisens Toner med Stroferne om Kong Volmer:

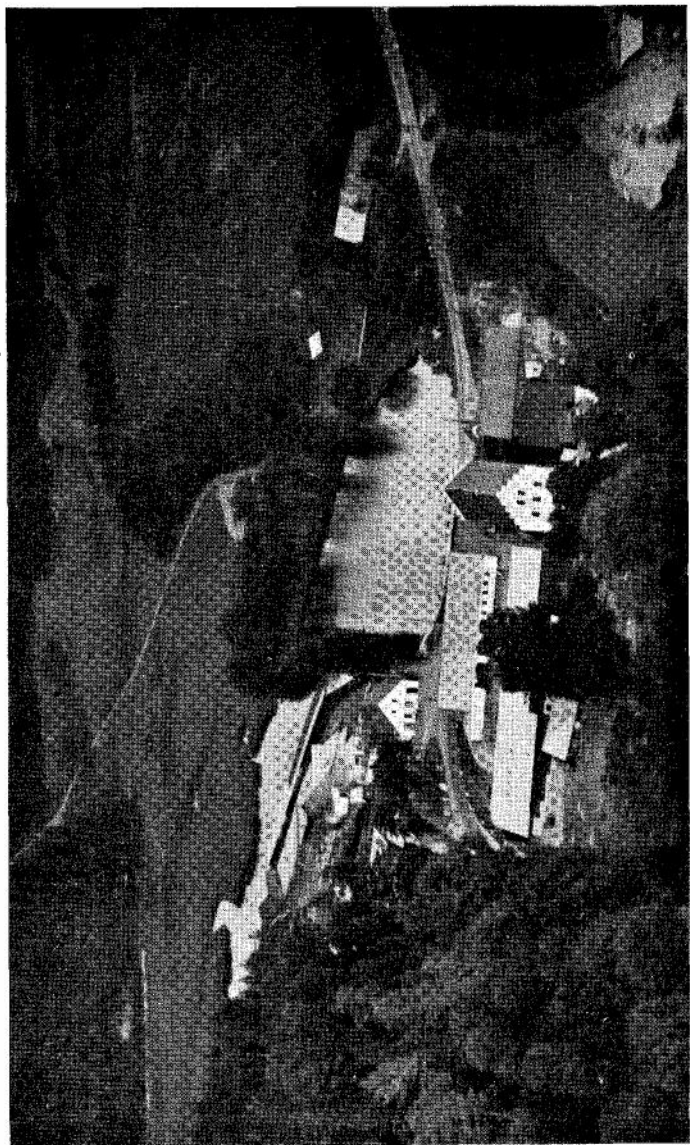
Der Kongen red over Randbøl Hede,
da fulgte ham femten Svende. —

Glædeligt er det, at det nu er lykkedes at faa fredet en stor Del af dette skønne og ejendommelige Hedeparti, der nu faar Lov at ligge uberørt ind i Fremtiden. —

Sognets andre Byer er: Daldover med Missionshus og Forsamlingshus, Store Almstok med Skole, Missionshus og Andelsmejeri og Vandel med Skole og Missionshus. Gennem Vandel, hvor Skolen har en sjælden Oldsamling, følger vi Landevejen mod Vejle ind i

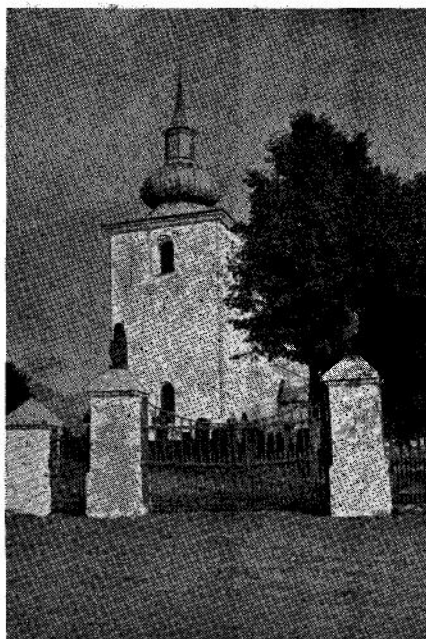
Nørup Sogn. Vejen snor sig ned igennem en dyb Dal, hvor Gødning Mølle ligger venligt ved sin Dam; lidt længere fremme forlader vi Landevejen og tager imod Nord til Sognets Midtby Nørup med Kirke, Skole, Præstegaard og Andelsmejeri.

Andre Byer er: Mørup med Skole og Forsamlingshus, Gammelby med Skole og Forsamlingshus, Tørrild, der i gamle Tider gav Herredet sit Navn, St. Lime med Skole, Ll. Lime, Limskov med Skole og Andelsmejeri.

Gødning Mølle.

A/S Nordisk Luft-Foto Energi.

Nørup Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

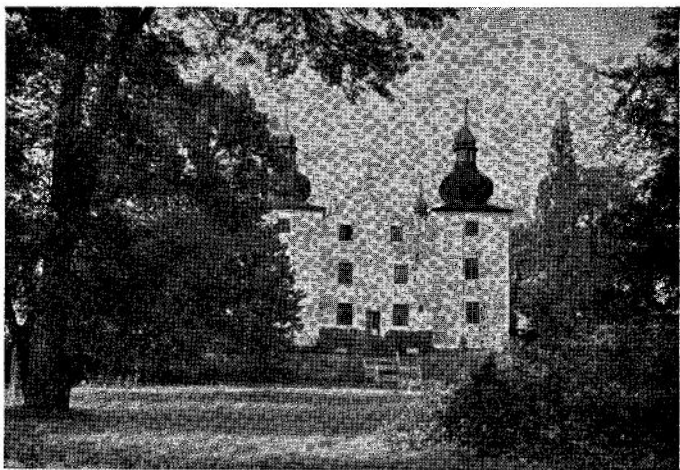
Nørup højtliggende anseelige Kirke er fra romansk Tid; men i 1733 blev den delvis ombygget af Engelsholms Ejer Gerh. de Lichtenberg, der samtidig indsatte et nyt, smukt Inventar i Barokstil, prydet med allegoriske Billeder med Sentsenser i danske Vers.

Fra Kirkegaarden nyder vi den skønne Udsigt over Engelsholms Sø, der er Vejleaaens Kildesø, til de kønne Skove omkring den gamle Herregaard:

Engelsholm.

Denne Gaard hører til vore ældste og allersmukkeste Herregaarde. Vi hører dens Navn i 1452, da Christian den Første mageskiftede den til Timme Nielsen Rosenkrantz til Stensballe.

Den statelige Hovedbygning er omgivet af vandfyldte Grave; den er bygget i to Stokværk med Renæssancegavle, med høje, hvælvede Kældere og fire stolte Hjørnetaarne med løgsvungne Spir, der er prydet med Vindfløje, formet som Englebørn. Bygningen opførtes i 1592 af Knud Brahe og hans Hustru Margrethe

Engelsholm.

Wm. Berthelsen fot.

Lange, efter at Knud Brahe havde udkøbt sin Svoger, Guldsmageren Erik Lange. Tegningen til Hovedbygningen er maaske udarbejdet af Bygherrens Broder, vor berømte Astronom Tyge Brahe.

Knud Brahe døde i 1615 og Fru Margrethe i 1622; de hviler begge i Nørup Kirke, hvor en Ligsten og et prægtigt Epitafium minder om dem. Gaarden kom nu til Knud Brahes Brodersøn, Jørgen Brahe til Hvedholm i Fyn († 1661), der overlod den i 1653 til sin yngste Søn Preben Brahe († 1708). I hans Ejertid led Gaarden og dens tilhørende Gods forfærdeligt under Svenskekrigen. Preben Brahes Arvinger skøder Gaarden til deres Broder og Svoger, Kaptajn Henrik Brahe († 1725); hans Enke, Sophie Bille, sælger den i 1730 til Fr. Greve af Danneskjold-Samsøe, der straks begyndte at modernisere den gamle Gaard, som han allerede i det følgende Aar afhændede til Gerhardt Hansen Lichtenberg, og denne Ejer var god imod Gaarden, Gods og Kirker.

Lichtenberg gav Hovedbygningen en gennemgribende Restauration, nybyggede Ladegaarden, moderniserede Staldlængen og anlagde en skøn Have i fransk Stil »med Miniaturevandfald, Hyrdestatuer og plaskende Fontæner«. I 1754 solgte han Engelsholm, Haraldskær og Keldkær til Svigersønnen Christen Linde, der i 1767 skøder de samme Gaarde til sin Svo-ger Hans Henrik de Lichtenberg til Bidstrup, og nu gaar den gamle Gaard fra Ejer til Ejer, saa den i de følgende 30 Aar har syv Ejere; den syvende var Kap-tajn Niels Jermiin, der købte den i 1795 og bortsolgte Bøndergodset. Hans Enke, Christence, f. Hansen, æg-ter i 1808 Generalkrigskommissær Chr. Pedersen († 1841). Hans anden Hustru, Anna Marie, f. Mourier, skøder i 1842 Gaarden til Jægermester G. Krøyer, der i 1873 sælger den med Nørup Kirke til Kammerherre C. A. R. Bech, som besad den til sin Død i 1920. En-gelsholm er nu udstykket.

I Dyrehaven ved Nørupvejen staar et Mindesmærke for Kammerherre Bech.

Bredsten Sogn. Vi lægger nu vor Vej over Sødover ind i Bredsten Sogn, igennem Balle med Valgmenig-hedskirke og Friskole; snart er vi i Bredsten, der er en af Egnens og Amtets smukkeste Landsbyer med Kirke, Skole, Præstebolig, Forsamlingshus, Andelsmejeri, Elektricitetsværk m. m.

Den gamle hvide Kirke ligger højt og frit, og Skolen er dens nære Nabo. Om Kirken gaar det gamle Sagn: Byerne Raving og Kærbølling var højst uenige; begge vilde bygge en Kirke. De maatte søge en Guds Dom i deres Strid. To Stude kobled de sammen ved Aftens-tid, og i den næste aarle Morgen stod de paa

Bredsten Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

Marken ved en »bred« Sten. Her blev Kirken bygget. Den fik Navnet: Bred-Sten Kirke, og den gav Byen og Sognet sit Navn.

Den er oprindelig fra Valdemarernes Dage, bygget i romansk Stil og indviet til »Vor Frue«, o: Jomfru Maria; men i 1738—39 gav Etatsraad Lichtenberg paa Engelsholm den en gennemgribende Restauration paa Mur og Tag. Taarnet fik sit høje Spir, Koret sin svungne Gavl, Hvælvinger indbyggedes, ny Altertavle og Prædikestol med nyt Inventar indsattes, saa Kirken blev som fornyet. I dens Kor hænger et sjældent Altertæppe fra 1651. — —

Vort Besøg i den kønne Landsby er endt. Vi maa videre frem og drager langsomt ad den lange Bakke gennem Kærbølling — langsomt, fordi her er et herligt Stykke Vej, hvorfra vi i fuldeste Maal kan nyde Vejledalens Skønhed, som den ligger bredt ud for os, lunet og læet af Bakker og Skove helt ind til Vejle.

Grejsdalen

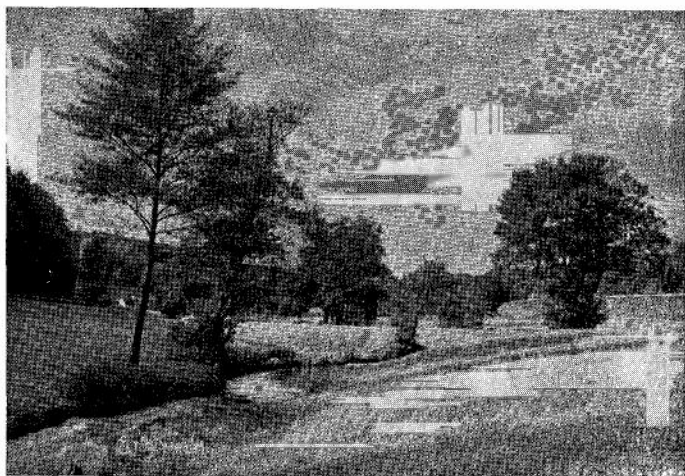
er vel endnu Danmarks smukkeste og mest maleriske Dal, selv om en Del af dens Naturskønhed er tabt ved den tætte Bebyggelse i Dalen ind mod Vejle.

Gennem Dalen gaar Banen til Herning og Landevejen til Vonge, men den, der vil søge Dalens Skønhed, bør følge den gamle Vej Østen for Aaen med Adgang fra Beriderbakken ved Sygehuset. Vejen gaar her, snart Side om Side med Aaen, snart dukker den bort fra Eng og Aa, ind og op i Skoven, ind mellem Graner og Bøge for at nærme sig Aaens Løb. Vi mindes en Beundrers Ord om Dalen: »Det, der gør denne Dal saa smuk og afvekslende, er de høje Bakker, der som træklædte eller nøgne Forbjerge skyder frem i Dalen, snævrer den ind, danner smalle Kløfter og brede Dalbækkener. Og Aaen springer og syder og laver Vandfald over Bundens hvide Sten som en liden Elv eller glider som en adstadig Skovbæk om Elletrunternes Rødder.

Bedst er det at gaa gennem Grejsdalen i den tidlige Morgen, mens Nattens og Duggens Kølighed endnu er i Luften, thi op ad Dagen, naar Solen bager og Luften er stillestaaende i Varmedis, kan der blive næsten tropisk i den lune Dal, der vender mod Syd og er saa vel lunet mod Vinden. Derfor naar Træer og Urter i Grejsdalen en Fylde og Yppighed, som er sjælden i vor Egn.« —

Langs begge Sider af Landevejen ligger Villaer og Huse, alle omgivet af pyntelige Haver. Et Stykke længere ude ligger paa Bakkensiden til venstre den smukke Grejsdals Skole, og lidt længere fremme ser vi Hammerværket med dets Hovedbygning i Rosenborgstil.

Dalen sender Udløbere til alle Sider, som forgrener sig i Kløfter og Tværdale. Vi er nu naaet frem til

Den fredede Grejsdal.

Wm. Berthelsen fot.

Grejsdalens Hotel; men Dalen strækker sig meget længere ind i Landet, stadig frembydende overraskende og naturskønne Partier. Fra Landevejen ved den gamle Klædefabrik, der nu er Stolefabrik, snor Vejen sig op under Bakkerne til Grejs. Fra denne Vej er der en prægtig Udsigt over Dalen imod Nord.

Aaen snor sig ud og ind i Krumninger, og vi følger dens Løb fra vor Vej, der nu bøjer bort fra Aa og Dal, gaar over Jernbanen ind i Højgaards Skov; men fra Broen over Jernbanen kan vi overse den Del af Dalen, der nu bevares uberørt ind i Fremtiden. Den fredede Grejsdal.

Vor Daltur er ved sit Endemaal; kun endnu en Stund nyder vi Skønheden og Stilheden her i den fredede Dal, medens det gaar gennem vor Tanke; Saadan var hele den skønne Dal engang stille og fredfyldt. Vi mindes, at en af Dalens egne Sønner: Forfatteren Svend Leopold har skrevet saa kønt om »sin

Barndoms stille og omfattede Dal«. Det var rigtignok ved Aarhundredskiftet, og saa meget i Dalen er forandret siden da. Døgnet's Færdsel og travle Uro er nu over Dalen, men vi vil dog lytte til hans Ord: »Her dybt inde i Dalen lever Idyllen og Eventyret, to Søstre, der altid gaar Haand i Haand. De gaar deres stille, fredelige Gang paa de mosbløde Skovstier. De har hvide Blomster i Haaret, og de tier — — — Naar det store Aahjul om Aftenen er i Ro, sætter de sig dér nede i den blide Dæmringstime. — —

I Sommerstilheden høres Gøgen, der varslor i Ensomheden, og Skovduen, der forlanger megen Stilhed for at høres. Vandet risler dæmpet over Aaløbets store Kampestene, og Skovhuggerens sindige Økseslag klinger oppe paa Skrænterne. Alt klinger, klokke, hammer og smaasnakker med en egen fin og stilfærdig Fornøjethed, en fortrolig Sladren, en øm Hvisken. Bladene sukker i Drømme, forborgne Hemmeligheder udveksles mellem Engen og Bakkerne, mellem Dyr og Blomster og Menneskene. Sivene suser langs med Aaen. Krusemynterne røbes af deres Duft, og Fiskene plasker i Vandspejlet. Menneskene, der vandrer i den dybe Dal, bliver hurtigt fortrolige med de stille Stemmer. Men Dalen har ogsaa sine Mangler, den savner Udsyn og den frie Horisont«

Kollerup Sogn. Vi fortsætter vor Tur op gennem Højgaards Skov ad Landevejen mod Vonge, og vi naa snart ind i Herredets mindste Sogn: Kollerup.

Midtbyen er Kollerup med Kirke og Præstegaard, andre Byer er Hygum med Skole og Forsamlingshus, Lureby og Saksmose. Skovgaard i Nord og Brandbjerg i Syd er Sognets to Hovedgaarde.

Vi besøger den gamle Kirke, der er indviet til St. Ni-

Kollerup Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

colaus; den er fra romansk Tid, bygget af Marksten (Granit) og Fraadsten. Taarnet er fra den senere Midaldaler. Den smukke romanske Granitfont har Dobbeltløver. — —

Vi drager tilbage mod Vejle gennem Grejsdalen. Vestsiden af denne ejendommelige Dal ligger i

Hover Sogn. Ved Indgangen til Grejsdalen bøjer en Vej, Jellingvejen, op ad de høje Bakker i Vest. Grejsdalen sender her saa mange Sidegrene ind over Højlandet, at denne Vej gaar op og ned i større og mindre Bølger, besværlig nok at komme frem over; men et kønnere Vejstykke end de første Kilometer her findes vel næppe i vort Land. Vi nyder herfra en vidunderlig skøn Udsigt over Vejle By, over Fjordens blaaende Flade og over Dele af Vejledalen. »Vi kan her,« er der sagt med Sandhed, »mætte vort Øje med Østjyllands Herlighed, inden vi drager ind over Jyllands Dovre.« Vi naar frem til Hover By med Kirke, Skole

Lerbæk.

Wm. Berthelsen fot.

og Forsamlingshus; andre Byer er Ure, Urehøj, Høgsholt med Skole og Grejsdalen med Skole.

Den gamle Kirke er bygget i romansk Stil, oprindelig af Fraadsten. Taarnet er kun lavt. Koret og Taarnunderrummet er hvælvet, men Skibet har Bjælkeloft. Altertavlen er i Barokstil med Malerier, bl. a. Nadveren i Midtfeltet. Den romanske Granitfont er ejendommelig og smuk ved sine Relieffer.

Lerbæk.

Fra Kirken besøger vi den gamle Herregaard Lerbæk, der ligger i yndige Omgivelser. Hovedbygningen er omgivet af Grave.

Anno 1434 ejedes Gaarden af Nicolaus Stangeberg, hvis Datter Ingeborg ægtede Rigsraad og Landsdommer Peder Brockenhus og bringer derved Gaarden til denne Familie, hvor den blev, til Erik Brockenhus i 1672 maatte afhænde den for Gæld. I 1690 kom den i Familien Nissens Eje til 1704, da den solgtes til Ge-

hejmeraad Matthias Moth; Datteren: Amalie Margr. Moth bragte Gaarden til sin Mand, Baron Chr. Gülden-crone til Vilhelmsborg. 1755 blev Mogens Nellemann Ejer af Gaarden, og han efterfulgtes af Sønner Jens Nellemann († 1824). Landvæsenskommissær G. Sass købte den i 1874 og besad den gennem mange Aar.

Det var her paa Lerbæk Mark, at Frederik den Syvende i Septbr. 1848 holdt Revy over en Del af Hæren.

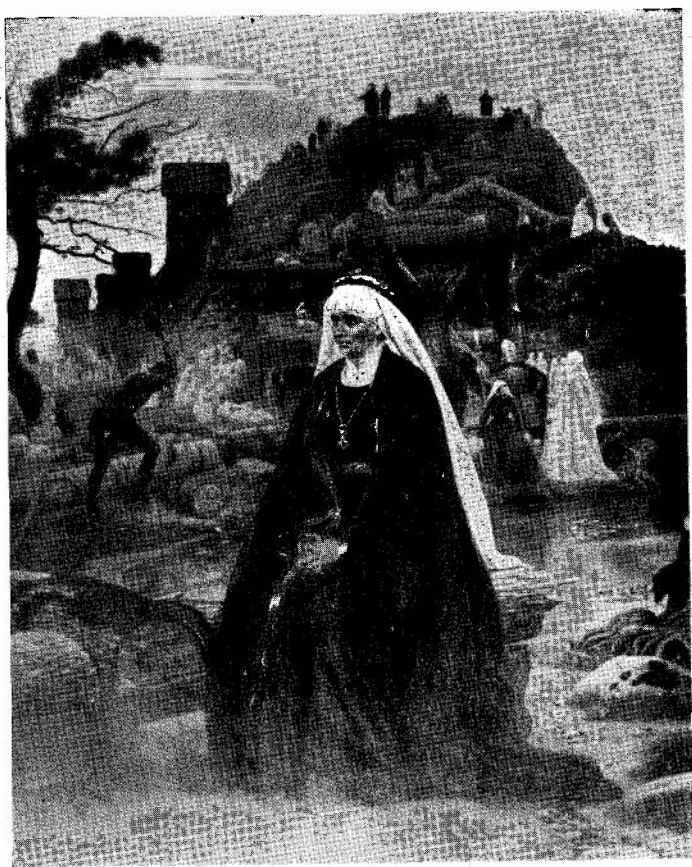
Nede i et smukt skovkranset Dalstrøg ligger Lerbæk Mølle ved sin Dam. — Fra Dalen løfter Landet sig med svagt bølgende Marker i en næsten hegnløs Høj-slette, hvor Vinden kan blive skarp og lader os føle, at vi nærmer os Midtjylland. Vi er nu inde i:

Jelling Sogn. Foran os ligger Hørup med sin Skole, og lidt længere fremme naar vi den gamle, historisk kendte By Jelling, der er en anelig Landsby og Stationsby med Statsseminarium, Seminarieskole, Kirke, Præstegaard, Haandværkerforening, Kro, Alderdomshjem, Andelsmejeri o. m. Sognets andre Byer er: Skovbølling med Skole og Mølle, Rugballe, Hopballe med Vandmølle, Mølvang med Skole, Hornstrup og Skovdallund med Skole og Vandmølle. Større Gaarde er: Faarupgaard, Havhus, Anesminde og Eliseholm.

Mange fremmede besøger hvert Aar Jelling med de herlige Vidnesbyrd fra Fortiden, de store Gravhøje og de sjældne Runestene.

Jelling var Kongeby gennem flere Hundrede Aar. Vermund den Vise og Uffe hin Spage er historiske Personer fra ca. Aar 400. Senere hører vi om Kongerne Gorm, Harald og Svend. I 1135 boede Harald Kesja paa Byens Kongsgaard, og vi har hørt, at han blev dræbt af Erik Emun; samtidig brændte Kongsgaarden.

Gorms og Thyra's Gravhøje er Nordens største, og

Dronning Thyra.
Efter Chr. Dalsgaards Maleri.

S. Jørgensen fot.

de er de eneste Høje i Europa, der med Rette bærer saa fremragende Personers Navne.

Gorm den Gamle var en dygtig og god Konge, der nok naaede en høj Alder. En senere Tid stiller ham noget i Skygge og fremhæver hans Hustru, Dronning Thyra, der sandsynligvis var en Datter af Jarlen Harald i Sønderjylland. Thyras Livs Hovedværk var

Jelling.

A/S Nordisk Luft-Foto Eneret.

Bygningen af Dannevirkevolden, som hun lod opføre ved Landegrænsen imod Syd. Som Tak derfor gav Folket hende Navnet Danebod, fordi hun bødede paa Danmark.

Om hendes Endeligt skriver Saxo Gramaticus, at Harald jordede sin Moder, Dronning Thyra, ved Jelling i en Høj tæt ved den, hvor Kong Gorm var gravlagt, og noget senere, i Aaret 1185, skriver Svend Aagesen om hende, som han i blomstrende Ord priser for Dyd og Skønhed. »Da den herlige Dronning havde — som ogsaa hendes Ægtefælle — fyldt sine Dages Maal, lod Kong Harald, efterlevende Søn og Rigets Arving, begge sine Forældre efter hedensk Skik jorde i tvende ligelige Tvillinghøje at ligne ved de stolteste Mindesmærker, nær Kongsgaarden i Jelling.«

Disse to Historikere fortæller os — uheldigvis — ikke noget om, hvilken Høj, der omslutter Gorms, og hvilken Høj, der gemmer Thyras Lig; men fra gammel Tid har man ment, at den sydlige Høj var Gorms og den nordlige Thyras; flere Videnskabsmænd har nu en anden Mening. De mener, at den ældste af de to Runestene (den lille), som Gorm satte over Thyra, før i Tiden stod paa den sydlige Høj; er denne Høj Stenens oprindelige Plads, da tyder det paa, at denne Høj er Thyras.

Paa den lille Runesten staar: Gorm Konge gjorde dette Gravminde efter Thyra sin Kone, Danmarks Bod.

Her har vi en sjælden interessant Indskrift, der fortæller for os, at Thyra døde før Gorm, at Thyra byggede Dannevirke, og den nævner for os — for allerførste Gang — vort Fædrelands Navn: Danmark, d. v. s. Danernes Mark.

Ejendommeligt er det, at vi véd, hvem der byggede Thyras Høj. Ved Indgangen til Bække Kirkegaard

staar en Runesten, der fortæller os, at Rafnunga Tovi, Fundin og Kruefli, disse tre gjorde Thyras Høj. —

Foran Kirkedøren staar den store Runesten, den er af rødligt Granit, tresidet og afstumpet foroven. Vi ser paa dens Sider; paa den ene Side staar: Harald Konge bød gøre dette Mindesmærke efter Gorm sin Fader og efter Thyra sin Moder, den Harald, som vandt sig hele Danmark og Norge og gjorde Danerne kristne.

Denne Sten er altsaa sat af Harald, om hvem Saxo beretter, at han gik over til Kristendommen ved Aaret 960. Som kristen Mand har han ønsket at give sine Forældre et kristent Mindesmærke og rejst det her midt imellem deres hedenske Gravmæler. Paa Stenens anden Side ser vi en Grif, en eventyrlig Figur med Løvekrop og Ørnehoved, med spidse, opstaaende Ører og med Ørneklør paa Benene. Griffen omslynges af en Slange.

Paa Stenens tredie Side ser vi et Kristusbillede, og det er saare sjældent og interessant, thi det er det ældste sikkert daterede Billede her i Norden af den korsfæstede Kristus.

Griffen og Kristusskikkelsen er Sindbilleder paa Hedsenskab og Kristendom; de fortæller for os, at Mindestenen er sat i en Brydningstid. — —

Svend Tveskæg skal have bygget den første Kirke i Jelling; det var vel en Trækirke, der i tidlig romansk Tid afløstes af den nuværende Stenkirke, oprindelig bygget af Fraadsten; men den $\frac{1}{7}$ 1679 nedbrændte den ved Lynnedslag sammen med den halve By. I det følgende Aar kom Christian den Femte paa Besøg i Byen, og han gav 300 Rdl. til Kirkens Genopbygning, der skete paa de gamle Fraadstensmure, saa Kirken fremdeles var og blev en gammel Bygning.

I 1874 fandt man paa dens Korvæg Malerier i by-

zantisk Stil fra Tiden ca. 1100; men de maatte paa Grund af Murværkets ringe Tilstand nedhugges, og Kopier blev da malet paa de nypudsede Vægge af Professor Magnus Petersen; i 1926 fortsattes Billedoverføringen paa Korets søndre Væg af Maleren J. Th. Skovgaard.

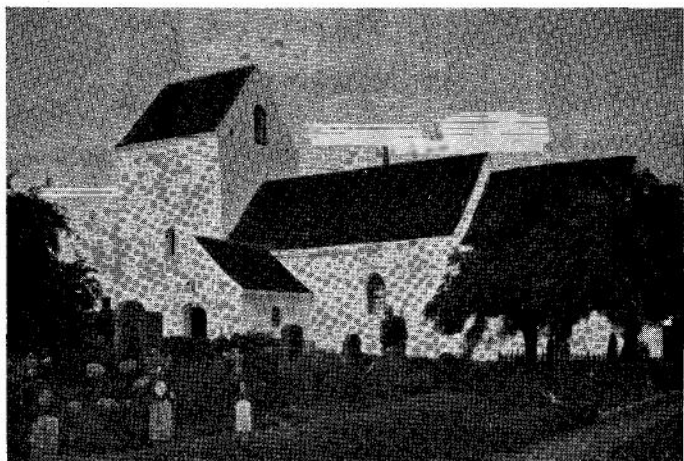
Jellingegnen har mange naturskønne Steder; skønnest er Partierne omkring Faarup Sø, Grejsaaens Kildesø.

Et Par km Vest for Jelling, lidt Syd for Mølvang By krydsedes i gamle Dage to meget befærdede Veje: den gamle Viborgvej mod Syd over Kolding til Slesvig og Vejen mod Ribe, hvorad Valdemar Sejrs red sit hurtige Ridt, da Dronning Dagmar laa syg i Ribe.

Nord for Mølvang By ligger Bakken Skærumklint, hvortil man stedfæster Sagnet om Kong Frode Fredes gods Ring, der blev henlagt her, hvor den laa i tre Aar i Fred ved Alfar-Vej.

Gadbjerg Sogn. Vort Besøg i Jelling Sogn er til Ende; gennem Mølvang forbi Kiddegaard naar vi ind i Gadbjerg Sogn, der har højtliggende bakkede, dels sandede, dels lerblandede Jorder. Sognets højeste Punkt er i Tykhøj Krat, der saavel som Smidstrup Krat begge er Statsskove. Revstrup Skov er i privat Eje; ved Rostrup er en betydelig Mose. Sognets Midtby er den gamle Landsby og nu Stationsby Gadbjerg med Kirke, Præstegaard, Skole, Forsamlingshus m. m.

Kirken har Skib og Kor fra romansk Tid af Granitkvadre og Fraadsten; i den senere Middelalder tilbyggedes Taarnet med hvælvet Underrum. Den har en køn romansk Font med Himmel fra 1643, sandsynligvis af Peder Jensen i Kolding.

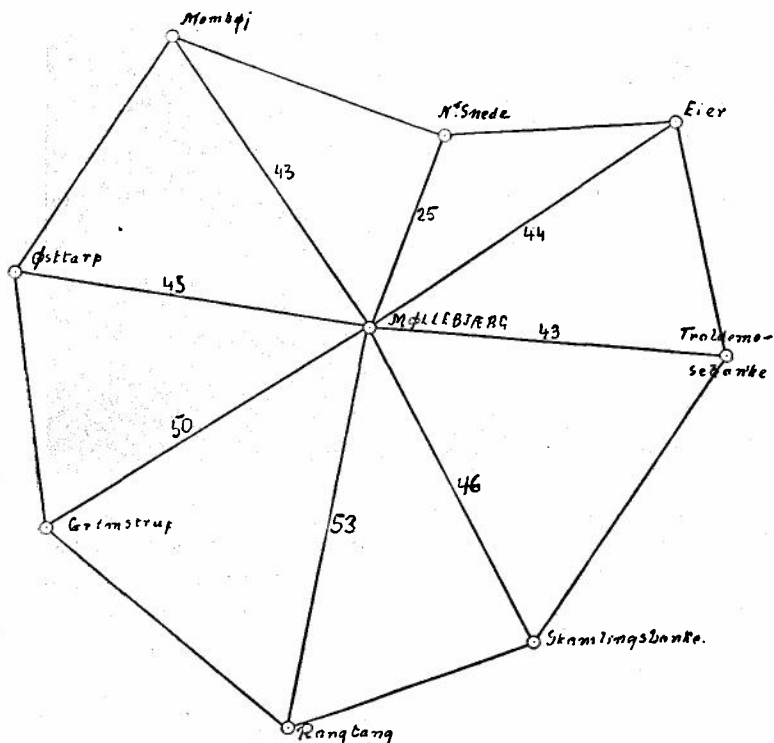
Gadbjerg Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

Sognets andre Byer er: Smidstrup med Skole og Andelsmejeri, Tofthøj med Skole, Kuldbjerg, Tøsby og Rostrup med Skole; nord i Sognet ligger den gamle Hovedgaard:

Store Revstrup.

Denne Gaards Historie kan vi følge tilbage til 1426, da Ejeren Jes Knudsen sælger den til en Albert Jensen. En senere Ejer var Erik Vesteni i 1474, hvis ene Datter Maren ægter Rasmus Skade til Skobling, og denne Familie er i 100 Aar Partejer i Gaarden; hans anden Datter ægter Palle Juel til Laage; deres Søn Peder Juel skrev sig til Revstrup, og en anden Mand af denne Slægt, Herman Juel til Aabjerg, nævner sig til Gaarden i 1595. Hans Datter Christence bringer Gaarden til sin Mand, Knud Gyldenstjerne paa Vosborg, der i 1626 sælger den til Christoffer Gersdorff, som i det følgende Aar overlader den til Caspar Gersdorff, der i 1640 solgte den til Laurids Ebbesen. Hans

Møllebjergs Horisont. Tallene angiver Afstanden fra Møllebjerg i km.

Enke Sofie Staverskov afstod Gaarden til Datteren Magdalene Kruse, der ægtede Herman Kaas († 1658).

Gaarden led meget i Svenskekrigens Tid. Ejerinden forarmedes, og Gaarden gik over til en af hendes Kreditorer, Svogeren, Oberstløjtnant Diderik Blome og fra ham til Sønnen, Kaptajn Kaj Blome († 1702). I de følgende 80 Aar gaar Gaarden fra Haand til Haand til en halv Snes Ejere, til Claus Tommerup Henriksen i 1786 faar kgl. Bevilling til at sælge dens Gods og senere Til-ladelse til at udparcellere Gaarden.

Lindeballe Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

Lindeballe Sogn. Ad Vejle Ringkøbing Landevej drager vi fra Gadbjerg i Vest ind i Lindeballe Sogn, der har overvejende højtliggende, bakkede og sandede Jorder.

Sognet har en Del Løvskove: Lindeballe, Aast, Am-lund og Gjødshøl Skove, der danner en af vort Lands betydeligste Samlinger af Bønderskove. Disse Skove, som mange Steder imod Vest gaar over i Krat, bestaar overvejende af Bøg og Eg med Kristtorn her og dér; de fremviser mange naturskønne Partier, og vi kan be-tragte dem som de gamle Skoves sidste Rest paa Heden.

I Skellet mellem Lindeballe og Nørup Sogn ligger Møllebjerg, hvorfra vi nyder en af de videste og mest storslaaede Udsigter i vort Land. Mod Syd ser vi hele Linien af Bakkerne bag Vejledalen til Egnen derude Vest for Grindsted og ud over Randbøllfladens dybe Strækning til Højderne omkring Vejen, Askov og Læ-borg. Imod Vest ser vi langt ind mod Hoven, Aadum

og Herning; i Nord ses Vonge, og bag Jelling ser vi Højderne i Horsenseggen.

Sognets Midtby er Lindeballe med Kirke, Skole og Forsamlingshus. Sognets andre Byer er: Nørskov med Skole, Gødsbøl og Aast med Skole og Andelsmejeri. Kirken er fra romansk Tid oprindelig bygget af Granitkvadre, nyt Taarn fra 1924. Ved Skolen staar en Mindesten med Portrætmedaillon i Bronze over Forfatteren Lærer Chr. Balling († 1916). Vest for Kirkegaarden ligger en middelalderlig Teglovn, der i 1916 udgravedes og overdækkedes med Tag ved Nationalmuseets Medvirkning. I en Eng Vest for Kirken og flere andre Steder i Sognet er der funden Smeltsteder for Jernudvinding af Myremalm.

3. Egnen Nordvest for Vejle.

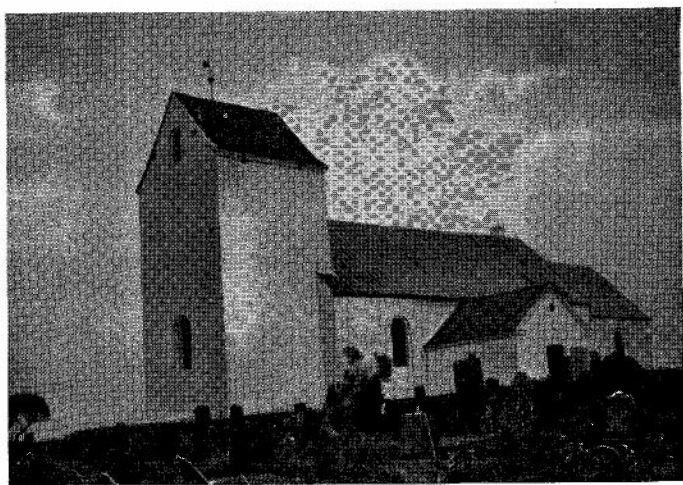
Fra Jelling vil vi drage paa Rundtur i Egnen Nordvest for Vejle ind i Amtets største Herred, Nørvang Herred, der breder sig i Nord og i Vest.

Nørvang Herred

1610

ffilles fra Hatting Herred ved Gesager Åa og Skærbækfen; mod Syd gaar det til den inderste Del af Vejle Fjord, til Tørrild Herred og Grejs Åa. Imod Nord dannes Grænsen bl. a. af Gudenaå og Skernaå; mod Vest og Nord gaar Herredet til Nørre-Horne og Hammerum Herreder i Ringkøbing Amt og til Vrads og Nim Herreder i Aarhus Amt. Herredet ligger paa begge Sider af Halvøens Hovedvandfæl, og der er stor forskel paa de østlige og de vestlige Egne. 18 Sogne.

Øster Nykirke.

Wm. Berthelsen fot.

Givskud Sogn. Ad Vejle—Herning-Landevej naar vi snart Harresø med Skole og Kro. Vi er inde i Givskud Sogn. Midtbyen Givskud har Kirke, Præstegaard, Skole, Forsamlingshus, Baptistmissionshus og Andelsmejeri; andre Byer er: Givskudlund, Skolding med Skole, Ris med Skole og Lerager.

Ved Givskud ligger tæt sammen de fredede Knudshøje; andre Høje er: Møllehøj, Lillehøj og Storehøj; nær ved Gaarden Østerlund ligger den lave Tingbakke, hvor Nørvang Herredsting blev holdt i gamle Dage.

Ø. Nykirke Sogn. Fra Harresø Kro følger vi den gamle Hærvej i Nord ind i Ø. Nykirke Sogn, gennem S. og N. Kollemorten med Skole, Friskole og Forsamlingshus ved Vongevejen. Vonge er Sognets betydeligste By med ny Kirke, Skole, Missionshus og Andelsmejeri; andre Byer er: Havstrup, Ørnsholt, N. og S. Tinneth med Skole samt Oksenhøj med Skole.

Margrethediget.

Wm. Berthelsen fot.

Vi besøger den gamle Sognekirke; den er fra romansk Tid, bygget af Granitkvadre. Vi ser den kønne Altertavle med Nadveren i Midtfeltet, den interessante Font med Kampscener og det sjældne Alterbord af Fraadsten. Nær Kirken ligger Præstegaarden.

Alstedgaard

var før en Hovedgaard, som i det 15. Aarhundrede ejedes af Albrecht Barfod eller Barfus og faa Aar senere af Enevold Jensen Rafvad, hvis Datter Kirsten var gift med Peder Skram. Deres Datter Anna ægter Jens Juel († 1563), hvorefter Gaarden gaar i Arv til Sønnen Peder Juel († 1604), hvis Sønner Gregers, Hak og Erik samt Datteren Lene alle skrev sig til Alsted. I 1661 tilhørte den Axel Sehested til Stovgaard og havde nu fælles Ejer med denne Gaard til 1772.

— — —
Ved Kirkebakken, hvorfra der er en enestaaende fri Udsigt til alle Sider, var der før en Helligkilde, St. Pe-

Vandskellet med »Gedhøje«, set fra Nord.

Signe Mortensen fot.

ders Kilde. Hærvejen gaar under Bakken; vi drager videre ad den imod N. Tinnets, forbi Margrethediget, der er en Vejspærring fra den tidlige Middelalder. Terrænet falder herfra jævnt ned mod Amtsgrænsen, der her dannes dels af Gudenaas, der løber i sydøstlig Retning, og dels af Skernaas, som løber i nordvestlig Retning til Rørbæk Sø; begge disse Aaer udspringer i Tinnets Krat; vi er da her naaet frem til Midtjyllands Vandskel.

Vester Sogn. Skernaasen gennemstrømmer Rørbæk Sø og Neder Sø, begge i Vester Sogn, der som Ø. Nykirke Sogn har højtliggende, bakkede Jorder; langs Skernaadalen og Rørbæk Sø findes Enge og smukke Skraaninger bevoksede med Skov eller Lyng. Sognet har mange Plantager: Skovsbøl, Haarsbjerg, Rørbæk, N. Risager, Havballe og Lindet.

Den lille Kirke er fra romansk Tid af Marksten og

Vesterlund Efterskole.

Madsen-Rask fot.

Granitkvadre. Byen Vesterlund har Skole, Efterskole, Forsamlingshus og Andelsmejeri; andre Byer er Skovsbøl og Lindet. I Sognet ligger den gamle Herregaard:

Rørbæk,

der i 1549 ejedes af Hans Johansen Lindenov til Fovslet og Broderen Anders Johansen Lindenov († 1562). Andersens Datter Else bringer Gaarden til sin Mand, Absalon Gøye til Kærstrup († 1602). Datteren Karen ægter Rigsraad Breide Rantzau († 1618). Erik Bille til Kjærsgaard ejer den i 1630, Levin Bülow i 1642 og Oberstvagtmester Mogens Høegh, til han faldt i Slaget ved Nyborg i 1659. Gaarden ødelægges i Svenskekrigen og gaar i Arv til Valdemar Skram til Todbøl og Otte Krabbe til Egholm; den faar nu en Mængde Ejere, til Chr. Christensen i Egholm Mølle i 1792 faar kgl. Tilladelse til at udparcellere den. *Ris-*

ager var før en Hovedgaard, der skal have tilhørt Peder Skram til Urup.

Ved Vesterlund ligger Kongenshøj og ved Skovsbøl: Trehøjene.

Thyregod Sogn. Vi drager nu fra Vester i Vest ind i Thyregod Sogn gennem Thyregodlund med Præstegaarden, hvor Grundtvig tilbragte nogle af sine Barneaar.

Fra Bakkerne Øst for Thyregod By har vi en vid Ud-sigt imod N. Snede mod Nord og i Vest ud over de brede Sletter, fjernt mod Ejstrup og Brande og nær til den gamle Landsby med Kirke, Skole, Stationsbygning, Forsamlingsbygning, Alderdomshjem og Andelsmejeri. Byen kranses af Plantager, veldyrkede Marker og frugtbare Haver, og den har et hyggeligt og venligt Præg.

Sognets andre Byer er: Sejrup med Skole, Enkelund med Missionshus, Dørken med Skole, Lønaa, Svindbæk med Skole, Hindskov og Kokborg med Skole.

Hastrup er en gammel Hovedgaard.

Sognets og Midtbyens Navn er vævet ind i det gamle Sagn, der fortæller: Da Kong Gorm var død som Hedning, maatte han ikke hvile i kristen Jord nær Jelling; derfor blev han begravet her i Hesthøj paa Præstegaardens Mark; men hans Dronning: Thyra-god byggede Sognets første Kirke og gav By og Sogn sit Navn.

Paa Hastrup Mark ligger »Tinghøj«, hvor man mener, at Nørvang Herredsting blev holdt, til det i 1582 flyttedes til Givskud.

»Sognets — og Egnens — Terræn har,« siges der i en Sognebog, et meget afvekslende Udseende; vi finder hist og her dejlige Engdrag, hvorigennem en Bæk eller

Thyregod Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

en Aa haster af Sted, mens den nynner en tillokkende Melodi.

Rundt omkring findes der smukke, ejendommelige Bakkedrag, beklædt med Egekrat, og ind mellem Bakkerne gaar ofte dybe Dalstrøg, her og dér rige paa rislende Væld.

Trindt om ser vi dog ogsaa flade Marker med spredte Huse og Gaarde, omgivet af Haver og veldyrkede Agre; helt slette Flader findes kun i den vestlige Del af Sognet.

Hele Egnen gaar i bløde, fint slyngede Bølgelinier, der især, naar Sommergrøden staar over Markerne, har en egen betagende Virkning.

Vi er inde i Plantagernes Egn. Her er større og mindre Plantager som Hastrup, hvor der tillige er Statskov, Trekloveret og Krusborg; her er talrige Hegn af Fyr og Gran, der tavldeler Markerne og i Forening med Bakkedragenes Egekrat giver Sognet og Egnen et tiltalende og velklædt Præg.«

Vejle Amts Sygehus i Give. C. M. Rasmussen fot.

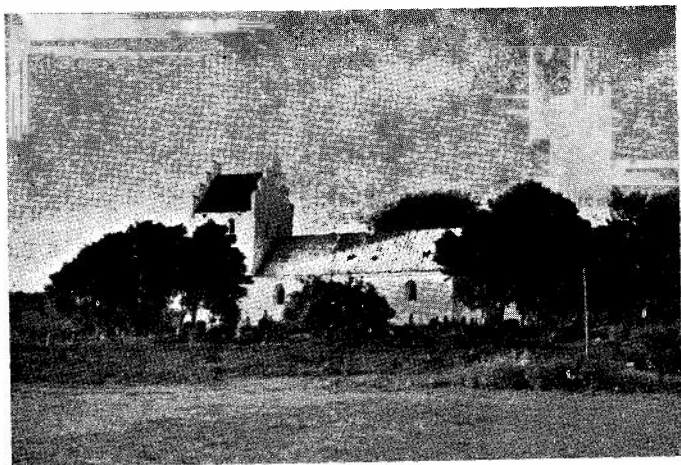
I Middelalderen var Thyregod Sogn to Sogne: Sættorp og Thyregod, hver med sin Kirke. Sættorp Kirke laa i Dørken, men den er forlængst sunken i Grus. I den nyere Tid er dens Grundplan draget frem, og i dens Kor er rejst en Mindesten med Indskriften: 1321: Her laa Sættorp Kirke. Da Dørken Skole byggedes i 1924, blev der brugt en Del Sten fra Kirkens Grund; paa en af disse staar:

Engang i fjerne Tider vi Kirkens Mure bar.

Nu under Skolehuset til Grund man lagt os har.

Til Thyregod knytter sig Minder om N. F. S. Grundtvig og C. A. Thyregod.

Give Sogn. Fra Thyregod drager vi imod Syd over Dørken til Hjortsballe Kro, hvor der i Kroplantagen staar en Mindesten for Rytterfægtningen her den 30. Marts 1864. Snart er vi i den store Landsby og Stationsby Give med Kirke, Præstebolig, Metodist-

Givø Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

kirke, Skole med Realskoleafdeling, Forsamlingshus, Missionshus, Amtssygehus, Andelsmejeri o. m. m. Andre Byer er: Stationsbyen Farre med Skole og Missionshus, Over- og Neder-Sillestoved, Bregnhoved, Store-Vorslund med Skole, Øgelund, Hede-gaarde med Skole, Bæksgaarde, Højgaarde, Store og Lille Hestlund, Bøllund, Ullerup med Skole og Neder-Donnerup med Skole.

Givø ligger sig i Læ af de høje Bakker i Nord og Vest; »nordvest for Byen er den store Plantage, og Plantningen fortsættes paa Bakkerne paa begge Sider af Hjortsballevejen; saa Byen ligger kranset af Gran- og Fyrreplantninger, hvortil slutter sig den lille, smukke Bøgeskov ved Gaarden Donneruplund et Par km hen imod Øst,« siger en Sognets Mand, og han tilføjer: »Lunt og smukt ligger Givø, kun rigtig aaben imod Syd, og naar man fra Bakkerne ved Bregnhoved ser ud over den, gør den med sin anseelige hvide Kirke og de mange Tage et venligt, tiltalende Indtryk. Byen

er en Stationsby, men den har ikke Stationsbyens Præg. Give er en gammel By; derom vidner Kirken, der er opført i romansk Tid af Fraadsten; i 1905 fik den et nyt Taarn opført Vest for det gamle, hvorved Skibets Længde blev fordoblet.«

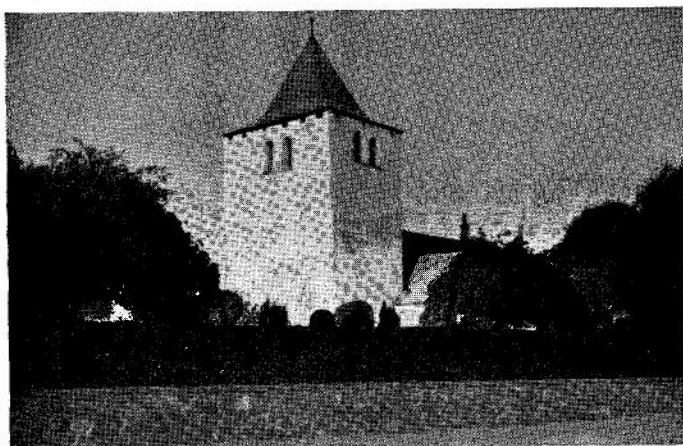
Paa Korets Østmur er der Kalkmalerier af betydelig Interesse, da de er malet efter angelsachsiske Forbilleder. Prædikestol i Barokstil fra 1624. Paa Kirkegaarden hviler den tapre Dragon Niels Kjeldsen, og i Kirkegaardsdigets sydvestre Hjørne risler en Helligkilde, der var Lægedomskilde i gamle Dage.

Ullerup var tidligere et Sogn med egen Kirke, der er nedbrudt før 1524. Kirketomten blev fredlyst i 1922. Ved Farre og Kirkebjerg har der nok ogsaa ligget Kirker.

Donneruplund, Søndersthoved og Hestlund var forhen Hovedgaarde.

I Give Plantage ligger Trehøjene og et Par andre Høje.

Brande Sogn. Over Ullerup vender vi tilbage til Herning Landevej, der paa en lang Strækning følger Skernaaens Løb. 36 km fra Vejle naar vi den betydelige Stationsby Brande, som er Midtbyen i Herredets største Sogn: Brande Sogn. Et Højdedrag strækker sig gennem Sognet fra Sydøst ved Rækkelund Bjerg til Nordvest i Sandfeldbjerg; det højeste Punkt er Langkjær. Iøvrigt er Jorderne jævne og bestaar overvejende af hvidt og graat Sand med Mor og Al som Underlag, saa en Del af Sognet hører til Amtets magreste Egne. Fra Vejle—Herning-Vejen ser vi næsten kun høje Sandmarker, hvor der især dyrkes Roer og Kartofler; men andre Steder er Jorden bedre, saaledes paa Bakkeøerne: Brandlund, Brandure, Dørslund, Holme-

Brande Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

gaardene, Langkjær og Skærlund. Sognet har betydelige Hedestrækninger og store, nu tilplantede Flyvesandsstrækninger som Alkjærhøj Sande og Hyvild Sande samt en Del Moser: Kræmmermose, Birkmose, Hømose og Pilkmose, og Sognet har mange Aaer og Bække med omliggende værdifulde Enge, bl. a. om Skernaa med dens Biaaer: Holtum Aa, Brande Aa og Karstoft Aa.

Siden 1881 er der anlagt en Del Plantager i Kratlund, Brande, Hyvild Sande, Sandfeld og Sandfeldbjerg, og en omfattende Hegns- og Læplantning luner og pryder Sogn og Egn.

I Brande ligger Kirken, Skølen, Realskolen, Præstebolig, Missionshus, Baptistkapel, Sygehus, Apotek, Andelsmejeri, Eksportslagteri, Klædefabrik, Kartoffelmelsfabrik m. m. Andre Byer er: Borup, Flø, Dørslund med Skole, Lundfold, Arvad, Grarup, Skerriis, Askær med Skole, Langkær med Andelsmejeri, Hyvild, Drantum med Skole, Skærlund med Kirke, Skole og For-

samlingshus, Ure med Kirke, Skole og Andelsmejeri, Tarp, Brandlund og Sandfeld med Skole.

Om Brande Kirke, der er fra romansk Tid af Granitkvadre, gaar det gamle Sagn, at den skulde have ligget ved Brandlund, men Trolde forstyrrede Byggearbejdet her, og derfor blev den bygget, hvor den nu ligger. Provsten

Jens Risom († 1756) ejede den i mange Aar; han var en god Kirke-ejer, der lod Taarnet ombygge, Kirken istandsætte og gav Kirken et Orgel.

I et Anlæg ved Kirken staar en Mindesten for Oberst E. M. Dalgas med Portrætmedaillon i Bronze og den smukke Indskrift:

Dalgas Minde i Brande. Wm. Berthelsen fot.

Først Bakker brune blev Skove lune,
hans Kongsord lød.
Saa Marken sandet fra Aa han vandet,
og Græs fremskød,
mens Tørven blandet med Bakkesandet,
os Kornet bød.
Nu Vestenvinde, hvis Magt han brød,
syng ham til Minde i Hedens Skød.

»Brande er en gammel By, der for ca. 70 Aar siden ikke havde mere end et Par Gaarde og en halv Snes Huse ialt samlede om Kirken. Kun en eneste Have fandtes i Byen, den gamle Præstegaardshave, der var anlagt af en af Sognets betydeligste Mænd, den nævnte Provst J. Risom. Haven var stor og smuk med Læ mod Nord, skraanende mod Syd ned til Brande Aa; dens Plæner var frodige og grønne, Gangene laa lunt og svalt i Ly og Skygge af bredkronede Træer. Ellers var Egnen ganske træløs, Løvtræernes Tid forlængst forbi, Naaletræsplantagernes Tid endnu ikke inde. Heden bredte sig om Byen, især mod Vest, Nord og Øst; spredte Lyngtuer vovede sig helt ind mellem Husene,« saadan siger en stedkendt Mand.

»Om Sommeren afsved Solen de gamle Agres stride Græs, hvorover Luften dirrede i Varmebølger, ved Efteraarstid væltede Stormen sig mod hver Bindingsværkswæg og plukkede og rev i Tagenes Straa, peb og tudede gennem alle Sprækker ved Vinduer og Døre.

Vinterens Snefog førte den flygende Sne langt bort hen over de aabne, vidtstrakte Marker, til den lejrede sig i favnetykke Driver bag de faa og lave Huse.

Kun de spirende Foraarsmarker gav Løfte om en Herlighed, der næsten aldrig varede til Høst, og Høsten var dog Aarets skønneste Tid, naar Lyngen blomstrede, saa den sorte Hede blev rød. — —

For en 70—80 Aar siden fandtes der næppe noget her, der fortjente Navnet: Veje; ganske vist gik Vejle—Herning-Vejen eller, som det da var, Vejle—Svejbjerg-Vejen gennem Brande, men den var kun nogle Spor over de gamle Agre og et Par Striber hen over Heden. Alle kørte med Stude dengang, og som man kørte med Stude, gik man med Træsko, endog til Kirke om Søndagen. Kun de allerfærreste ejede Støvler eller

Sko, og det hændte, at selv velhavende Folk, hvis de endelig skulde have Støvler paa Fødderne, gik til Skomageren og laante et Par, der sjældent passede. Vi forstaar da, at Folk, naar de var vel ude af Byen, trak Støvler og Strømper af og gik barfodet videre.« — —

Nu er meget forandret. Ved Vejle—Herning-Banens Aabning i 1914 og senere ved Anlægget af Funder—Bramminge-Banen er Brande bleven et Jernbane-knudepunkt. Byen har taget et stort Opsving, saa den nu er en livlig Forretningsby med Købstadpræg.

Blaahøj Sogn. Med Toget imod Grindsted drager vi fra Brande imod Syd og naar snart Blaahøj Station i Blaahøj Sogn, der har lette, bakkede Jorder, der naar deres største Højde nordvest i Sognet i Barslev Knap, hvor der er en enestaaende vid Udsigt til alle Sider; fire Sogne: Brande, Blaahøj, S. Omme og Skarrild, støder sammen her. I Sognet er store Moser og Kærstrækninger: Hallundbæk Mose, Tygesmose, Porsmose og Vildkær, lidt Hede og mindre Plantager samt lidt Enge ved Omme Aa og Hallundbæk Aa. Midtbyen er Blaahøj med Kirke (fra 1877), Præstegaard, Skole og Andelsmejeri. Andre Byer er: Omvraa, Trællund med Skole og Hallundbæk med Kultørvsfabrik.

Filskov Sogn. Vi kører fra Blaahøj videre mod Syd ind i Filskov Sogn, der i Sydvest har helt jævne Jorder, der danner en Del af Sdr. Omme Fladen; ellers er Jorderne bakkede og sandede med store Mose- og Kærstrækninger med nogen Hede og nogle mindre Plantager.

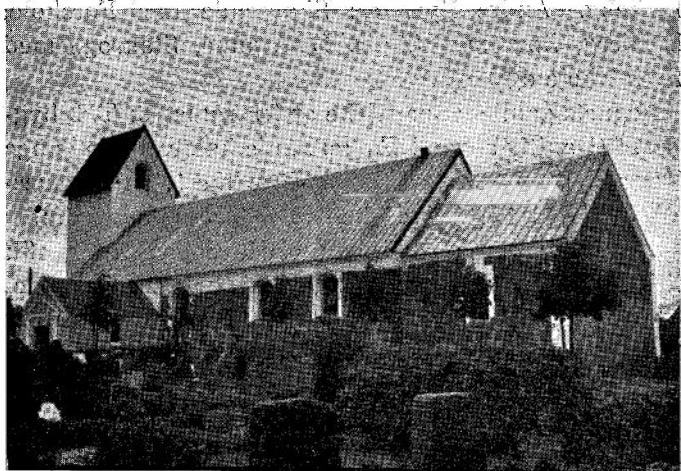
Midtbyen er Filskov; den er Stationsby med Kirke fra 1877, Skole, Missionshus, Forsamlingshus og Andelsmejeri. Andre Byer er Hjortlund med Skole og

Filskov Søndermark med Skole; ca. $\frac{1}{2}$ km fra Filskov Kirke har Østergaard Kirke ligget. Vi véd ikke, hvornaar den er nedbrudt; men i 1866 fandt man Spor af den gamle Kirkegaard, hvor der opgravedes en Del Menneskeknogler. Her ved den gamle Kirkegaard ligger Gravhøjen Kirkehøj.

Sønder Omme Sogn. Fra Filskov følger vi Vejle—Ringkøbing Landevejen i Vest og naar snart ind i S. Omme Sogn, der indtil 1913 var det tredjestørste Sogn i Landet (ca. 170 km²), men i nævnte Aar udskiltes Blaahøj og Filskov Sogne. S. Omme har næsten helt igennem jævne Jorder, der er en Del af den store S. Omme Flade. Egnen er dog meget afvekslende med store Hede-, Mose- og Kærstrækninger: Engebæk Mose, Svollimose. Langs Omme Aa og Vandingskanaler som S. Omme Kanal og Skovsende Kanal findes gode Enge.

S. Omme var som Vejle Vesteregns største Hedesogn Genstand for Dalgas' Opmærksomhed, da han begyndte paa sit fortjenstfulde Arbejde at gøre Landet loddent. Omkring ved 1870 blev den 7 km lange Engvandingskanal anlagt, og faa Aar senere begyndte Plantningsarbejdet at tage Fart.

I 1878 grundedes Aktieselskabet: Gammel Skovsende Plantage (92 ha), og samtidig begyndte en Del Mænd at tilplante større eller mindre Dele af deres Heder eller fattige Agre. Næsten alle var rige paa Jord, og mange Gaardmænd ejede indtil 2000 ha Land; der var meget at tilplante og en Del at sælge. Udstykningen af Jorden blev almindelig, Nybyggerne kom frem. De gamle Byer: Filskov, Hallundbæk, Omvraa, Bøvl og Skovsende fik alle en Del af deres Udmarker solgt til Bebyggelse; men endnu var der Jord nok at undvære til Plantning. I Midten af Firserne købte Det

Sdr. Omme Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

danske Hedeselskab fra Skovsende og Stakrogegaardene ca. 375 ha Land, hvorpaa Skovsende Plantage blev anlagt; den er siden udvidet ved Bepantning af mere Hede, og i 1900 stiftedes Aktieselskabet S. Omme Plantage med et Areal paa ca. 850 ha Land; andre Plantager er i Vestergaard, Kirkeby, Guildal, Søborg og Ll. Brande.

Omkring 1890 begyndte der i Egnen en ny Art Plantning, nemlig: Skel-, Læ-, Hegns- og Vejplantning, hvorved mange Ejendomme, Gaarde og Huse i høj Grad er bleven hygget og forskønnet, ligesom hele Egnen har faaet et andet Præg. S. Omme, der ligger midt i Jyllands Hede, har nu saa mange Plantningsanlæg og Haveanlæg saavel i som udenfor Byen, at den nu ligner en hyggelig fynsk eller sjællandsk Landsby.

S. Omme er ogsaa Stationsby med Kirke, Præstegaard, Skole, Forsamlingshus, Kartoffelmelsfabrik, Andelsmejeri m. m. Tæt ved Byen ligger Østerby og

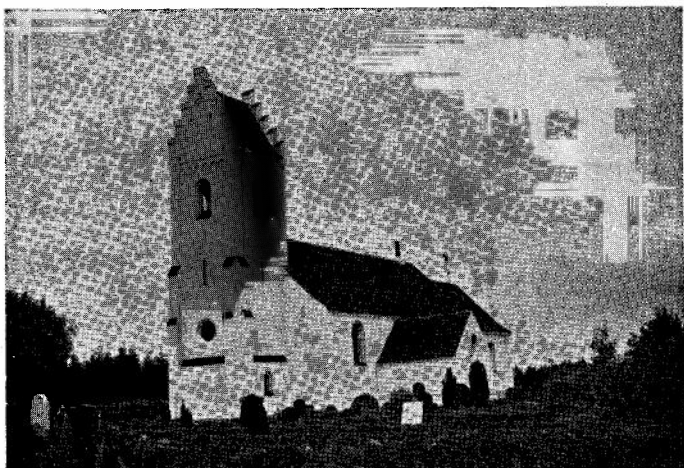
Kirkeby. Andre Byer er: Skovsende med Forskole, Møbjerg, Bøvl med Skole, Ll. Brande, Stakroge med Privatskole og Mejeri.

Sognets gamle lange Kirke er fra romansk Tid, bygget af Granitkvadre. I Folkemunde kaldes den »Lange Maren«. Dens bedste Pryd er Prædikestolen i Renæssancestil, givet i 1596 af Jens Juel til Juellingsholm.

Juellingsholm er en gammel Hovedgaard, der fik Navn efter sine Ejere af Slægten Juel: Mogens Juel († 1587), Sønnen Jens Juel († 1602) og dennes Søn Mogens Juel († 1646).

Ringive Sogn. Vi vender os nu imod Øst ad Landevejen gennem Filskov ind i Ringive Sogn, der har højtliggende jævne Jorder, der overvejende bestaar af hvidt Sand iblandet Mor. Derfor hører betydelige Dele af Sognet, særlig hvad der ligger Syd for Omme Aa, til Amtets ufrugtbareste Egne. Høje Punkter er: Pinsebakkerne, Troldhøj og Bavnebjerg. Langs Omme Aa er der Enge, og Hedeselskabet har anlagt Engvandskanalen Ringive Kanal.

Sognet har en Del Plantager: Ringive Kommunes, Vester Elkjær, Nørre Langelund og Baastlund, og betydelige Mosedrag: Simmelmose ved Ulvebankerne. I Sognets Østby Ringive er Kirke, Præstegaard og Skole. Andre Byer er Uhe, Sønder Langelund med Fialkirke, Vandmølle og Andelsmejeri, Nørre Langelund med Skole, Ulkind, Gammelby, Hedeby, Uhemark med Skole, Høgelund, Baastlund, Stilbjerg med Skole, Grønbjerg med Missionshus og Forsamlingshus, Elkær, Mallehøj og Klinten. Større Gaarde er bl. a. Baastlundgaard, Trøgelborg, Store Karlskov og Ll. Karlskov. Den gamle Sognekirke er fra romansk Tid af Fraadsten og Marksten, Taarn fra 1896. Sagnet for-

Ringive Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

tæller, at Kong Ring ligger begravet i Ringshøj ved Præstegaarden og hans Dronning ved Siden af i Dronningens Høj. — —

Men Sommerdagens Sol har forlængst gemt sig bag fjerne Egne i Nordvest. Vi maa slutte vor lange Rundtur i Vesteregnet. Over Uhe og Nørskov naar vi frem til Farre, hvorfra vi i den lyse Sommernat ruller med Toget til Vejle.

4. Egnen Nord for Vejle.

Den mindre, østlige Del af Nørvang Herred, Egnen Nord for Vejle, som vi nu vil besøge, er et bølgeformigt, bakket Landskab, ret vel forsynet med Skov; denne Del af Herredet hører til Jyllands gode Egne.

Vi gør en Dagsrejse ind i den Egn. Fra Vejle drager vi ad Horsensbakken og ad Viborg Landevej ind i:

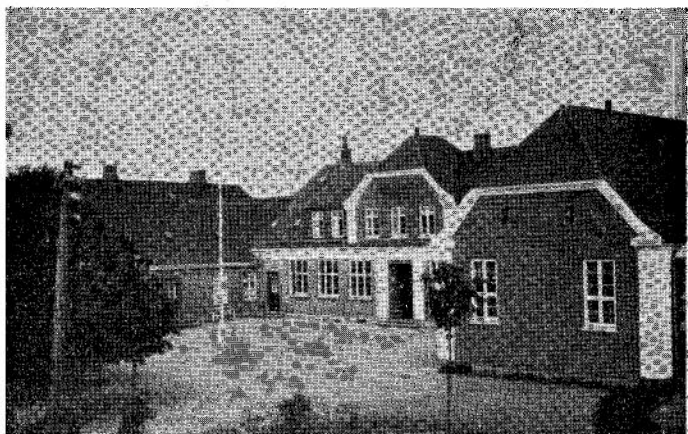
St. Grundet.

Wm. Berthelsen fot.

Hornstrup Sogn, hvor vi først passerer Vejen til Hovedgaarden *St. Grundet*, der i 1578 oprettedes af 7 Gaarde i den gamle Landsby Grundet, som Frederik den Anden mageskiftede med Adelsmanden Iver Vind til Starup.

Grundet Marker gaar hen imod Kirkeby med Kirke, Skole og Missionshus. Foran dette staar et Mindesmærke i Granit med Portræt i Broncemedaille af Sognets Velgører, Dankward Nergaard († 1881) til Ll. Grundet. Sognets andre Byer er: Hornstrup, Hornstrup Mølleby med Forsamlingshus, Bredballe med Kirke, Skole, Missionshus, Forsamlingshus og Børnehjem. Bredballe Strand er et Fiskerleje og Villakvarter og Grejsdalen med Hotel, Jernbanestation m. v., der ved Ny Grejsdalsvej gaar ind i Vejle By. Større Gaarde er: Ll. Grundet, Ll. Grundet Avlsgaard, Store Lysholt, Charlottenlund, Juelsbjerg og Hauerbjerggaard. Præstegaarden ligger i Lysholt.

Paa Bakkekammen paa Grejsdalens Østside ligger

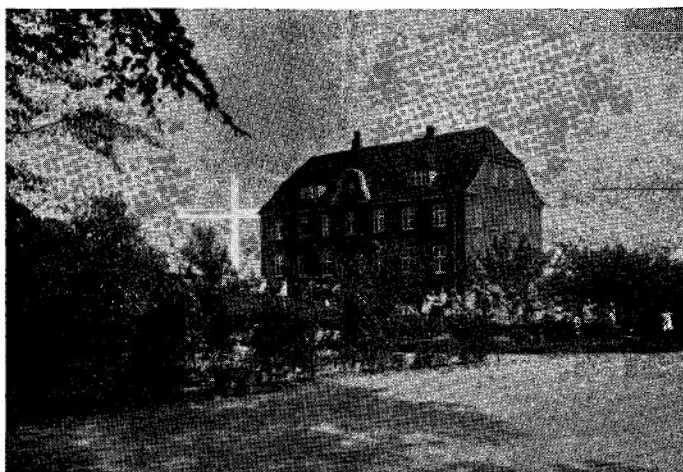
Bredballe Centralskole.

Johs. Hansen fot.

den gamle Sognekirke fra romansk Tid af Marksten og Fraadsten. Altertavlen er en smuk Kopi af Carl Blochs Christus Consolator, malet af Chr. Bang. Den 6—700 Aar gamle Klokke er ejendommelig ved sin korte Indskrift: Helgennavnet »Godehardus« og »Jesus Christus«. Fra Kirkegaarden er en herlig Udsigt til alle Sider. Gennem Hornstrup Mølleby bøjer vi mod Syd ind i det store

Øster Snede Sogn, hvor vi besøger Ø. Snede med ny Præstebolig og Kirke, Kragelund med Skole, Privatskole, Missionshus og Andelsmejeri, Krollerup, Bøgballe med Privatskole og Mejeri, Baastrup med Forsamlingshus, Gammelsole med Skole, Privatskole, Missionshus og Andelsmejeri, Solskov og Kragelund Fælled med Privatskole. Større Gaarde er Agersbøl, Ballegaard, Løgballelund, Løgballegaard og Solbjerggaard.

Vi besøger ogsaa den anseelige Kirke fra romansk Tid af Granitkvadre. Taarnet er senere tilbygget. Saa-

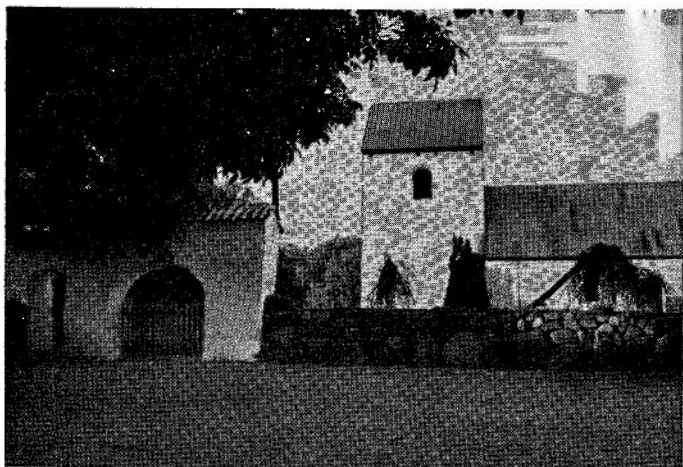

Børnehjemmet ved Vejle Fjord. *Hans Albjerg fot.*

vel Kirken som Korsarmen i Syd er smukt hvælvet. Vi ser dens to Nischer til Sidealtre ved Korbuen og Fløjaltertavlen fra Tiden ind mod Reformationen. Apostlene staar endnu i Fløjene, i Midtfeltet et Maleri, Kristus i Getsemane; det sjældne Alterbordspanel er fra Aar ca. 1600. Granitfonten har Dobbeltløver. Messingdøbefadet, Sølvkalken og Renæssanceprædikestolen fra 1641 bærer alle Juulernes og Arenfeld'ernes Vaaben samt Jørgen Juuls og hans Hustrus Ellen Arenfeldts Navne. Samtidig med, at Kirken fik sin Fløjaltertavle, fik den ogsaa en ny Klokke.

Agersbøl var oprindelig en Landsby, hvori Rigshofmesteren Mogens Gøye fik en Gaard i 1513 og 4 Gaarde i 1528. I 1638 ejes den af Jørgen Juul til Laage, der i 1667 overlod Agersbøl til sin Hustru Ellen (Elline) Hansdatter Arenfeldt († 1676).

Senere Ejere var Oberstløjtnant Kaj de la Mare, der indrettede en Familiebegravelse i Vejle Kirke († 1713)

Ø. Snede Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

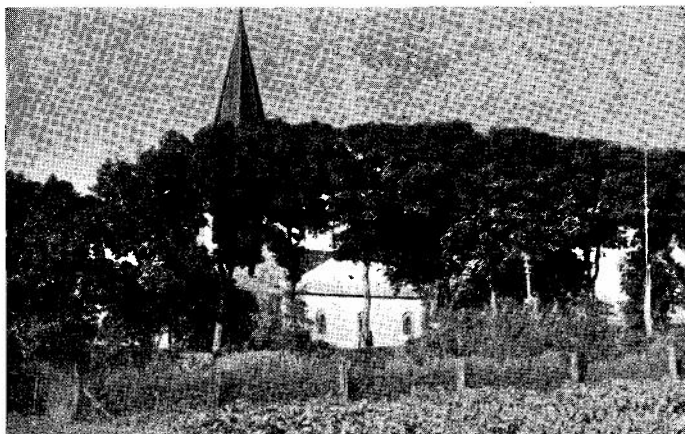
og Sønnen Oberstløjtnant Hieronimus de la Mare († 1727). Gaarden er nu udstykket, og den gamle Landsby Agersbøl opstaaet paa ny.

Ved Ø. Snede er der en nu overpløjet Gravhøj, hvori Sagnet siger, at Kong Snio er begravet.

Fra Agersbøl drager vi imod Vest ind i Lindved i

Sindbjerg Sogn. Midtbyen Sindbjerg har Kirke og Skole. Lindved har Forsamlingshus, Missionshus og Andelsmejeri; i Vester Ørum er Skole og Forsamlingshus, i Ulkær Andelsmejeri, i Sindbjerglund et Forsamlingshus. Større Gaarde er den gamle Hovedgaard *Laage*, der nævnes allerede i 1406, da den ejedes af Niels Andersen Skeel, og Sindballegaard.

Kirken er fra romansk Tid — Skib og Kor af Fraadsten — Taarn fra 1885. Til vor Frue var dens Helligkilde Sydøst for Kirkegaarden indviet. Vi beundrer den smukke Døbefont, Kalkmalerierne og Mindetav-

Sindbjerg Kirke.

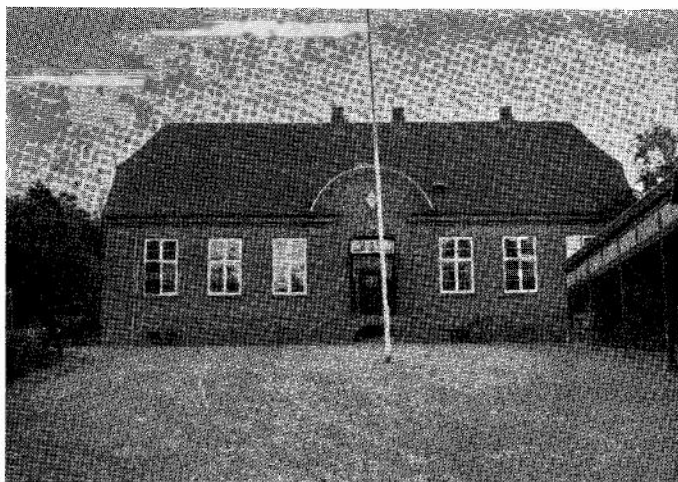
Wm. Berthelsen fot.

lerne. Kalken blev i 1656 givet af Jørgen Juul og Frue Ellen Arenfeldt og Malmalterstagerne i 1659 af Jørgen Juul, »efter at Polackerne havde borttrøvet de forrige«.

Over Lindved og Vester Ørum kommer vi ind i

Uldum Sogn med Landsbyen og Stationsbyen Uldum med ny Kirke fra 1883, Skole, Højskole, Præstebolig, Forsamlingshus, Apotek og Mejeri.

Uldum Højskole er den næstældste i Danmark; den oprettedes i 1849 af Skolelærer Rasmus Sørensen med Støtte af Frederik den Syvende. Paa en lille Høj i Byen ser vi en 2 m høj Granitmindesten for Digteren Poul Martin Møller, der fødtes i den gamle Præstegaard i 1794 († 1838). I Forsamlingshusets Anlæg staar et Granitminde med Indskrift for Politikeren og Lægprædikanten Gaardejer Jens Jørgensen Bjerregaard († 1871), og paa Kirkegaarden er der rejst et smukt Minde over Lægen Dr. Tesch. Endvidere har Byen sin Genforeningssten og er saaledes ret rig paa

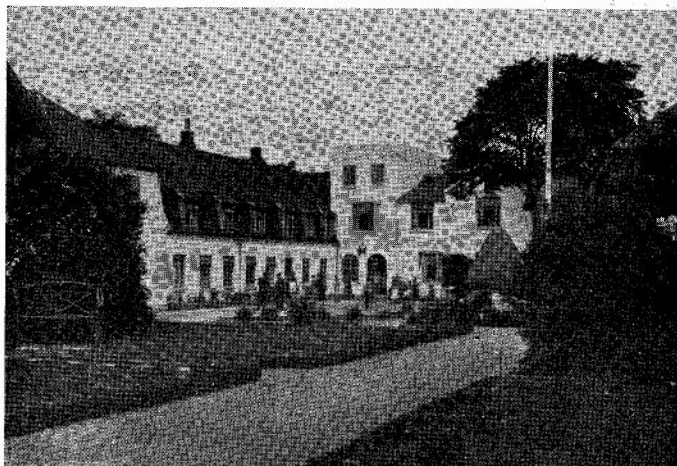

Uldum Skole.

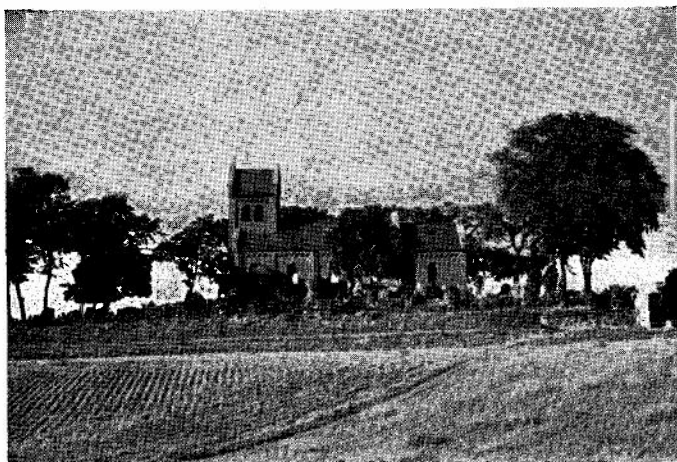
Wm. Berthelsen fot.

Minder, saa en stedlig Forfatter har kaldt den: Mindernes By.

Nordvest for Byen ligger det store Uldum Kær, der

Uldum Højskole.

Langskov Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

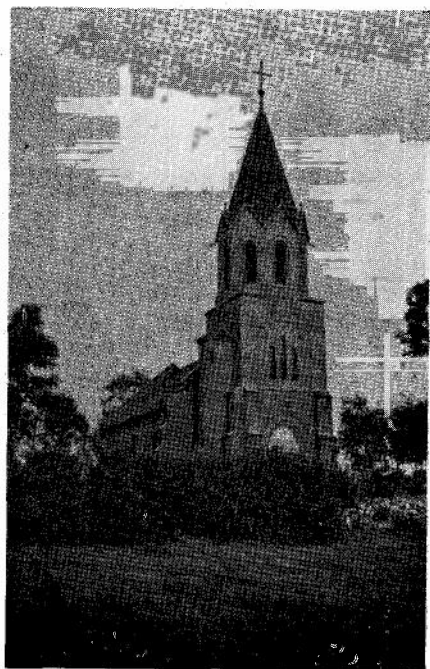
i gamle Dage hed Gunkær eller Gudenkær; det fortsættes i Ølholm, Tørring og Aale Kær. Vor Vej falder nu gennem Sognets anden By: Hesselballe med Skole, og vi naar atter Viborg Landevej, som vi følger til Ølholm i

Langskov Sogn. I Ølholm er Skole, Forsamlingshus og Mejeri; i Langskov ligger Kirken, der blev ombygget i 1880, og her er Skole og Forsamlingshus. Ikke langt herfra ligger den gamle Hovedgaard *Hvolgaard*, som i den katolske Tid hørte under Ribe Bisperne, som lod Gaarden bestyre ved Officialier som Præsten Oluf Pedersen 1434, Provsten Jens Tun 1471, Præsten Jens Andersen 1475, Niels Skram 1479, Morten Bang 1486, Palle Juel 1492, Claus Sehested 1531 og Peder Juel 1531; ved Reformationen blev den et kongeligt Len.

Fra Hvolgaard vender vi tilbage til Landevejen, hvor vi drager forbi Laage til Sindbjerg Kirke, hvor-

fra vi igennem
Sindbjerglund
naar Holtum med
Skole. Denne By
og dens Jorder
ligger dels til
Sindbjerg og dels
til:

Grejs Sogn, hvor
vi besøger Midt-
byen Grejs med
Kirke, ombygget i
1882, Præstegaard,
Skole, Missions-
hus og Forsam-
lingshus; i Sognet
ligger ogsaa Høj-
gaards Jernbane-
holdeplads og den
gamle Hovedgaard

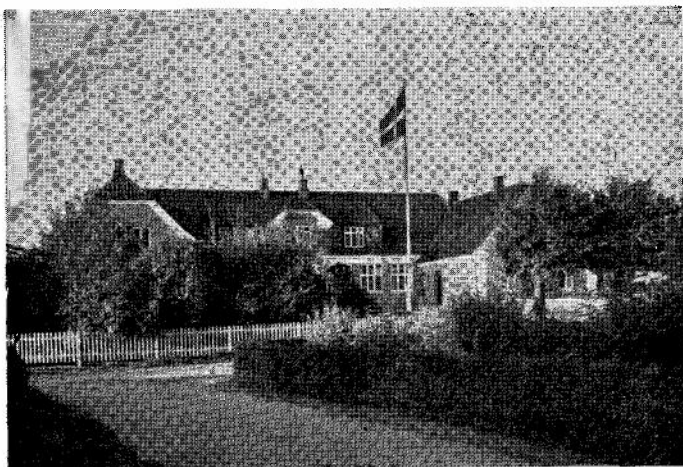

Grejs Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

Højgaard, der nævnes allerede i 1431, da den ejes af Niels Vognsens Enke, Inger Hermandsdatter Pennow. Hun gav senere Gaarden til Maribo Kloster, hvorfra den ved Reformationen kom til Kronen. Gaarden havde gentagne Gange fælles Ejer med St. Grundet, første Gang under Oberst Otto Fr. von Gamm (1680—1698) og anden Gang fra 1749—1804 under Ejerne Oberst Schack Brockdorff, dennes Enke Sophie Hedevig og Svigersønnen Hans Helmuth von Lüttichau, der ved Aarhundredskiftet fik kgl. Tilladelse til at bortsælge Bøndergodset og udparcellere Gaarden.

Gennem Fløjstrup naar vi ind i Herredets mindste Sogn:

Hvejsel Skole.

Wm. Berthelsen fot.

Vindelev Sogn med højtliggende bakkede Jorder. I Vindelev By er Kirke, Skole og Missionshus. Kirken er fra romansk Tid af Fraadsten og Mursten; Taarn med Pyramidetag fra 1884. Paa Altret staar Thorvaldsens Christus; Granitfonten har Løver og Løvværk og paa Foden Evangelisternes Symboler. Prædikestolen er fra 1578. — — Vi drager nu i Nordvest ind i

Hvejsel Sogn, der ogsaa har højtliggende og noget bakkede Jorder; gennem Sognet løber Alsted Mølleaa til Gudena; mod Vest er Bjerglev Hede med Bjerglev Plantage. Midtbyen er Hvejsel med Kirke, ny Præstebolig og ny Skole; andre Byer er: Bjerglev, Føvning, Tremhuse, Knude, Ilved med Kirke fra 1908, Skole og Mejeriet Svanholm, Aadal med Forsamlingshus og Andelsmejeri, Sandvad med Alderdomshjem og Mindstrup med Skole. Større Gaarde er Hvejselgaard, den gamle Hovedgaard *Mindstrup* og Præstegaarden.

I Sognekirken ser vi den smukke Altertavle med Opstandelsen af Dalsgaard og den gamle Prædikestol fra 1582 med Frederik den Andens Navnetræk og Palle Fastis (Splids) og hans Hustrus Navne og Vaaben.

Paa Kirkegaarden staar en Mindesten med Portrætmedaillon over Præsten P. J. Bertelsen († 1905), og i et lille Anlæg ved Kirkegaarden staar en anden Mindesten, ogsaa med Portrætmedaillon for Lærer A. Peder-
sen Hvejsel.

— — —

Gennem Sandvad, forbi Vindelev Mølle naar vi ad Højgaards Bakke ned i Grejsdalen og ind til Vejle.

5. Egnen Sydvest for Vejle.

Ad Ribe Landevej vil vi drage paa Udtur ind i Egnen Sydvest for Vejle. Over Nederbro passerer vi Højen Aa og naar snart op til N. Vilstrup i Skibet Sogn. Denne Byes Navn er fra gammel Tid knyttet til Sagnet om:

Grædebjerg. Da den sorte Død rasede her i Landet, døde alle Folkene i N. Vilstrup saa nær som en lille Dreng og en lille Pige. Da de saa, at de var de eneste levende Mennesker i Byen, tog de hinanden i Haanden og gik op paa en Bakke tæt uden for Byen; dér satte de sig og græd sammen. Bakken kaldtes fra den Tid: Grædebjerg.

Fra N. Vilstrup følger vi Landevejen i sydvestlig Retning; den gaar højt og frit, og vi nyder den dejlige Udsigt til de omgivende Egne. Snart naar vi ind i:

Jerlev Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

Jerlev Herred,

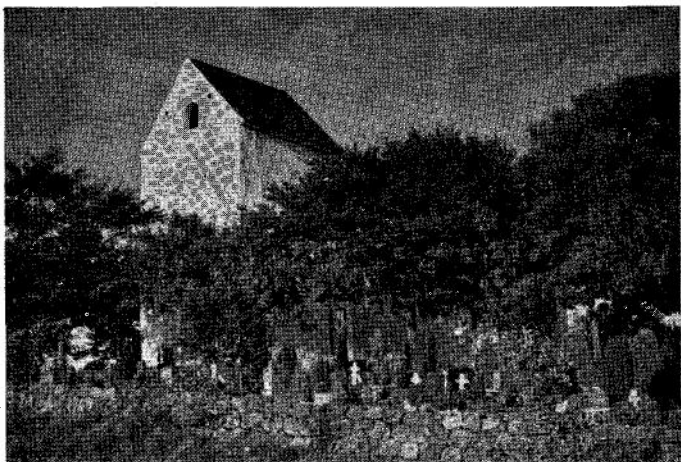

1584

der begrænses mod Nord og for en Del i Vest af Tørrild Herred, hvor Vejleaaen danner Skel paa en længere Strækning; mod Vest gaar det til Andst og Slavs Herred i Ribe Amt; mod Syd til Holmans Herred og mod Øst til Vejle Byes Jorder. Herredet har kun lidt Skov, og Vandløbene er kun Bække; det har 4 Sogne.

Jerlev Sogn. Vi naaer ind i Jerlev By med Kirke, Skole og Forsamlingshus; Sognets anden Skole ligger i Mejsling; Sognets største Gaard er Jerlevgaard.

Vi besøger Kirken, der er fra romansk Tid af Fraadsten. Prædikestolen fra 1626 er forsynet med Malerier. I Altertavlen er et Maleri: Christus som Barn i Templet. Kirkens gamle Klokke omstøbtes i 1919; den var interessant ved sin Indskrift, der fortalte, at

Ødsted Kirke.

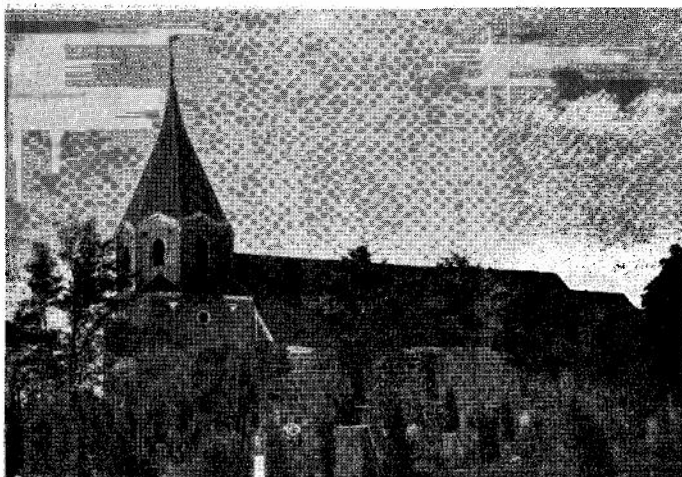
Wm. Berthelsen fot.

den var støbt i Jerlev. Vi forlader Kirken og naar videre frem ad Landevejen ind i det højtliggende:

Ødsted Sogn, hvor vi glæder os over dejlige natur-skønne Partier ved Vingsted, ved Høllund og Vesterby Vandmøller og omkring Vesterby Bakker.

Sognets største Landsby er Ødsted med Kirke i Vesterby, Præstegaard, Skole, Missionshus og Andelsmejeri. Andre Byer er Ammesbøl med Skole og Forsamlingshus, Rugsted med Skole, Tuvad med Skole og Forsamlingshus. Syd i Sognet ligger Ammesbøl Skov, og nær ved Tuvad Tinghøj, hvor Herredstinget holdtes i gamle Dage. Kirken er fra romansk Tid af Fraadsten og i Nutiden smukt istandsat. Den har en køn senkatolsk Altertavle fra Tiden ca. 1500.

Syd for Ødsted stod i gamle Dage Yding Kirke; men saa tidligt som i 1548 nævnes den som øde og blev nedbrudt, da dens omliggende Byer ikke kunde underholde den. »Østen for den faldne Kirke,« siger Sagnet, »var i gamle Tider et Enemærke, hvor Kæm-

Egtved Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

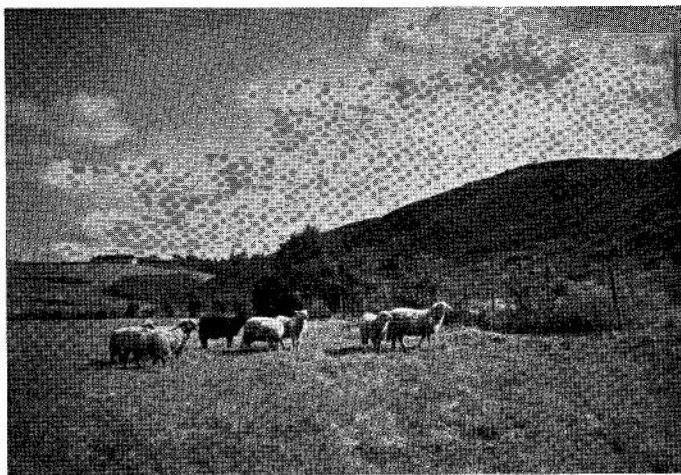
pen Erling Guldsko boede.« Guldskoen, den gule Fod, er Nybyggeren, der kommer udefra og fæster Bo.

I Sognet ligger nogle store Gaarde: Christiansdal, Rugstedgaard, Østedgaard og Tuvadgaard.

Vor Tur gaar fremdeles i Sydvest forbi Mølkær Kro ind i Herredets største Sogn:

Egtved Sogn, der har højtliggende, bakkede Jorder med en Del Smaaskove og Plantager: Egtved Skov, Fuglsang Skov, Bølling Sønderskov, Ligaards, Spjarupgaards og Taagelundgaards Plantager. Vest for Vollund ved Tørrild Herredsskel ligger Pinsebakken, der er Vaarens Stævnested.

Igennem Sognet løber Egtved Aa til Vejle Aa. Omkring disse Aaer og Aadale findes ejendommelige, naturskønne Partier med høje, stejle Skrænter og med lyngbegroede Bakker. Der er saa smukt i Bøgvadalen og ved Nybjerg Mølle eller Nord i Sognet ved Vork Dalen og Bakkerne om denne By.

Fra Nybjerg Mølle.

Wm. Berthelsen fot.

Omtrent midt i Sognet ligger den anseelige Landsby, tidligere Stationsby Egtved med Kirke, Præstegaard, Skole, Missionshus, Forsamlingshus, Højskolehjem, Apotek og Mejeri. Et Dusin Smaabyer ligger spredt omkring i Sognet: Bøgvad, Ø. Torsted med Skole, Taagelund med Skole, Norbæk, Vollund, Spjarup, Revsgaarde, Vork med Skole, Ovstrup, Hjelmstrup, Fuglsang og Bølling med Skole og Forsamlingshus.

I Egtved besøger vi den anselige Kirke. Den er fra romansk Tid og bygget af Granit. Det ottekantede Murstenstaarn er fra 1862—63. I Korhælvningen er Kalkmalerier. Vi beundrer den anseelige Altertavle fra Aaret ca. 1500 og den kønne Prædikestol.

Fra Kirken gaar vi ud til Storehøj Nordvest for Byen, hvor der i 1921 fremdroges et interessant, velbevaret Gravfund fra den ældre Bronzealder. I en Stammekiste af Eg laa paa en Kohud Liget af en ung Kvinde, iført Trøje og Frynseskørt og medgivet forskellige Smykke- og Toiletsager.

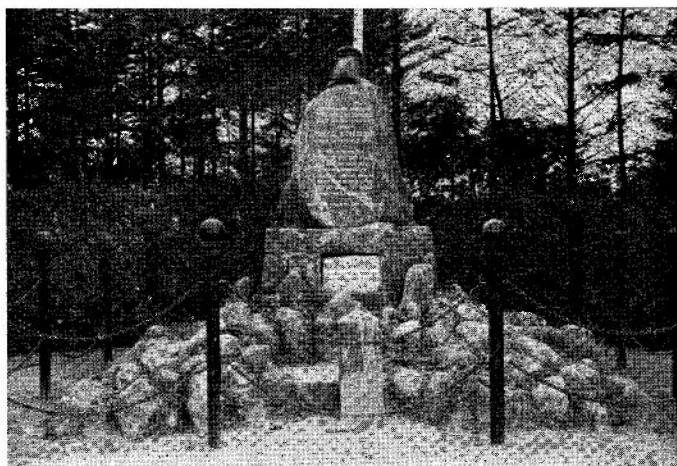

Højen Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

Højen Sogn. Over Ødsted og Mejsling kommer vi paa Hjemvejen til Stubberup med Skole, og vi er nu inde i Højen Sogn, der skilles fra Vejle Byes Jorder ved Højen Aa. I Sognet er Hovedbyen Højen med Ny Højen ved Vejle—Kolding Landevej. I Højen ligger Kirken, der er fra romansk Tid af Fraadsten, Præstegaard, Skole, Forsamlingshus, Missionshus og Mejeri. Øst for Ny Højen ligger Horsted med Skole og en større Gaard: Horstedgaard. Andre større Gaarde er: Oksviggaard, Højengaard, Stenogaard, i hvis Have er en Gravhøj: Ridder Stenos Høj, og Aldebertsminde. Ved Landevejen overfor den sidstnævnte Gaard ser vi et Mindesmærke, der er rejst for Dragonen Niels Kjeldsen, som faldt her i Kamp med prøjsiske Husarer den 28. Februar 1864.

Gennem Ny Højen, forbi Højen Kro og igennem den naturskønne, skovklædte Højen Hule gaar vor Hjemvej over Wenzelhøj ind til Vejle, og vor Udtur i Jerlev Herred er til Ende.

Niels Kjeldsens Minde.

Wm. Berthelsen fot.

6. Egnen Syd for Vejle.

Som Afslutning paa vore Ture i Vejle Omegn vil vi besøge Egnen mod Syd.

Vi drager ud fra Vejle, lægger Vejen over Søndermarken og naar snart ind i:

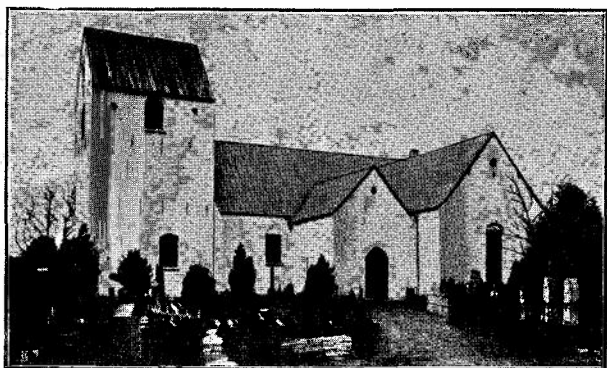
Holmans Herred,

1584

der grænser i Nord og Nordøst til Vejle Fjord, mod Sydøst til Elbo Herred, hvor Randsfjord og Spangaa danner et naturligt Skel; mod Sydvest til Bruff Herred og mod Vest til Jerlev Herred og Vejle Byes Jorder. Herredet havde i gamle Dage sit Ting i Bjergkrog i Undkjær Sønderkrov; det hører til Amtets frugtbareste og er

vel forsynet med Skov. Skærup Åa løber i Spangaa; det har 6 Sogne.

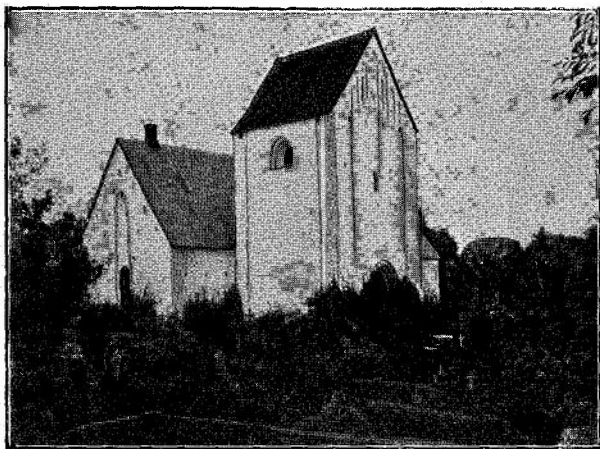
Smidstrup Kirke.

I. F. Kiær fot.

Smidstrup Sogn. Fra Søndermarken drager vi igennem Klattrup med Skole og Tjufkær med Skole til Sognets Midtby: Smidstrup med Kirke, Præstegaard, Skole, Missionshus, Forsamlingshus og to Mejerier: Smidstrup Mejeri og Søndagshvile. Sydligst i Sognet ligger Haastrup med Skole og Missionshus. Sognet har mange større Gaarde: Gertrusminde, Vellinggaard, Haastrupgaard, Smidstrupgaard, Egeland, Jensgaard, Grønhavegaard, Løgballegaard, Tofthøj, Buhlsminde, Stopballegård, Petersminde og Kirstinelund.

Kirken er fra romansk Tid af Granitkvadre. I 1933 fik den en smuk indvendig Restauration med nyt Gulv og nye Stole, og ved Nationalmuseets Medvirkning istandsattes Prædikestol og Altertavle fra senkatolsk Tid. Altertavlens Fløje er borte, men Midterskabet er fyldt med sjældent smukt Snitværk. Prædikestolen er i Renæssancestil fra Chr. IV.s Tid. — Gennem Ll. Velling med Skole naar vi ud til Snoghøj Landevej.

Pjedsted Sogn. Ad Landevejen bøjer vi mod Syd ind i Herredets mindste Sogn: Pjedsted Sogn, hvor vi ser os om i Landsbyen og Stationsbyen Pjedsted med

Pjedsted Kirke.

I. F. Kier fot.

Kirke, Præstebolig, Skole, Missionshus, Forsamlingshus og Andelsmejeri (Elbodal).

Sognet har en halv Snes store Gaarde: Ballegaard, Møllersminde, Fruertoft, Thomasminde, Tingskovgaard, Dorthealund, Gammeleje, Søndervang, Hvolgaard, Skovbølling og Gammelby Vandmølle.

Den lille Kirke er fra romansk Tid af Marksten og Granitkvadre. Den har en gotisk Fløjaltertavle fra ca. 1500. Tavlen blev smukt istandsat ved Nationalmuseet i 1922. Prædikestolen er ny. Den gamle var fra 1536; den opbevares i Nationalmuseet sammen med et Laag fra et Kirkeskrin fra Aar ca. 1250. Laaget har Runeindskriften: *Gunne Smed gjorde mig*. Museet har ogsaa en lille Runesten fra Kirkegaarden fra ca. 1300 med Indskriften: *Laj ristede*.

Gaarslev Sogn. Over Brøndsted med Skole naar vi Rands i Gaarslev Sogn. Midtbyen Gaarslev har Kirke, Præstebolig, Skole, Missionshus, Forsamlingshus og

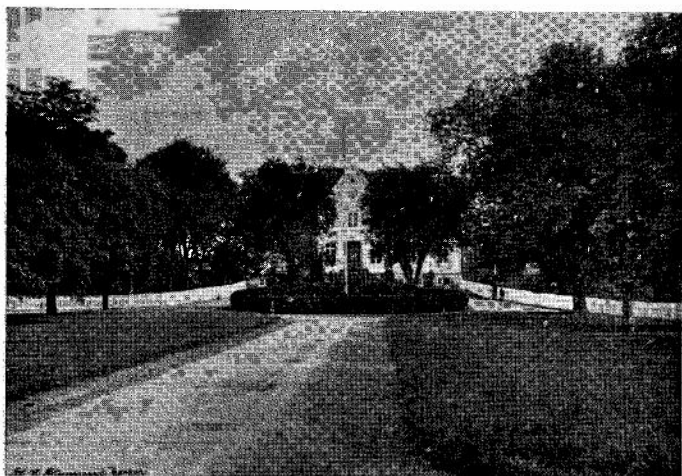
Gaarslev Skole.

N. Stensgaard fot.

Andelsmejerierne Sølund og Fælleslykke. Sognet beskylles af Vejle Fjord og Rands Fjord. Ved Vejle Fjord ligger Fiskerlejerne Overhøl med Hølsgaarde Kro, Slethøl og Rands Land, og her besøger vi Hvidbjerg, nyder den dejlige Udsigt derfra, ser paa det travle Ferieliv og prøver den fortrinlige Badestrand.

Ved Randsfjord ligger den gamle Herregaard
Nebbegaard,

der i 1354 ejedes af Tue Nielsen, men den blev i Dronning Margrethes Tid ødelagt af Iver Lykke. 1401 tilhørte den Hartvig Limbæk, der maatte give den som Bod til Kronen, fordi han brød Tingfreden og dræbte Albert Rytter. Sønnerne Henneke og Claus skrev sig begge til Nebbe, og Familien ejede Gaarden til en yngre Claus Limbæks Død i 1552. Gaarden gaar nu til Erik Krummedige og dennes Enke Sidsel Rosenkrantz († 1557) og til hendes Slægtning Jomfru Birgitte Ro-

Nebbegaard.

N. Stensgaard fot.

senkrantz († 1586). De to Kvinder hviler i Tavlov Kirke.

Af Gaardens senere Ejere skal nævnes Jens Lauridsen Risom, som Frederik den Tredie gav Gaarden paa Livstid i 1660, senere i 1676 gav Christian den Femte Jens L. Risom Gaarden til bestandig Eje for ham og hans Slægt »for hans tro Tjeneste paa Bornholm under Svenskekrigen«.

Ved Jens Risoms Død i 1694 gaar Gaarden til Sønnerne Jens og Jochum Risom; den sidste blev Eneejer i 1699 til sin Død i 1709. Hans Enke Karen Bang ægter i 1710 Enevold Madsen Bolvig († 1732). Nebbe sælges da paa Auktion til Sønnerne Jochum og Laurids Bolvig. Det er disse to Mænds Navnecifre sammen med Aarstallet 1738, som vi ser paa Kirketaarnets Vestside.

Andre større Gaarde er: Lundbjerggaard, Lunde-
gaard, Randsgaard og Bygballegaard.

Kirkens ældste Dele, Skib og Kor, er fra romansk

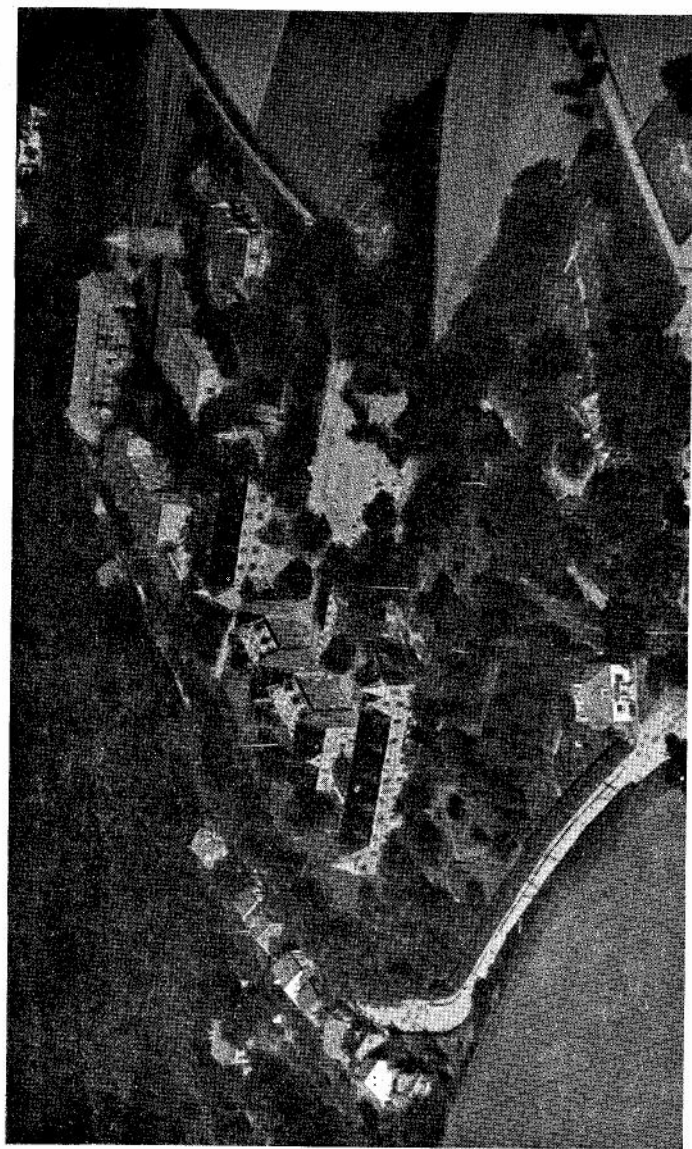

Børkop Højskole.

N. Stensgaard fot.

Tid af Granitkvadre. Altertavlen er stor og smuk fra Slutningen af det 17. Aarhundrede. I Midtfeltet er et Maleri af Nadveren. Paa Tavlen ser vi Jens Lauridsen og hans Hustrus Vaaben. Granitfonten har en Frise af Buer og Mandehoveder paa Foden.

Gaverslund Sogn. Fra Gaarslev fortsætter vi vor Tur ind i Herredets største og folkerigeste Sogn, Gaverslund Sogn, der har flere større og mindre Byer. I Gaverslund ligger Kirken, Præstegaarden og Skolen; i Brejning ligger den store Kellerske Aandssvageanstalt, der opførtes her ved Statslaan i Aarene 1898—1901 og fik sit Navn efter Stifteren, Professor Joh. Keller. Oprindelig var der 700 Pladser, men efterhaanden er der tilbygget saa meget, at der nu er mere end det dobbelte Antal Pladser. Administrationsbygningen ligger i Centrum; omkring den grupperer sig de hvide Arbejdshjem, de gule Asyl, det røde Skolehjem, Sygehus, Kirkegaard med Ligkapel, Dampvaskeri, Vandværk

Kellerske Anstalt.

A/S Nordisk Luft-Foto Eneret.

med Taarn o. m. m. Ved Sellerup ligger Brejning Holdeplads, Andkjær har Skole og Andkjær Skovby ligesaa; Toftum har Missionshus, Brøndsted Skole og Vandmølle. I Stationsbyen Børkop er Højskole, Realskole, Skole, Apotek, Bryggeri og Andelsmejeri. Nær ved ligger Børkop Vandmølle.

Sognet har betydelig Skov: Andkjær Skov og Munkebjerg Skov. Større Gaarde er: Hvilsbjerggaard, Gaverslundgaard, Skikballegaard, Kragelund, Korsdalsgaard, Kvistgaard og Tidsvilde.

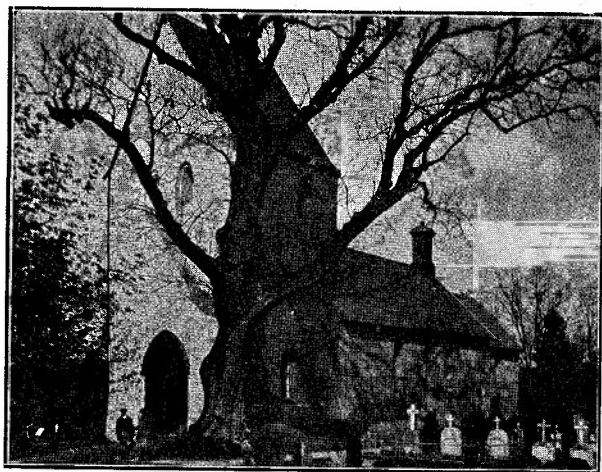
Kirkens østlige Del er fra romansk Tid, væsentlig af Fraadstenskvadre, Skibets vestlige Del er i Middelalderen bygget af Munkesten. Taarnet er fra 1918. Taarnrummet danner Forhal til Kirken. Altertavlen er fra Renæssancetiden med Thorvaldsens Christus og to Malerier af H. Agersnap.

Børkop Højskole oprettedes af Indre Missions Venner i 1889. Blandt dens Ledere nævnes O. Olesen, død som Biskop i Ribe, og Frederik Thomsen, † 1916.

Vi forlader Børkop og drager imod Vest ind i:

Skærup Sogn. Vi besøger Skærup med Kirke, Skole, Forsamlingshus og Andelsmejeri. Andre Byer er Damkjær, Svinholt og Linnet med Skole. I Skærup ligger en stor Gaard. Andre større Gaarde er: Østergaard, Dahlsgaard, Damkjærgaard, St. Damkjærgaard, Svinholtgaard og Fruegaard.

I Skærup laa i sin Tid en Kongsgaard, Skærupgaard. Peder Syv siger, at paa denne Kongsgaard blev Kong Hans født; man mener, at den har ligget Øst for Brandlund Vandmølle, og at den sidste Levning af Kongsgaarden var det Barfred eller Kongeherberg, der langt ind i det 18. Aarhundrede var knyttet til en Gaard i Byen, der i 150 Aar ejedes af en Familie, Søn efter Fader, alle med Navnet Hans Hansen,

Skærup Kirke.

I. F. Kiær fot.

og saa længe Mandslinien levede, var Gaarden be-
naadet med kongelige Privilegier.

Traditionen vil ogsaa vide, at den første Hans Han-
sen paa nævnte Gaard var en uægte Søn af Kong
Hans. Smukke Ligtræer skaarne i Almuestil findes
over flere af disse Hans Hansener i Skærup Kirke.

Kirken er oprindelig fra romansk Tid af Granit-
kvadre. Skib og Kor ombyggedes i 1883. Vi ser det
gotiske Alterskab fra ca. 1500 — restaureret ved Kir-
kens Ombygning af Nationalmuseet.

Bag om Kirkegaarden snor sig en Vej ned i Engen
imod Nord. Her var før en kendt Helligkilde: Thyra's
Kleve, »hvor Dronning Thyra,« siger Sagnet, »hen-
tede lægende Vand«.

Vinding Sogn. Ad Landevejen mod Vejle naar vi
over Skærup Aa ind i Vinding Sogn og snart til Vin-
ding By med Kirke, Præstegaard, Skole, Højskole og
Missionshus. Mølholm med Forskole danner en For-

Vinding Højskole.

Hans Albjerg fot.

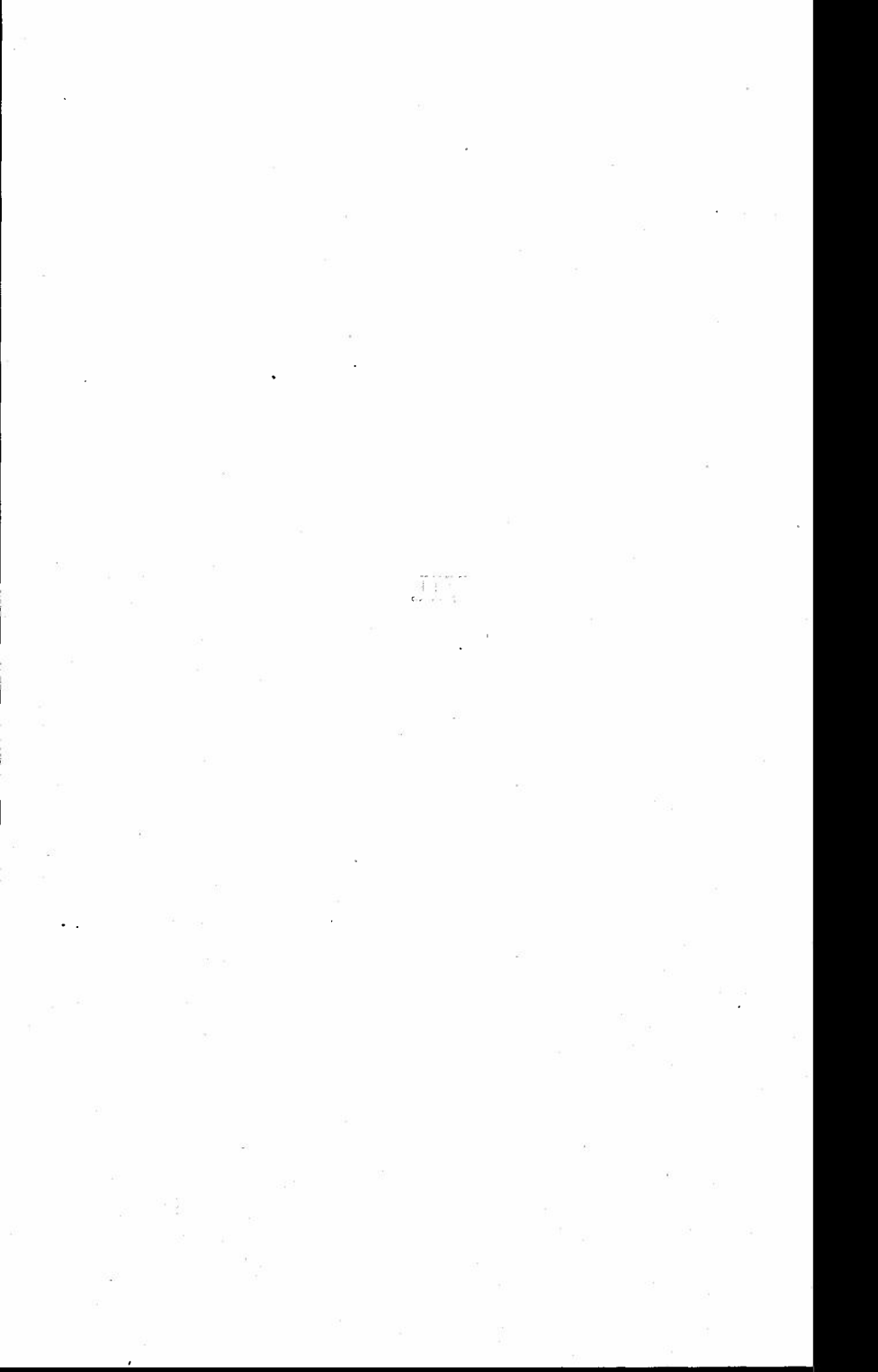
stad til Vejle, og ved Vindingland ligger Villaer og Fiskerhuse. Større Gaarde er: Overgaard, Vindinggaard, Vinding Ladegaard, Boeskær og Ryeholmsgaard. Ved Fjorden ligger Ulvehave Badehotel. Kirken er fra romansk Tid af Granitkvadre; i Skibets Mur ses et Par Billedsten: med en Helgen paa den ene og en bunden Mand paa den anden.

Alter og Prædikestol er fra nyere Tid.

Vinding Højskole oprettedes i 1868 af H. Rosendal; senere er den ledet af Kr. Pedersen, Maibom, Martin Nielsen og P. Andresen.

Fra Vinding naar vi snart gennem Mølholms Villakvarter til Vejle.

VII.

FREDERICIA

*Gamle By ved danske Strande
smukt ved Lillebælt!
Hvorfra fløj til fremmed Lande
Ry om mangen Helt!
Folk fra mange Egne kommer
til dit Bo i Sol og Sommer
for at skue det, der binder
dig til dine Minder!*

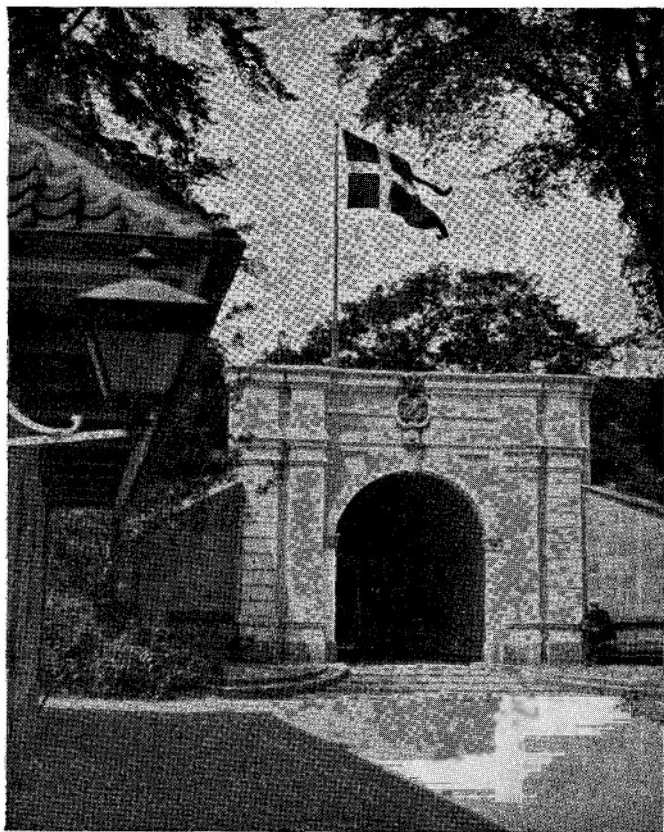
*Nær ved Prinsens Port og grønne
Voldes Læ og Skrænt,
knejser Landsoldatens skønne
Sejersmonument!
Gaar du, Fremmede, en Runding:
Bülów, Olaf Rye og Lunding,
Kæmpegraven, Krigerminder
du i Byen finder!*

*Gaa en Tur ad Voldens Stier,
nyd hver Skrænt og Slugt,
lad dit Blik i Drømmerier
fange Møllebugt!
Medens du mod Byens Skove
øjner Mænd ved travle Plove,
Sjette-Juli Solen danser
over Trelde Skanser!*

Gamle By! Lad Minder drage
 frem i Sagn og Sang, —
 By fra Tredje Frederiks Dage
 gennem Seklers Gang!
 Glemte du, hvad Fortid tabte,
 meget nyt din Nutid skabte, —
 blandt det nye, du har evnet,
 knejser Købestævnet!

Gamle By! Hvad end du aner,
 føler, tænker, veed, —
 læg blot dine Fremtidsplaner,
 strid, som før du stred!
 Har du Vilje, har du Evner,
 da vi tror, din Fremtid støvner
 mod en skøn — i gylden Grøde —
 Blomstrings Morgenrøde!

J. F. Kiær.

Prinsens Port.

FREDERICIA

Blandt Danmarks Købstæder er Fredericia en af de mest særprægede, fordi den er opstaaet paa et Kongebud og anlagt som en Fæstning efter en kortlagt Byggeplan.

Da Christian IV, der som Krigsøverste anførte de protestantiske Tropper i Trediveaarskrigen, var blevet

slaaet af Tilly ved Lutter am Barenberge 27. August 1626, blev han forladt af sine Trosfæller, de protestantiske Fyrster i Nordtyskland. Som Følge deraf kunde han ikke hindre, at Holsten og hele den jyske Halvø blev oversvømmet og grusomt hærget af Tillys og Wallensteins Tropper, hvis Overgang til Øerne kun hindredes ved Kongens dygtige Brug af Flaaden.

For i Fremtiden at værne Jylland mod saadanne ødelæggende fjendtlige Indfald besluttede Chr. IV at anlægge en Fæstning paa et passende Sted ved Lille Bælt, men Krigen med Sverige 1643—45 og andre Vanskeligheder hindrede ham i at bringe sit Forsæt til Udførelse.

Hans Søn Frederik III tog imidlertid Tanken op og gik straks i Gang med at anlægge den paatænkte Fæstning. Forud for sidstnævnte Krig med Sverige var der bygget Skanser ved Bjergsodde; dette Sted havde vist sig bedre egnet til Forsvar end de tidligere foreslaaede Pladser ved Lyngsodde, Snoghøj og Skærbæk.

Fæstningen anlægges.

Den 11. Decbr. 1649 beordres 9 jyske Lensmænd til

hver at levere 50 Spader, 50 Skovle og 100 Hjulbøre, »eftersom Vi haver anordnet en Fæstning ved Bjergsodde i Jylland«. 27. Decbr. 1650 beordres de jyske Lensmænd, Kapitler og Rigsraader til at lade Bønder arbejde paa Bjergsodde Skanse, eftersom Adelen har vedtaget »at ville til Fæstningsarbejde fremskikke en Karl af hver

100 Tdr. Hartkorn og hannem paa en fire Maaneders Tid underholde.« — 9. Juni 1651 beordres Anders

Bille, Oluf Parsberg, Gregers Krabbe, Mogens Høg og Henrik Rantzau til at have Direktion, Inspektion og Indseende med »den Fæstning, der skal bygges paa Bjergsodde, og hvorover Afrids gjort er.« —

Fæstningen ved Bjergsodde havde hidtil ikke haft sit eget Navn, men 28. Juli 1651 beordres Erik Juel til- ligemed andre jyske Rigsraader og Adelsmænd at have Indseende med Frederiksoddes Fæstnings Bygning. Fra da af kaldes Byen Frederiksodde indtil 22. April 1664, da Kong Fr. III latiniserede Navnet og kaldte den Fredericia.

Tre Landsbyer nedlægges.

Den 13. April 1652 beordres Jørgen Seefeld til at lade nedbryde Ullerup Kirke og flytte den ind til Frederiksodde, og fire Dage senere faar han Ordre til »saasnart tilsaaet vorder, at tilholde de Bønder udi Eldherred at indflytte Ullerup Præstegaard udi Vor Fæstning Frederiksodde, saavel som ogsaa Bønderne udi de 3de ved forne Fæstning næstliggende Herreder at hjælpe Bønderne udi de tre derhosliggende Landsbyer at indflytte deres Huse« o. s. v. »De Bønder, der straks indflytte, maa være fri for dette Aars Landgilde.« —

Bønderne i de tre Landsbyer Ullerup, Hannerup og Hyby, som paa Kongens Bud maatte flytte ind til den ny anlagte Fæstning, kom til at danne Kernen i Fredericias første Befolkning. Byen fik derved Præg af et Avlsbruger-Samfund, siger Hugo Mathiassen, et Præg, som holdt sig helt op til vor Tid. Men Kongens og Rigsraadets Tanker med Byen var ikke at gøre denne til en Avlsbrugerby, hvad dens store og gode Jorder nok kunde indbyde til. Nej, først og fremmest skulde den være en Fæstning til Værn for Halvøen; dernæst var det Hensigten, at Byen skulde

vokse i Folketal og udvikle sig til en driftig Handelsby, større end de andre jyske Købstæder. For at den befæstede By ogsaa kunde afgive passende Opholdssted for Kongen og hans Raadgivere, naar han med dem gæstede Jylland, blev det hele Anlæg storslaaet. Volde- nes vældige Jordmasser, de dybe Grave og Byens brede Gader vækker ved deres Regelmæssighed den Dag i Dag Beundring. Paa Byggeplanen var afsat Plads til en Havn, der i Form af Kanaler skulde omslutte en Ø, paa hvilken der skulde ligge Slot, Børs og Administrations- bygning. — Denne Del af Byggeplanen blev dog aldrig til Virkelighed.

Byen faar Købstadrettighed.

Byen fik almindelig Købstadrettighed; dens Borgere »50 Aars Frihed for alle ordinære og ekstraordinære Paalæg og Skatter, Ægter, Accise, Told og hver Byrde af hvad Navn nævnes kunde«. Bygningen af Fæstningsværkerne bidrog sikkert ogsaa til, at mange Haandværkere søgte til Byen, saa dennes Borgerskab voksede ret hurtigt, samtidig med at der arbejdedes ivrigt paa Fæstningens Fuldførelse. Hele Jyllands Adel ydede Bidrag til Arbejdet. Lensmænd og Kapitler maatte sende Penge og Arbejdskraft, saa at en Mængde Bønder selv fra de fjerneste Egne Maaned efter Maaned har maattet trælle og slide i det tunge Jordarbejde ved Voldenes Opførelse.

Svenskekrigen.

Man skyndede stærkt paa at faa Fæstningen færdig; thi Regeringen længtes efter at oprette Tabet af de Landsdele, Chr. IV ved Freden i Brömsebro havde maattet afstaa til Sverige. Krigslysten var stor. — Og da den svenske Konge Karl Gustav saa ud til at være

indviklet i Krig med overmægtige Fjender i Polen, fandt Kongen og Rigsraadet Tiden gunstig og erklærede i Juni Maaned 1657 Sverige Krig. Kongen og hans Raadgivere havde sikkert troet, at Karl Gustav vilde ile hjem til Sverige; men i Stedet for sluttede han Vaabenstilstand med Polen og drog i Ilmarcher gennem Nordtyskland mod Danmark. Allerede den 22. Juli overskred han Holstens Grænser. Rigsmarsken Anders Bille, som ved Krigens Begyndelse havde besat Holsten, blev slaaet, hans Tropper adsplittedes, og Svenskerne fortsatte op gennem Sønderjylland. Den 23. August blev baade Kolding og Vejle besat af Fjenden, og den 24. stod Svenskerne foran Fæstningen Frederiksodde. Karl Gustav, der personlig kom til Stede Dagen efter, foreslog, »de skulde tage den med det samme uden Ceremonier«. De forsøgte ogsaa, men Angrebet mislykkedes. Svenskerne trak sig derfor tilbage for at slaa Lejr et Sted i Omegnen og derfra belejre Fæstningen.

Man valgte Bredstrup, hvor der indrettedes en befæstet Lejr; fra denne drog de svenske Soldater hærkende og plyndrende rundt i Egnen for at skaffe Fødemidler, Heste og Korn m. m. til Hærens Behov. De tog, hvad de ønskede uden Betaling. Naar Folk modsatte sig Røverierne, blev de mishandlede eller endog ihjelslaaede og deres Huse og Gaarde afbrændte. Af Frygt for Svenskernes Voldsomheder forlod mange af Egnens Folk Hus og Hjem og søgte Ly i Skovene. I Trelde Skov vises endnu i en Bakkeskrænt nogle Fordybninger, som den Dag i Dag bærer Navnet »Svenskehytterne«, hvor efter Sagnet Folkene fra Landsbyen Trelde boede skjult for Svenskerne, som ikke turde vove sig ind i den store Skov.

Den 4. September forlod Karl Gustav Lejren, efter

at han havde overgivet General Wrangel Anførselen og Ordre til at erobre Frederiksodde. Tiden gik med Smaakampe i Løbegravene foran Fæstningen, indtil Wrangel ved Flygtninge og Spioner blev underrettet om, at Fæstningen ikke var blevet helt fuldført, særlig mod Søsiden, samt at dens Forsvar var svækket ved Overførelse af Mandskab til Fyn. Han besluttede da at foretage en Generalstorm mod Fæstningen. Den 24. Oktober 1657 Kl. 5 om Morgenen begyndte denne med, at Svenskerne stak Ild i et Hus paa Erritsø Mark. Dette var et aftalt Signal til Fremrykning. I tre tætte Kolonner rykkede de svenske Tropper, 7 à 8000 Mand ialt, ind mod Fæstningen. Da denne kun havde 3000 Mand til sit Forsvar, havde Wrangel ventet at tage den i første Stormløb. Dette lykkedes dog ikke; de fremstormende Svenskere mødte haardnakket Modstand. Først da Wrangel og hans dygtige Raadgiver Ingeniør Erik Dahlberg fandt Fæstningens svage Punkt ud mod den lavvandede Møllebugt, hvor Rytteriet gennem Vandet kunde ride uden om Fæstningens Pæleværk, lykkedes det Wrangel ad denne Vej at komme ind i Fæstningen. Da de danske Tropper, der saa tappert under Anders Billes Anførsel havde afslaaet Stormen mod Voldene, saa Fjenderne bag sig i Byens Gader, tabte de Modet, opgav Forsvaret og søgte kæmpende at trække sig tilbage til Kastellet. Undervejs dertil blev en stor Del af Forsvarerne nedhuggede eller taget til Fange, nogle reddede sig ved Flugt. En Skare Dragoner vilde ikke overgive sig, men kæmpede i Ly af Kirken til sidste Mand. — I det sydøstlige Hjørne paa Trinitatis Kirkegaard, hvor de ligger begravede, er der rejst disse Dragoner et Æresminde: Under et Egetræ paa en lille Høj staar et stort Ryttersværd med en Lavrbærkrans om Klinge og Spidsen stukket ned i en Stensokkel, mod

hvis Forside en Metalplade hælder sig med følgende Indskrift: »Pryd høje Heltesværd de Kjækkes Grav, hvem Døden intet var mod Pligt og Ære. Den Krans erkjendtligt Borgersind dem gav til sildigst Efterslægt et Minde være.«

Rigsmarsken Anders Bille, der havde ledet Forsvaret med personlig Tapperhed, fik under Kampen flere svære Saar, saa han paa Grund af Blodtab maatte bæres bort til Kastellet. Paa Vejen dertil saaredes han paany. Et Forsøg paa i Baad at føre ham til Fyn mislykkedes, idet den stærke Strøm i Bæltet drev Baaden tilbage til den jyske Kyst, saa han faldt i Sejrherrrens Haand som Fange. General Wrangel behandlede sin saarede Modstander godt og hensynsfuldt. Og da Anders Bille d. 10. Novbr. døde af sine Saar, førte Svenskerne under store Æresbevisninger hans Lig til Fyn, hvor det overgaves Familien.

Ved Stormen paa Frederiksodde blev over 2000 Mand taget til Fange, og mange blev nedhuggede. Efter Datidens Krigsbrug prisgav Sejrherreren Byen til Plyndring. Derved opstod et forfærdeligt Myrderi, hvor selv ikke Kvinder blev skaanede. Et gammelt Vers siger:

„De ihjelslog baade Herre og Svend,
Jomfruer og Møer mon' de og skænd',
saa mangen ingen kund' tælle;
en ynkelig Jammer de der bedrev,
de Danske fangen og slagen blev,
de kunde sig ikke feile*.“

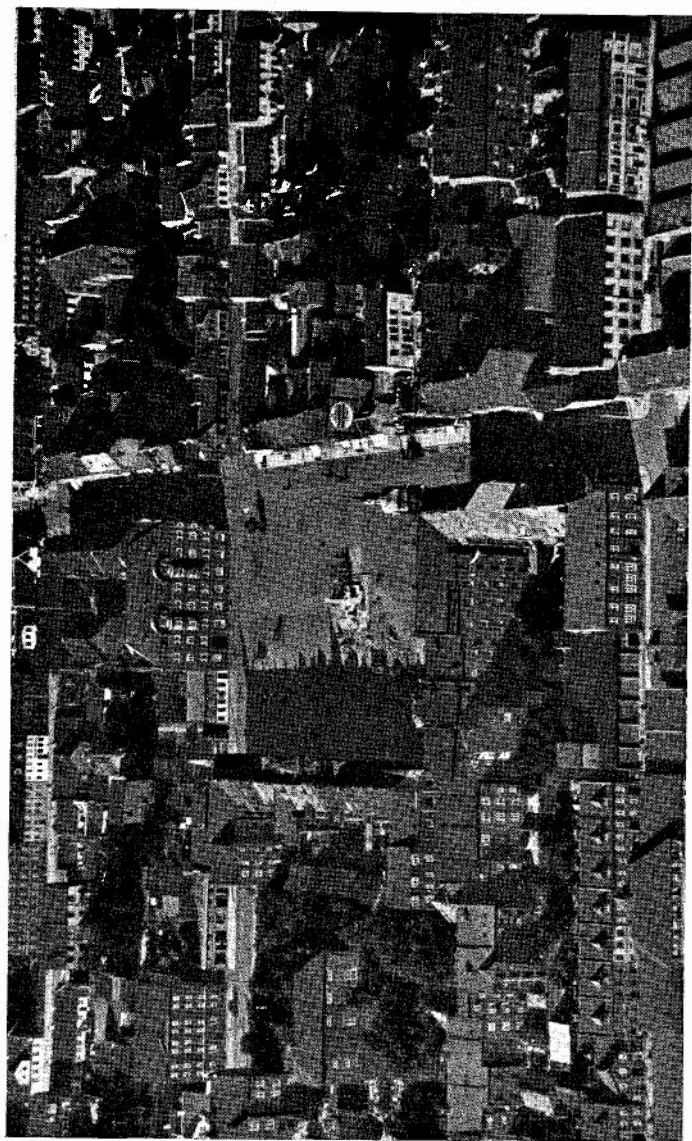
Svenskerne holdt Frederiksodde besat til den 16. Maj 1659, da de blev fordrevne af brandenborgske Hjælpetropper. Byen var da en Ruinhob, dens Huse og Gaarde brændte, dens Borgere forjagne og flygtende omkring i Landet.

* fjæle, skjule.

Men selv om det Haab, man havde sat til Frederiksodde som Fæstning og Værn for Landet, var bristet, saa havde den dog tvunget Fjenden til at standse sin Fremrykning og dermed bevist en Fæstnings Nødvendighed og Nytte. Endelig maatte det jo tages i Betragtning, at Frederiksoddes Befæstning ikke var færdig mod Sø-siden, da Wrangel foretog sit Stormangreb. Havde den været fuldt færdig, havde den maaske modstaaet Angrebet og dermed vendt Krigens Udfald til Gunst for Danmark. Tabet af Skaane, Halland og Bleking kunde ogsaa nok opfordre til at styrke Landets Forsvar ved Genrejsning af Frederiksoddes Fæstning. Og selv om Byens Huse og Gaarde var ødelagte, saa stod dog Voldene; de mægtige Jordmasser havde Fjenderne ikke formaaet at rukke. Frederiksodde var endnu en Fæstning, og Arbejdet med dens Istandsættelse var langt lettere, end da den rejstes første Gang.

Fæstningen udbedres. Byen befolkes.

Kort efter Krigens Slutning indlagdes fire Soldaterregimenter i Byen. Da der ingen Kvarterer fandtes i den øde By, byggedes en Lejr til Soldaterne, 2000 Mand. Disse arbejdede med Hakker, Skovle, Spader og Hjulbøre i flere Aar. Voldenes Udbedring og Istandsættelse skete efter den oprindelige Plan, selv om de gjordes noget højere. 9 store Bastioner vendte ud mod det omgivende Land: Danmarks, Kongens, Dronningens, Prins Christians, Prins Georgs, Prinsessens, Slesvigs, Holstens og Oldenborgs Bastion. Mod Bæltet 10 mindre saakaldte Bolværker med Navnene: Delmenhorst, Pinneberg, Færø, Bornholm, Island, Fyn, Lolland, Sjælland, Jylland og Norge. Bjergsoddes Skanser omdannedes til et Kastel med Volde, Grave og Bastioner; en Kopi i mindre Format af den omgivende Fæst-

Fredericia omkring Akseltorvet.

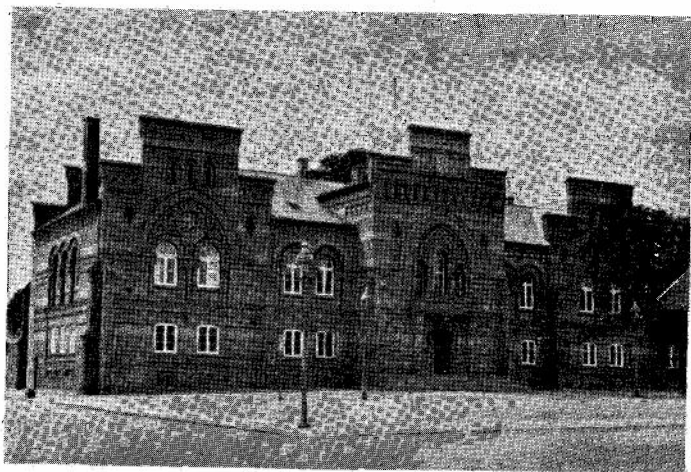
A/S Nordisk Luft-Foto Eneret.

Parti fra Voldene og Voldgravene.

ning. Paa Bastionerne og Bolværkerne anbragtes 62 Kanoner. Ind gennem Voldene førte tre Porte, Kongens-, Prinsens- og Strandporten. Vagtstuer var bygget ved hver af disse Porte, og 12 Skilderhuse stod opstillet rundt paa Fæstningens Omraade.

Under Fæstningens Genrejsning vendte mange af de fordrevne Borgere tilbage, og ny Folk strømmede til Staden, hvor der var Arbejde nok for villige Hænder, saavel ved Fæstningsværkerne som ved Opførelse af Huse og Gaarde. Paa Grundridset til Fæstningens Anlæg var ogsaa Bebyggelsen planlagt og skete derefter. Femten parallelløbende, brede og lige Gader gik fra Nord til Syd, skærende under rette Vinkler otte andre, som gik fra Vest til Øst. Gaderne fik Navne efter Kongefamiliens Medlemmer, de forskellige Landsdele samt Kongens Titel. Et rektangulært Kanal anlæg skulde i Lighed med Holmens Kanal omslutte en Ø, paa hvilken tænktes opført et Slot med tilhørende Regeringsbygning, Børs o. s. v. Til Skade for Byens Triv-

Fredericia Raadhus.

H. J. Føge fot.

sel blev dette Kanal- og Havneanlæg, som før nævnt, ikke gennemført. En god Havn, anlagt samtidig med Byen her ved Lille Bælt, Jyllands mest isfri Farvand, vilde have givet Fredericia uanede Muligheder for Udvikling som Stabelstad, hvilken Rettighed Frederik III skænkede Byen 1661; samtidig gav han den 20 Aars Skattefrihed og andre Lettelser for at ophjælpe den ødelagte By.

Byen deltes i to Sogne, »Dansk Sogn« og »Tysk Sogn«, Benævnelser, som endnu bruges af ældre Folk om Trinitatis og Michaelis Sogne. Foruden den gamle Ullerup Kirke, der under Navn af Frederiksoddes Kirke laa, hvor nu Trinitatis Kirke ligger, byggedes en ny, der kaldtes »Tyske Kirke«, i hvilken der prædikedes paa Tysk for Garnisonen og den tysktalende Del af Befolkningen. Der oprettedes baade en dansk Skole og en tysk Skole samt Latinskole.

Til hver af Byens 944 Byggegrunde svarede en Jord-

lod paa Marken, som gratis tilskødedes den, der byggede Hus paa Grunden. I et Bælte rundt om Byen uden for Fæstningens Forværker laa 440 Havepladser, som tænktes anvendte til Kaalhaver og Grøntsager. For yderligere at fremme Byens Opkomst henlagdes flere Dele af Administrationen og Retsplejen til Byen, ligesom Kongen stadig forøgede dens Privilegier. Sidste Aar, Fr. III levede, forlængede han Byens Skattefrihed med endnu 10 Aar.

Byens Rettigheder fornyes. Ny Indvandring.

Christian V viste samme omsorgsfulde Interesse for Fredericias Trivsel og Opkomst som Faderen. Han samlede og stadfæstede alle Byens Privilegier. For yderligere at fremme Befolkningstilvæksten i Byen gjorde han denne til et Fristed for Fallenter og udenrigs Manddrabere. Denne Begunstigelse, »Asylretten«, i Forbindelse med, at Jøder og Kristne, »selv om de ikke bekendte sig til den lutherske Lære«, fik Lov til at nedsætte sig i Byen, havde til Følge, at Folk fra Ind- og Udland, hvis Fortid havde bragt dem i Konflikt med Lovene, søgte til Fredericia. Kunde de naa at løse Borgerskab dér, var de fri for Forfølgelse af Kreditorer og Politi og kunde begynde Livskampen forfra.

Blandt de indvandrede var en Del Jøder og en Del Katholiker. Hver for sig dannede de eget Samfund med egen Kirke og Gudsdyrkelse. Jødernes Kirke, Synagogen, laa i Riddergade. I Menighedens Blomstrings-tid talte den 60 Familier. Da Grundloven af 1849 gav Landet Religionsfrihed, udvandrede Jøderne efterhaanden fra Fredericia. De sidste forlod Byen ved dette Aarhundredes Begyndelse, hvorfor Synagogen solgtes. Kun Jøde-Kirkegaarden ved Voss' Fabrik med de hebraiske Indskrifter paa Gravstenene minder om Jødernes Ophold i Fredericia.

Fredericia Musæum med den gamle Tobakslade.

Katholikerne, som fra første Begyndelse bestod af hvervede Soldater, for hvilke katholske Feltpræster blandt vore Forbundsfæller havde holdt Gudstjeneste, fik stadig Forøgelse baade i Tal og Velstand, idet flere og flere indvandrede fra katholske Lande, saa de kunde købe den Grund i Sjællandsgade, hvor deres Kirke, Skole og Hospital ligger den Dag i Dag.

Den Indvandring, som vel nok fik størst Betydning for Byen, var de Reformertes Komme 1720. Kong Frederik IV gav dem betydelige Privilegier. De blev saaledes fri for Indkvartering af Soldater, fik store Jordarealer, den saakaldte »Reformert Mark«, og Halvdelen af de 440 Havepladser, som Byens Avlsbrugere imod Bestemmelsen havde brugt til Kornavl, blev frit overladt de Reformerte. Kongen tillod dem at indrette eget Samfund efter deres religiøse Overbevisning med Kirke, Skole og eget Forsørgelsesvæsen. Ja, han tilbød endog at yde et aarligt Tilskud paa 300 Rdl. til Præstens Løn. — Disse fattige, men fromme, flittige og

nøjsomme Folk, som levede deres Liv efter Kalvins Lære med dens stærke Hævdelse af Arbejdsomhed og rene Sæder, blev af stor Betydning for Byen og dens Borgere. Deres Flid, Nøjsomhed og hele redelige Vandel aftvang Respekt og blev Eksempel til Efterfølgelse. I Løbet af en Menneskealder havde de bragt deres Jorder i en saadan Kultur, at de ansloges til 6—8 Gange større Værdi ved Overtagelsen.

Med de Reformertes Bosættelse standser Indvandringen til Fredericia som Helhed, og Byen havde faaet den Skikkelse, som den beholdt op til vore Dage, da Indvandring fra Land til By begyndte i det ganske Land. Dens Befolkning var en broget Blanding af mange Nationer, særlig fra Tyskland og Frankrig var der kommet Folk, men Italien og Holland havde ogsaa ydet Bidrag til Byens Folketal.

Byens langsomme Fremvækst.

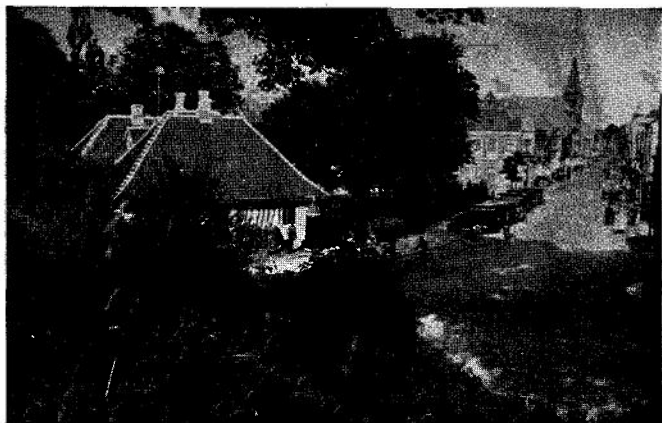
Fredericia blev dog ikke den Storby, som dens Grundlægger havde tænkt sig. Dens egentlige Livs-nerve, en god Havn, som Byen kunde tage Næring og Vækst af, blev ikke anlagt, og dens Opland var for lille. I de Dage naaede en Bys Opland ikke længere ud i Omegnen end det Stykke Vej, som kunde tilbagelægges paa een Dag med et Hestekøretøj; men ikke engang saa langt kunde Fredericias Opland naa paa Grund af Kolding og Vejles Nærhed, og mod Øst spærrede Lille Bælt, som ikke kunde passeres med Varer uden en Afgift under Navn af Provinstold. — Handel og Haandværk trivedes derfor kun smaat. Fredericias Købmænd, hvoraf mange var Jøder, rejste derfor rundt som Bissekræmmere, især optraadte de som Sælgere paa de store Krammarkeder i Jyllands Købstæder, hvis Borgere klagede over Fredericia Købmændenes Kon-

kurrence. Men Hovedparten af Byens Borgere var henvist til at leve af de store, udstrakte Marker, hvoraf hver Grundejer fra Præst og Apoteker til den mindste Haandværker, der selv ejede Hus, havde faaet sit Stykke. Disse Marker, som i sig selv var frugtbare, blev ypperligt dyrkede. Særlig Tobaksavlen, som de Reformerte havde indført, var i en lang Aarrække en god Indtægtskilde for Byen, hvis Borgere kæmpede med Fattigdom og tit havde vanskeligt ved at erhverve det daglige Brød.

Under den store nordiske Krig og i Syvaarskrigen med England led Byen meget under store Troppe-samlinger og Skattepaalæg, saa dens fattige Borgere trykkedes af den dybeste Armod. Som Fæstning havde Fredericia ingen Betydning i disse Fjendear, og den lille Provinsby fortsatte sin stille, upaaagtede Tilværelse.

De to slesvigske Krige.

Med Oprøret i Slesvig Holsten 1848 kommer Fredericias Navn paa alles Læber. Efter Slaget ved Slesvig Paaskedag den 23. April 1848 trak den danske Hær sig tilbage til Øen Als, medens Forbundstropperne under den preussiske General Wrangel gik op i Jylland. Den 3. Maj rykkede han uden forudgaaende Kamp ind i Fredericia, da Fæstningen ikke var i Forsvarsstand og Størsteparten af dens Mandskab var ved Hæren paa Als. Preussernes Ophold i Fredericia blev dog ikke af lang Varighed. Fra en Damper og 6 Kanonbaade bombarderede Kommandør Sten Bille Kastellet og Byen, hvorved Proviantgaarden og flere Bygninger afbrændtes. Bombardementet kunde dog ikke udjage Preusserne. Mere Virkning gjorde en »Note« fra den russi-

 Danmarksgade med Hovedvagten.

ske Kejser, hvori denne truede med at lade en russisk Hær paa 20,000 Mand rykke ind i Østpreussen, hvis ikke de tyske Forbundstropper inden 48 Timer trak sig tilbage over Kongeaaen. Saa rykkede Wrangel allerede den 8. Maj ud af Nørrejylland.

Under den paafølgende Vaabenstilstand arbejdedes der ivrigt baade af militære og civile i Fredericia paa at gøre Fæstningen forsvarsdygtig, da det var at vente, Krigen vilde begynde igen ved Vaabenstilstandens Udløb. Dette skete ogsaa. Efter Træfningen ved Gudsø 7. Maj 1849 indesluttede den slesvig-holstenske Hær Fredericia, som den bombarderede fra den 16.—19. Maj, hvorved store Dele af Byen ødelagdes, og dens Borgere maatte forlade Hus og Hjem, Bedrift og Forretning og flygte til Fyn, hvor de opholdt sig i Maanedre, til Fjenden var fordrevet.

Som før fortalt havde de Reformerte indført Tobaksavl en i Fredericia, og Dyrkning af denne Plante var bleven en ret betydelig Indtægt for mange af Frederi-

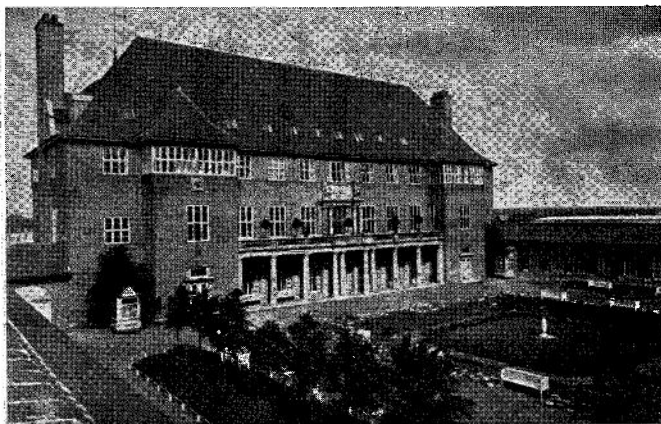

Banegaarden.

H. J. Føge fot.

cias Borgere. — Tobaksfrøet saas i Varmebænke i April Maaned. Sidst i Maj eller først i Juni, naar Nattefrosten er ophørt, udplantes Tobaksplanterne i den aabne Mark. Da Tobaksavlerne maatte flygte til Fyn just i Udplantningstiden, tog mange af dem Tobaksplanterne med til Fyn, hvor de fik Lov til at plante dem i Fynboernes Brakmarker. Derved lærte Vestfyns Beboere ogsaa Tobaksavl.

I hele to Maaneder belejrede Fjenderne Fredericia, inden det lykkedes den danske Overkommando at faa samlet saa stor en Styrke i Byen, at den med Udsigt til Sejr turde bryde ud gennem Fæstningens Volde og fordrive Fjenderne. 6. Juli 1849 skete dette, og Udfaldet kronedes med Held. Over 2000 Oprørere toges til Fange, og en Mængde Vaaben og Ammunition faldt i Danskernes Hænder. Men Sejren var dyrekøbt, den kostede os ca. 500 døde, og 12—1300 saarede. De faldne hviler i Kæmpegraven paa Trinitatis Kirkegaard. Hver

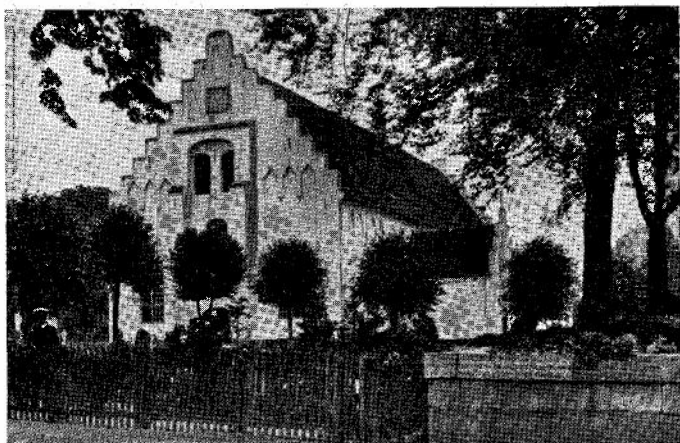

Dansk Købestævnes Bygningskompleks paa Volden.

6. Juli pynter Fredericias Borgere endnu Kæmpegraven med Blomster og Kranse til Tak for Befrielsen.

Da Fredericia i 1864 atter blev omsluttet af Fjender og bombarderet fra 19.—21. Marts, indsaa Kommandanten og de øverste Ledere, at Fæstningen ikke længere var tidssvarende, og Forsvaret derfor haabløst. Fæstningen rømmedes derfor uden Kæmp for at skaane Byen for den Ødelæggelse, som et fortsat Bombardement vilde være. — Efter Krigen nedlagdes Fredericia som Fæstning, uden at der skete andet, end at Kanonerne fjernedes fra Voldene, og Artilleriet flyttedes til København. Byen blev derefter Garnisonsby for et Infanteriregiment.

Saa længe Fredericia var Fæstning, maatte ingen Bygning i Byen rage op over Voldene, hvorfor Byens Kirker heller ikke havde Taarne. I flere Hundrede Meters Afstand uden for Voldene var afmærket en Linie, den saakaldte Demarkationslinie. Mellem denne og Voldene maatte Jorden vel dyrkes, men ingen Be-

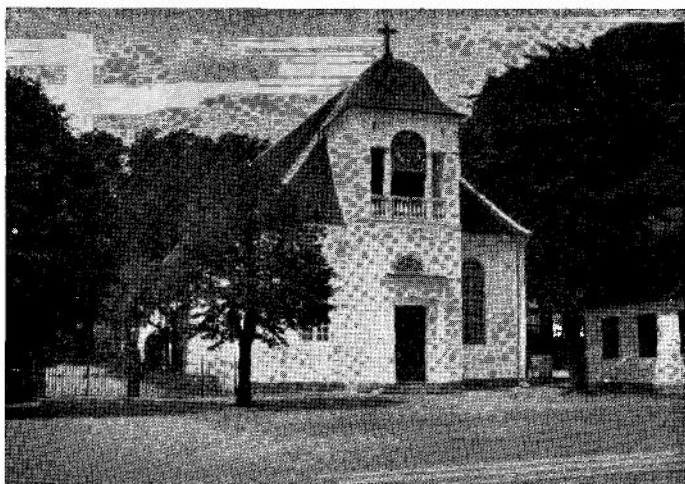
Trinitatis Kirke.

byggelse eller Beplantning med Buske og Træer maatte finde Sted. Naar man ude fra Landet nærmede sig Fredericia, saa man intet til Byen, som skjultes af de grønne Volde, der i Farve faldt sammen med de omgivende Marker. Kun paa Prins Kristians Bastion, hvor nu Købestævnet ligger, stod en Vejrmølle, der angav den bagved liggende By. Denne Vejrmølle var Tyskernes Sigtepunkt, da de i 1864 beskød Byen.

Byens Fremgang.

Demarkationslinien er nu ophævet, og Beplantning og Bebyggelse tilladt. Kolonihaver og hele Bykvarterer er derfor opstaaede uden for Voldene; men disse staar fremdeles med deres vældige Jordmasser med de regelrette Skraaninger og de dybe Grave foran. Paa Voldene er nu anlagt Gange, langs hvilke der er plantet Træer. Voldene er meget yndede til Spadsereture, da man herfra har den herligste Udsigt over Land og Sø.

Efter Anlæg af Havn og særlig efter at Fredericia

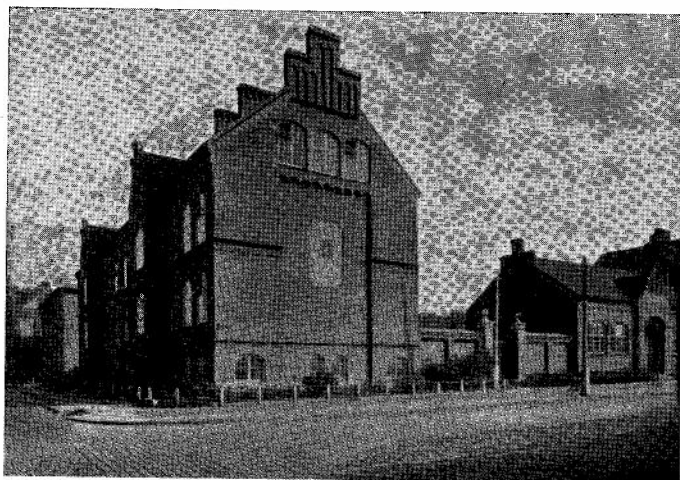

Michaelis Kirke.

H. J. Føge fot.

var blevet Knudepunkt for Statsbanerne og tillige for Telegrafvæsenet, gav disse Statsvirksomheder Byens Næringsliv en betydelig Forøgelse. Med de gode Samfærdselsmidler fulgte Anlæg af Fabrikker: saaledes Tobaksfabrik, to Tekstilfabrikker, Cohrs Sølvvarefabrik, Voss's Fabrik, Svovlsyrefabrik, Blodfoderfabrik, Tørmælksfabrik, Fabrikker for Tilvirkning af Møbler og Fiskenet m. fl. Byens industrielle Virksomhed sammen med Statsinstitutioner og Garnison har ført mange Arbejdere og Tjenestemænd til Byen, hvorved dennes Næringsliv og Folketal har faaet en stor Forøgelse, saa Fredericia nu tæller over 20,000 Indbyggere mod 7000 i 1880.

Vi gaar nu over til at fortælle om Kirker, Skoler og Mindesmærker i Fredericia. — Trinitatis Kirke uden Taarn har Trappegavle, og Kor og Skib gaar i et. Af dens to Klokker, som hænger i Vestgavlen, har den ene lille tilhørt den gamle Ullerup Kirke. Indvendig er Kir-

Købmagergades Skole.

Arling fot.

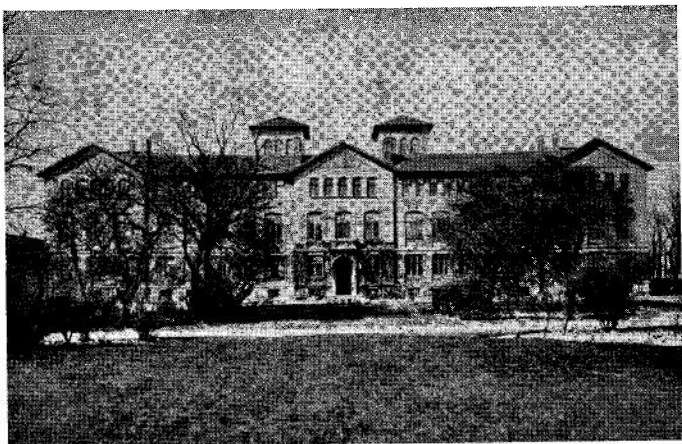
ken meget smuk, med rige Farver, smukt Billedskærerarbejde og ikke mindre end otte Vinduer med Glasmalerier forestillende bibelske Optrin. Paa Sydvæggen i Kirken er indmuret en Sten oven over en Tavle. Tavlen bærer følgende Indskrift:

»Af Guds og Kongens Naade samt kristne Guds Børns Almisser er denne Kirke saaledes opbyggt.

Anno 1655 d. 29. Maii blef Kirken fundered af Sl. oc høiløft Ihukommelse Konning Frederico Tertio, som indmurede Sten udviser, huorpaa den Sl. Herre af høipriselig og meget christelig devotion har self siddet paa Knæe. Anno 1689 er Kirken efter voris allernaadigste Kongis Christian Qvinti naadigste bref oc bevilling opbyggt ved Hs. Exell'cis Stiftamtmand von Speckhan oc Hs. Højærværdigheds Biscop Lodberg deris Befordring.

Anno 1690 20. Juli er Kirken af Velb. Biscop Solenitsez indviet og da kaldet Trinitatis Kirke.«

Paa Kirkegaarden ligger Kæmpegraven omgivet af

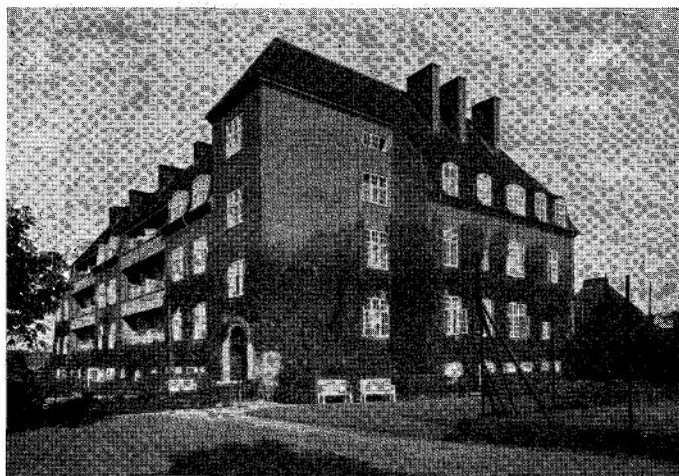
Døvstummeinstituttet.

en Ringmur, hvori de faldnes Navne er indhuggede. Paa Muren ud mod Kongensgade ses Bissens smukke Relief: To Soldater, som bærer en falden Kammerat til Graven.

Michaelis Kirke, der oprindelig hed »Tysk Kirke«, fik først 1722 efter Forslag af Provst Pontoppidan sit nuværende Navn efter Erkeengelen Michael. Ligesom Trinitatis har den Skib og Kor ud i et. Den er forsynet med et lille Klokketaarn, som dog ikke naar højere end Kirkens Tagrygning. Paa Kirkegaarden er rejst en Mindehøj over 40 danske Soldater, som faldt i 1864; ligeledes et Minde over 264 Insurgenter faldne 6. Juli 1849.

Reformert Kirke i Dronningensgade er en smuk Bygning med sortglasseret Tag. Kirkens Indre prydes af Kalvins og Zwinglis Billeder. Langs Kirkegaardens Nordside ligger Skolen.

De Reformerte stammede fra de franske Huguenotter. Ved Indvandringen blev Fransk derfor Menig-

Vejle Amts Sygehus, Fredericia.

Arling fot.

hedens Sprog i Kirke og Skole. Senere blev Tysk Kirke- og Skolesprog. I vore Dage prædikes hveranden Gang paa Tysk, hveranden paa Dansk. I Skolen læres og bruges begge Sprog.

Fredericia i Nutiden.

Den katholske Sct. Knuds Kirke med tilhørende Skole og Hospital ligger i Sjællandsgade. Skønt Kirkerne i Fredericia ikke maatte have Taarne, blev denne Kirke efter særskilt Tilladelse ved en Tilbygning 1865 forsynet med et 28 m højt Taarn med Spir. I Præstegaardens Have bag Sct. Knuds Kirke ligger en spansk Officer Antonio Costa begravet. Hans Trosfæller i Fredericia begravede ham i Præstens Have bag Sct. Knuds Kirke. En lille Marmortavle pryder hans Grav.

Methodister, Adventister, Pinsebevægelsen og Frelsens Hær har ogsaa kirkelige Forsamlingssale i Fredericia. Af Skoler har Byen: Den højere Almenskole,

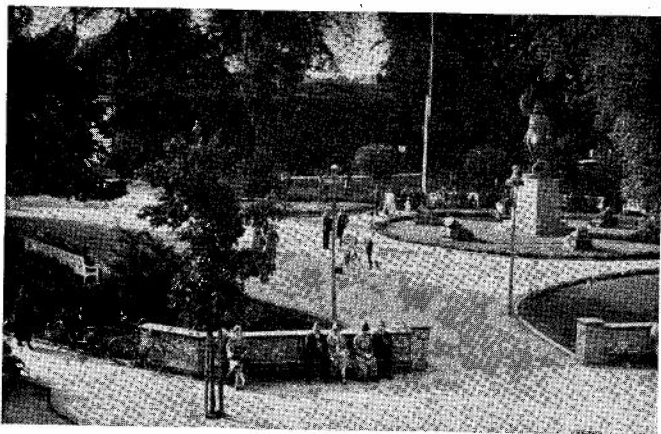
Det kommunale Alderdomshjem.

Arling fot.

Det kgl. Døvstummeinstitut, desuden har Byen to Realskoler, en Døtreskole, ligesom de reformerte og katholske Menigheder hver har sin Skole.

Fredericia har to Sygehuse, By- og Amtssygehuset og Sct. Josephs Hospital. Af offentlige Bygninger kan nævnes: Raadhuset, Posthuset, Jernbanestationen, Telegrafstationen, Biblioteket, Toldboden, Politistationen, Byens Administrations Bygning samt Købestævnet. Af velgørende Stiftelser findes flere, saaledes Fredericia Hospital, Den Johnsonske-, Den Gelmuysidenske-, Den Bruunske Stiftelse, Haandværkernes Friboliger og et stort smukt Alderdomshjem. Byen har flere Teatre. En gammel karakteristisk Fredericiagaard er i de sidste Aar flyttet uden for Voldene og indrettet til Museum.

Fredericias centrale Beliggenhed og gode Jernbaneforbindelser giver Anledning til, at Byen ofte vælges til Mødested, naar større Fællesanliggender skal drøf-

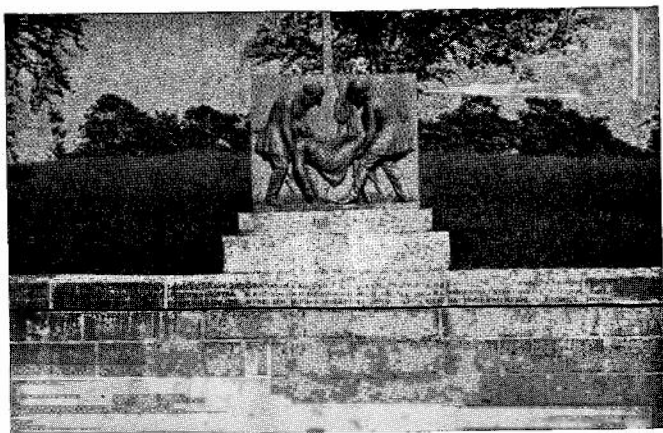

»Landsoldaten«, Bissens berømte Mindesmærke for 6. Juli-Slaget.

tes, saa der jævnlig ses Folk fra Landets forskellige Egne i Byen. Navnlig det aarlig tilbagevendende Købestævne fører mange Gæster til Fredericia. Byens Hoteller, hvoraf der findes 10, er da overfyldte.

Mindernes By.

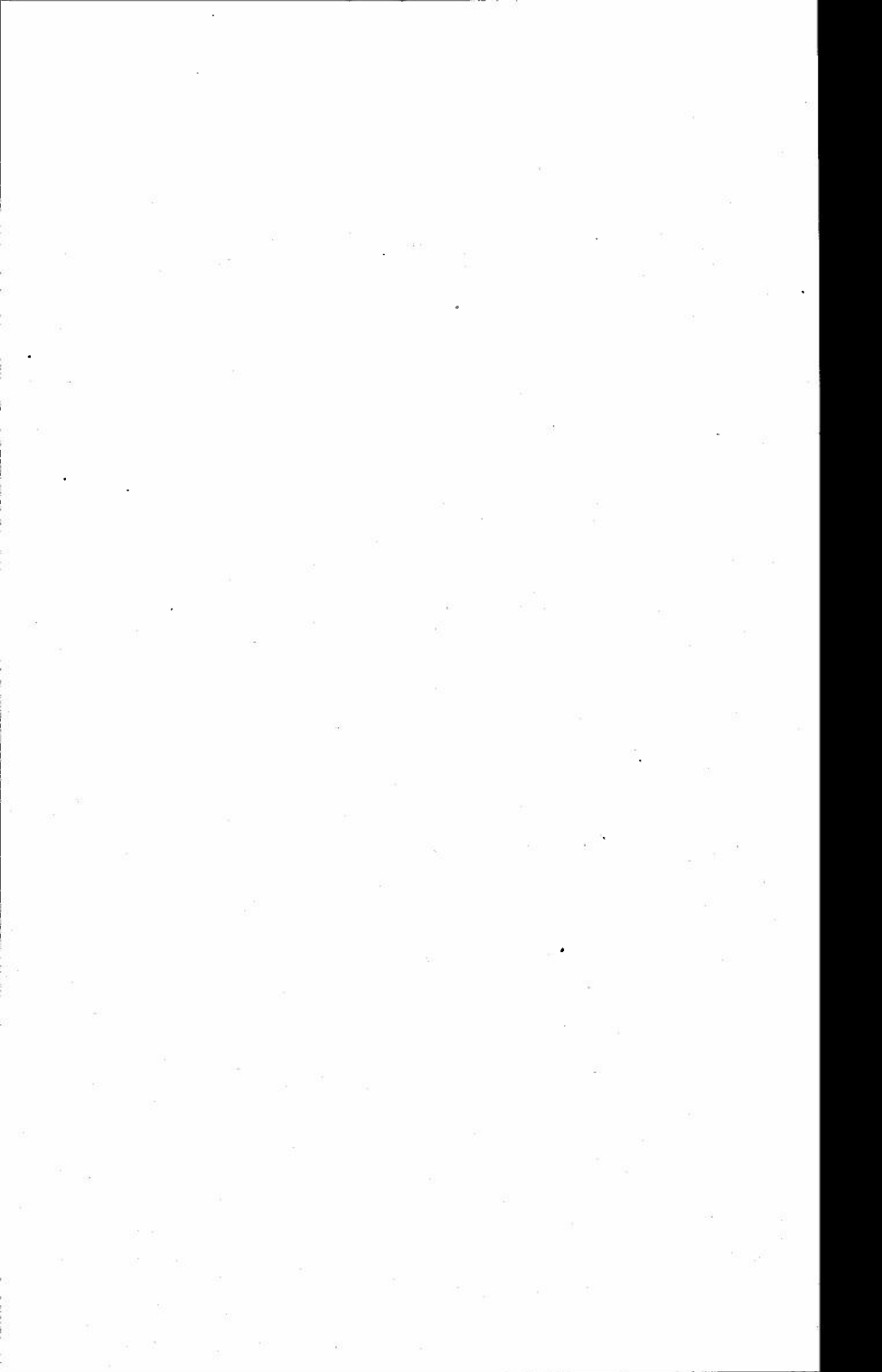
Fredericia kaldes undertiden Mindernes By og ikke med Urette; thi ingen anden dansk Provinsby har saa mange Mindesmærker som den. Paa Raadhustorvet staar i en Triumfbue en Buste af General Bülow, der ledede Udfaldet 6. Juli 1849. I et Anlæg mellem Gothersgade og Prinsessegade ses en Buste af General Olaf Rye, der faldt paa denne Dag. Indenfor Prinsens Port staar Bissens smukke Statue af »Den tapre Landsoldat«. Paa Danmarks Bastion er rejst en Mindesten for Oberst Lunding, der var Fredericias Kommandant i begge de slesvigske Krige. Ved Kastellet ud mod Bæltet staar en Statue i Legemsstørrelse af den unge Søofficer Peter Buhl, der faldt paa Korvetten »Naja-

Bissens Relief paa Krigergraven over de ved 6. Juli-Slaget faldne Soldater.

den« ved Lyngør 1812. Til Minde om danske Sønderjyders Genforening med Moderlandet 1920 er der rejst en Sten paa Bastionen Vest for Prinsens Port. Midt i Byen paa Akseltorvet staar en Springvandsstøtte med Figurer i Relief, som symboliserer de første Fredericia Borgeres forskellige Trosbekendelser, deres Haandværk og Næringsliv. Endelig er der de før omtalte Mindesmærker ved Byens Kirker.

VIII.

ELBODALEN

Der, hvor Aasens Kupler blaaner
mod en Luft af solfyldt Fred,
og hvor smukt Terrænet skraaner
bølgende fra Marker ned,
i et langstrakt Areal
ligger venligt, fredfyldt,
vor herlige Elbodal.

Bølgen har dens Fure gravet
helt fra Gudsø Vig til Rands,
Vikingen, som pløjed Havet,
har befaret den til Vands.
Vandet svandt fra Land og Ø,
kun de sidste Rester
vi øjner i Tavlov Sø.

Ægirs Hustru Frej har krævet
fjernet, dømt til Undergang,
og fra Dybet Bunden hævet,
bræmmet den til frugtbar Vang,
hegnet af Skovbakkedrag,
lunt er Dalens Skød i
den blaanende Sommerdag.

Morgenduggen glinser, funkler,
frem af Tørvegraven gror
fugtiggrønne Vandranunkler,
Irisliljer staar i Flor.
I den hede Middagsluft
Biller vimrer tunge,
beruset af Høets Duft.

Over Bundens saftigt grønne
 Tæppe gaar det røde Kvæg,
 Bindingsværk i Gavle skønne
 titter frem bag Hyld og Hæg.
 Fra et Væld af Rør og Siv
 lyder Rab og Kvækken
 fra Ænders og Frøers Liv.

Ranke, brune Fløjelskolber
 frodige i Klynge staar,
 hist et Bræt paa spinkle Stolper
 Bro imellem Tuer slaar.
 Skøn er Hyrdedrengens Sang,
 kaade Plages Vrinsken
 og Leernes fine Klang.

Og naar Solen gaar i Skyggen,
 driver over Græsset frem
 svalt i Kvælden Mosebryggen
 som en fin og blaalig Em.
 Brune Tørv paa Fladen lagt,
 overalt vi øjner
 en Glans af Naturens Pragt.

Drømmende om fjerne Tider
 Skove staar i løvfylt Jord,
 langs med Elbodalens Sider
 Kornet svulmer, bølger, gror.
 Farvestemt i Sommerdis —
 Egnens skønne Perle,
 vort hjemlige Paradis.

J. F. Kiær.

FREDERICIA OMEGN

Fredericias Omegn hører til Østjyllands skønneste Egne. Gaar man en Tur paa Voldene, har man herfra en pragtfuld Udsigt til Fuglsang Skov, til Hannerup, over Lille Bælt til Strib og Røjle Klint, ud ad Kattegat til Æbelø og Bogense. Følger Øjet Kysten mod Nordøst, ser vi Villa ved Villa, Restaurationen »Hyby Lund« og længst ude Trelde Skov.

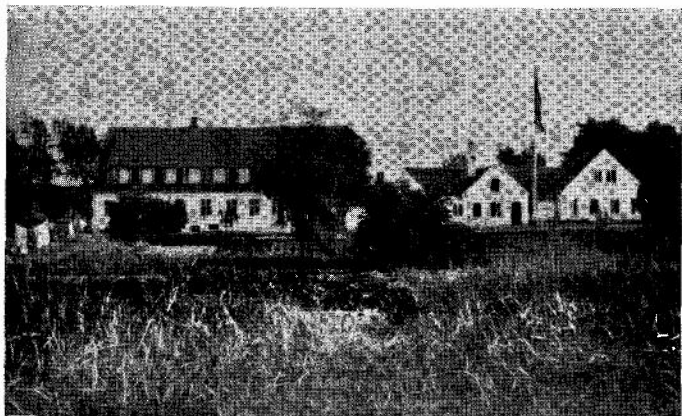
Elbo Herred.

1584.

Elbo Herred — det mindste i Amtet — grænser mod Nord til Vejle Fjord, mod Øst til Lille Bælt, mod Syd til Kolding Fjord og mod Vest til Holmans og Bruff Herreder, hvorfra det skilles ved Rands Fjord og Spang Na, der gennemløber Elbodalen. 5 Sogne.

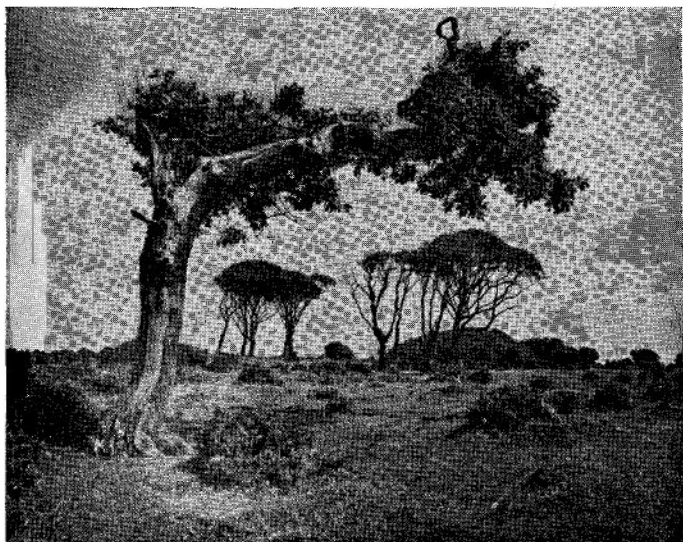
Vejlby Sogn. Vi tager rundt i Herredets Sogne, som udgør Fredericias nærmeste Omegn og begynder med en Tur til Trelde, der er Herredets østlige Landsby. Paa Vejen derud kommer vi tæt ved Ryttergrøften forbi Ryes Høj, der er rejst til Minde om, at Generalen faldt paa denne Mark. Ryttergrøften, en Jordvold med Grøft paa begge Sider, danner Skellet mellem Frederi-

Rekonvalescenthjemmet »Trelde Sande«.

cia Bys Jorder og de omliggende Landsbyers Marker, her Trelde Bymark. Langs denne Jordvold ydede Op-rørerne den sidste sejge Modstand mod de fremstor-mende Danske ved Udfaldet 6. Juli 49, og her faldt mange, deriblandt Rye. Selve Stedet, hvor hans Lig fandtes, er betegnet ved en Stenstøtte, der rager op i Kornmarken 100—150 m fra Ryttergrøften.

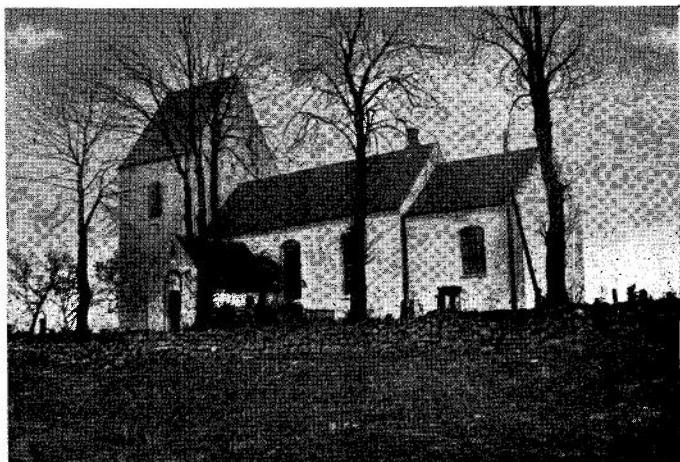
Før man kommer til Trelde, har man fra Vejen Syd for Byen en Udsigt som et helt Panorama over den milebrede Vejle Fjord til Bjerre Herreds skovklædte Skraaninger. Mod Vest snævres Fjorden ind, idet Gaarslev Sogn med sin ejendommelige Sandklit »Hvidbjerg« skyder sig ud mod denne. Paa Fjordens Nordside ser vi Vejle Fjords Sanatorium, Fakkegrav, Herregaarden Rosenvold, Barrit Kirke og længst mod Øst helt ude ved Kattegat Juelsminde. Trelde By ligger gemt i et lille Dalstrøg helt nede ved Fjorden, kun adskilt fra denne ved en lav Bakkeaa, Nørretofterne, som Øst for Byen helt gaar i et med det flade Trelde Sande, hvor der i de senere Aar er bygget en Del Sommerhuse, og

Trelde Næs.

Wm. Berthelsen fot.

hvor ogsaa det smukke, velindrettede Rekonvalescent-hjem »Trelde Sande« ligger i en Granplantage tæt ved Stranden. Længere mod Øst træder den høje Trelde Klint helt ud til Strandkanten. Fra Klintens Top ser vi mod Øst de stormpiskede forblæste Træer paa Trelde Næs, der løber lavt ud mod Vandet, hvor Vejle Fjord og Lille Bælt mødes. Vi tager tilbage gennem Trelde, ser den smukke ny Skole, Mejeriet, Forsamlingshuset. Vi lægger Mærke til, at Byen har mange gamle Frugthaver og store Gaarde, hvis Marker hæver sig i storladne Former, mod Syd inddelte i firkantede Tavler af levende Hegn, indtil de ender ved den over 1000 Tdr. Land store Trelde Skov. Før Banerne kom, var der ret livlig Overfart af Rejsende mellem Trelde og Rosenvold eller Fakkegrav i Bjerre Herred. Færgeriet var overdraget »Gl. Færgegaard«s Ejer, som havde Pligt

Egeskov Kirke.

Arling fot.

til at holde Færgekarr, to gode Sejlbaade og for visse fastsatte Betalingstakster at sætte de Rejsende over Fjorden.

Vi fortsætter mod Vest over Bøgeskov til Egeskov, hvor Sognets Kirke ligger. Paa Kortet hedder den Vejlbj Kirke, skønt den ligger i Egeskov. Rimeligvis er Vejlbj da Sognets ældste Landsby, siden baade Sogn og Kirke har faaet Navn efter den. De tre sydligste Gaarde i Egeskov kaldtes i ældre Tid »Gade«, saaledes i Kronens Skøder af 1578 og ved Auktionen over Ryttergodset 1767. Da Kirken byggedes, har der maaske slet ingen Landsby været, hvor nu Egeskov ligger, men som Navnet antyder Skov. Det er Kirken, der som samlende Midtpunkt i den tidlige Middelalder har faaet Folk til at rydde Skoven og bygge deres Huse og Gaarde omkring Kirken. Denne ligger paa en Banke, ved hvis Fod den venlige Rands Fjord flyder. — Rands Fjord var tidligere en Udløber fra Vejle Fjord, men 1870 anlagdes en Dæmning med Sluse ved Høllsminde for at beskytte

et Vejanlæg over Vadestedet ved Høllsgaarde. Ved denne Vej sattes Gaarslev og Gaverslund Sogne i lettere Forbindelse med Fredericia. Som Følge af, at Slusedæmningen hindrer det salte Vand i at strømme ind i Rands Fjord, er denne nu bleven en Ferskvandssø.

Egeskov smukke Kirke er opført af blandet Byggemateriale.

Paa en stor Kampesten, der bærer Korets sydøstlige Hjørne, ses en cirkelrund Fordybning, formodentlig et Solbillede som de, der findes paa mange Minder fra Oldtiden.

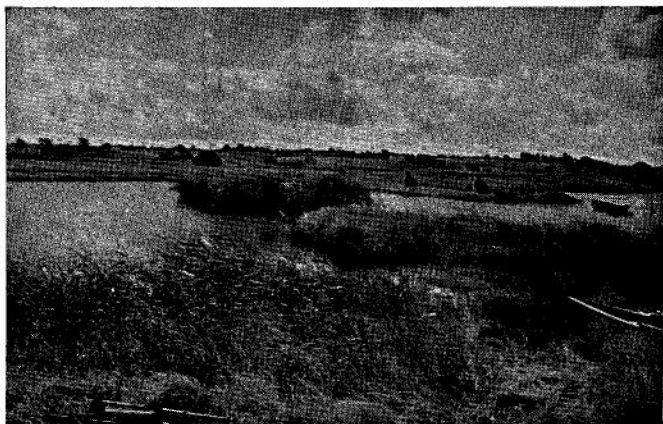
Skolen i Egeskov er en af Frederik IV's Rytterskoler. I 1907 opførtes en ny anseelig Skolebygning.

Rands Fjord.

Vi fortsætter efter Vejlbj til. Vejen er lidt bakket, da den gaar paa tværs af de runde Bakkeaaase og Engdrag, hvormed Markerne afsluttes ved Rands Fjord. Fra Vejen, der bugter ud og ind, op og ned, er der mange smukke Udkik til Skov og Sø. Paa den anden Side Rands Fjord ligger Nebbegaard, hvor Valdemar Atterdag 1358 sluttede Forlig med de holstenske Grever. Vi kommer forbi Gaardene i Tved; disse ligger særdeles smukt tæt ved den røromkransede Rands Fjord, hvor Rørhønen, Vildanden og Lappedykkeren holder til, og hvor Jagt og Fiskeri giver fornøjelig Adspredelse og sammen med Rørskæret forøget Indtægt til Beboerne i Tved og Vejlbj. Vejlbj, hvortil Tved hører, er adskilt fra Tved ved en dyb Engslugt.

— — —

Ullerup Sogn. Fra Vejlbj gaar Vejen over Faarbæk gennem Endrup Krat til Egum i Ullerup Sogn, der nu er Herredets mindste Sogn, medens det, før Fredericia

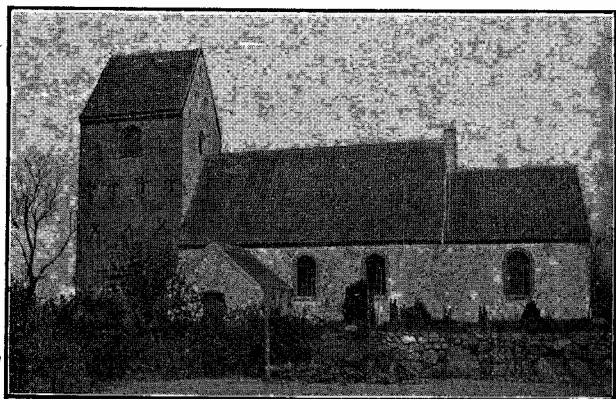

Randsfjord.

blev anlagt, var det største, men som før nævnt maatte det afgive tre Landsbyer med tilhørende Marker til Fredericia. Nu er kun Egum og Stovstrup tilbage; de har hver sin Skole. Sognet har flere større Gaarde: Sønderbygaard, Hermansminde, Højgaard og Stovstrupgaard.

Bredstrup Sogn. Gennem Stallerup kommer vi til Bredstrup Sogn med Egnens bedste Jorder. Faa Steder ser man saa frodige Kornmarker og Kløveragre som paa denne Egn.

I Svenskekrigen 1657 led Bredstrup By særlig meget, fordi Fjenden havde valgt den til sit Hovedkvarter. General Wrangel lod Kongsted Kirke nedbryde og brugte Materialerne til Opførelse af sin befæstede Lejr her i Bredstrup. Byen har Kirke, Skole og Præstegaard og en halv Snes store og velholdte Bøndergaarde. Til Bredstrup hører desuden Egnens største Gaard, Ødstedgaard, der ligger for Enden af Rands Fjord tæt ved

Bredstrup Kirke.

J. F. Kiær fot.

en ret betydelig Skov. Efter Svenskekrigen blev Kongsted, der før havde været et selvstændigt Sogn, lagt til Bredstrup Sogn. Byen har egen Skole og 8—10 Bøndergaarde. Hvor Rands Fjord ender, fortsætter Elbodalen med Spangaa forbi Bredstrup, Kongsted og Tavlov ud til Gudsø Vig. I Dalens Bund ligger Tavlov Sø, der truer med at gro til, og den tilgroede Holme Sø. Dalens Skraaninger er smukt skovbevoksede, med Afbrydelser af dyrkede Marker ind imellem, hvad vi kan se ved at kaste Blikket til højre paa vor Vej forbi Grønlundgaard gennem Kongsted til

Tavlov Sogn. Jernbanen fra Fredericia til Kolding gaar gennem Hovedbyen Tavlov, der har Station. Som i andre Stationsbyer findes her ikke saa faa Købmænd, Haandværkere og andre Næringsdrivende. Paa en Bakke Syd for Byen ligger den anselige Kirke, som ses viden om og siges at tjene som Sømærke. Kirkens Indre svarer til dens Ydre, det er hyggeligt og stilfuldt med et smukt Alterbillede af den hellige Nadvers Indstiftelse. Paa

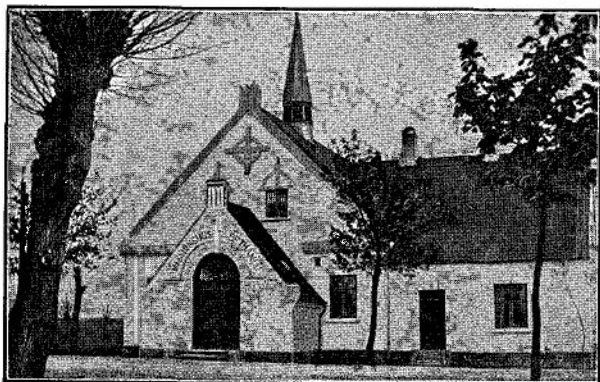
Taulov Kirke.

J. F. Kiær fot.

Kirkegaarden er rejst et Gravminde over 5—6 af de Gardehusarer, som red deres Dødsridt ved Angrebet af de tyske Skanser ved Kolding 23. April 1849.

Fra Tavlov Kirkebakke har man et Rundskue, hvortil man sjældent finder Mage. Følger man med Øjet Elbodalen fra Nord, ser man Skovene ved Højrup, Sdr. Vilstrup, Tavlovgaard, Holmegaard ved den tilgroede Sø, Skibdræt og Gudsø Vandmøller. Mod Syd over Gudsø Vig fanger Øjet i klart Vejr Støtten paa Høj-skamling. I Sydøst ser man over Lille Bælt, Fænø, Galsklint og Kongebrokskoven paa Fyn. Hvor man vender Blikket hen, ser man frodige Marker omgivet af levende Hegn.

Foruden Tavlov har Sognet Landsbyerne Taarup, Børup, Skærbæk, Oddersted, Studsdal og Gudsø. Sognets tre Skoler ligger i Tavlov, Studsdal og Skærbæk. I Skærbæk er i de sidste Aar bygget en Fiskerihavn.

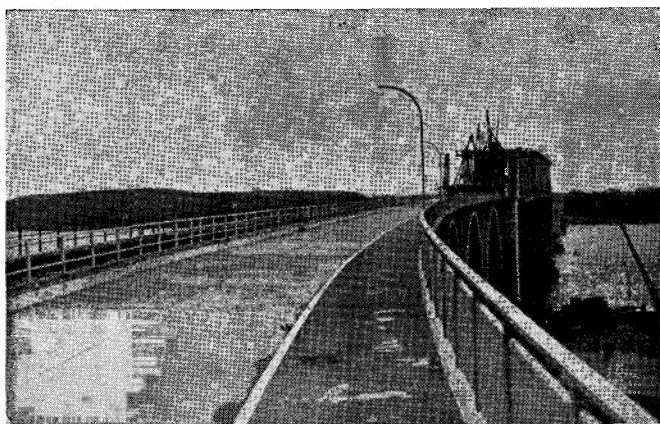
Tavlov Missionshus.

J. F. Kiær fot.

Fra Tavlov Kirke styrer vi mod Syd til Landevejen, der fører fra Kolding til Fredericia; vi kommer forbi »Krybily«, der er et yndet Udflugtssted i Sommertiden paa Grund af sin smukke Beliggenhed.

Hvor Kolding—Fredericia Landevej skærer Vejen fra Vejle til Snoghøj ligger den gamle Hejse Kro. Ved Hjørnet af Kroens Have er rejst en Sten til Minde om Erobringen af Oprørernes Vaaben- og Vognpark her 6. Juli 1849.

Erritsø Sogn. Derfra følger vi Landevejen til Snoghøj, vi kommer forbi Mejeri og Skole i Brovad. Kort efter løber Vejen sammen med Kolding—Snoghøj Vejen. Syd for denne ligger Erritsø's største Skov, Sønderskov. Lidt vestligere ligger den smukke Lystgaard Damgaard og Henneberg Ladegaard, der er Sognets største Gaard. Vi kommer forbi Gymnastikhøjskolen og kort efter fører Vejen ind under de mægtige Brobuer, som skal danne den landfaste Forbindelse med Lillebæltsbroen, og som ovenpaa har Plads til Jernbanens Dobbeltspor, Automobilvej og Spadseresti. Vi

Parti fra Lillebæltsbroen.

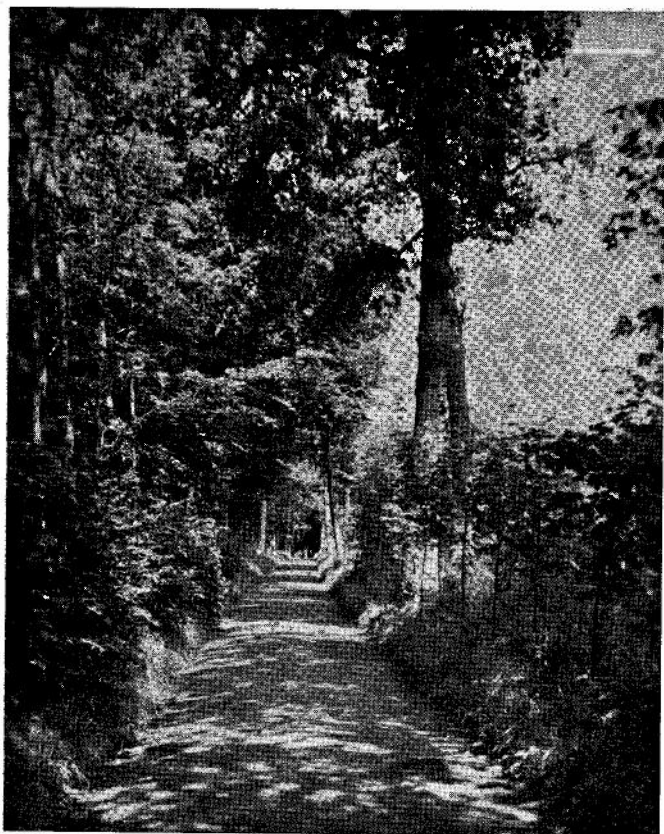
gaar rundt og ser paa det storslaaede Brobygningsarbejde, de mange Fartøjer i Bæltet, Restaurationen og den smukke Have med de mange sjældne Planter. Her ved Snoghøj gaar Bæltet fra Øst til Vest. Over Lyngsodde ser vi Teglværkets Skorsten rage op.

Naar vi har set os mætte paa Broarbejdet og det usædvanlig smukke Landskab, hvor Skov og Strand mødes med de frugtbare Marker, tager vi ind til Erritsø, en stor Landsby med en smuk, ny Kirke opført 1898. I Kirken findes flere Mindetavler, saaledes en over Søkaptajn Peder Grib, Tordenskjolds Ven og Vaabenfælle, som døde paa Snoghøj 1757, 76 Aar gammel.

Foruden Byskolen i Erritsø er der tillige Skoler i Brovad og paa Lyng og en Husholdningsskole for unge Kvinder.

Vi stævner nu mod Fredericia; undervejs kommer vi forbi den smukke Lystejendom »Sanddalhus«.

Vejen fra »Sanddalhus« til Fredericia kaldes Strandvejen. Det er en af Landets smukkeste Veje; den følger Møllebugtens krumme Kystlinie ind mod Fredericia.

Parti fra Fuglsang Skov.

Paa venstre Side har vi Fuglsang Skov og Hannerup Kratbakker med Restaurationen, paa højre Side den dejlige Udsigt over Bugten til Middelfart, Strib og ind mod Fredericia. Vi ser »Færgen med det brede Bryst« gaa og komme mellem de to sidstnævnte Byer og de mange Sejlere, der passerer Bæltet. Navnlig ved Aften naar Lysene fra Jernbaneterrænet, Færgelejerne, Strib

Strandvejen fra Fredericia til Snoghøj.

Fyrtaarn og andre Ledefyr blinker over Vandfladen, tager det sig ud som en hel Illumination.

Tæt inde ved Byen ser vi de to Oliekompagniers mægtige Beholdere paa hver sin Side af Havnen og Jernbanestationen.

IX.

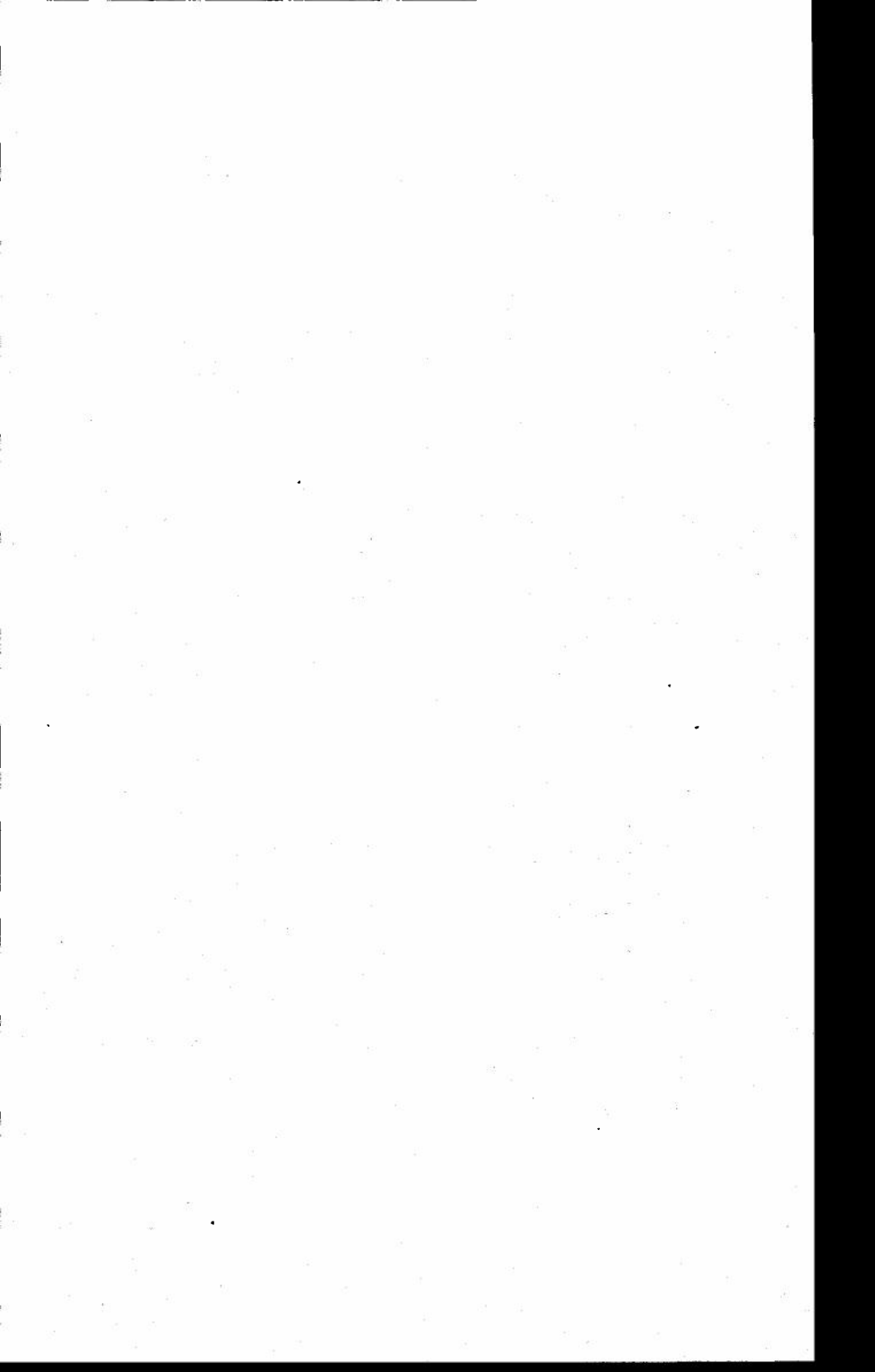
KOLDING

*Kolding, skønne By ved Fjorden,
mellem Bakkers lune Gem,
ene er det Sted paa Jorden,
vi betragter som vort Hjem.
Under Slotsruinens Kæmpevagt
vi værnedes mod Overmagt.
Grænseby for hele Norden
dig min Hilsen være bragt.*

*Skøn ved Sommeraftenstide
hviler du i Solfaldsskær,
medens Taagerne de glide
ind bag Alpedalens Træer.
Og den korte lyse Nattestund
os drager mod Marielund,
hvor ved Kilden Ord saa blide
ofte dyssed' Angst i Blund.*

*Festlig lys en Sommermorgen
vaagner ungdomsstærk vor By.
Rosenstynget Kongeborgen
ene vogter Fortids Ry.
Men fra Sønderbro ved Aaens Brus
til Nørremark og Saxildhus
drukner Nutidsslægten Sorgen
i en Arbejds-Lykkerus.*

H. Schrøder.

KOLDING

Koldingnavnet er gammelt, og som alle Navne paa -ing er det vanskeligt at tyde. Der er da ogsaa i Tidens Løb givet mange mærkelige Tydninger af Navnet. De moderne Stednavneforskere antager nu, at Navnet simpelthen kommer af Ordet *kold*. Der var som Regel koldere i Aadalen end paa de højere Steder. Da Byen saa voksede op paa fem Smaabanker, adskilte ved Sø og Morads, Nord for Aaen, overførtes Navnet fra Aaen til Byen. Den ældste Form for Bynavnet er Kaldyng og Kalding; men det falder godt sammen med, at man den Gang sagde kald i Stedet for

kold, saa det bestyrker kun Tydningens Rigtighed.

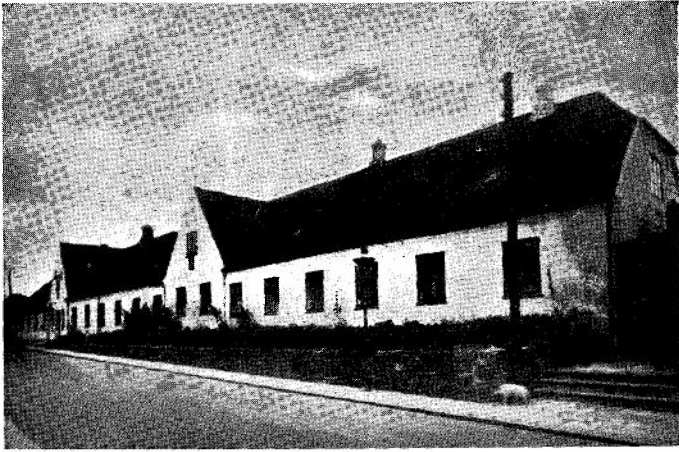

1421.

I Valdemar Sejrs Jordebog fra 1231 træffer man første Gang Koldingnavnet nævnt i Historien. Det vides dog, at Kolding fik Købstadrettigheder kort efter Aar 1200; men det ældste bevarede Frihedsbrev er først udstedt af

Kong Kristoffer den Anden i 1321. Senere Konger har fornyet og udvidet Byens Rettigheder. Straks da Kolding træder frem i Historiens Lys, ser vi Byen i en rig Udviklingstid. Der blev saaledes bygget Kirke, Kloster og Hospital.

Der har temmelig sikkert været en Kirke før den

St. Jørgens Hospital.

J. Ingemann fot.

Tid, maaske en Trækirke; men den ældste Del af den nuværende St. Nikolaj Kirke stammer fra omkr. 1250.

Klosteret var et Graabrødrekloster, stiftet 1288. Det blev indrettet af en Gaard og et Kapel paa Dueholm. Klosteret var ikke stort, og nogen større Betydning havde det næppe. Allerede før Reformationen blev det nedlagt. Ved Udgravninger i nyere Tid har man fundet Bygningsrester af Klosteret samt nogle Ligkister af en mærkelig Form. Klostergade og Munkegade minder endnu om Klosteret og Stedet, hvor det laa.

St. Jørgens Hospital var oprindelig indrettet for spedalske; men det blev snart ophævet, og saa blev det indrettet til Opholdssted for syge og gamle.

Omkring 1500 havde Byen et Raadhus, hvor Byens Raad holdt Møder, og det brugtes ogsaa til Afholdelse af Fester. Dette første Raadhus laa omtrent paa samme Plads som det nuværende. Det var ikke ret stort, og derfor blev det nedrevet i 1582 og et nyt og større opført. Nu blev der Plads til Adelens og Borger-nes store Gilder.

Om Byens Størrelse ved Middelalderens Slutning, haves ikke sikre Oplysninger. Paa Reformationstiden var der ca. 150 Huse, og paa dette Grundlag har man anslaaet Indbyggerantallet til omkr. 1500. Efter Tidens Forhold var det saaledes en ret betydelig By.

Kolding omkring 1600.

Der findes et gammelt Kort over Kolding fra 1580, og fra den Tid er der ogsaa gamle Protokoller og andre Bøger, som giver saa god Besked om Forholdene, at vi kan faa et ret tydeligt Billede baade af Byens Udseende og af Borgernes Liv.

Byens Midtpunkt var Torvet. Ved den ene Side laa Raadhuset, og uden for dette stod Gabestokken og Kagen, hvor Syndere udstod deres Straf. Ogsaa Hensrettelser fandt undertiden Sted, og det regnedes for ærlig Straf. Men det almindelige var dog, at de blev foretaget paa Galgebakken uden for Byen. Paa Torvet fandtes en Brønd med Vippe, og der hentede Byens Koner Vand. Torvet var ogsaa Samlingssted for Bergervæbningen.

Omkring Kirken var en Kirkegaard. Men det var kun Smaafolk, som her fandt det sidste Hvilested. De velhavende og mere ansete Borgere købte sig Gravplads inde i selve Kirken. Efterhaanden blev Kirken dog fyldt med Grave, og ofte blev Skeletdele gravet op. De blev ført ud i et Benhus, som var opført ved Kirken. De mange Begravelser medførte, at der i Tidens Løb blev en slem Lugt i Kirken, og saa blev det forbudt at foretage Begravelser i Kirken. Mange Ligstene og andre Gravminder fra den Tid staar endnu i Kirken som Minder om den gamle Gravskik.

Allerede før 1600 var Byens Gader brolagte; men de var meget ujævne. Det var nemlig Grundejernens Sag

at brolægge uden for deres Grund, og derfor vilde den ene helst lægge sin Stenbro højere end Naboens, for at Vand og Urenligheder kunde flyde ned til denne. Gadefejning blev der ikke gjort meget ved, saa der var et værre Svineri paa Gaderne. Fra Torvet kørtes der Gødning væk i Læssevis. Drikkevandet var ogsaa meget urent, og det var sikkert ikke uden Skyld i de mange Farsoter, der rasede i Byen. I 1654 døde saaledes 358 Mennesker.

De fleste Huse laa med Gavlen ud mod Gaden, som det var Skik længere sydpaa. Enkelte af disse Huse findes endnu bevaret, saaledes Borchs Gaard ved Torvet. Husene var opført af Bindingsværk, og Tavlerne mellem Bindingerne var lukket med Træplader eller Lerklining. Indtil 1580 havde næsten alle Huse Straa-tag; men Fr. II gav Borgerne visse Rettigheder mod, at de skulde lægge Tegltag paa Husene. Det var af Hensyn til Brandfaren. Og da der saa udbrød en større Brand i 1583, bidrog denne til, at Borgerne fik Øje for, hvor gavnligt det vilde være med Tegltag.

Om Natten gik Byens Vægttere rundt i Gaderne. Til de bestemte Tider sang de Vægtersersene, og saa skulde de overvaage, at der var Ro og Orden i Byen. Især skulde de være opmærksomme over for Ildebrand og straks slaa Alarm, hvis de opdagede en saadan. Rigtig store Brande har Kolding været forskaanet for; men flere Gange har der dog været Brand baade paa Slottet og i Byen. Forsigtighed med Ild blev ofte indskærpet, og hver Aften mindedes Borgerne derom ved Vægterserset, der blev sunget Klokken 10:

Om du vil Tiden vide,
Husbonde, Pige, Dreng,
da er det paa de Tide,
man føje sig til Seng.

Befal dig Herren fri!
 Vær klog og snild,
 vogt Lys og Ild!
 Vor Klokk' er slagen ti.

Byens Havn var ved Sønderbro. Den var ikke ret stor, og megen Skibsfart var der ikke. Kun naar Kongerne havde Ophold paa Slottet, kom der lidt mere Liv over Havnebilledet.

Mange af Byens Borgere drev Landbrug. Hyrdestræde minder om den Tid, da Landbrugerne holdt en fælles Hyrde. Naar han om Morgenens tudede i sit Horn, var det Tegnet til, at Kreaturerne skulde slippes ud paa Gaden for i Fællesskab at drives ud paa Byens Græsmarker.

Rendebanen, som endnu er en meget bred Gade, var den Gang en Plads, hvor de kongelige og adelige Herre tumlede sig i Dystridt og andre af Datidens Idrætter, naar der var Fest paa Koldinghus.

Kolding i Krigstider.

I Fredstid var det godt for en By at ligge ved alfar Vej. Men naar Krigen hærgede Landet, var en saadan Plads meget udsat. Det fik Kolding flere Gange at føle.

Allerede i Folkevisen om Niels Ebbesen hedder det, at Kolding var brændt. Efterretningerne om Kriges Hærgen i de gamle Tider er dog meget usikre.

Under Kejserkrigen 1627—29 flygtede de fleste Beboere fra Byen, og da de ved Krigen's Slutning vendte tilbage, mødte der dem et frygteligt Syn. De fleste Huse var nedbrændte eller ødelagte, og de Ejendele, Folk havde maattet lade blive tilbage, var enten ødelagte eller stjaalne. Chr. IV tænkte for ramme Alvor paa at flytte Byen ud til Hovens Odde ved Fjordens Nordside.

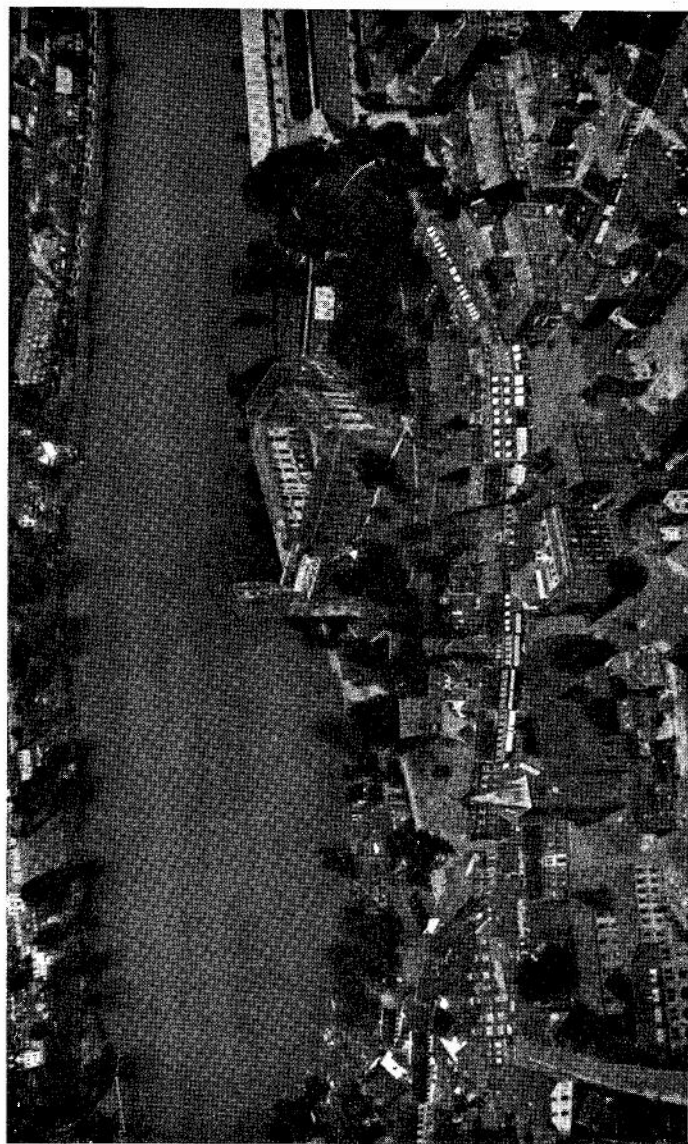
Ogsaa under Torstensonkrigen 1643—45 led Byen meget. Haardest ramte dog Krigen 1657—60. Kolding var besat hele Tiden, dels af Fjender, dels af »Venner«. Da de alle vel var borte, stod over 70 Huse øde, og Byen var da sin Undergang nær. Den havde faaet et Knæk, som den sent forvandt. I de følgende omtrent 200 Aar var Kolding ikke berørt af Krigebegebenheder, og efterhaanden blev der raadet Bod paa de af Krigen voldte Skader.

Saa udbrød i 1848 den sønderjyske Treaarskrig. Allerede i det første Krigsaar var Byen besat, og der blev udskrevet en stor Brandskat, som man dog slap for at betale, da General Wrangel skyndsomst maatte forlade Nørrejylland.

Næste Aar den 20. April angreb Slesvigholstenerne Kolding. De danske Soldater blev trukket tilbage, og Fjenderne besatte Byen. For at komme til Klarhed over Fjendens Planer besluttede den danske Hærlædelse, at Byen skulde tages tilbage. Den 23. April kom det til en haard Kamp i og omkring Byen. Kampen endte med, at Fjenderne blev drevet ud af Byen. Men fra Bakkerne Syd for Byen rettede de en voldsom Kanonild mod den sydlige Bydel, saa flere Huse brændte. For at undgaa større Ødelæggelser trak Danskerne sig bort. Den blodige Kamp var saaledes til ingen Nytte, og Fjenderne besatte atter Byen.

Endnu ses hist og her Kanonkugler i Murene, og flere Mindetavler og Mindestene fortæller for Efterslægten om Kampen den 23. April. Paa Raadhuset hænger et stort Maleri, der viser Husarernes kække, men uheldige Angreb paa de tyske Skanser.

Under Krigen 1864 var Kolding besat af Fjenderne, og det voldte mange Ubehageligheder. Men der stod ingen Kampe i Byen, og selve Byen led ingen Overlast. Siden 1864 har Kolding kun fredelige Minder.

Kolding omkring St. Nikolaj.

A/S Nordisk Luft-Foto Eneret.

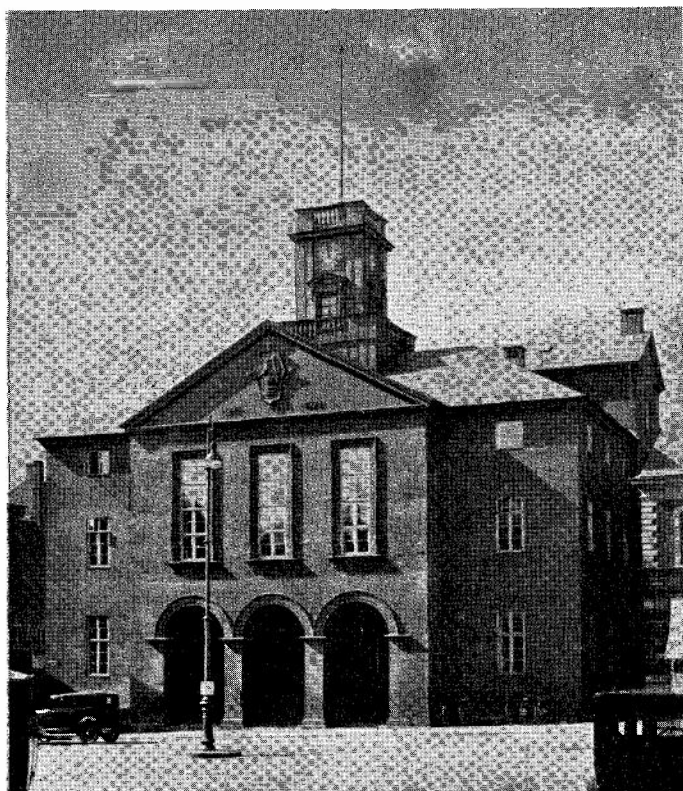
Modgang og Stilstand.

Efter de ødelæggende Krige i det 17. Aarhundrede fulgte den lange Fredsperiode, og Kolding kom atter saa nogenlunde til Kræfter. Fremtiden syntes at forme sig ret lys; men saa kom der Modgang af en hel anden Art.

Frederik den Tredie havde anlagt Fæstningen Fredericia, og den ny By fik adskillige Friheder for at trække Folk til. Ogsaa Haderslev havde visse Friheder, og Kolding kom saaledes til at ligge midt imellem to Byer, som det var umuligt at konkurrere med. Følgen blev, at den meste Handel gik fra Kolding, og der kom en slem Nedgangsperiode.

Et andet Uheld for Byen indtraf i 1698, da Grønsø i Harte Sogn brød gennem sine Dæmninger og overskyllede Aadalen, hvor der aflejredes indtil en Meter Sand. Dette Sand skyllede efterhaanden ud i Aamundingen og tilsandede helt den lille Havn, saa al Skibsfart til Kolding standsede. Skibene maatte ankre op ude i Fjorden, og Varerne førtes til Kolding i fladbundede Baade; men det var baade besværligt og fordyrende.

Trods Modgang steg Folketallet lidt efter Svenskekrigene. Endnu saa sent som i Midten af det 18. Aarhundrede var det dog mindre end paa Reformations-tiden. Der var Stilstand; men Borgernes Kaar var alligevel saa nogenlunde. Der kan ogsaa noteres enkelte Fremskridt. Kirken blev ombygget, og det samme var Tilfældet med Raadhuset. Enkedronning Dorothea havde bekostet opført en lille Latinskole. Den led meget under Krigene, og da der ikke var Raad til at faa den sat rigtig i Stand, var den i 1725 lige ved at falde ned. Saa blev det til Alvor med en ny Skole, som blev indviet i 1732.

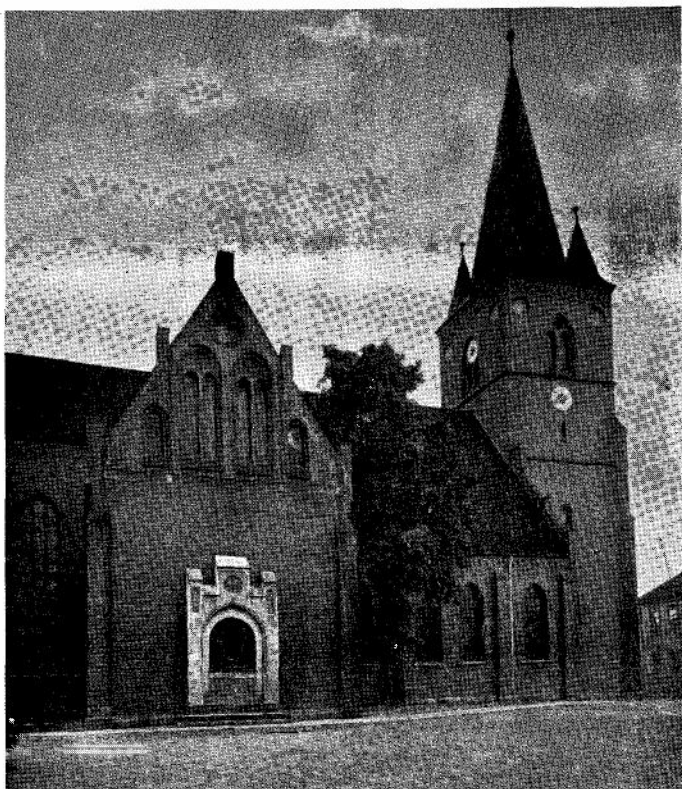
Raadhuset.

J. Ingemann fot.

Trods saadanne smaa Fremskridt maa det dog siges, at Kolding i det store og hele stod i Stampe til hen imod Midten af det 19. Aarhundrede.

Opgangstiden.

Fra omkring 1830 var der visse Tegn, som tydede paa, at en ny og lysere Tid var ved at oprinde. Skønt Tiderne endnu langt fra var gode, blev der dog udrettet en Del til Byens Bedste. I de mest befærdede Gader

St. Nikolaj.

J. Ingemann fot.

blev den gamle, ujævne Brolægning erstattet med en bedre. Der blev bygget et Sygehus, fælles for Kolding By, Vejle og Ribe Amter. Raadhuset var en Bindingsværksbygning, som i høj Grad trængte til Fornyelse, og et nyt Raadhus stod færdigt i 1840. Det første sikre Tegn paa, at Kolding var ved at vaagne af sin Dvale, kom i 1843, da en ny Havn var blevet bygget. Nu kunde der atter blive Skibsfart helt til Byen, og selv om Skibsfarten ikke med et Slag blev særlig stor, var Be-

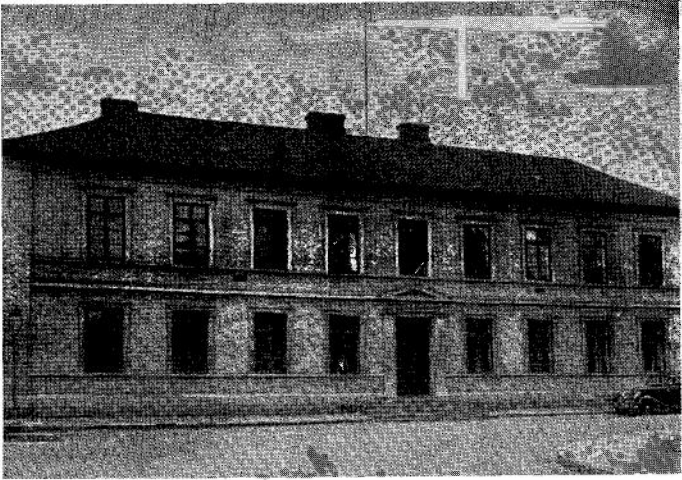
Trafik i Jernbanegade.

J. Ingemann fot.

tingelserne dog til Stede. Det bidrog til, at Handelen fik en Opblomstring, og adskillige ny Forretninger voksede frem.

Treaarskrigen bragte vel nogen Forstyrrelse; men Krigens Spor var snart udslettede. I 1849 fik Kolding sin første Avis, og i 1853 kom Telegraf. Paa et Omraade skete et Tilbageskridt, idet Latinskolen blev nedlagt. Men ellers kan der spores en jævn Fremgang i alle Forhold. De gamle Tranlygter paa Gaderne svarede ikke til den ny Tid, og i 1861 stod et Gasværk færdigt. Alle Byens Folk var paa Benene, da de ny Gaslygter første Gang straaled over Gaderne.

Da vi i 1864 mistede Sønderjylland, var det et smerteligt Tab for Danmark; men for Kolding blev det paa en Maade en Gevinst, idet otte gode Sogne Syd for Kolding blev ved Danmark og nu kom til at høre til Koldings Opland. I 1866 var Jernbanen fra Fredericia

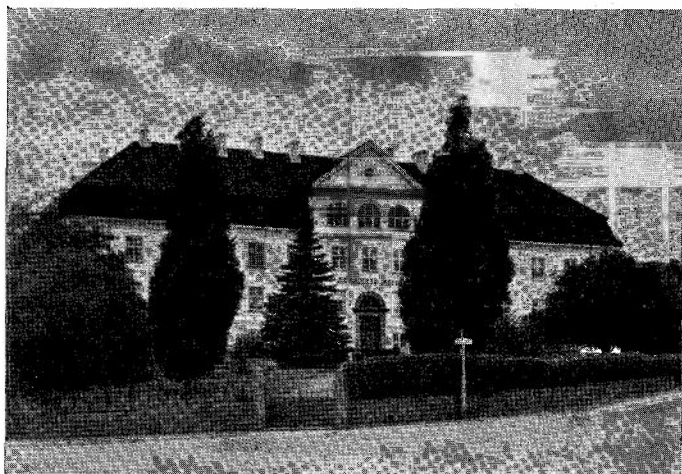

Den højere Almenskole.

J. Ingemann fot.

færdig, og den 1. November rullede det første Tog ind paa Kolding Banegaard. At Toggangen ikke var overvældende, faar man et Begreb om, naar man hører, at en Tur fra Kolding til Fredericia og hjem igen ikke kunde gøres paa een Dag.

I Tiden fra 1870 blev der bygget meget i Kolding. Mange af de gamle Huse i den indre By blev revet ned og erstattet med ny. Helt ny Kvarterer opstod, og Kolding var knap til at kende. Den gamle Sognekirke var flere Gange bleven ombygget, og den var langt fra køn. I 1885 blev Kirken grundigt restavreret og fik den Skikkelse, som den nu har. Samme Aar blev den katolske St. Michaels Kirke indviet. Den første uanselige Banegaard blev erstattet med en ny. Et nyt Sygehus blev bygget, senere udvidet med Epidemisygehus. Da Privatbanerne til Egtved og Hejlsminde-Vamdrup blev anlagt, fik Kolding to ny Banegaarde, Nord- og Syd-banegarden. Der blev bygget Vandværk, Elektrici-

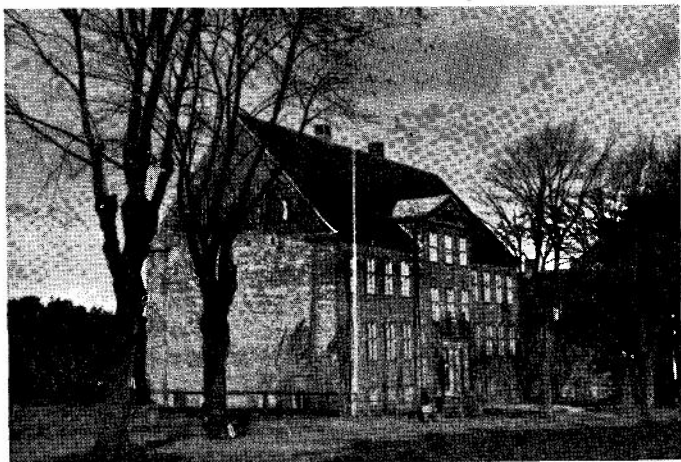
»De gamles Hjem«.

J. Ingemann fot.

tetsværk og nyt Gasværk. I 1885 holdt Telefonen sit Indtog i Byen. Som et større Bygningsarbejde fra senere Aar kan nævnes »De gamles Hjem«, en stor og smuk Bygning, hvor gamle Mennesker kan henleve deres Alderdom.

I 1910 vedtog Byraadet, at der ikke mere maatte holdes Folkemarked i Kolding. Dette Marked, som i alt Fald een Dag om Aaret i nogen Grad prægede Byens Liv, var af gammel Oprindelse, man véd ikke hvor gammel. Folkemarkedet blev holdt Dagen før Mikkelmarked. Karle og Piger, især fra Vestjylland, stævnedes den Dag mod Kolding. Vestjyderne havde ofte sorte Potter og røget Fisk med, og Lejligheden skulde benyttes til at faa disse Varer afsat.

Markedsdagen stillede de pladssøgende sig op paa Rendebanen langs med Husene. De var selvfølgelig i stiv Stads. Landmænd fra Jylland, Fyn og Sønderjylland kom saa her for at fæste Folk. De gik rundt og

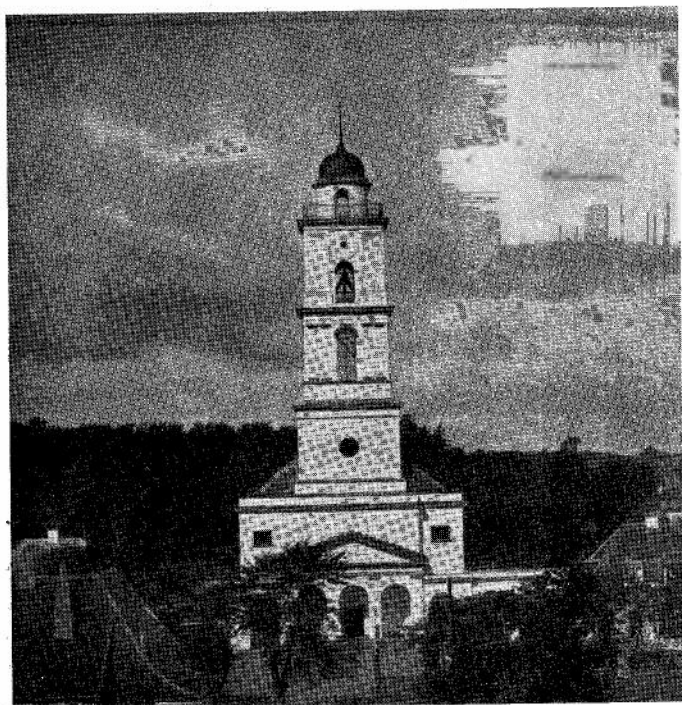

Købmandsskolen.

J. Ingvertsen fot.

saa paa »Varerne«, og der fortælles ogsaa, at de lod Folkene gaa eller trave hen ad Gaden for at se Fodskiftet. Det hændte, at en Mand lejede en stor og stærk Karl, som holdt sig stiv ved Husvæggen, og da han var lejet, viste det sig, at han kun daarligt kunde gaa. Saa blev Landmændene forsigtige en anden Gang. Havde Husbonden saa fundet den, han syntes om, blev Vilkaarene aftalt og Fæstepenge udbetalt. Mest Rift var der om Pladserne i Sønderjylland; for dér var Lønnen højest og Kosten bedst. Med Fæstepengene i Lommen drog Ungdommen hen for at se paa Markedets mange Forlystelser, og om Natten dansedes der i en lejet Gæstestue. Næste Morgen gik Turen med Husbonden ud til den ny Plads.

Saaledes forsvandt Tid efter anden ikke alene de gamle Huse, men ogsaa det gamle Folkeliv. I Løbet af godt et halvt Hundrede Aar var Kolding paa alle Omraader forandret. Man kan glædes derover, eller man kan beklage det. Men en ny Tid var inde, og den stillede sine Krav.

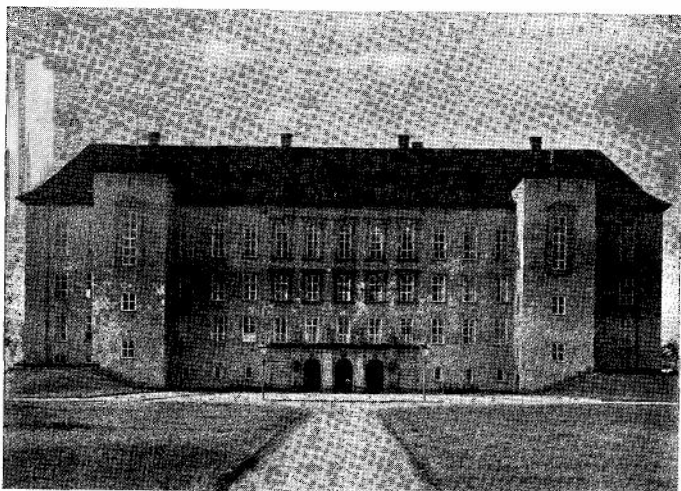
Kristkirken.

J. Ingemann fot.

Vore Dages Kolding.

I Aarenes Løb var der vokset en ret stor Forstadsbebyggelse op omkring Kolding. Da den i høj Grad virkede som Skattely, fik Kolding Købstad i 1930 Tilladelse til at indlemme de paagældende Distrikter. De omfattede Kolding Landsogn samt Dele af Vonsild, Seest (i Ribe Amt) og Bramdrup. Derved blev saavel Byens Omraade som dens Indbyggertal stærkt forøget. For 100 Aar siden var der 2000 Mennesker i Kolding. Efter Indlemmelsen er der omkr. 22,000.

Efterhaanden som Byen er vokset, er der sket Udvigelser paa saa godt som alle Omraader. Længe havde Kolding kun den gamle St. Nikolaj Kirke, og da ka-

Domhuset.

J. Ingemann fot.

tolsk Kirke kom, betød det kun noget for en begrænset Kreds. I 1925 fik den sydlige Bydel sin egen Sognekirke, Kristkirken. Storslaaet og monumental virker den med det høje Taarn og de smukke Buegange. Alt er holdt i hvidt. Det samme gælder det store lyse Kirkerum, der ikke i Skønhed staar tilbage for det ydre. En lille Kirke, Immanuelskirken, blev 1931 opført i den indlemmede Del af Vonsild Sogn. Fra fire Kirketaarne kalder nu Klokker paa gammel og ung.

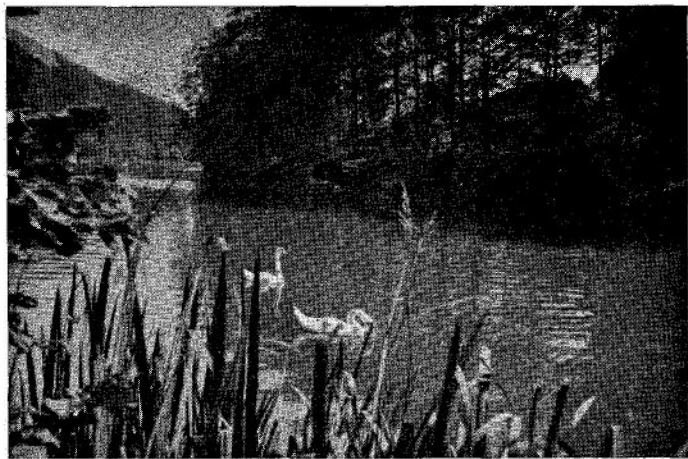
Paa Skolevæsenets Omraade er der foregaaet en lignende Udvikling. Den højere Almenskole er kommet i Stedet for den nedlagte Latinskole. Der er Realskole og tidssvarende Folkeskoler. Af en noget anden Art er den ny Købmandsskole for det sydlige Jylland. Desuden er der en anset teknisk Skole, og Husholdningsskolen »Borrehus« har Elever fra hele Landet. Et stort Centralbibliotek forsyner Byen og Omlandet med Læsestof, og til Sportens Fremme er der anlagt et moderne Stadion.

Parti fra Møllen.

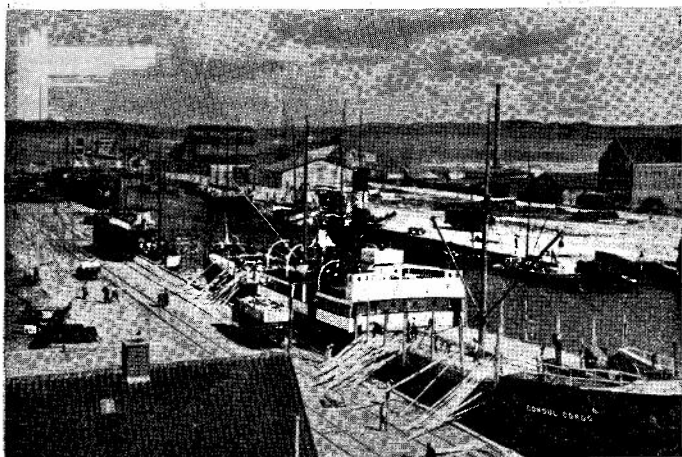
Carl Eliassen fot.

1918—21 opførtes det store Domhus, hvor Nævningeting holdes, og nær derved har St. Hedvigs Søstre rejst et nyt stort Hospital.

Parti fra Marielund.

Carl Eliassen fot.

Parti fra Havnen.

I de særlige Forretningsgader er der store, flotte Butikker, solide Banker og gode Hoteller. Byen har flere betydelige Fabrikker og en anset Haandværkerstand, der tæller flere landskendte Navne. Paa fire Bladredaktioner samles Nyt fra By og Egn, ja fra hele Verden, »at det straks kan komme i Avisen og sælges paa Hjørnet for 10 Øre«.

Havnen, Banegaarden og den ny Rutebilstation er Kolding Bys aabne Døre ud mod Omegnen og den vide Verden. Lufthavnen er endnu ikke blevet Virkelighed.

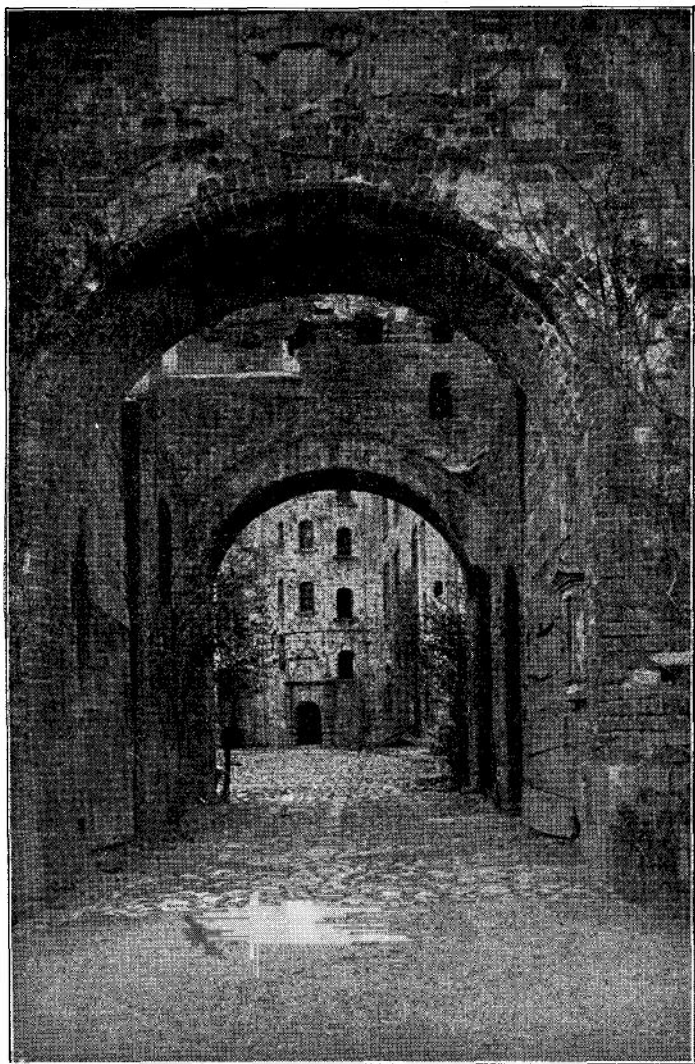
Ved Banegaarden fører en Fodgængertunnel til Havnen, der efterhaanden har faaet en betydelig Størrelse. Den anløbes aarlig af 2000 Skibe, saa der er Liv og Røre. Om Sommeren sejler Fjorddamperne ud til Christiansminde, Løverødde og andre smukke Udflugtssteder ved Fjorden. I Solskin og med høj Luft er disse Ture en Oplevelse. Den blanke Fjord og de afvekslende Kyster danner tilsammen et skønt og smilende Billede af dansk Natur.

Slotssøen.

Kolding By rummer adskillige Mindesmærker, hvorved historiske Begivenheder mindes og kendte Mænd hædres. Paa Gavlen af St. Nikolaj Kirkes Nordfløj, paa et Hus i Helligkorsgade og ved Fredericia Landevej er der Minder fra Kampen i og ved Kolding 20. og 23. April 1849. Paa Banegaardspladsen staar en Statue af Chr. Berg, den kendte Politiker, der fra 1865—91 var Folketingsmand for Koldingkredsen. Ved Buen er rejst et Minde for Dyrlæge J. J. Schmidt, der gjorde sit Navn verdenskendt ved at finde en ny Behandlingsmaade af den frygtede Sygdom, Koens Mælkefeber. Foran Slotsruinen har to af Byens kendte Sønner, Digteren C. Ploug og Oberst O. Vaupell, faaet et varigt Minde.

Byens største og mest kendte Mindesmærke er dog Slotsruinen, der staar som Minde om den Tid, da Kolding By var Kongens By. Den har en saa rig og interessant Historie, at den fortjener et særligt Kapitel.

Indgangsporten til Koldinghus.

KOLDINGHUS

Graaskæggede, vejrbidte Grænsevagt,
i din sønderrevne Kava!
Du smuldrer vel hen for Aarenes Magt,
og næppe endnu om dig bliver lagt
en Sang, om ikke af mig.

Thi over min Barndoms sorgløse Gang
din alvorlige Skygge faldt;
hvis den Gang der spired en skabende Trang,
som siden voksed sig ud i min Sang,
du først paa den haver kaldt.

Hvor flygtig end Drengens forvovne Leg
gik henad din stejle Vold,
et Indtryk dog ind i hans Bryst sig sneg,
som, medens de andre veksled og veg,
han har endnu i Behold.

— — —
Saa længe som han* staar strunk og strag
endnu paa det faldende Slot
og spotter Stormens og Lynets Slag
og stirrer efter den gryende Dag,
han bærer et Varsel godt.

Som han vi med uforfærdet Hu
vil træde vor tunge Sti;
som han slaa Træskheds Taarne itu
og trodse Dødens og Helveds Gru,
og Aanden af Lænker fri.

— — —
C. Ploug.

Koldinghus.

Paa Slotsbanken, højt hævet over den gamle Del af Kolding By, ligger Danmarks største Ruin, Resterne af Kongeborgen Koldinghus. Saaledes har den før saa stærke og stolte Borg nu henligget i 125 Aar. Slottet er gammelt, og det har en lang og broget Historie, baade fra Krigs- og Fredstider. Ofte falder Slottets

* Kæmpen Herkules paa Slotstaarnet.

Historie sammen med store Begivenheder i Danmarks Historie. Valdemar Sejrs Søn, Hertug Abel af Sønderjylland, havde faaet Kolding som Pantelen af Kongen. Men Hertugen laa stadig i Strid med sin Broder Kong Erik, og i Aaret 1247 brændte Kongen flere af Hertugens Byer af. Blandt disse var Kolding. Maaske for at hindre Gentagelser af sligt begyndte Abel i 1248 at bygge Koldinghus som Værn mod de Danskes Indfald i Sønderjylland, og i en Del Aar var Kolding og Koldinghus under Hertugens Styre.

Under Kong Erik Glipping kom Byen og Slottet i Kongens Eje; men da synes Slottet at have været ødelagt; thi det hedder om Erik Glipping, at han i 1268 lod Koldinghus genopføre og befæste, og nu skulde det være Værn mod Indfald sydfra.

Det ældste Koldinghus har ikke været nogen særlig stærk Borg. Den var bygget af Træ eller Bindingsværk. Først saa sent som i 1447 hedder det om Christoffer af Bayern, at han lod en Side af Slottet opføre af Grundmur. Ofte blev der i den følgende Tid lavet om eller bygget, saa Slottet svarede til Tidens og Kongernes Krav. Christian den Tredie byggede meget, og under Christian den Fjerde fik Slottet sin endelige Skikkelse. Han lod saaledes Kapellet og Kæmpetaarnet opføre. Som det endnu kan ses, bestod Slottet da af en stor firefløjet Borggaard i tre Stokværk. Det hele var opført af Grundmur og tækket med Skifer. Desuden var der Kæmpetaarnet og Trappetaarne i Hjørnerne. Til Slottet hørte den store Staldgaard og forskellige andre Bygninger. Højt laa Slottet, og kæmpestort har det taget sig ud ved Siden af Byens lave Huse. De største Rum var Kirkesalen og Riddersalen. Men for øvrigt var de store Bygninger delt i større og mindre Sale og Værelser, hver til sit bestemte Brug.

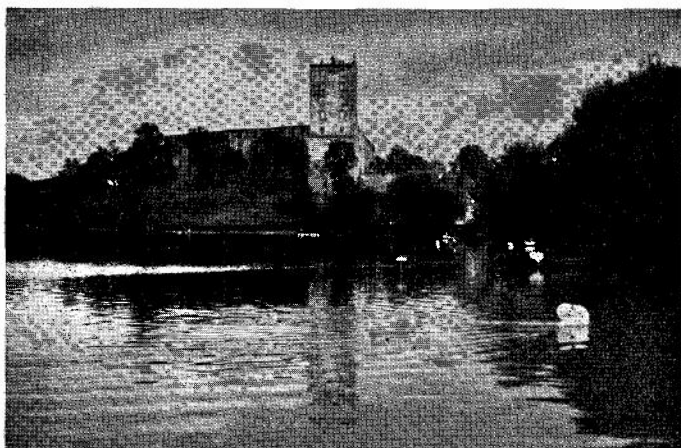
Fra først af var Koldinghus et Pantelen, givet som Pant til forskellige Mænd, der havde laant Kongen Penge. Senere boede der en kongelig Lensmand paa Slottet, og han skulde bestyre Lenet og aflægge Regnskab derfor til Kongen. Fra Frederik den Andens Tid hørte saa godt som alt Gods i Koldingegnen under Kronen. Koldinghus var Midtpunktet, og derfra udgik alle Traade, hvormed det store Len styredes.

En af de mest kendte Lensmænd var Caspar Markdanner (1585—1617). Andre Lensmænd har vel nok været mere betydelige; men medens de fleste Navne forlængst er glemte, mindes Caspar Markdanner endnu over 300 Aar efter sin Død. Det skyldes, at han paa saa mange Maader har indskrevet sit Navn i Byens og Egnens Historie, hvilket ikke mindst Kirkerne bærer Vidne om.

Med Enevældens Indførelse ophørte Lensvæsenet, og Lensmændene afløstes af Amtmænd. Fra 1662 til 1773 boede Amtmændene over Koldinghus Amt paa Koldinghus.

De fleste af vore Konger har opholdt sig paa Koldinghus, som Regel dog kun i kortere Tid. Den første Konge, som tog fast Bolig paa Slottet, var Christian den Tredie. Han boede der fra 1545—49. Ogsaa senere opholdt han sig paa Koldinghus, og der døde han Nytaarsdag 1559. Efter Kongens Død blev Slottet Enkesæde for Dronning Dorothea, der fik udrettet adskilligt til Gavn for Kolding By.

Baade Frederik den Anden og Christian den Fjerde yndede at bo paa Koldinghus, og de opholdt sig der lange Tider ad Gangen. I deres Tid blev der ofte holdt store og pragtfulde Hoffester, ved hvilke der var Besøg af baade danske og udenlandske Stormænd. Om Dagen samledes de høje Herrer paa Rendebanen til

Koldinghus.

J. Ingemann fot.

Turneringer, og om Aftenen gik Dansen paa Koldinghus. De følgende Konger opholdt sig ikke saa meget paa Slottet; men af og til kom de dog paa Besøg, der kunde vare Maaneder.

For Kolding By betød Slottet meget, da det paa saa mange Omraader skaffede Borgerne god Fortjeneste. Til Gengæld var det vel ogsaa Skyld i, at det i Krigstider gik saa haardt ud over Byen.

Flere Gange var Koldinghus i Fjendevold, og hver Gang blev Slottet plyndret og delvist ødelagt. Da Chr. IV i 1627 som slagen Mand vendte hjem fra sin Deltagelse i Trediveaarskrigen, plyndrede hans oprørske Lejetropper baade Byen og Slottet. Faa Dage efter kom Wallensteins Soldater, og de tog, hvad de andre ikke havde faaet med sig. Selve Slottet led stor Overlast, og efter Krigens Slutning tænkte Kongen stærkt paa at flytte baade Slottet og Byen ud paa Hovens Odde i Eltang Sogn. Det blev dog kun ved Tanken, og Slottet blev sat i Stand igen, men kun for at faa

Interiør fra Museet paa Koldinghus.

en lignende Medfart under Svenskekrigen 1643—45. Svenskerne tog alt, hvad der ikke i Tide var ført bort. Atter blev Skaden saa nogenlunde udbedret inden den næste Svenskekrig 1657—60. Svenskerne holdt Slottet besat i længere Tid; men i December 1658 blev det stormet og indtaget af de polske Hjælpetropper. Efter Krigen saa det sørgeligt ud paa Koldinghus, og det tog meget lang Tid, inden Krigens Spor var helt udslettet. Det var sidste Gang, Slottet var i Fjendevold.

1808 oprandt Slottets Skæbnetime.

I Marts Maaned kom spanske Hjælpetropper til Kolding under Anførsel af den franske Marchal Bernadotte, Prins af Pontecorvo (senere svensk Konge under Navnet Carl Johan). Om Aftenen den 29. Marts holdt Prinsen Taffel paa Slottet for sine Officerer. Gildet sluttede ved Midnatstide, og alle gik til Ro saa nær som Portvagten. Et Par af Byens Borgere havde Brandvagt paa Slottet, og ud paa Natten mærkede de Brandlugt. Der var opstaaet Ild i Vagtstuen, an-

tagelig fra Kakkelovnen, som Vagten havde fyret stærkt i.

Hurtig blev der slaaet Alarm, og Slottets og Byens Sprøjter kom snart i Virksomhed, ligesom der mødte Sprøjter fra Fredericia og Christiansfeld. De formaaede dog intet over for det mægtige Baal, og hele Slottet gik op i Luer. Ilden rasede videre hele den næste Dag, og Branden kunde ses viden om. Den følgende Nat naaede Ilden Kæmpetaarnet, hvis ene Side styrtede ned med et tordenlignende Brag og knuste Slotskirkens Hvælvinger og Kælderhvælvingerne.

Den stolte Borg var forvandlet til en røgsværtet Ruin med gabende Vindueshuller. Og denne Gang blev Slottet ikke genrejst.

Staldgaarden brændte ikke, og den har i Aarenes Løb været taget i Brug paa forskellig Maade. En Tid var der indkvarteret Soldater. Senere var der Remontedepot for Hæren. I nogle Aar har det meste af Staldgaarden staaet ubenyttet hen.

I nogle Aar laa Ruinen hen uden Tilsyn som en yndet Tumbleplads for Byens Børn. Men saa blev Ruinen lukket. Senere er den ene Fløj blevet overdækket og rummer nu et stort og interessant Museum, hvor bl. a. en Del af de Sager findes, som blev reddet ved Branden. Som et Minde om svunden Storhed staar paa Taarnets Tinde Herkules, den sidste af fire Stenkæmper. Maaske skal han engang skue ud fra et genrejst Koldinghus.

I ARILDS TID

J Arilds Tid, da end begravet
i dunkle Taager Sjælland laa,
sig Jylland løfted op af Havet,
en Vugge grøn med Gænger blaa;
fra Havet ind i stærke Strømme
til Slægten Kraft og Sundhed drog,
og Barnets lyse Vuggedrømme
stod snart som Daad i Mindets Bog.

Vort bløde Sprog paa Jydens Tunge
faar Kraft som Vesterhavets Klang,
og dog det er saa sødt at sjunge
som Spentruppræstens Vemodssang.
Det lød med Vægt i mandig Tale,
det lød i Enfold uden Bram,
som hist fra Viborg Stændersale
og her fra Skamlingsbankens Kam.

End taler Skamlingsbankens Støtte
om Kampens aldrig endte Tid,
om, hvad vi led, og hvor vi blødte,
og om vort bedste Værn i Strid:
En Grænsevagt, som ikke segner
og giver fejgt sin Post til Pris,
en Kæmpeslæggt, som Ætten regner
fra Ebbesen paa Nørreris.

P. Hansen.

KOLDING OMEGN

Brusk Herreds gamle Segl findes en Tegning, der minder om en Stige, men som dog nok skal forestille en Bro. Herredet har antagelig Navn af Broen over Kolding Aa eller snarere af en Skov, som har været i Broens Nærhed. Denne Skov er maaske blevet kaldt Broskov, og det er dette Navn, som vi i en lidt ændret Form finder i Herredsnavnet.

I. Brusk Herred.

Mod Øst grænser Herredet til Elbodalen med dens mange smukke og maleriske Partier. Sydgrænsen er Kolding Fjord, hvorfra Landet flere Steder hæver sig i ret stejle, men ikke særlig høje Skrænter. Paa den anden Side Kolding er Grænsen Kolding Aa med Aadalen, hvis Nordfærainger danner skønne Partier (Alpedalen). Mod Vest gør Vester Nebel Aa Skel mellem

1559.

Herredet og Ribe Amt. Nordgrænsen mod Jerlev og Holmans Herreder er ikke i saa udpræget Grad en naturlig Grænse. 10 Sogne.

Herredets Jorder er gennemgaaende højtliggende, og de hører til de mere frugtbare i Amtet. Bedst er de i den østlige Del, hvor de overvejende er lermuldede,

Udsigt over Fjorden fra Koldingshus *J. Ingemann fot.*
Taarn.

medens de i de vestlige Sogne er af noget forskellig Godhed. I den sydlige Del er Landskabet meget bakket og afvekslende. Spredt over Herredet findes ikke saa faa større og mindre Skove, og i Forbindelse med de levende Hegn langs Veje og Markskel giver de Egnen et tiltalende Præg af Lunhed og Ynde.

Brusk Herred hørte til det store Krongods, senere Ryttergods, omkring Kolding, og derfor findes der ingen Herregaarde, idet saadanne blev nedlagt efter at være kommet i Kronens Eje. Rundt i Sognene er der flere store Proprietærgaarde; men det er dog især de større Bøndergaarde, som præger Egnen, selv om der ogsaa i nyere Tid er kommet en Mængde mindre Brug til, dels ved Bortsalg af Gaardenes Udmarker, dels ved store Gaardes Udstykning.

Vil vi lære Herredet nærmere at kende, maa vi ud i de enkelte Sogne. Med Jernbanen naar vi ikke vidt;

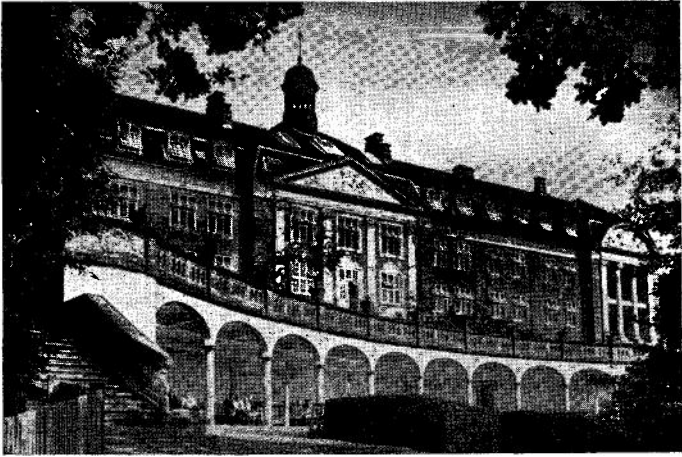
Fra Strandhuse.

J. Ingemann fot.

thi siden Kolding—Egtved Banen er blevet nedlagt, berøres kun de sydligste Sogne af Jernbaner. Men fem gode Landeveje fører fra Kolding ud gennem Herredet. Af og til maa vi dog gøre Afstikkere fra Hovedvejene, hvis vort Billede af Egnen skal blive nogenlunde fyldigt. Paa vor Vej vil vi ikke alene betragte Naturens store Billedbog og se, hvad Mennesker har udrettet; men vi vil ogsaa lægge Øret til og høre, hvad Historien kan berette om de gamle Dage og om hennearne Slægter.

1. Langs Kolding Fjord.

Helt fra gammel Tid har Landevejen fra Kolding til Snoghøj været stærkt befærdet, og det er en stor og broget Skare, der mellem Aar og Dag har befaret den. Simple Bøndervogne knirkede ind til Koldinghus, naar der skulde leveres Landgilde eller køres Ægtkørsel for

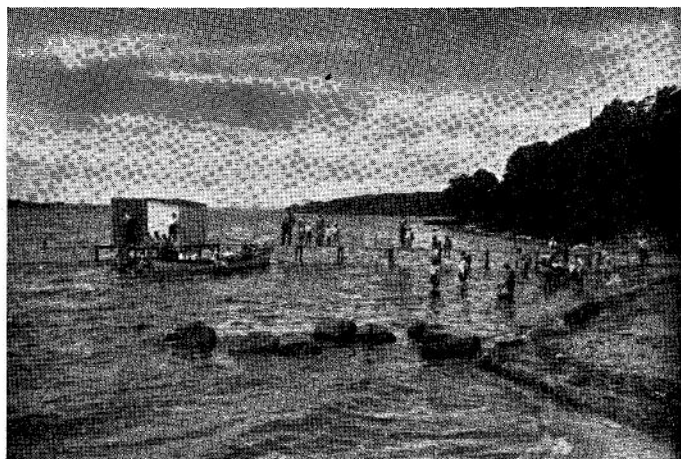

Julemærkesanatoriet.

Slottet. Kongelige og adelige Karosser har passeret den, naar de kom syd- eller østfra. Ofte har store Hærstyrker bevæget sig frem ad Vejen. Undertiden var det vore egne, ofte var det Fjender. Hvem det saa end var, bød Turen paa stor landskabelig Skønhed, om de vejfarende ellers havde Øje derfor.

Nr. Bjært Sogn. Fra Kolding gaar Vejen et Stykke langs Fjorden; men snart trækker den sig lidt længere ind i Landet. Brede Bakkedrag veksler med Dalstrøg og Slugter. Af og til er der Udkig til Fjorden. Men vi ser ikke, hvad der gemmer sig nede bag Skrænterne. Derfor vælger vi at følge en anden Vej langs Fjorden. Fra Strandvejens Villarække kommer vi til Strandhuse, der for en Del Aar siden var et fattigt Fiskerleje. Nu er det en hel lille By med Skole, Forsamlingshus og Badehotel. Ved Vandet og op ad de stejle Skraaninger ligger Villaer og Sommerhuse, hvorfra der er en smuk Udsigt over Fjorden og ind mod Kolding.

Videre fører Vejen til Julemærkesanatoriet, der er et

Fra Drejens.

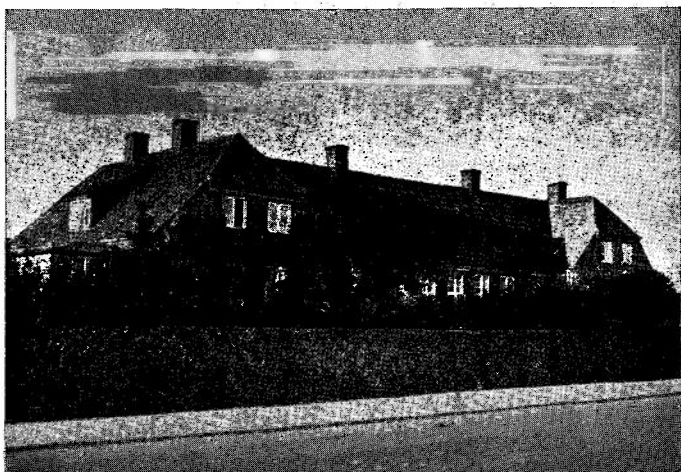
J. Ingemann fot.

imponerende Bygningsværk, opført i Aarene 1909—11, væsentligst for de ved Salg af Julemærker indkomne Penge, senere udvidet ved Nybygninger. Lunt og godt ligger det, skærmet mod Nord og Vest af skovklædte Banker. Tusinder af Børn har her i Aarenes Løb søgt og fundet Lægedom for Tuberkulose.

Endnu længere mod Øst er Drejens Odde med Fyr, Lodsstation og Vejle Amts Plejehjemsforenings Op-tagelseshjem.

Vi naar tilbage til Landevejen ved Nr. Bjært, en an-selig Landsby med store, gamle Gaarde og pyntelige Nybygninger langs Landevejen. Kirken er opført 1889. Den har Kor, Skib og Taarn med Spir. I Byen er Præstebolig, ny Skole, Forsamlingshus og nyt And-elsmejeri.

Eltang Sogn. I en stor Slynngning fører Vejen over et Dalstrøg, hvis sydligste Del er den nu udtørrede Eltang Vig, og saa er vi i Eltang Sogn. En Vej drejer snart af mod Nord gennem Eltang Stationsby med Forskole og

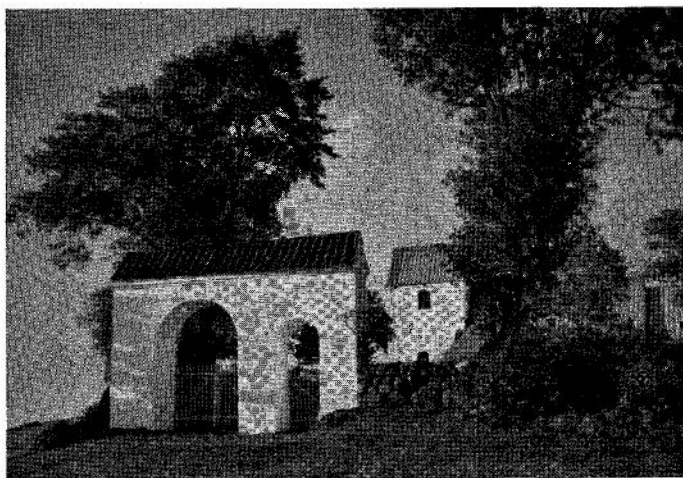

Nr. Bjært Skole.

Wm. Berthelsen fot.

fører videre op over et Bakkedrag til Eltang Kirke. Den er som de fleste af Egnens Kirker gammel. Kor og Skib er af raa Kampesten. Taarn og Vaabenhus er senere tilbygget af Munkesten. Altertavlen og Prædikestolen blev for nogle Aar siden smukt restavreret. Ved Kirken ligger den gamle Rytterskole, der nu kun benyttes til Beboelse, idet der er opført en ny Skolebygning ved Siden af. Lidt Øst for Kirken, i N. Stenderup By med flere større Gaarde, ligger den smukke gamle Præstegaard. Svenskerne brændte Præstegaarden af i Krigen 1657—60, og de frarøvede Præsten Niels Bøgvad al hans Ejendom. Flere Ejendomme i Sognene blev afbrændt, og mange Beboere døde af Pesten, som fulgte i Krigens Spor.

Paa Eltang Mark er der flere overpløjede Gravhøje. Den højeste er lige Syd for Landevejen. Det er Galgebakken. Her maatte i ældre Tid adskillige Syndere sone deres Brøde. Nogle endte deres Liv i Galgen; andre blev halshugget og maatte derefter klæde Hjul

Eltang Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

og Stejle. De vejfarende har sikkert skyndt sig forbi det uhyggelige Sted, især hvis det var efter Mørkets Frembrud.

Videre frem kommer vi forbi Eltang Byskole og naar snart en velholdt Krigergrav paa Vejens søndre Side. Mindesmærket fortæller, at her hviler to Soldater, som faldt i Kampen ved Gudsø 7. Maj 1849.

Fra Bakker her er der en sjælden smuk Udsigt. Man ser ud over et Landskab, der bugter sig i Bakke og Dal, og Bøgen spejler sin Top i Fjordens Vand. Storslaaet, men samtidig blidt og smilende. Det minder maaske mere om Øernes Natur end om den jyske. Vi ser ud over den lavvandede Gudsø Vig med den lillebitte Ø Kragborg i Midten. Ved Øen fandtes i 1932 en Boplads fra den ældre Stenalder, og der blev fremdraget en stor Del Vaaben og Redskaber af Hjortetak, Ben og Flint. Ud mod Kolding Fjord begrænses Vigen af den skovklædte Hovens Odde, hvor antagelig Egnens Gudehov har været i Oldtiden. Her var det ogsaa, at

Landskab ved Eltang.

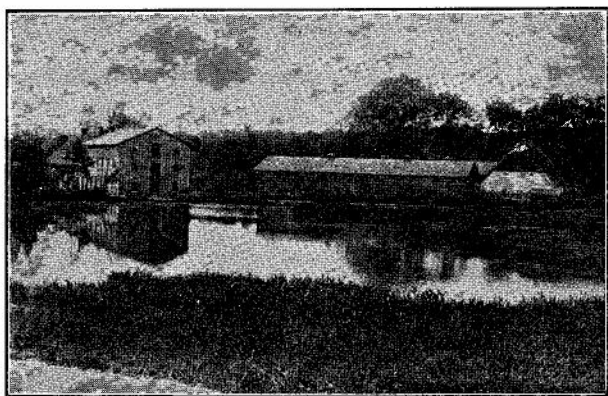
Wm. Berthelsen fot.

Christian den Fjerde paatænkte at lægge Jyllands Hovedfæstning, den, der senere blev Fredericia. Paa den anden Side Fjorden ser vi de store Statsskove i Sdr. Stenderup, og bagved begrænses Udsigten af Skamlingsbanken. Mod Øst rækker Synet til Fænø og store Dele af Vestfyn. Nordpaa ser vi ud over et bakket Land med Marker og levende Hegn.

I Dalen foran os ligger Gudsø By med Mølle. Omkring denne By udkæmpedes 7. Maj 1849 en heftig Kamp mellem Danskerne og Oprørerne med ret store Tab paa begge Sider, og Kampen endte med, at Danskerne trak sig tilbage mod Fredericia. Under Kampen blev Gudsø By skudt i Brand af Fjenderne.

2. Ved Elbodalen.

Sdr. Vilstrup Sogn. I Gudsø forlader vi Landevejen, og et Par Kilometer mod Nord kommer vi til Sdr. Vilstrup, en ret stor Landsby med ny Skole, Forskole, For-

Gudsø Mølle.

I. F. Kiær fot.

samlingshus, Missionshus og nyt Andelsmejeri. Kirken ligger et Stykke Vest for Byen. Den har Kor, Skib og Taarn, som dog nu ikke er stort højere end Skibet. I sin Tid har det sikkert været højere, og det er antagelig faldet ned i 1579; thi i dette Aar kom en Kirkeklokke fra Vilstrup til Kolding, og i Stedet blev der leveret et Tusind Tagsten til Kirken. Siden har Klokken hængt i en Træstabel ved Korets Østgavl. I 1660 blev Blyet taget af Vilstrup Kirke for at bruges til Tækningen af Slotskirken paa Koldinghus. Nu har kun Koret Blytag. Kirken frembyder for øvrigt intet af særlig Interesse. Omkring Vaabenhusdøren er indmuret tre middelalderlige Gravsten med indhuggede Billeder. Paa Kirkegaarden findes en Kriegergrav med Mindesmærke over Soldater, faldne i Gudsøkampen.

Herslev Sogn. Fra Sdr. Vilstrup gør vi en Afstikker ind i Herslev Sogn. Vi kommer igennem Højrup By, hvis Skole ligger et Stykke fra Byen. Mellem Højrup og Herslev, paa den nedlagte og nedbrændte Højrup

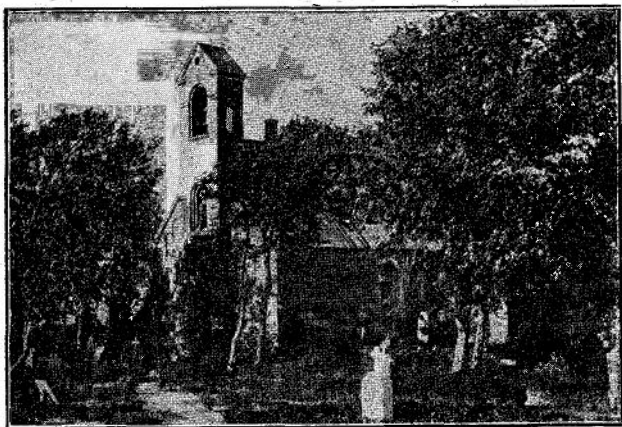
Sdr. Vilstrup Kirke.

I. F. Kiær fot.

Kros Grund er opført et nyt Andelsmejeri. Ved Elbodalen, paa en meget smuk, men efter vor Tids Krav mindre velegnet Plads, ligger endnu det gamle Mejeri »Kildevæld«, Egnens første Andelsmejeri.

Lidt Øst for Herslev By naar vi til Kirken. Den har kun Kor og Skib, men er alligevel anselig. Kirken synes at være udvidet to Gange ved Tilbygning mod Vest. Den har en rigt udskaaret Altertavle fra katolsk Tid. Klokken hænger i en Murkam over Kirkens Vestgavl. Paa Kirkegaarden er en Gravhøj fra Oldtiden, og paa denne Høj skal i sin Tid have staaet et Klokketaarn. Ved Kirken er Missionshus og Forsamlingshus.

I Herslev By finder vi en interessant gammel Præstegaard, og Skolen er en af Fr. IV's Rytterskoler. Længere mod Nord i Sognet ligger den lille By Follerup og nær derved Follerupgaard, som er Herredets største Gaard. Her var i gammel Tid en Hovedgaard, der ligesom alt det øvrige Gods kom under Kronen, og først efter Krongodsets Salg i 1765 blev den nuværende Follerupgaard oprettet. Sognets Jorder er meget gode,

Herslev Kirke.

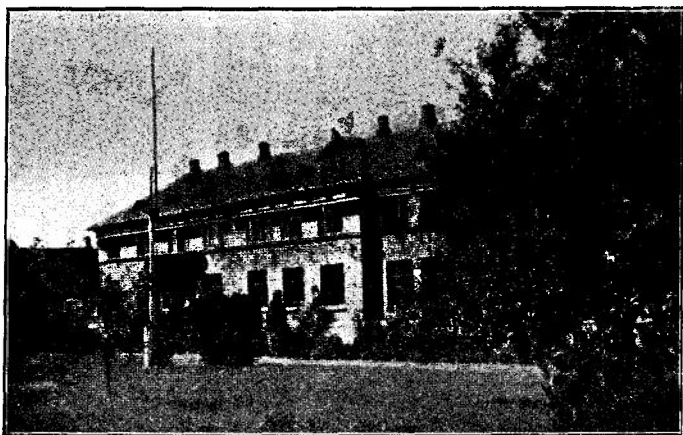
I. F. Kiær fot.

og der er en hel Del Skov. Langs Elbodalsens skovklædte Sider er der mange naturskønne Pletter.

For at blive inden for Herredets Grænser maa vi atter tilbage til Sdr. Vilstrup Sogn; men nu vælger vi Vejen over Herslev Fælle. Snart ser vi et stort Bygningsskompleks til højre for os. Det er Landerupgaard Skolehjem.

Der fortælles, at Landerupgaard i gammel Tid skal have været en Kongsgaard; men noget bestemt vides ikke. Den kom under Kronen 1646 og blev senere solgt sammen med det øvrige Krongods. Sagnet om en Kongsgaard bestyrkes derved, at en gammel Helligkilde Øst for Gaarden kaldes Kongens Kilde. Det hedder i de gamle Beretninger, at Kongerne skulde vaskes i Kildens Vand, inden de overtog Styret. Vandet gav Lægedom for daarlige Øjne.

Flere af Landerupgaards Markskel er meget skæve. Ogsaa her er Sagnet til Rede med en Forklaring. Engang vilde Harald Blaatand bade i Kilden. Nær der-

Landerupgaard.

I. F. Kiær fot.

ved boede en Mand, som havde en lille Ejendom. Kongen skal da have lovet ham, at han maatte faa saa megen Jord, som han med sine Stude kunde ompløje, mens Kongen var i Bad. Manden satte selvfølgelig Fart paa, og det lykkedes ham at indpløje Landerupgaards Marker. Men med Retningen tog han det ikke saa nøje, og Skellene blev ikke særlig lige.

Ved Kongens Kilde var i sin Tid en Runesten med en meget utydelig Indskrift.

Landerupgaard blev i 1867 solgt til Bestyrelsen for Opdragelsesanstalten Flakkebjerg og indrettet som en Filial deraf. Senere er den omdannet til Skolehjem. Hovedbygningen er i to Stokværk med høj Kælder; men ved Siden af er der opført flere Bygninger. Der hører et stort Landbrug til Gaarden. Tidligere blev det drevet ved Elevernes Hjælp. Nu er det bortforpagtet.

Ved Kilden er rejst en Mindesten for Landerupgaards første Forstander, Justitsraad Møller.

Lidt Nord for Landerupgaard er der tæt ved Vejen

et Vandhul, som kaldes Karethullet. Sagnet beretter, at Herskabet fra Landerupgaard engang i Mørke kom bort fra Vejen og kørte i Hullet med fire sorte Heste for den fine Karet. Hestene og Karet blev i Hullet; men Folkene blev dog vist reddet.

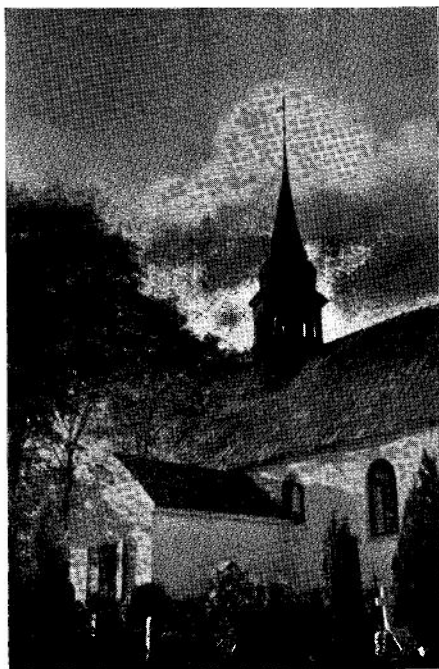
3. Ad Vejle—Kolding Landevej.

Viuf Sogn. Gennem Vilstrup Skov naar vi til Viuf (eller Viv). Sognets eneste By, Viuf, ligger ved Landevejen, en stor og pæn Landsby med Kirke, Skole, Alderdomshjem og Kro.

Den gamle Kirke er i Tidens Løb blevet ændret meget. Den har haft baade Apsis og Taarn. Apsis er forsvundet, og Taarnet har nu kun Skibets Højde. Det bærer et lille Spir. I Korets Østgavl sidder en Granitsten med en indhugget Kristusfigur og en latinsk Indskrift: »Jeg er Vejen, Sandheden og Livet.« Altertavlen er gammel; men Billedet er nyt. Der findes flere gamle Ligsten i Kirken.

Af større Gaarde kan nævnes Elisabethsminde og Nielsensminde. Viufgaard, der nu efter en Brand er delvis udstykket, var i gammel Tid en Hovedgaard, som kom ind under Krongodset. Den nuværende Gaard har i sin Tid været ejet af Major Ingwersen, der drev en saa omfattende Studehandel, at han blev kaldt »den østjyske Studekonge«. I 1849 brændte Gaarden ved Soldaternes Uforsigtighed.

Samme Dag, som Kampen ved Gudsø fandt Sted, var der en mindre Træfning ved Viuf mellem General Ryes Afdeling og Oprørerne. Efter en kort Kamp trak Danskerne sig tilbage. En Krigergrav ved Landevejen Nord for Viuf minder om Kampen.

Vinuf Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

Vi følger Landevejen sydpaa og naar over Almindedalen, der flere Steder danner smukke Partier, til

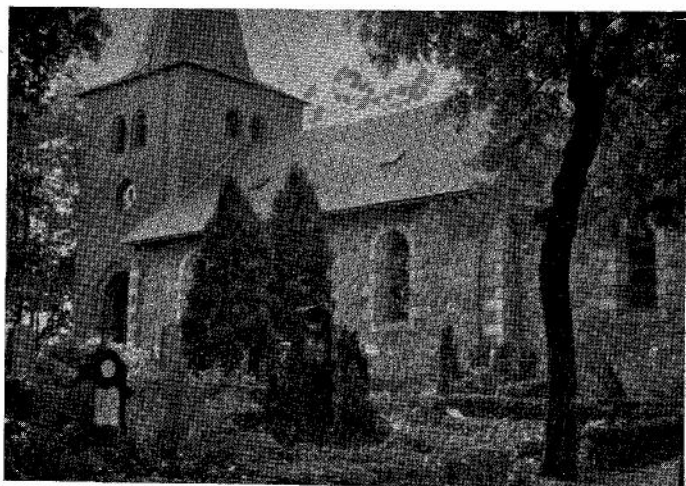
Almind Sogn.

Eggen Nord for Kolding hed i gammel Tid Almind Syssel, og naar Almind var Hovedby i et Syssel, skyldes det sikkert, at der har været en Kongsgaard i Sognet. En Bakke i Alminddalen kal-

des Kongensholm, og dér har maaske Gaarden ligget. Paa Sysselbjerg skal Tingstedet have været.

Almind ligger ved Landevejen. Det er Sognets største By med Kirke, Præstegaard, Skole, Alderdomshjem og Forsamlingshus. Kirken er opført 1887 paa den gamle Kirkes Plads. Kor og Skib er af Granit med Skifertag; Taarnet er opført af Mursten og har Blytag. Altertavlen og Himlen over Prædikestolen er fra den gamle Kirke, og der blev indmuret nogle gamle Ligsten i Vaabenhuset.

I 1645 stod der ved Almind et Slag mellem Danske og Svenske, og Danskerne gik af med Sejren. De faldne Svenskere blev begravet i en Høj paa Kirke-

Almind Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

gaarden, »Svenskhøjen«. Denne Høj blev sløjftet for omkr. 50 Aar siden, og siden blev der rejst en Sten paa Pladsen.

Chr. V lod i 1674 indrette en befæstet Lejr Vest for Almind, og under Kongens Ledelse blev der holdt store Øvelser med Soldaterne. Spor af Skanserne ses endnu.

Den 14. Juni 1786 udbrød en stor Ildebrand, som lagde Halvdelen af Almind By i Aske.

I Sognets østlige Del er Byen Møsvraa (eller Mosevraa) og mod Vest Dons By med Skole og Forsamlingshus. Til Dons er knyttet Mindet om den kendte Lægprædikant Peder Larsen Skræppenborg, som fra 1841 til sin Død 1873 boede paa Donsgaard.

Han stammede fra Fyn, og i nogle Aar boede han paa Gaarden St. Skræppenborg i Brylle Sogn. Gaarden havde han faaet ved Giftermaal med Ejerindens Datter. Her kom Peder Larsen ind i en Kreds af religiøst vakte, og det førte til, at han blev Lægprædikant.

Almind Dalen.

Wm. Berthelsen fot.

Baade paa Fyn og i Jylland foretog han talrige Prædikerejser, og han blev flere Gange straffet med Fængsel og Bøder for sin Virksomhed. Paa Donsgaard holdt han hvert Aar store Møder med dygtige Talere, og Møderne samlede mange Tilhørere. For at skaffe Plads opførte han et nyt Stuehus, og i den ene Ende lod han indrette en Forsamlingssal. Særlig bekendt blev hans »Høstgilder«, der egentlig var Møder; men han bespiste alle dem, der kom til Møderne. Disse Møder blev en Slags Forløbere for de senere Efteraarsmøder.

Skræppenborg, som han kaldte sig efter Gaarden paa Fyn, døde 1873. Hans Jordefærd var den mest storslaaede, man havde set paa disse Egne. Følget var paa omkring 1000 Mennesker, der imellem 30 Præster.

I 1902, paa Hundreдаarsdagen for hans Fødsel, blev der rejst en Mindesten for ham i Donsgaards Have. Stenen, der er to Meter høj, er prydet med et Billede af Peder Larsen.

Bramdrup Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

Lidt Nord for Dons By ligger i Dalen den gamle Dons Vandmølle. 7. Maj 1849 blev den skudt i Brand af Tyskerne.

Bramdrup Sogn. Gennem Dons gaar Landevejen fra Kolding til Tarm, og vi følger den mod Syd, til den mødes med Vejlevejen. Saa er vi naaet til Bramdrup Sogn. Den største By, Bramdrupdam, ligger ved Landevejen. Her er Skole, Kro og et stort moderne Andelsmejeri. Desuden er der Holdeplads for Kolding—Trolldhede Banen. Lidt Øst derfor er Bramdrup By med Kirke, Skole og Forsamlingshus. Kirken er af anselig Størrelse. Den har Kor med Apsis, Skib og Taarn. Kor og Skib er fra romansk Tid, opført af Granitkvadre. I 1880 blev denne Del af Kirken ombygget og udvidet, og samtidig opførtes et Vaabenhus. Paa Skibets ene Væg findes et stort Kalkmaleri, »den barmhjertige Samaritan«, udført af Niels Skovgaard og bekostet af

en Privatmand. Kirkens gamle Prædikestol opbevares i Museet paa Koldinghus.

Paa Kirkegaarden er et Mindesmærke for 11 Soldater, der faldt ved Kolding 23. April 1849.

Bramdrup Skov er et Udflugtssted med Restauration.

Den sydlige Del af Bramdrup Sogn blev i 1930 indlemmet i Kolding Købstad.

4. De vestlige Sogne.

Harte Sogn. Ad Esbjerg Landevej kommer vi til Harte med Kirke, Skole, Forsamlingshus og Missionshus. Kirken bestaar af Kor, Skib og et lavt Taarn. Altertavlen har et Maleri (Paaskemorgen) af H. Ager-snap. Den gamle interessante Præstegaard, hvis ældste Del blev nedbrudt for nogle Aar siden, er i Paaby, lidt Syd for Landevejen.

Harte Sogn grænser mod Syd til Kolding Aa. Dalstrækningen langs Aaen kaldes Alpedalen og er bekendt for sin Skønhed. Her ligger Ejstrup Stationsby med Skole og Afholdshjem. Samme Dag, som Kampen stod ved Kolding, 23. April 1849, var der en mindre Kamp ved Ejstrup. Paa Harte Kirkegaard er der rejst en Mindesten over tre Soldater, som faldt i denne Kamp.

Saltværket ved Harte. I gamle Dage var Salt en kostbar Vare. Lidt lavede man her i Landet; men det meste maatte indføres fra Udlandet. Her brugtes i de Tider store Mængder af Salt, dels i Husholdningerne, dels ved de store Fiskepladser til Sildens Nedsaltning. Det vakte derfor stor Opmærksomhed, da man lidt

Harte Skole.

Wm. Berthelsen fot.

før 1500 opdagede en Saltkilde ved Harte. En Tysker fik af Kong Hans Tilladelse til at drive et Saltværk mod, at Kongen fik Halvdelen af det indvundne Salt. Stort Udbytte gav det nok ikke. Senere overdrog Fr. I Driften af Saltværket til Johan Rantzau med flere paa samme Betingelser; men heller ikke for dem blev Saltværket nogen Guldgrube.

Chr. III.s Enke, Dronning Dorothea, interesserede sig meget for Sagen, og hun lod udføre store Arbejder derude, dog uden at Udbyttet svarede til de store Bekostninger. Værket forfaldt snart, og de rige Skatte i Jorden faar nok Lov at ligge. Men paa et andet Omraade er Harte i vore Dage blevet Hjemsted for et Anlæg af stor Betydning, idet Kolding Oplands Højspændingsværk her har bygget et storstilet Vandkraftanlæg til Fremstilling af Elektricitet. Søerne ved Dons, som man i sin Tid uden rigtig Held søgte at udtørre, er af Værket købt som Vandbeholder, og de er nu mere

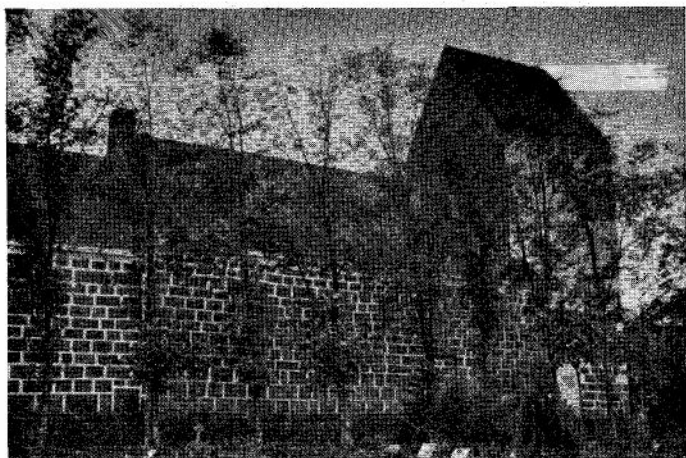
Vester Nebel Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

vandrigende end nogensinde. Ved Værket styrter Vandet med et Fald paa 23 Meter gennem Rør ned i Turbinerne. Elektriciteten sendes ud over et stort Omraade.

Vester Nebel Sogn. Vi drager nu mod Nord til Vester Nebel. Sognets eneste By, Vester Nebel, ligger ved Landevejen til Egtved. Der er Kirke, Skole, Forsamlingshus, Alderdomshjem, Kro og Andelsmejeri. I Byen staar en Mindesten, Portrætbuste paa Granitsokkel, rejst til Minde om Severin Jørgensen, der var Uddeler i Vester Nebel Brugsforening. Det var efter hans Forslag, at Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger blev stiftet, og det er denne Forening i Forbindelse med Danmarks Brugsforeninger, som i 1926 rejste Mindet.

Den store Gaard Elkærholm er udstykket i Statshusmandsbrug.

Ø. Starup Kirke.

Wm. Berthelsen fot.

Ø. Starup Sogn. Turen gennem Brusk Herred ender saa i Ø. Starup, der er Herredets største og folkerigeste Sogn. Det ret frugtbare og skovrige Sogn synes i gammel Tid at have virket særlig tiltrækkende paa Stormænd, idet der har været ikke mindre end seks Hovedgaarde i Starup. De betydeligste var Nygaard, Skovgaard og Damsgaard. Da Kong Fr. II købte eller tilbyttede sig Jordegodset omkring Kolding, kom han ogsaa i Besiddelse af Starupgaardene, og dermed var Herremandstiden forbi. Den eneste af Gaardene, som fik Lov at bestaa, var Nygaard. Den blev udvidet med Jord fra andre Gaarde og blev gjort til en Kongsgaard, hvor Kongen af og til opholdt sig. Under Krigen 1643—45 blev Nygaard delvis ødelagt, og noget senere blev den nedrevet. Jorden blev udlagt til Brug for Rytteriet, og der blev opført en Del Barakker. Siden opstod en By paa Jorderne, og den skulde hedde Nyborg; men Folk kaldte den stadig Barakkerne, og det blev til Bynavnet Brakker. Efter Krongodsets Salg er der atter blevet en Del

store Gaarde, hvoraf de største er Fønixsborg, Nygaard, Egeland og Skovgaard.

Starup By har Kirke, Præstegaard, Skole og Forsamlingshus. Kirken er en af vore interessanteste Landsbykirker. Den har Kor, Skib, Taarn og Vaabenhús. Kor og Skib er af Granitkvadre. Koret har haft Apsis; men den er nedbrudt, og i Stedet er der en Tilbygning af Mursten. Der er i Kirken en Del smukke Granitfigurer fra Middelalderen, saaledes St. Michael fælder Dragen, og de regnes for de bedste, vi har af den Slags. Ret enestaaende i sin Art er ogsaa den gamle Granitdøbefont med Figurer og Slangeslyngninger. Den gamle Altertavle fra katolsk Tid er flyttet ned i Kirken, og en ny med Maleri af H. Agersnap, Kristus i Emaus, er opsat i Stedet.

I Aagaard er der Frimenighedskirke, Præstebolig, Skole, Friskole, Andelsmejeri og Mølle. Kirken er opført 1887. Den kendte Præst V. Brücker virkede der i en lang Aarrække. Han fik oprettet en Højskole, der senere er blevet omdannet til en Havebrugsskole.

Foruden disse to Byer er der i Sognet Byerne Fredsted, Hesselballe, Borlev, Brakker (med Skole) og Gravens. Ved Borlev anlagde Chr. IV et Salpeterværk, hvorfra der leveredes en betydelig Mængde Salpeter til Krudtværkerne. Salpeterværket er muligvis gaaet til Grunde under Svenskekrigen 1643—45; men Sporene af det ses endnu.

II. Nørre Tyrstrup Herred.

Den sydligste Del af Vejle Amt er Nørre Tyrstrup Herred eller »de otte Sogne«. Oprindeligt hørte Sognene til Sønderjylland; men efter Fredsslutningen i 1864 blev de ved Danmark. Det var kun en ringe Er-

Fra Fovslet Skov.

Axel Johansen fot.

statning for det tunge Tab, og vi maatte desuden give Vederlag derfor andet Steds. De otte Sogne blev lagt under Vejle Amt, som derved fik en betydelig Forøgelse i Areal og Folketal.

18. Mærk.

Norre Tyrstrup Herreds Grænse dannes mod Nord af Holdingfjord med Ugstrup Vig, mod Øst af Lille Bælt, der affætter Mosvig. Mod Syd grænser Herredet til Haderslev Amt og mod Vest til Ribe Amt. — 8 Sogne.

I knap 70 Aar har de otte Sogne haft Historie fælles med Vejle Amt. Vel var Sønderjylland en Del af det danske Rige; men som Hertugdømme var det ofte i Modsætning til det øvrige Land. Derved kom Sognenes Historie i ældre Tid jævnlgt til at afvige fra Vejle Amts og Kongerigets.

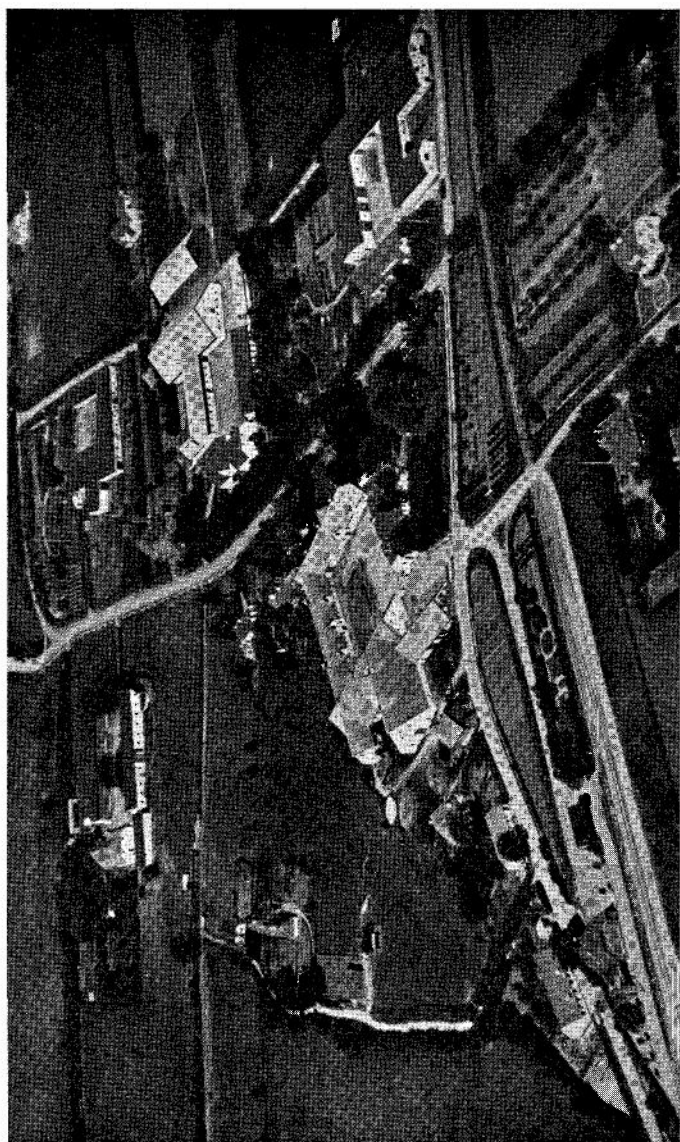

Fra Sdr. Bjært Strand.

Axel Johansen fot.

Landskabet er ikke meget forskellig fra Egnen mellem Kolding og Vejle Fjorde, blot har det et endnu mere smilende og hyggeligt Præg. Her er Bakker og Dale, her er store og smaa Skove med brede Bøge. Langs Vejene og omkring Markernes Tavl er der tætte blomstrende Hegn. Jorderne er fede og frugtbare. Gode Frugthaver hygger om pyntelige og velbyggede Gaarde og Huse. Saaledes er den sønderjyske Natur, som vi træffer den mod Øst fra Flensborg Fjord til Kolding Fjord. Det er disse Egne Digteren Edvard Lembcke har skildret i de kendte Linier:

„Du skønne Land med Dal og Bakker fagre,
 med grønne Enge og med gyldne Agre;
 med Kløfterne, hvor Bækken,
 sig gennem Krattet snor,
 og langs med Vejen Hækken,
 hvor Fugleskaren bor!
 Skønne Land! I din rige Have
 Mindets Blomst gror paa Heltegrave,
 Mindets Blomst!“

En moderne Landsby (Binderup).

A/S Nordisk Luft-Foto Eneret.

Kortere, skønnere og mere træffende kan det ikke gøres.

Mere end om nogen anden Del af Amtet gælder det, at de otte Sogne er de store Gaardes Land. Betegnelsen passede vel bedre for en Del Aar siden; thi ogsaa her er der sket en Del Udstykning til mindre Brug. Men endnu er det de store Proprietærgaarde og Bøndergaarde, der præger Egnen.

Et stort Antal gamle Borgpladser vidner om, at der i Middelalderen har været mange Borge. I Stenderup har der saaledes været fire. Kun om en enkelt af disse, »Skinkelsborg«, haves sikre Efterretninger. Borgpladser kan ogsaa paavises i Sdr. Bjært, Taps og Ødis. Det sidste Sted ses Vest for det nuværende Fovslet et stort Voldsted, hvor den gamle Gaard har ligget. Efter Omfanget synes den at have været Egnens største befæstede Gaard. Fovslet og det nærliggende Drenderup ejedes i flere Hundrede Aar af Slægten Lindenow. En Gravsten findes i Ødis Kirke. Frederik den Anden købte alle Gaardene i Sognene Syd for Kolding; dermed forsvandt Herremændene og snart ogsaa Borge. Enkelte af de største Gaarde blev drevet som Aylsgaarde, senere blev de bortforpagtet. Hen imod 1800 solgtes de.

1. Sogne og Byer.

De otte Sogne er: Vonsild, Dalby, Sdr. Bjært, Sdr. Stenderup, Vejstrup, Hejls, Taps og Ødis. De er af meget forskellig Størrelse. Ødis er det største, Dalby det mindste. Der er let Adgang til at komme rundt i Sognene. Med Fjorddamperne kommer man til Christiansminde og Løverodde. Ved Rebæk Strand og flere Steder ved Lille Bælt er der om Sommeren et livligt

Badeliv, Jernbaner og gode Veje fører ind i Landet. De to Privatbaner til Hejlsminde og Vamdrup snor sig saaledes rundt, at de berører samtlige Sogne og de fleste Byer.

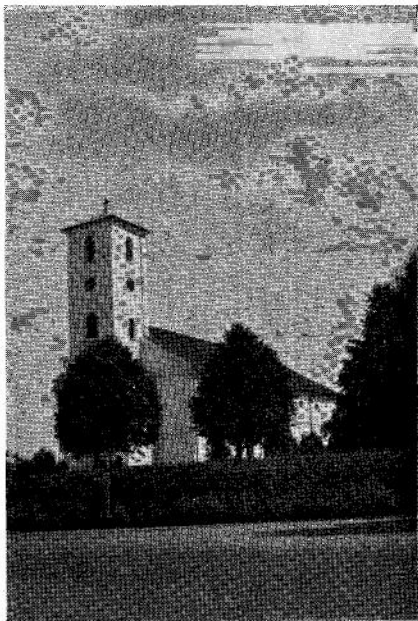
I Stenderup Sogn er der store Stats-skove. De er bekendt for deres

Frodighed og Skønhed, og fra Skrænterne ud mod Bæltet er der smukke Udsigter.

Ogsaa i Ødis er der gode Skove, ligesom en Del mindre Skove findes spredt i Sognene.

Fra Stenderup Hage gik det svenske Fodfolk i 1658 over det tilfrosne Bælt, medens Rytteriet kom over lidt sydligere ved Hejlsminde.

Byerne er gennemgaaende store. I Almindelighed plejer de gamle Byer at være de største; men her ser man, at yngre Byer er blevet større. Byer som Ødis, Taps og Hejls er antagelig de ældste; men Stenderup og Vejstrup, der hører til de yngste, er overgaaet dem i Størrelse. Der menes, at Aarsagen hertil er den, at store Dele af Egnen i ældgammel Tid var bevokset med Skov (den store Farrisskov), og da saa Skovene til Dels faldt, blev der Plads for store Nybyer. I Hoved-

Vonsild Kirke.

J. Ingvertsen fot.

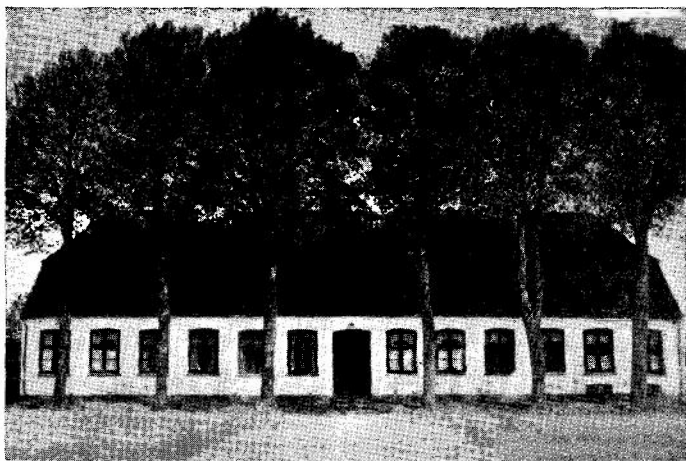

Taps Kirke.

J. Ingvartsen fot.

byerne er der Kirke, Skole, Missionshus, Forsamlingshus, Mejeri og Forretninger, som man ser det i de fleste Landsbyer i vore Dage.

De gamle tæt sammenbyggede Landsbyer frembød stor Brandfare, hvis der opkom Ildebrand. En af de største Brande, som har hærget vore Landsbyer, var antagelig den, der i 1807

Gaard i Hejls.

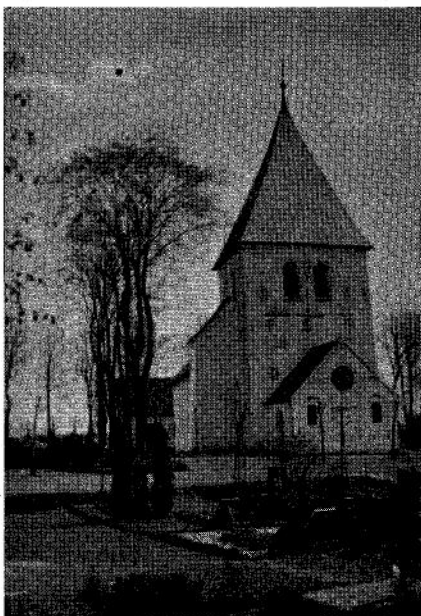
lagde det meste af den store By Stenderup i Aske.

Af de 8 Kirker er Halvdelen gamle, medens de øvrige er forholdsvis ny. Haderslev Provstis Kasse skal i sin Tid have været saa velbeslaaet med Penge, at det fristede til at rive gamle Kirker ned og bygge ny i Stedet. De ny Kirker er alle opført i det 19. Aarhundrede.

Den anseligste af de gamle Kirker er

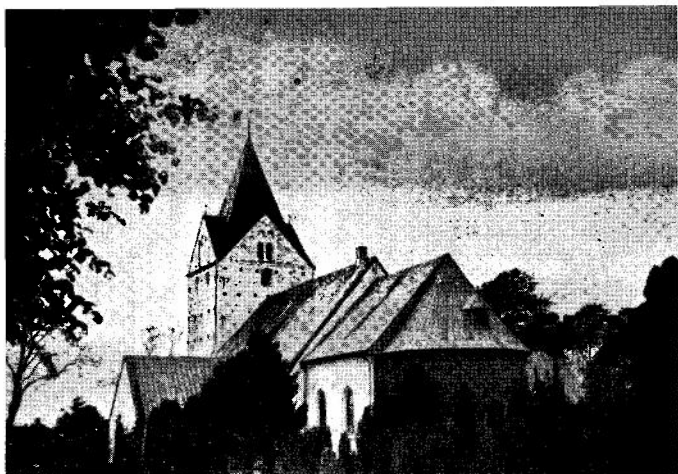
Sdr. Bjært Kirke. Det er en romansk Granitkirke med Apsis, Kor, Skib og Taarn. Kirken har en rigt udskaaren Altertavle fra 1624. Lignende Kirker er der i Sdr. Stenderup og Taps, den sidste med en interessant Altertavle fra katolsk Tid. Syddøren med fire Søjler og en Overligger, hvorpaa Korsfæstelsen er fremstillet, fører nu ind til Vaabenuset. Hejls Kirke har ikke som de andre Apsis; men der er tilbygget et Sakristi ved Korets Nordside. Ogsaa der findes en af de gamle katolske Fløjaltertavler.

Vonsild Kirke er den først opførte af de nyere Kirker. Grundstenen blev nedlagt af Kong Frederik den Sjette i 1824. Kirken minder meget om Frue Kirke i København, og den er da ogsaa opført efter Tegning

Hejls Kirke.

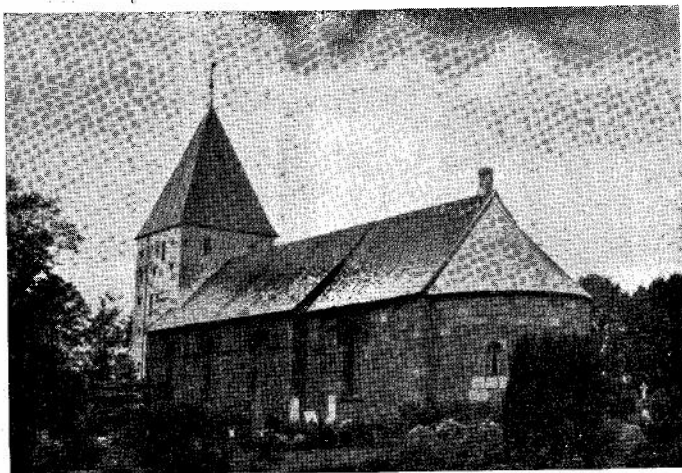
J. Ingvertsen fot.

Sdr. Bjært Kirke.

J. Ingvertsen fot.

af samme Kirkes Bygmester. Til de øvrige tre Kirker i Vejstrup, Ødis og Dalby er Materialet fra de gamle Kirker delvist benyttet, ligesom ogsaa Inventaret er

Sdr. Stenderup Kirke.

J. Ingvertsen fot.

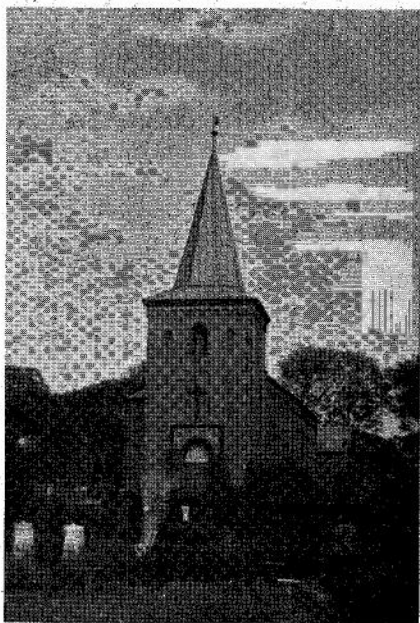
overført. Koret i Ødis Kirke er udsmykket med Freskomalerier.

Ved Skamlingsbanken opførte G. Himmelstrup med Støtte af Egnens Befolkning i 1903 en Højskole. Den blev drevet til 1918, da den blev solgt til Staten og omdannet til Pige hjem.

2. Omkring Tinghøj.

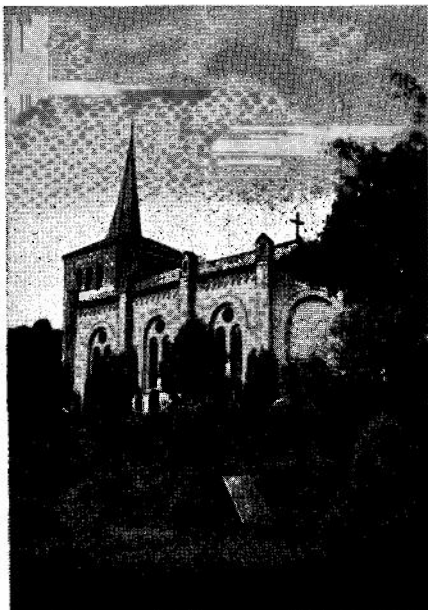
Naar man paa Vejen fra Kolding til Skamlingsbanken har passeret den idylliske Slugt ved Dalby Mølle, kommer man snart efter over en Lavning, hvor Jernbanen skærer Vejen. Her ligger en stor og smuk Stendysse, en Oldtidsgrav, som bestaar af otte store Sidesten og en mægtig Overligger, der skal veje 30,000 kg. Oprindeligt var den omgivet af en Jordhøj; men for 100 Aar siden blev Fylden fjernet, og man fandt da foruden et Par Menneskeskeletter en Del Vaaben og Redskaber af Flint.

Sagnet fortæller, at Herremanden paa Straarup engang vilde flytte

Dalby Kirke.

J. Ingvartsen fot.

Ødis Kirke.

J. Ingvertsen fot.

den store Overligger, og man var begyndt paa Forbedelserne. Men saa blev der om Natten en frygtelig Uro paa Gaarden. Der tumledes paa Loftet og i Kældere, saa man blev klar over, at de »underjordiske« var imod Flytningen, og Arbejdet blev opgivet.

Lige Øst for Straarups Have findes et andet Minde om Oldtidsfolkets Færden. Det er en mægtig Langdysse

med flere Gravkamre, som dog forlængst er udgravet og forstyrret. Højen er omgivet af 34 store Randsten. Tidligere har der været flere; men de er blevet bortført. Paa Højen vokser nogle Træer, og der fortælles, at Straarup vil brænde, hvis disse Træer fældes. Lignende Sagn findes fra flere Steder i de otte Sogne. Højen kaldes Tinghøj, og antagelig har Herredstinget været holdt her, før det flyttedes til Ting-skovhede i Taps Sogn, hvor der endnu 1780 saas en Stensætning.

Ikke langt fra Tinghøj blev der i 1840 gjort et Fund, det sjældneste og mest kendte Oldtidsfund fra denne Egn. En Arbejdsmand fandt i Jorden et Pandesmykke (Diadem) af Guld. Det var en tyk Guldring, som

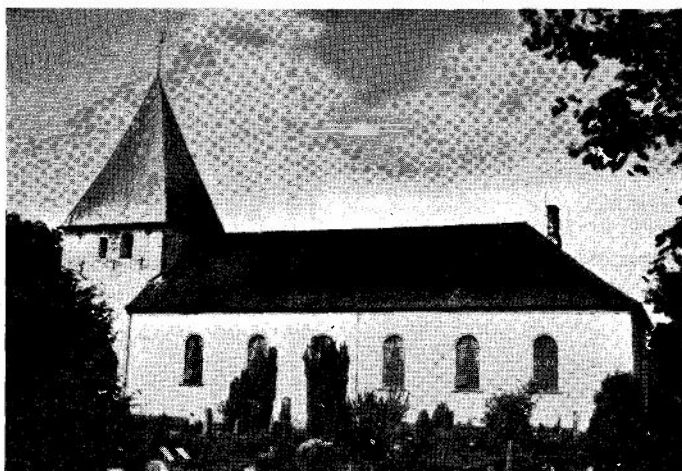
vejede næsten et halvt Kilogram. Foran var den udhamret til en Plade med Forsiringer, og paa Inder-siden af den flade Del var indristet fem Runer, der er tydet som Kvindenavnet Ledra. Smykket opbevares i Nationalmuseet; men der findes en Afstøbning i Museet paa Koldinghus.

Baade fra Banen og Vejen er den førstnævnte Stengrav let synlig. Derimod er Tinghøj gemt lidt bort, saa ikke mange finder den. Den fortjener ellers nok at være mere kendt; thi næst efter Skamlingsbanken er den en af de mest interessante Pladser i de otte Sogne.

3. Skamlingsbanken.

I Vejstrup Sogn hæver sig et langstrakt Bakkedrag, omtrent et Par Kilometer langt, ud mod Lille Bælt. Det er Skamlingsbanken, hvis højeste Punkt, Højskamling, hæver sig 113 Meter over Havet. Saa høj en Bakke fandtes ikke andre Steder i det gamle Sønderjylland, og først saa langt mod Nord som ved Bjergetræffer vi et højere Punkt. Men Banken stiger saa jævnt, at man kan køre lige til Toppen. I klart Vejr har man herfra en Udsigt saa vid og storslaaet, at den næppe overgaas af nogen anden i vort Land. Nærmest omkring ligger de otte Sogne med Bakker og Dale, med Skove og Marker. Men Synet rækker langt videre. I Nord skal man kunne se Jelling Høje og Samsø. Østpaa ser man over Lille Bælt ind over store Dele af Vestfyn. Ogsaa mod Syd og Vest er der en vid Udsigt over store Dele af Sønder- og Nørrejylland. I Kikkert kan Ribe Domkirkes Taarn skimtes i en Afstand af 52 Kilometer.

Allerede Oldtidsfolket droges mod Skamlingsban-

Vejstrup Kirke.

J. Ingvertsen fot.

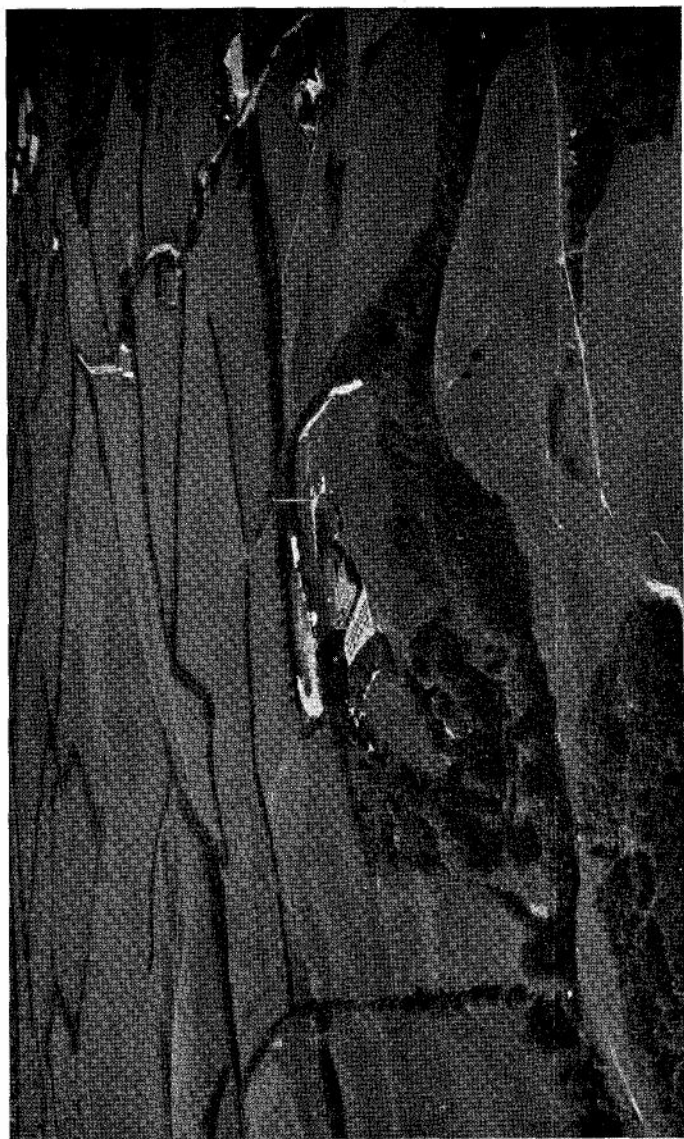
ken, der i stor Udstrækning benyttedes som Gravplads. Senere i Tiden var Bakken lyngklædt. Nu er den dyrket eller skovklædt lige til Toppen.

Hver Sommer kommer Folk i Tusindvis, ofte langvejs fra, for at nyde den prægtige Udsigt og for at lytte til Mindernes Tale.

De store Møder.

Skamlingsbanken og Kampen for Danskheden i Sønderjylland er nøje knyttet sammen. Under Kong Christian den Ottende vaagnede man omsider op og saa, at det danske Sprog blev tilsidesat i dansk Land. Kongen udstedte 14. Maj 1840 den Forordning, at Dansk skulde indføres i alle offentlige Forhold i de Egne, hvor Skole- og Kirkesproget var dansk.

Nogle gode danske Mænd besluttede i 1842, at denne Begivenhed skulde fejres hvert Aar den 14. Maj, og man valgte Skamlingsbanken som Samlingsplads. Der

A/S Nordisk Luft-Foto Eneret.

Egnen om Skamlingsbanken.

blev dannet et Selskab, som købte 7 Tønder Land omkring Skamlingsbankens højeste Top. Den første Sprogfest blev holdt i 1843. Der mødte henved 6000 Mennesker. Ad alle Veje kom kørende og gaaende i store og smaa Flokke, der alle stilede mod Banken. Saa mange Mennesker havde man endnu aldrig set samlet til en Folkefest. Festen fik et storslaaet Forløb. Den indledes med Kanonsalut, og derefter holdtes en Række Taler. Dagens Hovedtaler var Sønderjyden Laurids Skau. Senere paa Dagen var der Sang, Musik og anden Underholdning. Festen sluttede ved Mørkets Frembrud med Afbrænding af Festblus. Under Festen fik Peter Hjort Lorenzen overrakt et Sølvdrikkehorn med Indskriften: »Han vedblev at tale Dansk«.

Festen i 1844 blev den største af dem alle. Man regner, at der var samlet 12,000 Mennesker, og der var Deltagere fra hele Landet. Festen formede sig omtrent som den første; men der blev holdt flere Taler, og det var Landets kendte Mænd, som førte Ordet, saaledes Grundtvig, Orla Lehmann, Carl Ploug og M. Goldschmidt.

Den tredje Sprogfest i 1845 havde ogsaa stor Tilslutning. Der var samlet omkring 8000 Mennesker, hvoraf en Del fra Norge og Sverige. Ved dette Møde talte bl. a. St. St. Blicher og Fr. Barfod. De følgende Aars Møder blev mindre, og med Krigens Udbrud i 1848 hørte Sprogfesterne op.

— — —

Mellem de to Krige blev der ogsaa holdt Fester, og siden er der til vore Dage holdt Møder og Fester af forskellig Art. Det største Møde var 2. Pinsedag 1906, da Bjørnstjerne Bjørnson talte paa Skamling. Da var der omtrent samlet lige saa mange Mennesker som ved den største af Sprogfesterne.

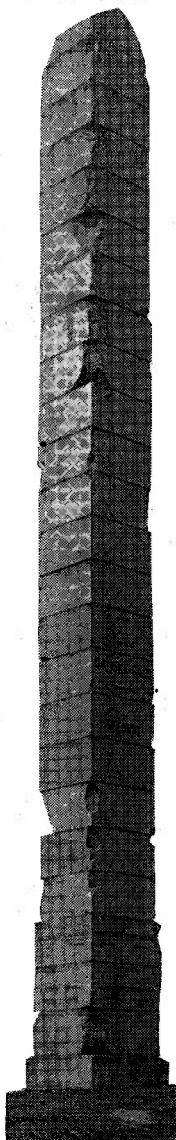
Støtten.

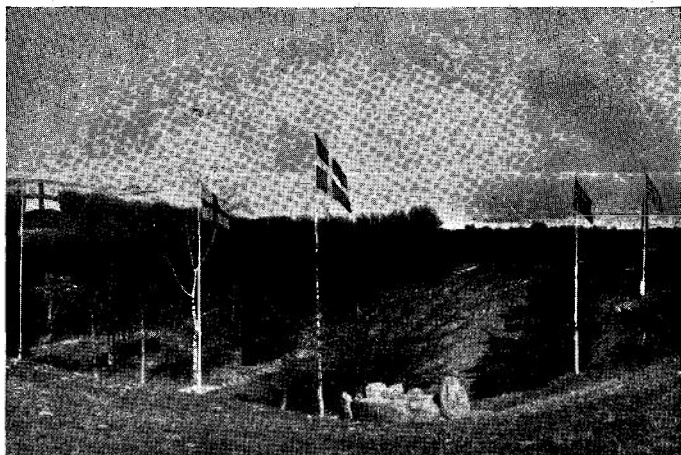
I Efteraaret 1863 rejstes den store Støtte paa Bankens Top som Minde om de Mænd, der havde staaet forrest i Kampen for Danskheden i Sønderjylland. Støtten bestaar af 25 Granitsten, der blev hentet i Sverige. Paa Skib førtes de til Kolding, og derfra kørtes de med 104 Spand Heste ud til Banken. Den 10. Oktober 1863 var den sidste Sten paa Plads, og saa blev 18 kendte Sønderjyders Navne indhugget i Stenene. Der blev ikke afholdt nogen særlig Fest i Anledning af Støttens Rejsning. Tiderne var urolige, og Indvielsesfesten blev udsat. Vi maatte først ud i en ny Kamp for Sønderjylland.

Krigen i 1864 brød ud, og snart besatte Tyskerne Egnen Syd for Kolding. Støtten paa Skamling vakte deres Mishag, og de besluttede at sprænge den bort uden Hensyn til, at den var privat Ejendom.

Saa helt let gik det nu ikke at faa den væltet. De prøvede flere Gange uden Resultat; men saa tvang Tyskerne en Stenhugger fra Egnen til at bore Huller i Støttens Fundament og sprænge Stykker bort. Derefter lagde de en Kæmpemine under Støtten. Minen antændtes, og med et Brag, der fik Vinduerne i mange Kilometers Afstand til at klirre, løftedes hele Støtten op i Luften og faldt ned et Stykke derfra. Støtten var væltet; men Stenene var ikke ødelagte.

Kort efter lod Tyskerne holde Auktion

Talerstolen med de fem Nationers Flag.

over Stenene. Fire af Egnens Gaardmænd købte dem for 13 Rigsdaler og med Forpligtelse til at skaffe dem bort. Stenene blev ført om bag det nærmeste Hegn, og dér laa de og ventede paa lysere Tider. Da Skamlingsbanken efter Krigens Slutning blev ved Danmark, rejstes Støtten paa sin gamle Plads i 1866. Der var slaaet Stykker af de fleste Sten; men de kunde alle bruges, og Navnene var uskadte. De brudte Kanter vidner for Efterslægten om, at ogsaa Støtten har været i Krig.

Paa den nederste Sten læses denne Indskrift:

„Sprængt af Preusserne 21. Marts 1864.

Rejst igjen i Maj 1866.“

Andre Mindestene.

Den store Støtte er ikke det eneste Minde paa Skamling. Rundt paa Banken staar en Række Mindesten for Mænd, der har været knyttet til Skamlingsfesterne

og den danske Sag. Det første af disse Minder blev sat i 1883, da norske og svenske Højskoler rejste en Sten for N. F. S. Grundtvig. En af Sprogfesternes ledende Mænd, Laurids Skau, fik sit Minde i 1893, 50 Aar efter det første Møde. Senere rejstes der Mindestene for Stiftamtmand Regensburg og Pastor Mørk-Hansen, Vonsild.

Efter Tegning af Lorents Frølich blev der i 1903 opsat en Talerstol af store Sten. Denne Talerstol er ogsaa et Minde, idet Navnene paa Talerne fra de to første Sprogfester er indhugget i Stenene. Ogsaa Pastor Johannes Clausen, Vonsild, har faaet sit Navn for-eviget paa en af Stenene. I 1912 blev der sat et Minde for C. Flor, og i 1921 rejstes en Mindesten for P. Skau.

Talerstolen er i en Lavning, og uden omkring den er anbragt Flagstænger, hvorfra de fem nordiske Landes Flag vajer paa Festdage.

Ved Grænsen.

En Grænse er et Skel. Der er Sognegrænser, Amtsgrænser o. s. v.; men naar man taler om Grænse, mener man dog især Landegrænse, Skellet mellem to Stater. Her i Danmark havde vi gennem lange Tider en mærkelig Grænse, idet den hverken var Skel mellem to Stater eller mellem to Folk. Det var Grænsen mellem Nørre- og Sønderjylland. Selv om Sønderjylland var et Hertugdømme, stod det dog under den danske Konges Overhøjhed, og begge Folk tilhørte den danske Nation. Men en Grænse var der, og den var Vejle Amts Sydgrænse.

Ofte var der Stridigheder mellem Kongerne og de sønderjyske Hertuger, og det var en saadan Strid, som

gav Stødet til Opførelsen af Koldinghus. I sin Tid har der været en Række Borge, som forlængst er forsvundne og nu kun ses som Voldpladser. Men de har sikkert været opført med Henblik paa Grænsens Forsvar.

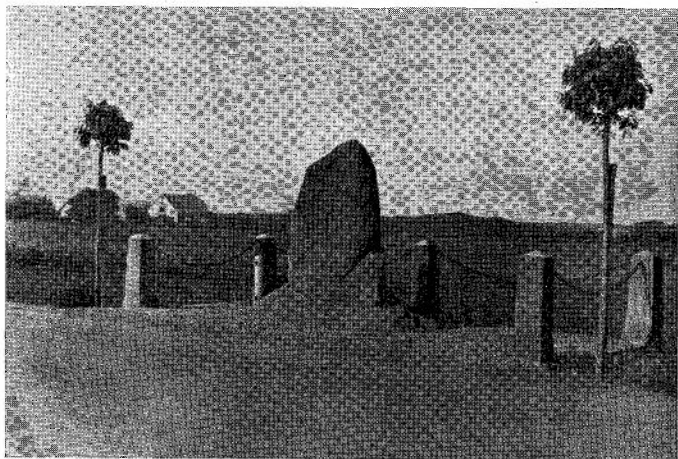
Til at begynde med var Grænsen kun Skellet mellem Kongens og Hertugens Besiddelser. Men det varede ikke længe, inden den tillige blev Toldgrænse, og derved blev den en højst ubehagelig Hindring for Handelen mellem Nørre- og Sønderjyder.

Der menes, at Knud Lavard var den første, som her i Landet begyndte at paalægge Told. Hundrede Aar efter hans Død var Told i alt Fald almindelig alle Vegne.

Fra 1851—64 var Toldgrænsen ved Elben, og ingen ventede, at den nogensinde skulde blive ved Kongeaaen. Men da vi efter den ulykkelige Krig maatte afstaa Hertugdømmerne, rykkede Grænsen tilbage, og den gamle Toldgrænse blev nu delvis Landegrænse, men desværre ikke Folkegrænse. Det var stadig Danske, der boede paa begge Sider. Grænsen blev trukket Syd for de otte Sogne, og Vejle Amt grænsede saaledes til en fremmed Stat.

Da Verdenskrigen brød ud i 1914, blev Grænsen spærret, og der var stærke Vagter paa begge Sider. De kunde dog ikke standse Smuglerne, som forstod at klare Spærringen. Aldrig er Smugleri blevet drevet i saa stor Stil som i disse Tider. Efterhaanden kom der Udførselsforbud for næsten alle Varer. Men da de i Tyskland betaltes med svimlende Priser, fristede det mange til at blive Smuglere. Mange blev nappede, men flere slap over.

Krigen sluttede omsider, og mange haabede, at

Her modtog Sønderjyderne deres Konge.

Grænsen snart maatte blive rykket mod Syd; men Ventetiden blev lang. Der skulde forhandles, og der skulde stemmes. Det var en af de festlige Dage ved Grænsen, da de Tusinder drog af Sted for at være med til at stemme Sønderjylland hjem til Danmark. Den store Dag kom dog først den 10. Juli, da Danmarks Konge drog ud for paa fredelig Vis at indtage det genvundne danske Sønderjylland.

Fra Kolding gik Toget ad den gamle Kongevej. Lidt Syd for Taps steg Kongen paa den hvide Hest; en stor Mindesten viser Stedet. Derfra gik Turen det korte Stykke til Grænsen, hvor Sønderjyderne modtog Kongen med Jubel.

Grænsepælene laa væltet. Grænsen var flyttet ved Folkets frie Valg.

En Mindesten, omgivet af gamle Grænsepæle, er senere rejst paa Pladsen. Paa Stenen staar:

»Her hilste Sønderjyderne Kong Christian den Xde
velkommen ved Genforeningen den 10. Juli 1920.«

Paa Stavnsbjerg i Hejls staar en Grænsepæl, som
bærer denne Indskrift:

„Her stod jeg over halvhundrede Aar
som Skel mellem Danske i Syd og Nord,
nu trygt i Danmarks Jord jeg staar
mellem Skamlingsbanken og Flensborg Fjord.“

HJEM

*Du skal elske det Hjem, hvor først Lyset du saa,
hvor du var som en kærkommen Gæst;
naar du først bliver stor, vil en Gang du forstaa,
det er der, man har villet dig bedst.*

*Du skal elske det Land, som er Hjemmenes Hjem,
denne Plet i det skyede Nord,
dette stormslagne Skib, som endnu bærer frem —
hvad du elsker er ogsaa om Bord.*

*Du skal ofre det alt, hvad du evner og kan,
du skal hjælpe at drage dets Dræt,
du skal elske dets Skønhed fra Strand og til Strand,
du skal tro paa dets Fremtid, dets Ret.*

Alfred Ipsen.

KENDTE MÆND OG KVINDER FØDTE I VEJLE AMT

Det foregaaende har vi læst om vor Hjemegns Historie. I disse Omgivelser og under disse Forhold har Menneskene levet her i Vejle Amt. Navne kendes i Almindelighed ikke. Omkring i Kirkebøgerne, paa Gravstene og i forskellige Protokoller findes de, men det er kun de faa, vi kender og husker i Sammenligning med de mange, der aldrig vil blive draget frem fra deres Skjulested.

»De stille i Landet« er den store Flok, der gjorde Dagens Arbejde. De er borte nu, og deres Navne er glemte. Kun de faa, der stod i Spidsen for Flokken, evnede at skrive deres Gerning i Historiens Bog. De lever, og deres Navne bør vi aldrig glemme. Et Folks Ejendommeligheder ligger gemt i det daglige Liv og kommer stærkest til Syne i enkelte Personligheder.

Der hviler vel for alle et vist Skær af Romantik over det Sted, hvor man er født. Hver Gang vi vender tilbage dertil, føler vi, at vi er hjemme her. Det er for os altid det samme, og det gemmer saaledes noget af Evigheden i sig.

Hvor langt husker vi tilbage? Nogle paastaar, at de kan huske helt tilbage til 2 Aars Alderen. Men lige meget, alle kan i Erindringen se og opleve det Sted,

hvor han legede som Barn, og hvor han havde sit Hjem.

Vort Fødested kan geografisk set bestemmes, og paa i det mindste et Omraade er dette Sted afgørende. Det bestemmer vor »Nationalitet«. »Vi er alle Jyder for Vorherre« er ikke rigtigt i ligefrem Betydning. Man er Jyde — og kun Jyde — naar man i bogstavelig Betydning er født i Jylland.

Her er jeg født. Dette Hus og de nærmeste Omgivelser er mit Fødested. Har jeg samtidig tilbragt min Barndom og maaske min Ungdom her, føler jeg mig rodfæstet til Stedet paa en saadan Maade, at jeg ikke kan løsrives uden sjæleligt Tab. Flytter man fra sin Hjemstavn, maa man erstatte det opstaaede Tab med nærende Værdier for Livet, thi ellers opstaar aandelig Rodløshed, der skaber Splittelse i Sindet og Utilfredshed med Livets Kaar.

Naturen og Befolkningen i Menneskets Hjemstavn er ofte Naturen og Befolkningen for hele Livet. Der paastaas, at et fint Sprogøre næsten altid kan høre paa en Mands Tale, hvor han er fra, og det er sikkert rigtigt. Det Sprog, som vi har lært i vor Barndom, det kan intet andet Sprog helt fortrænge. Store Personligheder, der tilhører det hele Land, røber næsten altid paa et eller andet Punkt Paavirkning fra deres Fødested eller Barndomsegn.

Naar vi læser vore danske, skønlitterære Forfattere, føler vi paa overbevisende Maade, at der er intet, der i den Grad spiller en afgørende Rolle, som de Indtryk og Oplevelser, den enkelte Forfatter har fra sin Barndom.

Forfattere, hvis Værker er udsprunget af et dybt og stærkt Indtryk fra deres Fødested, kalder vi Hjemstavnsdigtere, og det er af Vigtighed, at disse »lokale«

Digtere kommer til Orde, da Hjemstavnen har Betydning for Menneskets Vækst. Hos Digteren Jeppe Aakjær finder vi overalt en Mængde kraftige og malende Dialektord. Ren Dialektdigtning findes for Vejleegnens Vedkommende hos Anton Berntsen. En af Nutidens største Forfattere, Johannes V. Jensen, siger: »Hele mit Liv er en Himmerlandsbeskrivelse«, og Jakob Knudsen giver i sin Digting et enestaaende Bevis for Barndommens, Slægtens og Miliøets Betydning for en Forfatter.

Steen Steensen Blicher er en af de første, der skildrer en bestemt Egn og dens Befolkning. Han efterfølges af C. A. Thyregod, Johan Skjoldborg, Jakob Knudsen, Jeppe Aakjær, M. Andersen Nexø, Johannes V. Jensen, Marie Bregendahl, Knud Hjortø, Thøger Larsen og Thorkild Gravlund. Navne, der alle vil blive staaende i dansk Litteratur, saa længe det danske Sprog tales og skrives.

Hos Forfattere og Digtere er det hjemstavnsprægede lettest at paavise. Hos andre Klasser af Mænd og Kvinder er det stedgroede Præg ikke altid saa fremtrædende, men at det er der, er der vel næppe nogen Tvivl om.

Det vilde sikkert være meget let at sammensætte en poetisk Beskrivelse af en Del Landskabsomraader her i Danmark ved blot at uddrage det lokalprægede hos de i Omraadet fødte og opvoksede Forfattere.

Hos Harald Kidde finder vi saaledes Vejle By og nærmeste Omegn behandlet paa en sjælden poetisk Maade, Anton Berntsen giver os Egnen Nord for Vejlefjord, C. A. Thyregod og Bertel Elmgaard Vejle Vestereg, Jens Skytte og Niels Jeppesen Vejlefjord fra Vinding og Øst paa til Trelde Næs og ned til Fredericia.

Vi er alle Danskere. Jyderne er ikke en Nationalitet for sig. Og dog er der stor Forskel paa Jyden og Øboen, ja paa Vest- og Østjyden. At en Egn præger sin Befolkning er aldeles uden for Tvivl.

Studiet af de enkelte kendte Mænd og Kvinder, fødte i en bestemt Egn, hører afgjort sammen med Studiet af Egnens Historie. Værdifuldt, lokalhistorisk Stof til Belysning af Natur og Befolkning kommer let for Dagens Lys paa denne Maade.

Det kan maaske synes mærkeligt i denne Oversigt ikke at medtage andre end de, der er født i Amtet. Det er selvfølgelig givet, at mange betydelige Mænd og Kvinder har levet deres Liv i Vejle Amt uden at være født her, ligesom mange, der er født her, har levet deres Liv andet Steds. Saaledes er for Eksempel Henrik Pontoppidan født i Fredericia, men opvokset i Randers. Svend Leopold er født i Hjørring, men tilbragte en stor Del af sin Barndom i Vejle. Og dog kan Leopold med større Ret kalde Vejle for sin Hjemstavn end Pontoppidan Fredericia. I samme Forbindelse er det interessant at lægge Mærke til, at det er en Sjællænder (Grundtvig), der har skrevet »Der er et Land saa kosteligt alt under Nørrelide« og en Fynbo (H. C. Andersen), der har skrevet »Jylland mellem tvende Have«.

Vi har imidlertid i denne Fremstilling maattet se bort fra denne Kendsgerning og udelukkende holde os til de Personer, hvis Hjemstavn Vejle Amt er i egentligste Betydning.

Ved Valget af Navne er der lagt Vægt paa at fremdrage Mænd og Kvinder, der er »lokalprægede«, hvorved forstaas, at de er præget af Vejle Amt som Hjemstavn, eller at de gennem Liv og Gerning har sat deres Præg paa Amtets Historie.

Der er taget forholdsvis flere med af den nyere og nyeste Tids Folk. En Del af disse vil maaske en Gang gaa i Glemmebogen, men vi, der lever i Øjeblikket, har Pligt til at kende netop dem, fordi de har levet og virket i vore Fædres og vor egen Tid. De har saaledes været med til at skabe vor egen historiske Forudsætning.

Forskellige Forhold har bevirket, at vi i Vejle Amt træffer en Del fremmede Navne, maaske flere end i noget andet Amt her i Landet. F. Eks. Bitsch, Dalgas, Deleuran, Devantier, Glückstadt, Honoré og Oehlen-schläger. Aarsagen til disse Navnes Forekomst er let at se, naar man kender Amtets Historie.

Af Slægtsnavne, hvis Oprindelse kan føres tilbage til Vejle Amt, findes der mange. Navnet Vedel (Vejle) og Kolding bæres af en Del. Ammitzbøll, Amnitsbøl, Anchersen, Barsøe, Basse, Bech, Bredsdorff, Bruun, Buhl, Duedal, Eeg, Helt, Hvid, Jacobæus, Juhl, Koed, Krag, Kyed, Lind, Lindenov, Linnemann, Lomholt, Ravn, Skovsen, Smidt, Ulf, Ussing og Vinding er alle Familienavne, der har Tilknytning til Vejle Amt. Der kan sikkert findes mange flere. Paa Landet er der mange Slægtsgaarde, der har været i samme Families Eje gennem Generationer, og i Byerne er der gamle Købmandshuse og Slægter, der har haft Tilknytning til Handel og Industri gennem flere Led.

Skal man tro Peder Syv, er selveste Kong Hans (1455—1513) født her i Amtet, nemlig paa Skærupgaard, »som er en stor Fogedgaard, 1½ Mil fra Kolding«, men sikkert er det, at Stamfaderen til det augustenburgske og glücksburgske Hus, Hertug Hans den Yngre af Sønderborg (1545—1622) er født paa Koldinghus.

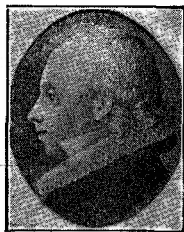
Filosoffer.

Hans Brøchner (1820—75) er født i Fredericia. Han studerede Teologi, senere Filosofi og har skrevet en Del Bøger, der paa Grund af deres Form og Indhold er ret vanskelig tilgængelige. Hans Tanker gaar ud paa, at det enkelte Menneske er et Led i et stort Hele, hvis uendelige Udviklingsform er Tilværelsens Princip. Hans Hovedværk er »Bidrag til Opfattelsen af Filosofiens historiske Udvikling«. I 1854—55 var han Folketingsmand for Fredericiakredsen. Claudius Wilkens (1844—1929) er født i Harte. Han var poetisk begavet og har udgivet en Digtsamling. Som Filosof er han især interesseret i sociale Spørgsmaal og Nationaløkonomi og skriver blandt andet om den Enkeltes Liv indenfor Samfundets Rammer. Han var en af de første, der herhjemme skrev om Henry George. Hans Hovedværk er »Liv, Nydelse og Arbejde«. C. H. A. Bjerregaard (1845—1922) er født i Fredericia. Som frivillig deltog han i Krigen 1864 og blev senere Løjtnant. I 1873 udvandrede han til Amerika, hvor han virkede som Bibliotekar, Foredragsholder og Skribent. Han hylder en Slags filosofisk Naturreligion, der gaar ud paa, at Mennesket ved at gøre Sjælen og Naturen til Genstand for Betragtninger bliver sig sin Enhed med Tilværelsens Inderste bevidst.

Teologer, Præster, Missionærer og Kirkehistorikere.

Herunder hører mange Navne. Af ældre kan nævnes Biskopperne Jacob Madsen Vejle (1538—1606), født i Vejle, Anders Mikkelsen Colding (1560—1615), født i Kolding, Hans Knudsen Vejle (1567—1629), født i Vejle, Søren Sørensen Glud (1621—93), født i Glud, og Tønne Bloch (1733—1803), født i Barrit. Af Provster og Præster: Jens Pedersen Grundet (d. 1565),

født i Grundet ved Vejle. Han var en Tid Rektor i Ribe, og hans fremragende Evner som Skolemand gjorde hurtigt Byens lærde Skole kendt over hele Landet, Johannes Pedersen Dorschæus (1661—1706), født i Fredericia, Henrik Christopher Bützow (1693—1763), født i Kolding, Peter Herman Gudme (1713—72), født i Herslev, og Christian Selmer (1718—63), født i Ø. Snede. En mærkelig Mand er Teologen Niels Svendsen Chronich (ca. 1608—ca. 60), der er født i Kolding. Efter sin Hjemkomst fra Tyskland, hvor han havde modtaget stærk Paavirk-

Bone Falch Rønne.

ning af den fra Jacob Böhme udgaaede sværmeriske, religiøse Bevægelse, blev han Rektor i Kolding. Hans offentlige Optræden mod Statskirken bevirkede, at han blev afsat og senere fængslet. Han undslap og flygtede til Holland. Der udstedtes da en offentlig Advarsel mod hans Kætteri. Teologen og Oversætteren, Biskop Rasmus Møller (1763—1842) er født i Stoustrup. Som Præst var han jævn og barnlig from. Han har skrevet Bøger, beregnet særlig for Lærerstanden og Menigmand. En Oversættelse af den romerske Historieskriver Livius hører til hans vigtigste Arbejder. Møller har været Præst i Uldum, hvor Sønnen Poul Martin Møller er født, og i Jelling. Hans Hustru hed Bodil Maria Thaulow og stammer fra Egnen mellem Kolding og Vejle. Bone Falch Rønne (1764—1833), som er mest kendt som Stifteren af Det danske Missionselskab, er født i Fredericia. Han tog først ivrig Del i det Oplysningsarbejde, som den Tids Præster var saa interesseret i, og han har saaledes udgivet Vejledninger i Biavl og Dyrkning af Raps. Senere oplevede

han en religiøs Vækkelse, hvorefter han ofrede sig udelukkende for Kirken og Hedningemissionen. Rasmus Lund (1827—89) er født i Brande. Som Præst i Ø. Jølby paa Mors maatte han betale en Bøde, fordi han gav et sygt Barn Sakramentet. Han kæmpede for de grundtvigske, kirkelige Frihedskrav og opnaaede at blive Præst for den første Frimenighed her i Landet. I Nr. Bjært er N. P. Grunnet (1827—97) født og i Gaarslev den grønlandske Missionær P. Rüttel (1859—1915). Af nulevende er Stiftsprovst Peter Barsøe født 1863 i Højrup, Provst Hans Koch, der er kendt som Skribent og Prædikant, 1867 i Vejstrup, Teologen og Filantropen Alfred Th. Jørgensen 1874 i Vejle og endelig Biskop Johannes Gøtzsche 1886 i Fredericia.

Politikere, Jurister, Finans- og Bankmænd.

Omkring 1650 levede Juristen Christen Ostersen Veile, der som Navnet siger er født i Vejle. Han udgav en juridisk Haandbog, der den Gang var meget benyttet og den Dag i Dag kan raadspørges med Udbytte. Politikeren P. D. Bruun (1796—1864) er født i Fredericia. Han kæmpede for nationale og liberale Ideer. Ligesom Broderen M. P. Bruun (1809—84), der var en af Midtjyllands ledende Mænd, havde han Sæde i den grundlovgivende Rigsforsamling. Det var P. D. Bruuns Forslag om Rigsdagens Sammensætning, der sejrede i 1849. Hans Søn er den kendte Godsejer G. Bruun, og Sønnesønnen er Forfatteren Daniel Bruun. Politikeren Rasmus Sørensen (1799—1865), der tillige var en kendt Skolemand og Lægprædikant, er født i Jelling. R. Sørensen deltog ivrigt i den gudelege Forsamlingsbevægelse, opmuntrede Bønderne til at interessere sig for offentlige Sager og gennemvandrede hele Landet som den første Agitator for Høj-

skolesagen. I Uldum oprettede han vor første Højskole nord for Kongeaaen. Han var den fødte Taler, og hans Gerning som »Bondeopvækker« fik overordentlig stor Betydning. Jens Jørgensen (1806—76), der ogsaa deltog i de gudelige Forsamlinger, er født i Uldum. Han var Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling og har været Folketingsmand for Givekredsen. Udgaet fra et Hjem, der var stærkt paavirket af »de stærke Jyder«, blev han en af Lederne af den religiøse Vækkelse paa Horsenseggen. I Anlægget i Uldum er der i 1881 rejst en Mindesten for Jens Jørgensen (Bjerregaard). Vekselereren J. M. Levin (1807—86) er født i Fredericia, Politikeren C. Jagd (1821—95) ligeledes i Fredericia og S. H. S. Finsen (1824—86) i Kolding. Ferdinand Mourier-Petersen (1825—98), der var med til at stifte Det danske Hedeselskab, er født paa Engelsholm i Nørup Sogn. I As er Helstatsmanden P. Chr. Zahle (1825—98) født. Efter en noget omtumlet politisk Tilværelse endte han sine Dage som Præst. Carl Nutzhorn (1828—99) er født i Fredericia. Han var 1870—98 Amtmand over Vejle Amt. Paa Vejle Raadhus findes et Maleri af Nutzhorn. Kristian Højmark (1832—1930), der er født i Bredballe, var foruden Politiker ivrig Højskolemand og har stiftet Testrup Højskole. Finans- og Bankmanden Isak Glückstadt (1839—1910), der er født i Fredericia, var den førende Kraft ved Oprettelsen af Københavns Frihavn med selveste Tietgen som Modstander. Bedre Held end Tietgen havde H. N. Andersen, der fik Glückstadt interesseret i »Det østasiatiske

Jens Jørgensen.

Kompagni«. Som Bankmand var hans Navn kendt og anset ogsaa udenfor Danmark. Politikeren C. Pagh (1841—1912) er født i Fredericia. Martin Olsen (1853—1926) er født i Vejle. M. Olsen var Formand for De samvirkende Fagforbund og Folketingsmand. Blandt Førerne indenfor Socialdemokratiet stod han som en stout og helstøbt Mand, der med Lune og Styrke talte Arbejdernes Sag. I Vejle er ogsaa Politikeren og Højskolemanden F. F. Falkenstjerne (1854—96) født. Hans Livsbane blev bestemt af Digteren

F. F. Falkenstjerne.

C. Hostrup, hos hvem han en Tid var Huslærer, Politikeren C. Berg, hos hvem han mødte Venstres Ideer, og Højskolemanden M. Pontoppidan, der indførte ham i den grundtvigske Højskole. Falkenstjerne var Folketingsmand for Vejlekredsen 1887—95 og oprettede 1892 »Vejle Amts Dagblad«. Hans rige Personlighed og gode Evner kom paa Grund af legemlig Svaghed desværre ikke til fuld Udfoldelse. Politikeren Peter Ejsing er født 1855 i Jelling. Kommunalmanden Edv. Lau, der er født 1859 i Kolding, har gjort et stort Arbejde for Jernbanesagen i Forbindelse med Kolding By. Iøvrigt er han kendt som en Mand, der har beklædt en Række Tillidsposter i Kolding og nærmeste Omegn. Folketingsmand N. Jensen-Flø (1861—1924), der er født i Sejrup, var Venstres Kandidat i Givekredsen. I Vejle er Sparekassedirektør Johs. Schiødt (1862—1929) født. Fagforeningsmanden C. F. Madsen er født 1862 i Fredericia, Politikerne L. Rasmussen 1862 i Højrup, J. Jensen-Kleis 1863 i Nebsager, Journalisten (nu Direktør i Nationalforeningen til Tu-

berkulosens Bekæmpelse) Chr. Jensen 1865 i Fredericia, Politikeren L. Jessen 1868 i Vejle, Bankmanden Westy Stephensen 1868 ogsaa i Vejle, Kirkeminister P. Dahl 1869 i Sdr. Bjært, Journalisten Jacob Christensen 1873 i Korning, Borgmester P. Hedebo 1874 i Givskud, Jernbanemanden Johannes Stensballe 1874 i Vinding, Landbrugsminister Kristen Bording 1876 i Kragelund, Skattedirektør Vilh. Buhl 1881 i Fredericia og endelig Juristen Kristian Sindballe 1884 i Sindbjerg.

Officerer.

Søofficeren J. B. Winterfeldt (1732—1821) er født i Fredericia. Frants Bülow (1769—1844) er født i Sindbjerg. Han var meget nær tilknyttet Frederik d. 6. som Ven og Raadgiver, hvilket var af stor Betydning for Landets Styrelse. Bülow maa dog sikkert tage sin Del af Skylden for vor ulykkelige Militærpolitik i 1808—14. Søhelten Peter Buhl (1789—1812), der er kendt for sit Heltemod i vor Krig med England, er født i Fredericia, hvor der 100 Aar efter hans Død rejstes et Mindesmærke for den unge, kække og beskedne Helt. I Snoghøj Færgesgaard er J. S. Fibiger (1793—1861) født. Han er med Rette blevet kaldt »Artillerividenskabens Fader herhjemme« og har betydet meget for Artilleriets Udvikling i Danmark. C. A. Schepelern (1794—1870) er født i Fredericia. Dragon Peder Hansen Andkjær (1820—90), der er født i Andkjær, deltog med Hæder i Krigen 1848—50. Vejle Borgere rejste i 1891 en Mindesten paa hans Grav. Otto Vaupell (1823—99) er født i

Otto Vaupell.

Kolding. I 1849 deltog han i Kampen ved Kolding og Udfaldet fra Fredericia. Som Officer var Vaupell ret ilter, men kæk og uforfærdet. Han er kendt som Forfatter til en Række populære, militærhistoriske Arbejder, der fik stor Udbredelse og var meget yndede i de brede Lag, men ogsaa disse Bøger prægedes noget af hans Mangel paa Ro og Upartiskhed. Hans Hovedværk er Bogen om Griffenfeld. Paa Slotsbanken i Kolding findes en Mindesten for Oberst Vaupell, og i et Hus i Markdannersgade, hvor han levede som Barn, er der indsat en Mindetavle. J. P. Købke (1824—98), der oprettede og ledede Hærens Forplejningsvæsen, er født i Fredericia, Johan Linnemann (1830—89) er født paa Rugstedgaard, Otto Irminger, der er kendt for sit store Arbejde for Udbredelse af geografisk Viden i vort Folk, er født 1836 i Fredericia. I Højen Sogn findes et Mindesmærke for Dragon Niels Kjeldsen (1840—64), der er født i Give. En anden Officer, J. W. Hirsch (1842—1922), der er kendt for sin Betydning som Personalhistoriker, er født i Fredericia. Han var i flere Aar en stor Støtte for enhver, der studerede Militærhistorie eller Personalhistorie. Søofficeren F. Evers er født 1857 i Vejle, Chr. Quist 1865 i Kongsted og Motormanden Svend Kyhl 1876 i Fredericia.

Skolemænd og Højskolefolk.

Niels Bredal, der sikkert har været Vejle Latinskoles første Rektor, er sandsynligvis født i Bredal. Han døde kort efter Aar 1578. Poul Jensen Kolding (1581—1640) er født i Kolding. Efter flere Udenlandsrejser, han opholdt sig saaledes en Tid hos Tyge Brahe i Prag, blev han Forstander for Herlufsholm. Hans vigtigste Arbejde er en stor latinsk-dansk Ord-

bog, hvor han i et Forord taler med Iver om at bruge og opdyrke vort Modersmaal. Nogle Optegnelser, han har gjort om Tyge Brahe, findes desværre ikke mere. Michael Nielsen (1776—1846), der var en fremragende, men meget streng Skolemand, er født i Sdr. Vilstrup. Orla Lehmann betegner hans Opdragelseskunst som »mere avende end opelskende, mere respektindgydende end sjælfuld«. I Fredericia er Matematikeren R. Simesen (1810—90) født. Han var Rektor for Flensborg Latin- og Realskole, ligesom han en kort Tid var Lærer ved Skolen i

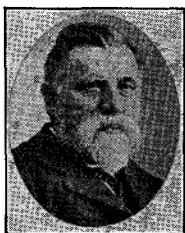
Fredericia. I Flensborg gjorde ogsaa F. C. Monrad (1815—89), der er født i Grejs, en ret betydelig Indsats. Han redigerede »Nordslesvigsk Søndagsblad«, var Medstifter af »Sprogforeningen« og redigerede af og til »Flensborg Avis«. For Kvindens Erobring af en Stilling jævnsides Mandens paa Undervisningens

Nathalie Zahle.

Omraade er der vel næppe nogen, der har betydet mere end Nathalie Zahle (1827—1913), der er født i As. Frøken Zahles Kvindeseminarium er den Dag i Dag et af vore mest kendte Seminarier, og hendes Virksomhed, der faldt samtidig med den saakaldte Kvindebevægelse, har betydet overmaade meget for Kvindens hele Stilling i Norden. Hun var fremragende som Lærer og Opdrager. Hans Rosendal (1839—1921) er født i Nr. Kollemorten. Han tog Lærereksamen fra Jelling, hvor han kom under Paavirkning af den kendte grundtvigsk-prægede Forstander H. J. M. Svendsen. 1860—67 var han Lærer ved Borgerskolen i Vejle. 1867 oprettede han Vinding Højskole og ledede den til 1892, da han

overtog Ledelsen af Grundtvigs Højskole i Lyngby, hvor han virkede til sin Død. Han har skrevet en Del Bøger, hvoraf skal nævnes »Træk af Danmarkens Historie i Sønderjylland« og »N. F. S. Grundtvig«. Rosendal var Historiefortæller af et usædvanligt Format, og han staar i Række med de betydeligste af den danske Folkehøjskoles Grundlæggere. Martin Kristensen (1842—1931), der ogsaa er en af Svendsens Elever fra Jelling, er født i Hvejsel. Han var som Forstander for Gedved Seminarium en overordentlig dygtig Lærer i

Hans Rosendal.

næsten alle Fag. For Nationalmuseet har han gjort et stort Arbejde, dels gennem sine arkæologiske Undersøgelser og dels ved Indsendelse af Oldsager og Fredlysning af mange Gravhøje. Ogsaa Højskoleforstander Jørgen Terkelsen, der er født 1844 i Nørup, er udgaaet fra Jelling Seminarium i Svendsens Forstandertid. Han var 3 Aar Lærer ved den nu forlængst nedlagte Hvejsel Højskole. Han og hans Hustru blev imidlertid Banebrydere for Højskolebevægelsen i Vendsyssel, hvor de havde stor Indflydelse paa hele Landsdelens aandelige og politiske Liv. Lærer Laurids Jørgensen Ethelberg (1849—1907), der er kendt som ivrig Agitator for Afholdssagen, er født i Ø. Nykirke. Født 1853 og opvokset i Jelling — sikkert ogsaa stærkt paavirket af Svendsen — virkede Marius Sørensen i 40 Aar som Seminarielærer ved Jelling Seminarium. En af vor Tids kendte Skolemænd er Skoleinspektør R. Hansen, der er født 1867 i Kollerup. Han har kæmpet for mere System og Metode i Folkeskolens Undervisning. Karl Mortensen, der er født

1867 i Bramdrup, har viet Latinskolen sit Arbejde, samtidig med at han har kastet sig over Studiet af Holberg. Kendt er hans »Nordisk Mytologi« og »Lærebog i den danske Litteraturs Historie«. Den københavnske Skolemand H. A. Svane er født 1869 i Hornum, Højskoleforstander Anders Vedel 1878 i Vejle, Litteraturkritikeren, Rektor Carl Gad 1890 i Ø. Nykirke og Statens nuværende Skolekonsulent i Sager vedrørende Folkeskolen, F. C. Kaalund-Jørgensen, 1890 i Vrigsted.

Matematikere, Geologer, Botanikere og Zoologer.

Den i Vejle fødte Botaniker og Agronom N. Hoffman Bang (1776—1855) var overordentlig interesseret i Botanik og praktisk Landbrug. Han var Foregangsmand med Hensyn til Kartoffeldyrkning, Rajgræsdyrkning, Hør dyrkning, Mergling, Frugttræsplantning og Hedeplantning. Hans samtidige, Ornitologen Frederik Faber (1795—1828), der er kendt som særlig kyndig paa de højnordiske Fugles Omraade, er født paa Henneberg Ladegaard i Erritsø. Matematikeren H. G. v. Schmidten (1799—1831) er født paa Williamsborg i Daugaard. Botanikeren Johan Lange (1818—98) er født paa Ødstedgaard i Vejlby. Han afsluttede det store Værk »Flora Danica« og har udgivet »Haandbog i den danske Flora«, der er Hovedværker inden for vor botaniske Litteratur. En anden Botaniker, der særlig beskæftigede sig med vore Skoves Historie, er Christian Vaupell (1821—62), født i Kolding. Hans Hovedværk er Bogen »De danske Skove«, og hans hele Indsats var banebrydende med Hensyn til Forstaaelsen af vore Skoves Natur og Levevilkaar. Han er Broder til den tidligere nævnte Otto Vaupell. Den naturvidenskabelige Forfatter J. O. Bøving-Petersen, der er kendt som Forfatter til en Række i Ordets bedste Be-

tydning populære Skrifter, er født 1864 i Egtved. Meget læste er hans Bøger »Aaret i Danmark« og »Vor Klodes Saga«. J. P. J. Ravn er født 1866 i Vonsild. Han er kendt som en nøjagtig lagttager og Skildrer af geologiske Forhold. Geologen Poul Harder (1878—1931), der er født i Vejle, blev Dr. phil. paa Afhandlingen »En østjysk Israndslinie og dens Indflydelse paa Vandløbene«. Han har gjort nøjagtige Undersøgelser af forskellige Egnes geologiske Forhold, bl. a. Vejleegnens.

Læger, Tandlæger og Dyrslæger.

Lægen Cornelius Hamsfort (1546—1627) er formentlig født i Kolding. Betydning for Eftertiden har hans Optegnelser om danske Biskopper og hans Bidrag til dansk Historie, der blev benyttet af Historikeren Langebek. Hans Møller (1736—96), der ogsaa var Læge, er født i Stoustrup. Dyrslæge M. C. Lund (1767—1837) er født i Kolding. Harald Selmer (1814—79) er født i Vejle og var banebrydende paa Sindssygevæsenets Omraade. Hans populære Bog »Almindelige Grundsætninger for Daarevæsenets Indretning m. m.« bevirkede, at han fik den jævne Befolkning paa sin Side. Selmer er i Virkeligheden Grundlæggeren af Anstaltsbehandlingen af Sindssyge her i Danmark. Lægen Wilhelm Meyer (1824—95) er født i Fredericia og S. Meyer 1846 i Vejle. Tandlægen og Massagelægen Axel Hellrung (1853—1918) er født i Kolding. Jens Schou, en anset Kirurg, er født 1854 i Vejle, Nerveislægerne Chr. Geill 1860 i Kolding og Sigurd Rambusch (1861—1919) i Sdr. Omme. Lægen og Folkemindeforskeren J. S. Møller er født 1865 i Hedeby, Ringgive Sogn. F. C. C. Hansen (1870—1934), der er født i Kolding, er en kendt Anatom. Hans For-

søg paa ved Hjælp af Skelettet at genskabe historiske Personers Udseende har stor Betydning for den historiske Videnskab. Lægerne M. Claudius er født 1872 i Fredericia og Thorvald Hess Thaysen 1883 i Kolding.

Det praktiske Livs Mænd.

I Fredericia er Fabrikant Bertel Bruun (1767—1827) født. Han er Grundlæggeren af Klædefabrikken »Bruunshaab« ved Viborg, og han drev desuden Tegl- og Kalkværk samt Chokoladefabrik m. m. Fredericia Havns Anlæggelse skyldes i Hovedsagen hans Initiativ. C. Dalgas (1787—1870), der var en kendt landøkonomisk Forfatter, er ligeledes født i Fredericia. Af de af Landhusholdningsselskabet udgivne Amtsbeskrivelser har han skrevet »Vejle Amt«, »Ribe Amt« og »Svendborg Amt«. Købmand J. S. Borch (1805—79), der har betydet meget for Kolding, er født i Ut. Den i sin Tid kendte Kreatureksportør og Hestekender Peder Ingwersen (1819—1914) er født i Viuf. Handelsgartner V. Løwe (1827—79) er født i Vejle. Elektroingeniør C. Hentzen er født 1863 i Kolding. Han har foruden talrige andre Elektricitetsværker over hele Landet forestaaet Projekteringen af det store H. C. Ørsted Værk i København. En ledende Mand indenfor Tørveindustrien var M. Rahbek (1840—1910), der er født i Hastrup Mølle, Thyregod Sogn. Han konstruerede bl. a. to Ælteværker, der endnu benyttes og anses for de bedste af deres Art. Handelsmanden, Fabrikanten og Politikeren Holger Petersen (1840—1917), der ejede flere Fabriker og interesserede sig for mange Ting, bl. a. Beplantning af Heden, er født paa Laagegaard i Sindbjerg. Haveøkonomen Carl Hansen (1848—1903) er født i Vejle. Slotsgartner C. F. Paludan, der er født 1850 i Nebsager, har betydet

en Del for den teoretiske Uddannelse af Gartnere herhjemme. Fabrikanterne Hans Steensen (1853—1919) er født i Vejle, J. A. Hansen (1885—1915) i Kolding og C. W. Loehr (1859—1928) i Fredericia. En betydelig Mand indenfor den danske Handelsstand er H. Pagh (1859—1922), der er født i Fredericia. Han var den førende Kraft i Arbejdet for Esbjerg Havns Udvidelse. Anker Kyster, der er født 1864 i Kolding, er uden Tvivl vor Tids kyndigste Bogbinder her i Landet. Med en betydelig Viden om gamle Dages Bogbind som

Anker Kyster.

Grundlag har han skabt en personligt præget og kunstnerisk set højtstaaende Bogbinderkunst til Højnelse af vort Bogudstyr paa et Tidspunkt, da Maskinerne i høj Grad truede dette Haandværk. I en lille Bog »Om Indbinding af Bøger« fortæller han interessant om Boghaandværk i Fortid og Nutid. En anden Bogens Mand er Bogtrykker

H. Langkjær, der er født 1865 i Vejle og iøvrigt er blevet kendt som Formand for Dansk Arbejdsgiverforening i en ret urolig Tid, der i høj Grad havde Brug for Langkjærs taktiske Evner og Forstaaelse af Organisationens Betydning. Ogsaa A. H. V. Sabroe (1867—1918), der er født i Give, havde med Bøger at gøre, om end paa en anden Maade. Han betragtes som vor første Autoritet paa Bogføringens og Regnskabsvæsenets Omraader og har udgivet flere Lærebøger indenfor dette Felt. N. P. Jensen, der er født 1877 i Brande, driver Planteskole i Vonge. Han har betydet meget for Plantningssagen og Havebruget i Vejle Amt, og hans Bøger om Pilekultur, Havebrug og Ko-

lonihaven er ret udbredte. Ingeniørerne Niels Balle er født 1877 i V. Nebel og T. C. Thomsen, der er Ekspert paa Smøreoliernes Omraader, 1882 i Vejle.

Kunstnere, Skuespillere, Musikere og Arkitekter.

Holbergskuespilleren Gert Londemann (1718—73) er født i Smidstrup. »Gøgleren« er Nuets Barn, hans Død betyder for det meste Forglemmelse. Det er sjældent hos Skribenter at finde Oplysninger om Skuespillere. Kun de allerstørste efterlader sig Spor i Litteraturen, og blandt disse er Gert Londemann. Han optraadte første Gang i 1748 baade til Publikums og Fader Holbergs Tilfredshed, og han blev lige til sin Død ved sit rige Lune alles Yndling. Han udmærkede sig særlig i de komiske Roller, f. Eks. som Henrik, Troels, Chilian, Skolemesteren i »Julestuen« og den pantsatte Bondedreng hos Holberg. Det er Skuespilleren Londemann og Clementin, der i Midten af det 18. Aarhundrede atter giver det danske Folk de holbergske Skuespil. Londemann var kun Kunstner i Kraft af Holberg, som han — Londemann — gjorde til levende Virkelighed for Folket. Det kan vist siges, at Londemann skabte det Grundlag, paa hvilket alle senere Holbergskuespillere har bygget videre lige op over Phister og Olaf Poulsen til vore Dage. — Da han døde, gav Wessel Udtryk for alles Sorg og Taknemlighed overfor hans Indsats som Kunstner ved at skrive:

Gert Londemann.

Man sukker, for han er ej mer,
man husker, hvad han var, og leer.

Londemann levede under meget fattige Kaar, hvilket blandt andet viser sig derved, at han i 1765 ansøger om Posten som Strøminspektør ved Fredericia og i 1768 i Vers om at blive Graver i København. Han optraadte som aktiv Skuespiller indtil 3 Uger før sin Død, og det Eftermæle, som Samtidens Kritik gav ham, var saa oprigtigt og varmt følt, at det formaar at bevæge os den Dag i Dag. Man har maaske Lov til at antyde, at den Maske, Londemann anlagde, naar han optraadte i »Bondefigur«, udmærket kan være inspireret fra Iagttagelser i Smidstrup og Egnen deromkring eller i Gadbjerg, Ringive og Lindeballe, hvor Londemanns Farbror var Præst. F. A. Müller (1725—95), hvis Navn er bevaret i Forbindelse med den store Kobberstiksamling, han efterlod sig, er født paa Herregaarden Boller i Ut Sogn. Teaterlederen H. W. Warnstedt (1743—1817) er født i Fredericia. Maleren A. H. Hunæus (1814—66) er født i Kolding. Kendt er hans Portrætter af Datidens fremragende Mænd, »Dronning Dagmar«, »Store Bededagsaften paa Volden« og »Borgervæbningen passerer Amalienborg«. En god Kraft for sin Tids Opera var Christian Ferslev (1817—1883), der er født paa Katrinero i Jelling Sogn. I Vejle er Kobberstikkeren Joel Ballin (1822—85) født, i Dalover Billedhuggeren C. C. Peters (1822—99), i Fredericia Musikhistorikeren Carl Thrane (1837—1916), der har skrevet fornøjeligt og letlæseligt om den danske Musiks store Skikkelser, og ligeledes i Fredericia er Arkitekten Frits Uldall (1839—1921) født, kendt for sit Værk »Danmarks middelalderlige Kirkeklokker«. Landskabsmaler Harald Foss (1843—1922) er ogsaa fra Fredericia, M. Therkildsen (1850—1925), hvis Maleri »Kom saa da« findes i Gengivelse i mange Hjem i Danmark, er født i Lystrup. Skuespillerinden

Grethe Antonsen (1855—1930) i Over Barrit. Maleren Alfr. Larsen, der er født 1860 i Stenderup, har illustreret »Danmarks Riges Historie«, Sophus Müller: »Vor Oldtid« og Traps »Danmark«. Musikeren Carl Busch, der er født i Bjerre, er en kendt amerikansk Komponist, og Anne Marie Carl Nielsen, der er født 1863 paa Tygesminde i Stenderup Sogn, er en betydelig Billedhuggerinde. H. Gyde Petersen, der baade er Billedhugger og Maler, er født 1863 i Vester Aast. Kunstvæverske Mette Westergaard er født 1866 i Fredericia og Operasangerinde Johanne Krarup-Hansen 1870 i Vinding. I Raarup er Arkitekten Hother Paludan født i 1871 og i Thyregod C. M. Smidt i 1872, der foruden sin Arkitektvirksomhed har deltaget i en Mængde Udgravninger af gamle Ruiner som Nationalmuseets Medarbejder. Kunsthistorikeren A. Røder er født 1873 i Kolding, hvorfra ogsaa Skuespiller Thorkild Roose er. Han er født 1874. Ogsaa Billedhuggeren Carl Martin-Hansen er fra Kolding, hvor han er født i 1877. Anders Brems, der er populær som Koncertsanger, er født 1877 i Herslev, Maleren Siegfried Neuhaus er født 1879 i Vejle, hvor ogsaa Komponisten Jacob Gade er født i 1879 og Maleren Carl Forup i 1883. Billedhuggeren Svend Rathsack er født 1885 i Fredericia og Johannes Bjerg 1886 i Ødis. I Vejle er Maleren Carl Fischer født i 1887, i Stouby Skov Maleren A. Märtens i 1888 og i Kolding Keramikeren Jens Thirslund i 1892. Erik Abrahamsen, der er Professor i Musikhistorie, er født 1893 i Brande.

Forfattere, Journalister og Filologer.

Paa Faarupgaard i Jelling er Birgitte Thott (1610—62) født. Hun var overordentlig kyndig i en Mængde Sprog, og hendes Hovedværk er en Oversættelse af den

latinske Forfatter Seneca. I Kolding er Filologen og Biskoppen Matthias Anchersen (1682—1741) født. Han var en dygtig Kender af de østerlandske Sprog og en Tid Rektor i Fredericia. Skribenten Thomas Clitau (1694—1754), der har indført den litterære Kritik i Dagspressen, er født paa Bygholm ved Horsens. Filologen Børge Thorlacius (1775—1829) er født i Kolding. En af Vejle Amts berømteste Sønner er Digteren Poul Martin Møller (1794—1838), der er født i Uldum. Faderen, Biskop R. Møller, er født i Stoustrup

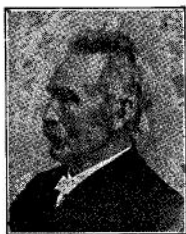
Poul Martin Møller.

ved Fredericia og har været Præst i Uldum og Jelling. Moderen er født Thaulow og stammer fra Egnen mellem Kolding og Vejle. Allerede i 1802 forlod P. M. Møller Jylland og flyttede til Lolland. Hans Naturindtryk er derfor i det væsentlige ødanske, selv om man maa formode, at hans Følelse for sin jyske Slægt og Barndomshjem har sat deres Spor i hans Digtning. Denne udprægede danske Digter maatte ligesom Johannes V. Jensen rejse ud, før han rigtig blev sig selv i Forhold til sit Land og sin Samtid. Hans Digt »Glæde over Danmark« betegner Vendepunktet. Mest læst er hans »En dansk Students Eventyr«, men ogsaa andre af hans Værker læses den Dag i Dag, og han har Plads mellem Klassikerne i vor Litteratur. Foruden sin Digtning dyrkede Møller Filosofi og Filologi. Han var Professor ved Universitetet og har oversat Homers Odysseen fra Græsk. Det bærende i hans Digtning og Filosofi er Interessen for det menneskelige, og han staar som et smukt og samlet Udtryk for Aandslivet i Danmark omkring 1825. Uldum har hædret sin berømte

Søn ved i 1874 at rejse et Granitmonument i Byens Anlæg. C. Berg (1812—95) er født i Kolding. Han har udgivet en græsk Formlære og en græsk Ordbog. I Kolding er ogsaa Digteren Carl Ploug (1813—94) født. Han spillede en stor Rolle i Datidens politiske Liv, dels som Redaktør af »Fædrelandet«, som Medlem af den grundlovgivende Rigsdagsforsamling, som Medlem af Landstinget og dels som Forkæmper for Skandinavismen og Danskheden i Sønderjylland. Han skrev en Del Studenterkomedier, der er Forløbere for Høstrups, men gaar dybere. Huskes, saa længe der synges i den danske Skole, vil hans Digte og Sange, hvoraf mange var Lejlighedsdigte. Ethvert Barn i Danmark kender »Længe var Nordens herlige Stamme«, »Vaj højt, vaj stolt og frit, vort Flag«, »Husker du i Høst«, »Dejlige Øresund« og »Lifligt fløjte Vælsklands Nattergale« for blot at nævne nogle. Paa Slotsbanken i Kolding er i 1899 afsløret en Mindesten for Ploug, og paa Elektricitetsværkets Mur i Skt. Jørgensgade er opsat en Tavle til Minde om, at her laa det Hus, hvor han er født. Carit Etlar (1816—1900), hvis rigtige Navn er Carl Brosbøll, er født i Fredericia. Han begyndte som Skri-

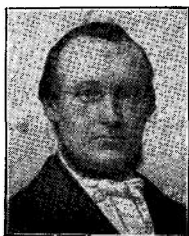
Carl Ploug.

Carl Brosbøll.

ver paa Amtskontoret i Vejle og endte som en af Danmarks mest læste Forfattere. Hele vort Lands Ungdom har læst og nydt »Gjøngehøvdingen«, »Dronningens Vagtmester«, »Viben Peter« og »Salomon Baadsmand«. Hans Bøger, der ejer en rig Overflod af Spænding og Handling i skiftende og farvede Omgivelser samt i en over-

ordentlig let læselig Form, er trykt i op mod 3 Millioner Eksemplarer. De er ikke dybtgaaende paa noget Punkt, men folkelige og underholdende i god Betydning. Paa Hjørnet af Gothersgade og Jyllandsgade, hvor Carit Etlar er født, er indsat en Mindetavle med Portrætmedaillon. Ogsaa Forfatterinden Magdalene Thoresen (1819—1903) er født i Fredericia. Hun blev gift i Norge, og hun skriver selv et Sted: »Det var Norge, som gjorde mig til Forfatterinde. Dets storlagne Natur lagde mig Pennen i Haanden.« Naar her-

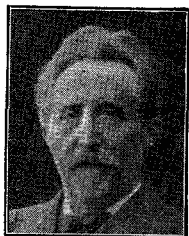
C. A. Thyregod.

til føjes, at Ibsen var gift med hendes Steddatter, og at Bjørnson og hans Fortællinger gjorde et meget stærkt Indtryk paa hende, forstaar man, at hun i nogen Grad maa betegnes som norsk Forfatterinde, selv om hun ved mange Traade var knyttet til Danmark. Hendes mange Fortællinger, der hovedsagelig er Folkelivsskildringer, opnaaede en ret stor Udbredelse og Anerkendelse. Paa Ejendommen Sundegade 16 i Fredericia er opsat en Marmortavle, der minder om, at her er Magdalene Thoresen født. C. A. Thyregod (1822—98) er født i Thyregod. Han fik som Barn Bøger til Laans af Degnen i Brande og læste gamle Krøniker, Saxo og Snorre. Sin Digtning indledede han i 1845 med følgende Vers i Vejle Amts

Avis:

Ved Gudenaas Bredder
jeg skønne finder dem,
men Vesteregnens Heder
er dog mit Fædrehjem:
der jeg til Lyset kaldtes
i lyngomkranste Dal,
og af Naturen valgt
til Vesteregnens Skjald.

Sammen med Mads Hansen, Anton Nielsen og Jens Skytte hører Thyregod til den Gruppe af Forfattere, der skabte den saakaldte Skolelærerlitteratur. Paa en jævn og troværdig Maade og i letlæselig Form har han skildret »den fattige Mand og den ydmygt taalmodige Kvinde«. Han har skrevet over 300 Fortællinger i Tidsskrifter, Blade og Folkekalendere, og disse er senere samlet i »Udvalgte Fortællinger«. Hans Bøger læses den Dag i Dag og er stadig efterspurgt Litteratur i vore Folkebiblioteker. Thyregods eget Maal med sin Digtning var af folkeopdragende Art. Han ønskede gennem sine realistiske Folkelivsskildringer som første Trin at føre den almindelige, jævne Befolkning ind i Litteraturrens Verden. Thyregod er som Digter endnu ikke litteraturhistorisk set blevet vurderet højt nok. I Virkeligheden kan han nævnes paa Række med Blicher, Aakjær, Skjoldborg og Johannes V. Jensen som en af Mændene i den »jyske Bevægelse« inden for dansk Litteratur. I 1874 var han Medstifter af Danmarks Lærerforening. I Thyregod er i 1901 rejst en Mindesten for denne Vejle Vesteregnens Forfatter. I 1842 er Jens Hansen født i Gaarslev. Efter sin Fødeby kaldte han sig G. Aarslev. Han var Lærer i Fredericia og har skrevet Digte, Fortællinger samt Skildringer fra det minderige Fredericia. Som de to foregaaende er Jens Skytte (1845—1928), der er født i Trelde, ogsaa en udpræget Vejleegnsforfatter. Selv siger han, at hans Skildringer er »set gennem den Tone, der hviler over min Hjemstavns Egn! Kysten, Strandkanten, Trelde Næs med Hav og Marker og Skove, hvori jeg

Jens Skytte.

levede og oplevede, spurgte og lyttede, modtog Indtryk, der prægede sig dybt i mit Barnesind, tit stærke Rædsler, saa de hang godt ved, da jeg ved 20 Aars Alderen drog ud i Verden og kom ind paa Forfattervejen. « Han har skrevet »Hjemstavnsbilleder«, »Færgfolk«, »Arvesølv« og mange flere, og han kan med Rette nævnes sammen med Thyregod og de andre Hjemstavnsdigtere som en alvorlig og redelig Skildrer af det jævne Folks Liv og Færden. Han har været Lærer paa Vinding Højskole og boede en Tid i Kolding som Med-

Henrik Pontoppidan.

arbejder ved Højskolebladet. Den Egn og det Folk, han har skildret, bør ikke glemme ham. Forfatteren og Oversætteren O. P. Ritto (1847—1922) er født i Gammelby. En ivrig Forkæmper for Fredsagen er Skribenten Gerhard Kemp, der er født 1852 i Jelling. Forfatteren, Tandlæge Lauritz Vorslund-Kjær (1852—1932) er født i

Brande. Kendt som Redaktør, Oversætter, Udgiver og Forfatter af talrige Bøger og Tidsskrifter er Alex. Schumacher, der er født 1853 i Nr. Stenderup. Hans Forfatterskab er hovedsagelig af historisk og kulturhistorisk Karakter, mens hans Oversættelser blandt andet ogsaa omfatter ungarske Forfattere. I Randers opretter man et Henrik Pontoppidan Værelse og udnævner den store Forfatter og Nobelpristager til Æresborger. Det bør dog ikke glemmes, at Henrik Pontoppidan er født 1857 i Fredericia. Uden at forklejne den geniale Johannes V. Jensen kan man vel nok sige, at Henrik Pontoppidan er sit Slægtleds største Romanforfatter, der allerede nu er klassisk. Han indleder vor Tids moderne, sociale Digtning og har ved

sin overordentlig kritiske Indstilling i høj Grad bidraget til en Omvurdering af forskellige aandelige Foreteelser her i Landet. Kold, haard og mandig staar han som en stor, men ensom og haabløs Mand i dansk Litteratur. Hans Hovedværker er Romanerne »Det forjættede Land«, »Lykke-Per« og »De Dødes Rige«, hvortil kommer en Mængde mindre og større Fortællinger og Noveller. Henrik Pontoppidan tilhører en meget berømt Præsteslægt. Kun sine første 6 Aar levede han i Fredericia, hvorefter Faderen flyttede til Randers. Nu bor den berømte Digter og Æresdoktor i Charlottenlund. I Sandvad er Bertel Elmgaard (1861—94) født. Han har skrevet ret særprægede Fortællinger om jysk Natur og jyske Bønder, som han kender til Bunds; af disse bør i det mindste »Stille Egne« og »Under Straatag« læses af alle, der er interesseret i Almuelivet, som det levedes i Slutningen af det 17. Aarhundrede. Hans tunge Natur og stridbare Sind bevirkede, at han levede et ret ensomt Liv. En Hjertesygdom gjorde desværre alt for tidligt Ende paa et lovende Forfatterskab. Knud V. Rosenstand, der er født 1867 i Kolding, er en af vore bedste Billedbogsforfattere. Han har skrevet en meget læst Bog om Bertel Thorvaldsen foruden en Del Bøger for større Børn. Journalisten og Forfatteren Mads Jepsen (1868—1916) er født i Bredstrup. Han var politisk og religiøst interesseret og har udgivet Ugebladet »Folkelæsning«, redigeret flere Blade samt skrevet Bøger om Edison, Nansen, Tolstoj, Lagerlöf, Cromwell og Gustav Adolf, de 3 første under Navnet Otto C. Lund. Jepsen var

Bertel Elmgaard.

først en ivrig Tilhænger af Georg Brandes, siden hans voldsomme Modstander og nærmest at betegne som Grundtvigianer. Erich Erichsen, der er født 1870 i Vejle, har ogsaa skrevet for Børn. Han er dog bedre kendt som Forfatter til talrige letlæselige og underholdende Fortællinger, hvoraf blot skal nævnes »Den tavse Dansker«, »En Moders Hjerte« og »Den sidste Nattevagt«. Den førstnævnte, der handler om en Sønderjydes Deltagelse i Verdenskrigen, opnaaede efter Udgivelsen i 1916 en overordentlig stor Udbredelse. Litteraturprofessoren Hans Brix er født i Vejle i 1870. Han skriver et Sted: »Vejle var dengang ogsaa i de mest smilende Omgivelser en udsøgt lille Rotte-rede. Jeg har bevaret Erindringen om en ganske egenartet, syrligt osende Giftighed i den Sladder, hvormed dens Indbyggere adspredte sig«, saa noget særlig godt Indtryk har han altsaa ikke modtaget af sin Fødeby. Brix har skrevet en Række litteraturhistoriske Værker: »H. C. Andersen og hans Eventyr«, »Fagre Ord«, »Gudernes Tungemaal«, »Tonen fra Himlen«, »Johannes Ewald«, »Blicher-Studier« og »Danmarks Digtere«. Hans Styrke er Analysen og Fortolkningen, hvorimod han ikke giver sig af med en Behandling af Digtningen paa historisk Baggrund. Brix er en kendt og frygtet litterær Anmelder. Filologen Kristian Sandfeld er født 1873 i Vejle. Han er en solid Videnskabsmand med en omfattende videnskabelig Produktion bag sig. Nævnes skal hans Bog »Sprogvidenskaben«. Amtets mest stedprægede Forfatter er uden Tvivl Anton Berntsen, der er født 1873 i Engum. Denne Forfatters jyske Digte, skrevet i det Maal, der tales i Egnen nordøst for Vejle, er ofte sprogligt og digterisk set smaa Perler, som i deres Afrundethed og Pointerings danner en lille Verden for

sig. Den Begrænsning, der ligger i Emnevalg og Behandlingsmaade, er typisk for Berntsen. Han kender sit Stof som ingen anden og er selv eet med det. Hans Digte er præget af det jyske Sind og Lune paa en saa sandru Maade, at man aldrig tvivler om deres Ægthed. Foruden de jyske Digte har Berntsen skrevet Digte, Skuespil og en Roman samt Smaating i Aviser og Tidsskrifter. Romanen »Paa Nebo Bjerg« giver et troværdigt Billede af Livet i Egnen nord for Vejle i Slutningen af det 19. Aarhundrede. Harald Kidde (1878—1918) er født i Vejle. Hans Fader, der var Amtsvejnspektør over Vejle Amt, har udført et stort Arbejde for Plantningssagen og derved skabt Hygge og Læ paa Vejene, navnlig i den vestlige Del af Amtet. Farfaren ejede Kiddegaard i Jelling Sogn. Allerede som Barn foretog Harald Kidde sammen med sin Far Ture ud i Landskabet. Paa den Maade lærte han Egnen og dens Befolkning at kende. Den nærmeste Egn omkring Vejle tog Kidde hurtigt i Besiddelse, og han elskede den. Stampe-skov, Mørkedal, Pudal og Højen Krat satte han særlig Pris paa. Og saa læste han. Det var især Stemninger og Sprogets Form, han interesserede sig for. Han er paavirket af J. P. Jacobsen, Johannes Jørgensen, den tyske Lyrik og Pietismen, og han elskede at rejse i Sverige, Sydtyskland og Svejts. Sygdom, Dødsfald og en haabløs Ungdomsforelskelse gjorde ham ensom og indadvendt. Han har skrevet »Sindbilleder«, »Aage og Else«, »Luftslotte«, »De Blinde«, »Loven«, »Den anden«, »Helten«, »Jærnet« og »Vandringer«. Alle vægtige og tunge Bøger, hvis

Anton Berntsen.

Indhold handler om »Livet« og »Døden« i Forholdet til Menneskene og Naturen. De er alle besjælet af dyb Alvor og dyb Viden om Menneskelivet. I deres Sprog findes intet letkøbt, men ofte en Del Udpenslinger, der minder om Stilen hos J. P. Jacobsen. I flere af Kiddes Bøger findes mange smukke og følte Skildringer af Landskaber og Natur, der givet kan føres tilbage til hans Barndoms Land, Vejleegnen. Kunstnerisk set er »Helten« Kiddes bedste Bog; »Aage og Else« er uden Tvivl mere »levende« og maaske den af Kiddes Bøger, der er mest typisk. I 1922 er der i

Harald Kidde.

Nørreskoven i Vejle rejst en Mindesten for ham, der bærer Indskriften »Sang af Sorg«. Redaktør H. Hansen er født 1879 i Herslev. Forfatteren Niels Jeppesen er født 1882 i Rands. Han er samtidig med Kidde, og der er ingen Tvivl om, at han ligesom Kidde i høj Grad er paavirket af Vejleegnens Natur. Kiddes Personer kan næppe stedfæstes, de er almene, men Jeppesens er Jyder, ja vel Østjyder fra Vejleegnen. Hans Romaner, hvoraf skal nævnes »Den som sejrer«, »Under Byrden« og »Hans og Thomas«, er tunge og realistiske Bøger, der burde læses en Del mere, end Tilfældet er. I Virkeligheden hører de med til den Litteratur, der er egnet til Læsning af vor Tids Boglæsere paa Land og i By. De kræver mere end den jævne, underholdende Roman, men de giver til Gengæld ogsaa mere. Foruden sine Romaner har Jeppesen skrevet flere Digtsamlinger, der rummer en hel Del gode Ting. Det er typisk for ham, at det er Efteraaret og Vinteren, der hersker i hans Rige. Livet er ofte en Byrde, og der sejres kun, hvor der

strides. Per Barfoed, der er født 1890 i Blaahøj, er humoristisk Visedigter, og H. P. Jacobsen, der er født 1892 i Fredericia, har skrevet fire Romaner.

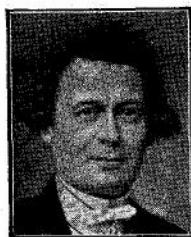
Historikere, Topografer og Folkemindeforskere.

Vejles berømteste Søn er vel nok Anders Sørensen Vedel (1542—1616). 15 Aar gammel kom han i Huset hos Jens Pedersen Grundet i Ribe, og som 20-aarig drog han udenlands som Hovmester for Tyge Brahe. Vedel havde allerede som ung udpræget Interesse for Historien, og han studerede ved Universiteterne i København og Wittenberg. I 1575 udkom hans For danskning af Saxos paa Latin forfattede Danmarks Historie. Baade historisk og sproglig set er denne Bog en storslaaet Begivenhed i vor Litteratur. Vedel fik overdraget den Opgave at skrive en Fortsættelse af Saxo, men dette Værk blev aldrig fuldført, da han fortabte sig i flere uvedkommende Ting. Vedels næste betydelige Værk var Udgivelsen af »Et Hundrede danske Viser« i 1591. Vi staar her overfor den første trykte Udgave af vore Folkeviser. Dens Betydning for Bevarelsen af disse middelalderlige litterære Mindesmærker kan ikke overvurderes, og det er et Spørgsmaal, om vi ikke her har Vedels største Indsats i vor Litteratur. Vedel bosatte sig 1580 paa »Liljebjærget« i Ribe, hvor han levede indtil sin Død, sysselsat med historiske Studier. I denne By rejstes i 1903 et Mindesmærke for ham, og i Vejle Nikolaj Kirke hænger et i 1860 af J. Roed malet Billede. Lokalhistorikeren Peder Rhode (1734—93), der er født i Kolding, er kendt som Forfatter af »Samlinger til Haderslev Amts

Anders Sørensen Vedel.

Beskrivelse« og »Samlinger til de Danske Øers Laa-lands og Falsters Historie«. Blichers Far, Niels Blicher (1748—1839), der er født i Ø. Starup, har i sin udmærkede Bog om Vium Sogn givet en glimrende fortalt Beretning om Livet i et Hedesogn, og Knud Aagaard (1769—1838), der er født i Kolding, har i en Del Skrifter af topografisk Indhold givet Bidrag til Almuens og Sprogets Historie. Nævnes skal »Beskrivelse over Thy«, »Beskrivelse over Tørning Len« og »Det danske Sprogs Skiebne og Grændsen i Sønder-

J. J. A. Worsaae.

jylland«. Ogsaa T. A. Becker (1812—77), der er født paa Tirsbæk i Engum Sogn, har skrevet en Del lokalhistoriske Afhandlinger. Mest kendt er han som Udgiver af »Orion« og Forfatter af »Prospekter af danske Herregaarde«. Han har desforuden skrevet flere historiske Romaner, hvoraf »En Familiehistorie« foregaar paa Tirsbæk ved Vejle.

I Vejle er selveste Grundlæggeren af dansk Oldtidsvidenskab J. J. A. Worsaae (1821—85) født. Udstyret med en overordentlig stor kritisk Begavelse og næsten født med Interesse for Arkæologien kastede han sig over Studiet af vor Oldtids Historie, idet han lagde Vægten paa Udgravninger og Undersøgelser ude i Landet. »Han kom, saa og vandt« passer fortrinligt paa Worsaae's videnskabelige Løbane. Ofte havde han en modsat Opfattelse end andre, men han standsede ikke, før han havde overbevist Verden om, at han havde Ret. Der foreligger talrige Afhandlinger og Bøger fra hans Haand, hvoraf skal blot nævnes »Danmarks Oldtid«, »Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland

og Irland« og »Nordens Forhistorie«. I »Annaler« og »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed« findes mange Bidrag af Worsaae, og i »Historisk Tidsskrift« blandt andet en Artikel, »Bidrag til Vejle By og Amts Historie i det 17. Aarhundrede«. Hans Arbejder om Stenalderens og Bronzealderens Inddelinger er banebrydende og er en Fortsættelse af C. J. Thomsens historiske »Tredeling« (Sten-, Bronze- og Jernalderen). Vort Nationalmuseum, som Worsaae har været med til at skabe, staar i stor Gæld til denne vor Oldtids-histories største Mand. Paa Borgvold i Vejle er i 1921 afsløret et Monument for denne Byens berømte Søn. Historikeren C. E. Secher (1824—88) er født paa Williamsborg i Daugaard. Han var hele sit Liv optaget af historiske og sproglige Sysler. Foruden det store Værk: »Danmark i ældre og nyere Tid« var han ligesom T. A. Becker Medarbejder ved »Prospekter af danske Herregaarde«. A. Thorsøe (1840—1920) er født i Hejls. Han var en meget flittig og redelig historisk Forfatter, der foruden sine novelleprægede Arbejder har skrevet en Mængde historiske Bøger og Afhandlinger. Mest betydelig er »Den danske Stats politiske Historie« og »Kong Frederik VII's Regering«. En mærkelig Mand, som Eftertiden sikkert vil komme til at beskæftige sig en Del med, er Folkemindeforskeren Evald Tang Kristensen (1843—1929), der er født i Nr. Bjært. Uddannet som Lærer begyndte han forskellige Steder at indsamle Viser og Melodier, som levede i Folketraditionen. Denne Virksomhed udvide- des snart til ogsaa at omfatte Æventyr, Gaader, Ord-sprog, Rim, Remser og Lege, kort sagt alt, der endnu var at faa fat i af Folkeminder. Af det indsamlede Stof har han selv udgivet en ikke ringe Part, Resten findes i Dansk Folkemindesamling. Hans Betydning

for Fremtiden ligger ikke i denne ret omfattende Udgivelse af Bøger men i hans Samlervirksomhed i det hele taget. Faa har forstaaet som Tang Kristensen at opnuse de Mænd og Kvinder, der havde noget at fortælle, og ingen har evnet som han at faa disse »Kilder« til at tale. Paa Vandringer, hovedsagelig i Jylland, men forøvrigt ud over hele vort Land indsamlede denne flittige og nøjsomme Mand et Stof, der uden hans Indsats uhjælpelig vilde være gaaet tabt, og det drejer sig i stor Stil om Kildemateriale til en forbigangen Kulturs Historie. Tang

Evald Tang Kristensen.

Kristensen var en Enspændernatur, der kan betegnes som sær, kantet og stædig, og hensynsløs saa han sit Maal og gjorde sit Arbejde. Af hans Værker, der omfatter Folkemindesamlinger, topografiske Skildringer og personalhistoriske Bøger, skal her blot nævnes hans »Minder og Oplevelser«, som er enestaaende typiske for Manden. Evald Tang Kristensen boede i Mølholm ved Vejle fra 1897 til sin Død. I Vejle og Herning Museum findes Samlinger af Almuegenstande, der er skænket af ham. De danske Amerikaneres Historie er skrevet af P. S. Vig, der er født 1854 paa Bøgvad Mark i Egtved Sogn. Lokalhistorikerne J. O. Brandorff og J. J. Ravn er født henholdsvis 1854 i Kolding og 1860 i Klattrup. Historikeren J. P. Jacobsen (1869—1918), der er født i Ulkær i Sindbjerg, interesserede sig for Middelalderens Kulturhistorie og Religionshistorie. Hans Hovedværk er »Manes, de døde og Menneskelivet«, der i høj Grad er præget af Jacobsens fine Personlighed og Sans for dyb Tænkning og Skønhed i Sproget. I Ov-

strup i Egtved Sogn er Arkæologen Hans Kjær (1873—1932) født. Blandt talrige Artikler har han skrevet »Om Jelling Kongehøje« og Bogen »Vor Oldtids Mindesmærker«. Henrik Ussing, der er født 1877 i Erritsø, har udgivet Hjemstavsskildringer, hvoraf skal nævnes »Minder fra Erritsø«, »Ingvor Ingvorsens Fortællinger om gammelt sjællandsk Bondeliv« og »Aarets og Livets Højtider«. Fremhæves skal ogsaa hans store Arbejde for Omraader som vore Dialekter og Stednavne. Hans sidste Bog er den historiske Roman »Ingvor Holt«, der foregaar i Erritsø. Byhistorikeren Hugo Matthiessen er født 1881 i Fredericia. Foruden »Fredericia 1650—1760« har han i Vejle Amts Aarbøger skrevet flere Artikler vedrørende Fredericia Bys Historie. Hans Speciale er de gamle Byers Historie, men ogsaa paa andre Omraader har han ydet vægtige Bidrag. Nævnes bør hans »Hærvejen« og »Viborg-Veje«. En anden Fredericianer er Professor Knud Friis Johansen, der har skrevet »De forhistoriske Tider i Europa«.

I Afsnittet om »Kendte Mænd og Kvinder« er medtaget over 200 Navne. Det siger sig selv, at Omtalen af de enkelte Navne ikke har maattet tage for stor Plads op. I mange Tilfælde har man endog maattet nøjes med blot Navnets Nævnelse. Og dog er vi af den Mening, at alle de nævnte Personer har Betydning for denne Bog, idet det kan hævdes, at alle disse Navne er lige saa mange Muligheder for Findesteder af Stof til Belysning af Vejle Amts Historie, og saaledes udgør Afsnittet i Virkeligheden et Supplement til den Litteraturfortegnelse, der findes i »Studievejledningen«.

HJEMSTAVNSBOGENS BILLEDER

Fra forskellig Side er der vist Hjemstavnsbogen megen Velvilje ved Laan af Klicheer til en Del af Bogens Billeder.

Gads Forlag har saaledes overladt os Byernes og Herredernes Segl her i Amtet fra Værket: Trap: Danmark, (Vejle Amt).

Gyldendalske Forlag har laant os 20 Klicheer fra Biografisk Haandleksikon.

Boghandler V. Schæffer en Del Klicheer fra Værket: Kolding omkring 1930, og

Konsul I. F. Kiær Klicheer fra Værket: Banken for Fredericia og Omegn.

Endvidere har Amtets Turistforeninger i Vejle, Fredericia og Kolding velvilligt og forstaaende udlaant os en Snes Klicheer.

Langt den overvejende Del af Bogens Billeder er dog reproducerede efter originale Fotos — enten givet Bogen som Gave — eller overladt den for en saa moderat Betaling, at det blev muligt at indsætte ca. 300 Billeder. De medvirkende er: Tandlæge William Berthelsen, Vejle, med 100 Billeder og Apoteker S. Levin-Hansen, Esbjerg, med 20 Billeder, Fotograferne Hans Albjerg og Johs. Rønvig, Vejle, H. J. Føge og C. R. Arling, Fredericia, J. Ingemann og J. Ingvertsen, Kolding, N. Stensgaard, Børkop, C. M. Rasmussen, Give, Madsen, Rask og S. Jørgensen, Jelling, Fru Signe Mortensen, Lindeballe, Lærer R. Hansen, St. Dalby, Redaktionssekretær Carl Eliassen, Kolding, Gymnasieelev Johs. Hansen, Bredballe, Vejassistent I. Iversen, Hedensted, Landinspektør Axel Johansen, Kolding, A/S Nordisk Luft-Foto, København, m. fl.

Kunstmaler A. Mårtens, Randbøl, har tilladt os at reproducere to af hans Malerier.

Redaktionen bringer herved alle de medvirkende sin bedste Tak.

STUDIEVEJLEDNING

I VEJLE AMTS HISTORIE

Hensigten med »Vejle Amt. En Hjemstavnsbog« er i populær Form at give en kort og en nogenlunde afrundet Oversigt over Vejle Amts Historie. At vide noget om vort Amt betyder Kendskab til den Egn, vor Hjemstavn er beliggende i, og et rigtigt Syn paa Hjemstavnen er Forudsætningen for den rette Forstaaelse af vort hele Land. Bogen er selvfølgelig kun en Mundsmag for den, der virkelig ønsker at studere Amtet eller en Del deraf (f. Eks. et Sogn, en By eller en Gaards Historie).

I Forbindelse med en Hjemstavnsbog er det ret naturligt at tage den Opgave op at faa Befolkningen interesseret i Studiet af dens Hjemstavn. I Sverige gøres et betydeligt Arbejde inden for de saakaldte Studiekredse for at vække Interesse for Hjemstavnsforskning. Ogsaa herhjemme er Studiekredsen som Form for Studium og Samlæsning kendt, og der er ingen Tvivl om, at den er meget velegnet til Brug for f. Eks. Ungdomsforeninger, Foredragsforeninger og Ungdomsskoler. At sætte særlig Ungdommen i Gang med et selvstændigt aandeligt Arbejde, der viser, hvorledes man grundigt og fornuftigt sætter sig ind i et Emne, er Studiekredsens Maal.

Studiekredsen tæller i Almindelighed fra 7 til 15 Deltagere. Emnet vælges i Overensstemmelse med Deltagernes Interesser, og en »Leder« udpeges. Alle anskaffer »Grundbogen«, hvormed menes en Bog, der i en samlet, kort Oversigt gennemgaar det valgte Emne. Grundbogen er som Regel forsynet med en Fortegnelse over Litteratur, der yderligere og mere dybtgaaende behandler Emnet, saaledes ordnet, at det tydeligt angives hvilken Litteratur, der tilhører Grundbogens forskellige Afsnit. Man gaar da frem paa den Maade, at alle Deltagerne til en Studieaften læser et bestemt Afsnit i Grundbogen. Det er det fælles Grundlag, hvorpaa Drøftelsen og Diskussionen bygger. Den til Afsnittet opførte Litteratur er ligeledes læst, men saaledes, at hver af Deltagerne har faaet en Bog eller et Afsnit i en Bog anvist. Ved Hjælp af denne supplerende Litteratur fremkommer der da yderligere Oplysninger og nye Synspunkter, der formaar at belyse og uddybe Aftenens Emne. Det er Lederens Opgave at fordele denne Litteratur og iøvrigt at optræde som Ordstyrer og Studieleder.

Der findes følgende Litteratur om Studiekredsspørgsmaalet:

Christiansen, Chr., og Hans Hansen, Haandbog i socialdemokratisk Ungdomsarbejde. 1933. S. 132—47.

Læsning. 1922—28.

Skjoldbo, C. L., Vejledning i Studiekredsarbejdet. 1924.

Studiehaandbog. 1919.

Grundbogen købes af alle Deltagerne. Den øvrige Litteratur laanes lettest fra det nærmeste offentlige Bibliotek, der udlaaner Bøgerne gratis og fremskaffer de Ting, det ikke selv har, fra Statens Biblioteker.

Der findes følgende Litteratur om Bøger, Bogbenyttelse og Biblioteker:

Banke, Jørgen, Bøgers Brug. 1921.

— og Aage Bredsted, Biblioteket i Undervisningens Tjeneste. 1933.

Dahl, Svend, Dansk Biblioteksfører. 1915.

Frandsen, Arne V., Haandbogsfortegnelse. 1930.

Nielsen, Lauritz, Vejledning i Biblioteksbenyttelse og almindelig Bibliografi. 1931.

• Kort, Leksika, Ordbøger og lignende Haandbøger er ønskelige Hjælpemidler i enhver Studiekreds. Med deres Oplysninger og Illustrationer støttes Hukommelsen, mens Kendskab til Benyttelse af boglige Hjælpemidler erhverves. En Notesbog er nødvendig, da man ofte faar Lyst til at skrive noget ned for senere nærmere at undersøge Sagen paa et offentligt Biblioteks Læsesal.

Der har hidtil kun været Tale om trykte Kilder. Skal man imidlertid drive lokalhistorisk Studium af virkelig Betydning, maa man ogsaa have fat paa de utrykte Kilder. Man bør dog absolut først kende hele den trykte Litteratur til Bunds, før man henvender sig til Arkiverne, hvor den utrykte findes. I denne Studievejledning ser vi bort fra de utrykte Kilder og nøjes med at henvise til følgende Bøger, der udmærket giver Anvisning paa, hvorledes vore Arkiver benyttes:

Aakjær, Svend, og Chr. Bokkenheuser: Sagnet og Byen. En Studievejledning i Lokalhistorie. 1931.

Hennings, Poul, Slægtsforskning. 1933.

Hofman-Bang, O. M., Jens Sørensen og Maren Nielsdatter. Haandbog til Brug ved slægtshistoriske Undersøgelser. 1927.

Linvald, Axel, Dansk Arkivvæsen. 1933.

Nygaard, S., Anvisning til at drive historisk-topografiske Studier. 1928.

Saxild, Georg, Om Arkivvæsen. 1923.

Smith, Otto, En Oversigt over de topografiske Kort og Billedsamlinger. (Fortid og Nutid, VI.)

Thomsen, Albert, Stamtavle, Anetavle og Slægtsbog. 1932.

Litteraturfortegnelse.

Som Grundbog benyttes »Vejle Amt. En Hjemstavn-bog«. Ved Læsning af de angivne Skrifter vil det vise sig, at der Gang paa Gang henvises til andre Bøger. Disse Henvisninger bør følges, thi paa den Maade kan der indhøstes en Mængde Enkeltoplysninger, der ofte har stor Interesse. Som man vil se, er der kun anført de vigtigste Bøger og Afhandlinger. De lokale Aviser, der givet indeholder værdifuldt Stof, er ikke medtaget. Festskrifter og lignende Hefter er udeladte. Skønlitterære Bøger — Romaner og Digte — hvoraf der findes mange, har man ogsaa maattet se helt bort fra.

Til Supplering af Litteraturfortegnelsen kan anføres følgende Bøger, der i mange Tilfælde vil kunne føre frem til Artikler i Tidsskrifter og Aarbøger, som ikke er medtaget:

Erichsen, B. og Alfr. Krarup, Dansk historisk Bibliografi. 1918—27.

Dansk Tidsskrift-Index. 1915—33.

Heilskov, Chr., Dansk Provinstopografi. 1920.

Trap, J. P., Vejle Amt 1926. (Kongeriget Danmark, VII.)

Denne Bog, der indeholder en Mængde Litteraturhenvisninger, er Hovedværket vedrørende Vejle Amts Historie.

Landskabets Tilblivelse S. 13—29.

Bruun, Daniel, Vejle Amt. 1922. (Danmark, IV.)

Harder, Poul, En østjysk Israndslinie. 1908.

Jessen, Knud, Danmarks Natur gennem Tiderne. (Det d. Folks Hist., I. 1927.)

Madsen, Victor, Grundtræk af Jordens Historie. 1923.

— Landets Tilblivelse. (Bruun: Danmark I.)

Milthers, V., Kortbladet Bække. 1925. (Dan. geol. U.)

Mortensen, Rasmus, Fra Vejle Vesteregn. 1929.

- Nordmann, V., Danmarks Pattedyr i Fortiden. 1905 (Dan. geol. U.)
 Steensby, H. P., Indledende Afsnit. (Bruun: Danmark, I.)
 Ussing, N. V., Danmarks Geologi. 1913. (Dan. geol. U.)
 Warming, Eug., Den danske Planteverdens Historie efter Istiden. 1904.
 Winge, H., Om jordfundne Fugle fra Danmark. 1903.
 — Om jordfundne Pattedyr.

Bosættelsen S. 30—71.

- Aakjær, Svend, Danske Stednavne fra Hedenold. (Dansk Udsyn, 1927.)
 — Om Ordene Smør og Vogn i danske Stednavne. (Skivebogen, 1924.)
 Arup, E., Danmarks Historie, I. 1925.
 Brandorff, I. O., Kolding i Oldtiden. 1928.
 Bruun, Daniel, Vejle Amt. 1922. (Danmark, IV.)
 Bruun, Georg, Kolding før 1700. 1933.
 Brøndsted, J., Viborgegnen i Oldtiden, (Fra Viborg Amt, 1929.)
 Det danske Folks Historie, I. 1927.
 Grønbech, Vilh., Primitiv Religion. 1915.
 — Vår Folkeæt i Oldtiden. 1909—12.
 Hatt, G., Gamle Agre. (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1931.)
 la Cour, Vilh., Sjællands ældste Bygder. 1927.
 Matthiessen, Hugo, Hærvejen. 1934.
 Mortensen, Rasmus, Balders Offerplads. (V. A. Aarb. 1919.)
 — Fra Vejle Vesteregn. 1929.
 — Landeveje i Vejle Amt. (V. A. Aarb. 1933.)
 Müller, Soph., Vej og Bygd. (Aarb. f. d. Kulturhist., 1899.)
 Schütte, Gudmund, Hjemligt Hedenskab. 1919.
 Thomsen, Thomas, En Begravelse for 3000 Aar siden. (Nær og Fjært, 1923.)

Landsbyens Grundlæggelse S. 72—78.

- Aakjær, Svend, Stednavne. (Dansk Turistf. Aarb. 1924.)
 Arup, E., Danmarks Historie, I 1925.
 Bjerger, Poul, T. J. Søgaard og A. F. Schmidt, Danske Vider og Vedtægter. 1904—32.
 Det danske Folks Historie, I. 1927.

- Feilberg, H. F., Dansk Bondeliv. 1910—13.
 Larsen, Henrik, Sjællands Landsbyer og Landsbynavne.
 (Fortid og Nutid. 1923.)
 Ravn, J. J. og H. Ussing, Stednavne i Holmans og Elbo Her-
 reder. 1916.
 Steenstrup, Johs., De danske Stednavne. 1918.
 — Nogle Bidrag til vore Landsbyers og Be-
 byggelsens Historie. (Hist. Tidss., 6, V.)

Byens Folk S. 79—107.

- Arup, E., Danmarks Historie, I. 1925.
 Berntsen, Anton, Nogle jyske Spillemand. (V. A. Aarb.,
 1921.)
 Feilberg, H. F., Dansk Bondeliv. 1910—13.
 Jensen, Andreas G., Jydepotten. 1924.
 Palladius, Peder, Visitatsbog. 1925.
 Schmidt, August F., Byhyrder. 1928.
 — Hyrdedrenge og Hyrdeliv. 1926.
 — Landsbysmeden. 1931.

Storgaarde, Kirker, Klostre, Købstæder S. 108—11.

- Berg, R., Købstad og Købstadmand. 1923.
 Bruun, Daniel, Vejle Amt. 1922. (Danmark IV.)
 Danske Herregaarde ved 1920, III. 1923.
 Mackeprang, M., Vore Landsbykirker. 1920.
 Mortensen, Rasmus, Jernudvindingen. (V. A. Aarb., 1932.)
 — Jydsk Jern. (V. A. Aarb. 1920.)
 — Midtjylland. (V. A. Aarb. 1930.)
 Uldall, F., Danmarks middelalderlige Kirkeklokker. 1906.

Skoven og Heden S. 112—16.

- Danmarks Naturfrednings Aarsskrift. 1930—33.
 Mortensen, Rasmus, Fra Vejle Vestereg. 1929.
 — Jyllands Hedeskove. 1932.
 — Randbøl Hede. (V. A. Aarb. 1931.)

Maalet S. 121—31.

- Aakjær, Svend, (Artikler i Frem). 1925—26.
 Bennike, V. og Marius Kristensen, Kort over de danske
 Folkemål. 1898—1912.
 Berntsen, Anton, Jydsk Folkemaal og Folkesind. (Dansk
 Udsyn. 1933.)

- Bogh, N. P., Nogle Bemærkninger om Tyrstrup-Målet. (Danske Folkemaal. 1929.)
- Brøndum-Nielsen, J., Dialekter og Dialektforskning. 1927.
- Dahlerup, V., Det danske Sprogs Historie. 1921.
- Feilberg, H. F., Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmål. 1886—1914.
- Fischer, Jean, Nyt og gammelt fra Bjerger Herred. (Danske Studier. 1909.)
- Kamphøener, M., A. F. Schmidt og Marius Kristensen, (Om Tyrstrup-Maalet). (Danske Folkemaal. 1930.)
- Kristensen, Marius, Folkemaal og Folkeminder. (Turistf. Aarb. 1930.)
- Folkemaal og Sproghistorie. 1933.
- Vasegaard, S., Jyske Dialekter og Rigsdansk. (Gads d. Magasin. 1929.)

Folket S. 132—44.

- Gravlund, Thorkild, Dansk Folkekarakter. 1919.
- Schütte, Gudmund, Dansk Folkekarakter. 1928.

Sagn og Levn S. 145—69.

- Kristensen, Evald Tang, Danske Sagn. 1892—1901.
- Danske Sagn. Ny Række. 1928—34.
- Thiele, J. M., Danske Folkesagn. 1933.
- Ussing, Henrik, Aarets og Livets Højtider. 1925.
- Ussing, R. A., Minder fra Erritsø. 1917.

Landsbyen i Nutiden S. 175—204.

- Begtrup, G., Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Nørre-Jylland, I. 1908.
- Bruun, Daniel, Danmark, I. 1919.
- Hansen, J. J., Større danske Landbrug, V. 1933.
- Jespersen, J., Danske Gaarde, I. 1923.
- Mackeprang, M., Vore Landsbykirker. 1920.
- Ottosen, K., Vor Folkeskoles Oprindelse og Udvikling. 1914.
- Petersen, Jens A., Husmandsbevægelsen i Vejle Amt. 1922.
- Zangerberg, H., Danske Bøndergaarde. 1925.

Halvøen mellem Horsens og Vejle Fjord S. 213—76.

- Begtrup, H., Dansk Menighedsliv, IV. 1933.
- Bruun, Daniel, Vejle Amt. 1922. (Danmark, IV.)

- Dalgas, C., Vejle Amt. 1826.
 Hansen, Marius, Tirsbæk. 1923.
 Holm, Frands, Fra Bjerge og Hatting-Herreder. 1922.
 Kristensen, J. P. Aaboe, Erindringer fra mit Liv. 1929.
 Orion. 1843—51.
 Pedersen, H., Erindringer fra en lang Levetid. 1905.
 Pontoppidan, E., Den danske Atlas, V. 1769.
 Simonsen, Aage, Horsens og Omegnens Kirker. 1924.
 Trap, J. P., Vejle Amt. 1926. (Kngr. Danmark, VII.)
 Vejle Amt. 1931. (Danske Byer og Sogne.)
 Vejle Amts Aarbøger. 1905—33.

Vejle S. 281—303.

- Bruun, Daniel, Vejle Amt. 1922. (Danmark, IV.)
 Ekko, Vejle i Fjende-Vold. 1900.
 Gaarmann, G. F., Efterretninger om Weile Kiøbstad. 1794.
 H. A. Krarup-Bogen. 1925.
 Holm, P., Det gamle Vejle. 1918.
 Jensen, Andr. K., Vejle By. 1916. (Danske Byer og deres Mænd.)
 Kragballe, L., Gamle Minder. 1904.
 Leopold, Svend, Erindringer, I. 1927.
 Smith, A. H. H., Veile og Omegn. 1882.
 Trap, J. P., Vejle Amt. 1926. (Kngr. Danmark, VII.)
 Vejle. 1907. (De danske Byerhverv.)
 Vejle Amt. 1931. (Danske Byer og Sogne.)
 Vejle Amts Aarbøger. 1905—33.
 Vejle Bys Historie ved C. V. Petersen. 1927.
 Vejlsenseren. 1926—34.

Vejle Omegn S. 309—84.

- Andersen, Johannes, Thyregod By. 1916. (Jydske Byer og deres Mænd.)
 Begtrup, H., Dansk Menighedsliv, IV. 1933.
 Beskrivelse af Engelsholm i Jylland. 1749.
 Bruun, Daniel, Vejle Amt. 1922. (Danmark, IV.)
 Dalgas, C., Vejle Amt. 1826.
 Hansen, Johannes, Brande By. 1916. (Jydske Byer og deres Mænd.)
 Heltoft, J., Jelling. 1922.

- Holm, Axel, Fra Ege Tved til Egtved. 1931.
- Iversen, Iver, Ved Horsens og Vejle Fjorde. u. A.
- Jørgensen, Carl, Tyregod Sogns Bebyggelse. 1927.
- Kornerup, J., Kongehøiene i Jelling. 1875.
- Laursen, Evald, Sønder Omme By. 1916. (Jydske Byer og deres Mænd.)
- Mortensen, Rasmus, Vejle Vesteregn. 1929.
- Nielsen, Axel Malte, Give By. 1916. (Jydske Byer og deres Mænd.)
- Ravn, J. J., En historisk-topografisk Beskrivelse af Højen Sogn. 1929.
- En historisk-topografisk Beskrivelse af Sognene i Holmans og Elbo Herreder. 1918.
 - Stamtavle over gamle Slægter fra Vinding. 1925.
- Sinning, M. Jensen, Aandeligt Liv i Bredsten. 1916.
- Smith, A. H. H., Veile og Omegn. 1882.
- Trap, J. P., Vejle Amt. 1926. (Kngr. Danmark, VII.)
- Vejle Amt. 1931. (Danske Byer og Sogne.)
- Vejle Amts Aarbøger 1905—33.

Fredericia S. 389—414.

- Aarslev, G., Paa Fredericia Vold. 1899.
- Berg, Vilh., Smaa Bidrag til Fredericias Kultur — og ældste Historie. 1883.
- Bjerregaard, Marie, Barndomserindringer fra Fredericia og Krigen 1864. 1909.
- Bruun, B., Beskrivelse over Industriens Tilstand i Fredericia og Omegn. 1815.
- Bruun, Daniel, Vejle Amt. 1922. (Danmark, IV.)
- Clausen, C. C., Fredericia og Omegn. 1899. (Danske Byer og deres Mænd.)
- Dalgas, J. M., Historisk og statistisk Beskrivelse over de Reformertes Etablissement. 1797.
- Hansen, C. V., Fredericias Handelsstands Historie. 1916.
- Lund, Ole, Livet i en Provindsby. 1899.
- Matthiessen, Hugo, Fredericia 1650—1760. 1911.
- Møller, C. F., Nogle historiske Optegnelser om Fredericia. 1882.
- Rosendahl, E. P., Optegnelser fra Fredericia. 1841.
- Trap, J. P., Vejle Amt. 1926. (Kngr. Danmark, VII.)

- Vejle Amt. 1931. (Danske Byer og Sogne.)
 Vejle Amts Aarbøger. 1905—33.
 Viborg, N. C., Samlinger af Forordninger og Rescripter angaaende Fredericia. 1797.
 Wilse, J. N., Fuldstændig Beskrivelse af Stapel-Staden. 1767.

Fredericia Omegn S. 419—30.

- Begtrup, H., Dansk Menighedsliv, IV. 1933.
 Bruun, Daniel, Vejle Amt. 1922. (Danmark, IV.)
 Claussen, C. C., Fredericia og Omegn. 1899. (Danske Byer og deres Mænd.)
 Dalgas, C., Vejle Amt. 1826.
 Ravn, J. J., En historisk-topografisk Beskrivelse af Sognene i Holmans og Elbo Herreder. 1918.
 Snoghøj i Fortid og Nutid. 1911.
 Trap, J. P., Vejle Amt. 1926. (Kngr. Danmark, VII.)
 Ussing, R. A., Minder fra Erritsø. 1917.
 Vejle Amt. 1931. (Danske Byer og Sogne.)
 Vejle Amts Aarbøger. 1905—33.

Kolding S. 435—60.

- Aubeck, Fr., Kolding By. 1916. (Danske Byer og deres Mænd.)
 Brandorff, I. O., Kolding i Oldtiden. 1928.
 Bruun, Daniel, Vejle Amt. 1922. (Danmark, IV.)
 Bruun, Georg, Dronning Dorotheas Skolehus. 1928.
 — Halvtreds Aar. 1930.
 — Jens Peter Wissing. 1925.
 — Kolding før 1700. 1933.
 — Seks Rektorer. 1927.
 — To Portrætter. 1931.
 — Vejle Amts højere Realskole i Kolding 1856—80. 1925.
 Eliassen, P., Historiske Strejtoget i Kolding og Omegn. 1923.
 — Kolding fra Middelalder til Nutid. 1910.
 Fyhn, J. J., Efterretninger om Kjøbstaden Kolding. 1848 + Suppl. 1860.
 Hvidtfeldt, P., Tyve Aars Organisationsarbejde i Kolding. 1902.
 Petersen, Parmo Tang, Kolding lærde Skoles Historie. 1914.
 Siersted, T., Kolding kommunale Skoler 1792—1892. 1892.
 Tauber, E. S., Breve fra Kolding. 1822.

Trap, J. P., Vejle Amt. 1926. (Kngr. Danmark, VII.)

Turistforeningen for Danmarks Aarbog 1930.

Vejle Amt. 1931. (Danske Byer og Sogne.)

Vejle Amts Aarbøger. 1905—33.

Vor By — Kolding omkring 1930. 1929—30.

Kolding Omegn S. 465—506.

Begtrup, H., Dansk Menighedsliv, IV. 1933.

Bruun, Daniel, Vejle Amt. 1922. (Danmark, IV.)

Clausen, Johs., Skamlingsbanke. 1903.

Dalgas, C., Vejle Amt. 1926.

Eliassen, P., Historisk Strejftog i Kolding og Omegn. 1923.

— Kongeaaen. 1926.

— Skamlingsbanke. 1911.

Hede, K., Højskamling. 1882.

Lindholm, P., Almind og Møsvraa. 1927.

— Almind Sogn. 1927.

— Landsbyen Dons. 1922.

— Starup Sogn. 1911.

Petersen, Jens A., Fra de otte Sogne. 1933.

Ravn, J. J., En historisk-topografisk Beskrivelse af Herslev og Viuf Sogne. 1926.

Rhode, P., Samlinger til Haderslev Amts Beskrivelse. 1775.

Salling, S. C., Frederiks-Kirken i Wonsyld. 1827.

Terp, P., 1864. Minder fra Koldingegnen. 1921.

— Erindringer fra en dansk Bondes lange Liv. 1923.
(Memoirer og Breve, XXXX.)

Trap, J. P., Vejle Amt. 1926. (Kngr. Danmark, VII.)

Turistforeningen for Danmarks Aarbog 1930.

Vejle Amt. 1931. (Danske Byer og Sogne.)

Vejle Amts Aarbøger. 1905—33.

Kendte Mænd og Kvinder fødte i Vejle Amt S. 511—45.

Bricka, C. F., Dansk biografisk Lexikon. 1887—1905.

Af en ny Udg. af dette Værk er udkommet de første
4 Bd.

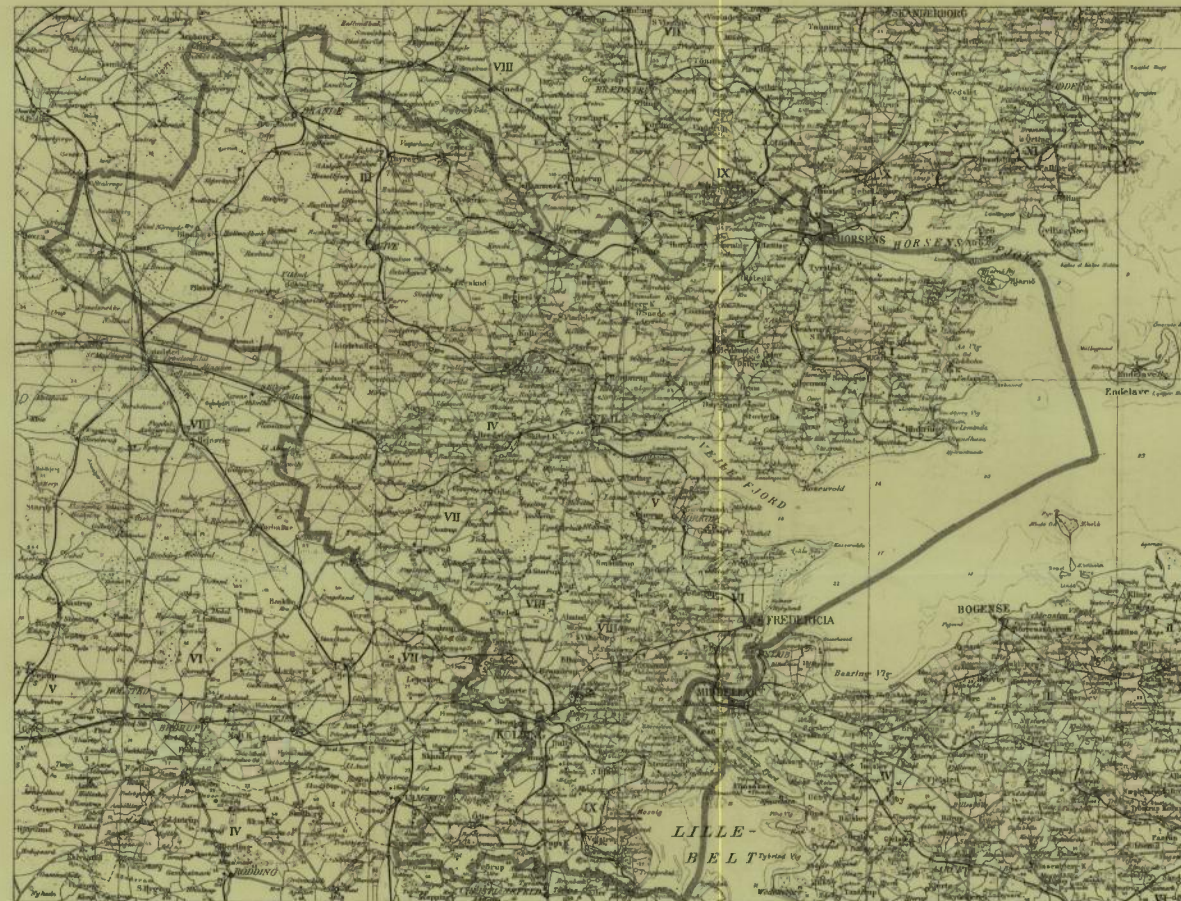
Dahl, Svend og P. Engelstoft, Dansk biografisk Haandleksikon 1920—26.

Hartvigsen, Anna, Fremragende danske Mænd og Kvinder. 1926.

Kraks blaa Bog. 1933.

- Bruun, Hiort-Lorentzen, H. R., De Fredericia-Bruun'ers Slægtbog. 1880.*
- Dalgas, C., Min Selybiographie. 1860.*
- Ethelberg, L. J. Balle, M., Mindeskraft om L. J. E. 1908*
- Etlaar, Carit. Etlaar, Augusta Carit, I Samliv med C. E. 1924—25.*
- Jørgensen, Jens. Elbek, J., J. J. 1906.*
- Kidde, Harald. Jeppesen, Niels, H. K. 1934.*
- Kristensen, Evald Tang. Woel, Cai M., E. T. K. 1929.*
- Lund, Rasmus. Damsgaard, J., Præsten R. L. 1916.*
- Møller, Poul Martin. Andersen, Vilh., P. M. 1904.*
- Ploug, Carl. Ploug, H., C. P. 1905.*
- Pontoppidan, Henrik. Andersen, Vilh., H. P. 1917.*
- Rønne, Bone Falch. Rønne, J. F., Det første Blad af Indre Missions Historie. 1929.*
- Sørensen, Rasmus. Sørensen, Mar., Skolelærer R. S. 1908.*
- Thoresen, Magdalene. Bergsøe, Clara, M. T. 1904.*
- Vaupell, Otto. Kopp, R., Oberst O. F. V. 1912.*
- Vedel, Anders Sørensen. Wegener, C. F., Om A. S. V. 1846.*
- Zahle, Natalie. Mit Liv. 1914.*

VEJLE AMT

Eftertryk forbydes.

1:320 000

Geodætisk Institut, København 1934.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
Forord af <i>Knud Valløe</i>	5
»Fædrenes Spor« af <i>Johannes V. Jensen</i>	11
Landskabets Tilblivelse af <i>Rasmus Mortensen</i>	13
Bosættelsen af <i>Rasmus Mortensen</i>	30
Landsbyens Grundlæggelse af <i>Rasmus Mortensen</i> .	72
Byens Folk af <i>Rasmus Mortensen</i>	79
Storgaarde, Kirker, Klostre og Købstæder af <i>Rasmus Mortensen</i>	108
Skoven og Heden af <i>Rasmus Mortensen</i>	112
»Jyden« af <i>St. St. Blicher</i>	119
Målet af <i>Frands Holm</i>	121
Folket af <i>Frands Holm</i>	132
Sagn og Levn af <i>N. P. Johansen</i> og <i>Redaktionen</i> ..	145
»Jylland« af <i>Jeppe Aakjær</i>	173
Landsbyen i Nutiden af <i>Marius Hansen</i>	175
»Æ Østerejn« af <i>Anton Berntsen</i>	211
Halvøen mellem Horsens og Vejle Fjord af <i>Marius Hansen</i>	213
»Vejle« af <i>Andreas Dolleris</i>	279
Vejle af <i>Marius Hansen</i>	281
»Vejle og Omegn« af <i>Anton Berntsen</i>	307
Vejle Omegn af <i>Marius Hansen</i>	309
»Fredericia« af <i>I. F. Kiær</i>	387
Fredericia af <i>S. P. N. Sejer</i>	389
»Elbodalen« af <i>I. F. Kiær</i>	417
Fredericia Omegn af <i>S. P. N. Sejer</i>	419
»Kolding« af <i>H. Schrøder</i>	433
Kolding af <i>L. Jespersen</i>	435
»I Arilds Tid« af <i>P. Hansen</i>	463
Kolding Omegn af <i>L. Jespersen</i>	465
»Hjem« af <i>Alfred Ipsen</i> ...	509
Kendte Mænd og Kvinder fødte i Vejle Amt af <i>Aage Bredsted</i>	511
Hjemstavnsbogens Billeder.....	546
Studievejledning i Vejle Amts Historie af <i>Aage</i> <i>Bredsted</i>	547
Indholdsfortegnelse	559